

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 2 (98)

**Івано-Франківськ
2022**

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Реєстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ГП, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уклучений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

2
2022

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук, проф. (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРІНЦ НАПрН України, м. Кропивницький, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Т. Шевченка, м. Київ, Україна); **Д. П. Євтєєва** – канд. юрид. наук, ст. дослід. (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **А. В. Лапкін** – докт. юрид. наук, доц. (НІОУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. В. Даля, м. Кам'янець-Подільський, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МЮ України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Гурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (протокол № 13 від 30 червня 2022 року)

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, вул. Національної Гвардії, б. 3, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська область, Україна, 76005

☎ +38 068 1553835

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2022

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko**

Scientific journal

*Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year*

Issue 2 (98)

**Ivano-Frankivsk
2022**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher – Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV №№ 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

2
2022

Editorial Board:

V. Komarnytskiy – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **M. Karchevskiy** – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **Ye. Pysmenskiy** – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scienc., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine (DonRNC NAPrN of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scienc.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vilnyus, Lithuania); **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scienc., Professor (KNU named after T. Shevchenko, Kyiv, Ukraine); **Evtseeva** – Cand. of Legal Scienc., Senior Researcher (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiy, Kyiv, Ukraine); **A. Lapkin** – Doctor of Legal Scienc., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scienc., Professor (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine); **B. Rosovskyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Kamianets-Podolskiy, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scienc., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property, Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Professor (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (protocol № 13 from, June 30, 2022)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, St. of the National Guard, 3, Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 76005

☎ +38 068 1553835

© Luhansk State University of Internal
Affairs named after E. Didorenko, 2022

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Васильєв С. В. Правове регулювання юридичної відповідальності працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ століття.....	13
Куляша М. В. Правове регулювання ендамент-фонду як інструменту добродітності: поточний стан та перспективи.....	25
Кухарчук А. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на дії російської федерації як країни-агресорки проти України.....	34
Литвинов О. М. Денацифікація росії як проблема України: деякі питання для обговорення (філософсько-правовий ракурс).....	43
Магновський І. Й. Теоретико-правове осмислення гендерної рівності в національній юридичній думці сьогодення.....	69
Співак В. О. Окремі питання функціонування законодавства України про соціальне забезпечення військових капеланів.....	78
Янчук Н. Д. Методологія порівняльного кримінального права: нові парадигми та перспективи.....	89

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела.....	99
Коваленко А. В. Методологічні засади розробки методик розслідування нових (не підкріплених практикою) видів кримінальних правопорушень.....	115
Лоскутов Т. О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану.....	126
Павлова Н. В. Наукові передумови формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень.....	135

Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Берназюк Я. О. Ефективність судового рішення в адміністративному судочинстві як складова ефективного правосуддя.....	145
---	-----

Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю. Примусове відчуження транспортних засобів в умовах правового режиму воєнного стану: теоретико-правовий аспект.....	158
Марцун М. І. Провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП «Порушення правил щодо карантину людей».....	168
Нікітін А. А. Правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони: зарубіжний досвід.....	178

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гамалюк Б. М., Ходирєва І. Т. Окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи та обліку генетичних ознак людини.....	190
Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні у форматі Data Science.....	202
Плетенець В. М. Сексуальне насильство в умовах воєнного стану в Україні: становище й шляхи підвищення ефективності його виявлення.....	227
Фуфалько Ю. Ю. Особливості застосування деяких методів та засобів для виявлення рельєфних знаків на металевих виробах, що мають історичну цінність (зброя тощо), у ході проведення трасологічної експертизи.....	238
Чаплинський К. О. Організація і тактика допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності.....	251
Шульженко А. В. Проблеми доказування об'єктивної сторони в злочинах про порушення законів і звичаїв війни.....	261

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Господаренко В. М. Особливості викладання державної кримінально-правової політики США в американських університетах....	271
--	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	9
----------------------------------	---

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Vasyliiev S. Legal regulation of legal responsibility of militia officers of the Ukrainian SSR in the 20's of the XX century.....	13
Kuliasha M. Legal regulation of the endowment fund as a tool of charity: current state and prospects.....	25
Kukharchuk A. The influence of the practice of the European Court of Human Rights on the action of the russian federation as an aggressor country against Ukraine.....	34
Lytvynov O. Denacyfication of russia as a problem of Ukraine: some questions for discussion (philosophical and legal aspect).....	43
Mahnovskiy I. Theoretical and legal understanding of gender equality in the national legal thought of today.....	69
Spivak V. Special issues of the functioning of the legislation of Ukraine on social security of military chapals.....	78
Yanchuk N. Methodology of comparative criminal law: new paradigms and outlooks.....	89

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Dudorov O., Movchan R. Criminal prohibition of illegal use of humanitarian aid: dubious legislative novel.....	99
Kovalenko A. Methodological principles of developing methodics of investigation of new (not supported by practice) types of criminal offenses...	115
Loskutov T. Legal regulations of detention in conditions of martial law.....	126
Pavlova N. Scientific paradigm on basic and individual (special) criminal methods of investigation of criminal offenses.....	135

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Bernaziuk Ia. Efficiency of judicial decision in administrative judiciary as a component of effective justice.....	145
Vitvitskiy S., Veselov M. Forced alienation of vehicles in the conditions of the legal regime of maritime: theoretical and legal aspect.....	158

Martsun M. Proceedings in cases of administrative offenses, provided by Art. 44-3 of the Criminal Procedure Code "Violation of the rules regarding the quarantine of people".....168

Nikitin A. Legal principles of the National Police as a subject of the security and defense sector: foreign experience.....178

Section IV. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Hamaliuk B., Khodyrieva I. Specific issues of legal regulation of forensic molecular genetic examination and accounting of human genetic traits.....190

Karchevsky M. Combating crime in Ukraine in Data Science format.....202

Pletenets V. Sexual violence in the military situation in Ukraine: the situation and ways to identify and overcome.....227

Fufalko Yu. Features of application of some methods and means for the detection of embossed signs on metal products representing historical value (weapons, etc.), during the trasological expertise.....238

Chaplynskiy K. Organization i tactical interrogation in the investigation of criminal offenses in the field of tourist activity.....251

Shulzhenko A. Problems of proofing the objective party in crimes of violation of the laws and customs of war.....261

Section V. TEACHER'S TRIBUNE

Gospodarenko V. Peculiarities of teaching the USA state criminal law policy in American universities.....271

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською або англійською мовами** обсягом **від 12 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5; поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;

- у другому рядку (ліворуч) – **прізвище та ініціали автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (ліворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту лати-

ницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010).

Після **references** подаються **анотація англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотацією англійською мовою зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття англійською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6-8 слів чи словосполучень).

Анотація українською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики; методологічний інструментарій, теоретичний базис; основні результати дослідження; рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок.

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеню);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 12 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 1 800 знаків українською та англійською мовами);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімого рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.98.13-25

УДК: 340.12(477)(«1920»)(091)

Васильєв С. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

e-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ УСРР У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена проблемам правового регулювання юридичної відповідальності працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. Проблеми діяльності міліції України у вказаний період привертали увагу науковців як у радянські часи, так і після проголошення незалежності України. Досліджено законодавчі та підзаконні акти, які були чинними у вказаний історичний період. До наукового обігу введено певну кількість архівних документів, які відображають стан дотримання законності в підрозділах радянської міліції у 20-х роках ХХ ст.

Умови та підстави кримінальної відповідальності працівників міліції за вчинення службових злочинів на початку досліджуваного періоду визначались на підставі окремих постанов Ради Народних Комісарів УСРР. Пізніше набрали чинності кримінальні кодекси УСРР 1922 і 1927 років. Норми цих кодексів містили перелік службових злочинів. Відомчі нормативно-правові акти НКВС УСРР передбачали певні особливості кваліфікації правопорушень міліціонерів як злочинів, встановлювали спеціальні умови для призначення їм міри покарання.

Умови, порядок і підстави дисциплінарної відповідальності працівників міліції на початку досліджуваного періоду визначались нормами статутів Робітничо-селянської Червоної Армії. Невдовзі було затверджено Дисциплінарний статут радянської робітничо-селянської червоної міліції УСРР від 12 грудня 1923 р. Цей нормативно-правовий акт визначав перелік дисциплінарних правопорушень та заходи стягнення, які міг вжити начальник для покарання підлеглого. Право оскаржувати дисциплінарні стягнення суттєво обмежувалось.

Звіти органів управління міліцією, які містяться в архівах, розкривають дані про стан дотримання дисципліни й законності в органах міліції. Показники вчинення дисциплінарних правопорушень і злочинів працівниками міліції зменшувались протягом досліджуваного періоду.

Ключові слова: працівник міліції, юридична відповідальність, дисциплінарні правопорушення, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Функції з підтримання правопорядку в державі покладені на працівників поліції. Водночас, під час виконання своїх посадових обов'язків правоохоронці самі не повинні порушувати норм права. У різні історичні

періоди існували особливі умови юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів за вчинення службових правопорушень. Саме тому вивчення специфіки юридичної відповідальності працівників міліції УСРР у вказаний історичний період виглядає достатньо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для здійснення наукового дослідження необхідно було дослідити наукові праці, які дають визначення юридичній відповідальності працівників поліції. Серед подібних досліджень варто назвати праці В. С. Венедиктова [1] та Т. Л. Оленченко [2]. Проблеми діяльності радянської міліції у 20-х роках ХХ ст. також вивчалися окремими дослідниками, зокрема: тему комплектування органів міліції досліджував Є. В. Мецєряков [3], діяльність міліції Харківщини у 1920-х роках відображена в працях І. Д. Коцана [4], дисциплінарні відносини в міліції радянського періоду аналізувала І. О. Лесь [5] і т. ін. Таким чином, праці названих науковців, законодавчі і підзаконні акти 20-х років ХХ ст., архівні матеріали і складають основу дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення специфіки притягнення працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. до юридичної відповідальності за вчинення службових злочинів і дисциплінарних протсупків. Необхідно встановити перелік нормативно-правових актів, які регулювали підстави і порядок притягнення міліціонерів УСРР до юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. У теорії права відомі визначення юридичної відповідальності працівників МВС України. В. С. Венедиктов розуміє юридичну відповідальність поліцейських як нормативно передбачені державно-владні заходи примусового характеру, що настають як реакція уповноважених державою органів на вчинення посадовою особою правопорушення, пов'язаного з виконанням нею службово-трудова обов'язків» [1, с. 173]. Водночас Т. Л. Оленченко пропонує визначати юридичну відповідальність працівників МВС України як своєрідну реакцію компетентних посадових осіб на соціально значимі дії як позитивного, так і негативного характеру, яка полягає у праві вимагати звіт про стан виконання передбачених законодавством завдань та функцій [2, с. 196]. Саме на ці визначення ми будемо спиратися в роботі, досліджуючи юридичну відповідальність працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст.

Норми законодавства 20-х років ХХ ст. встановлювали заходи умови юридичної відповідальності працівників міліції. Приписи § 7 Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 14 вересня 1920 р. передбачали, що українська радянська міліція у своєму внутрішньому житті, тобто і з питань дисциплінарної відповідальності, повинна була керуватися статутами РСЧА [6]. В українській міліції дисциплінарний статут з'явився відповідно до наказу НКВС УСРР «Про оголошення Дисциплінарного статуту радянської робітничо-селянської червоної міліції УСРР» від 12 грудня 1923 р. [7]. Він встановив відмінний від прийнятого в РСЧА порядок дисциплінарної відповідальності працівників міліції.

Дисциплінарний статут передбачав такі санкції за порушення дисципліни, як: зауваження, попередження (усне або в наказі), догану (усну або в приписі чи наказі). Могло бути застосоване позбавлення звільнення з казарменого приміщення в позаслужбовий час строком не більше ніж на два тижні. Це покарання

застосовувалося для тих осіб, хто за законом, статутом чи наказом начальника повинен був жити в казармі. Серед найбільш суворих стягнень слід назвати позбавлення права на просування по службі, а також на отримання нагород строком від 4 до 8 місяців, переміщення на наступну нижчу посаду та арешт до 30 діб [7]. Варто звернути увагу на суворість такого стягнення, як арешт працівника.

Начальник був зобов'язаний вжити заходів покарання до підлеглого, який вчинив дисциплінарний проступок. Правами застосування стягнень за ст. 22 Дисциплінарного статуту користувалися як начальники міліції губернії, округу або району, так і відповідні комісари. Розмір можливих санкцій залежав від посади начальника, адже начальник міліції району мав право накладати арешт строком до 5 діб, а губернії – до 20 діб. Водночас, начальник міліції республіки міг заарештувати підлеглого строком до 30 діб. Під час визначення виду та розміру дисциплінарного стягнення начальник повинен був врахувати ступінь вини підлеглого, обставини скоєння проступку, попередню поведінку підлеглого, ступінь його освіченості, загального розвитку та стан здоров'я, особливо на час вчинення проступку [7]. Можливість судового оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення не передбачалася. Окремим наказом ГУРПСМ НКВС УСРР «Про заборону працівникам міліції порушувати клопотання у вищих інстанціях без дозволу безпосереднього начальника» від 17 серпня 1923 р. працівникам міліції було заборонено звертатися до вищих начальників без відома свого безпосереднього керівника [8]. Таке становище суттєво обмежувало можливості оскарження дисциплінарного стягнення, застосованого до працівника міліції.

Працівники міліції входили до профспілки радянських службовців, але їхні службово-трудова права були значно обмежені. На рішення про застосування дисциплінарного стягнення не можна було подати скаргу до розрахунково-конфліктної комісії. Згідно з Положенням про розрахунково-конфліктні комісії в установах та підприємствах, працівники яких є членами профспілки радянських службовців, затвердженого НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки радянських службовців в Україні 25 березня 1924 р., працівники стройового складу міліції та агенти карного розшуку не мали права звертатися до названих комісій [9]. Подібний виняток був зумовлений особливістю завдань, які виконували працівники міліції в порівнянні з іншими державними службовцями.

Нове Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р. багато в чому відрізнялося від Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 14 вересня 1920 р. Норми цього законодавчого акту поширювали на працівників міліції чинність Кодексу законів про працю УСРР 1922 р. за тими винятками, що в питанні внутрішньої служби та дисципліни міліціонери повинні були підлягати нормам спеціальних статутів, чинних у міліції. Згідно зі ст. 14 Розділу 2 Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р., службовці робітничо-селянської міліції УСРР за свої дії несли відповідальність або в адміністративному порядку, згідно з дисциплінарним статутом, або перед судом на однакових підставах з усіма іншими державними службовцями [10]. Дисциплінарний статут радянської робітничо-селянської червоної міліції УСРР від 12 грудня 1923 р. залишався чинним, він жодною мірою не суперечив

новому Положенню про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р.

Прийняття Постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про порядок підпорядкування органів міліції та карного розшуку органам ДПУ УСРР» від 29 грудня 1930 р. означало, що всі розпорядження ДПУ УСРР та його місцевих органів ставали обов'язковими для всіх відповідних управлінь міліції та розшуку [11]. Унаслідок цього було скасовано чимало відомчих нормативно-правових актів, прийнятих Головним управлінням міліції НКВС УСРР у попередні роки, але Дисциплінарний статут радянської робітничо-селянської червоної міліції УСРР від 12 грудня 1923 р. знову зберіг свою чинність.

Отже, порядок притягнення працівників міліції УСРР до дисциплінарної відповідальності у 1920–1923 рр. визначався на підставі норм Дисциплінарного статуту Робітничо-селянської червоної армії 1919 р. Названий нормативно-правовий акт не був пристосований до умов проходження служби в українській радянській міліції, а отже, і не міг належним чином регулювати досліджувані правовідносини. Протягом 1923–1930 рр. порядок та підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників міліції УСРР були встановлені Дисциплінарним статутом радянської робітничо-селянської міліції УСРР 1923 р. Найбільш ефективним, на нашу думку, слід вважати нормативно-правове регулювання вказаних правовідносин на підставі пристосованих до умов проходження служби в міліції законодавчих та підзаконних актів.

Кримінальна відповідальність працівників міліції в досліджуваній історичний період також була врегульована законодавством. Покарання за посадові злочини працівників міліції закріплювалися Постановою РНК УСРР «Про заходи боротьби з посадовими злочинами» від 22 липня 1921 р. За приписами названого нормативно-правового акту посадовими злочинами визнавалися хабарництво, вимагання хабара, встановлення незаконних поборів та повинностей, виготовлення та видача підроблених документів, викрадення отриманого по службі майна, незаконне позбавлення волі, зловживання владою, що спричинило тілесні ушкодження, незаконне вчинення обшуків та ревізій. До службових злочинів також відносилися бездіяльність або перевищення влади, що викликало порушення діяльності органів влади, відмова в законних проханнях громадян про допомогу, злочинна безгосподарність, що викликала знищення майна, бюрократизм та інші посадові злочини, які підривали авторитет радянської влади та викликали невдоволення нею серед населення [12]. Притягнення посадових осіб міліції як державних службовців до кримінальної відповідальності передбачалося Декретом ВУЦВК УСРР «Про боротьбу з хабарництвом» від 1 листопада 1921 р. У цьому нормативно-правовому акті єдиним діянням, яке визнавалося злочином, було давання або одержання хабара. Обставинами, що посилювали відповідальність аж до застосування вищої міри покарання (розстрілу), визнавалися особливі повноваження посадової особи, порушення нею службових обов'язків та вимагання хабара [13]. Безумовним позитивом двох наведених вище законодавчих актів було закріплення переліку посадових злочинів та визначення санкцій за їх вчи-

нення. Недоліками варто вважати невизначеність поняття «посадова особа», формулювання лише назв злочинів, а не їх складів із суб'єктивними та об'єктивними ознаками, занадто жорсткі міри покарання – розстріл.

Норми Кримінального кодексу УСРР 1922 р. набагато чіткіше регулювали підстави притягнення працівників міліції до кримінальної відповідальності за вчинення посадових злочинів. По-перше, було визначено поняття «посадова особа». Згідно з приміткою до ст. 105 КК УСРР 1922 р., посадовими особами визнавалися службовці, які постійно або тимчасово обіймали посади в будь-якій державній установі чи на підприємстві, а також в організації чи об'єднанні її за законом мали право на здійснення господарських, адміністративних та просвітницьких завдань [14]. Працівників міліції повною мірою можна віднести до посадових осіб, адже вони, як службовці органу державної влади, мали право застосовувати заходи примусу до громадян УСРР.

По-друге, у КК УСРР 1922 р. були визначені склади службових злочинів. Наприклад, ст. 105 КК УСРР 1922 р. передбачала санкцію у вигляді позбавлення волі на строк до 1 року або звільнення з посади за «зловживання владою». Своєю чергою, ст. 106 КК УСРР 1922 р. визначала вчинення посадовою особою дій, що явно виходили за межі наданих їй законом прав та повноважень, «перевищенням влади». За скоєння цього злочину передбачалася санкція у вигляді трьох років позбавлення волі або вищої міри покарання – розстрілу. Посадовим злочином визнавалася «бездіяльність влади», тобто невиконання посадовою особою дій, які вона, згідно зі своїми обов'язками, повинна була вчинити відповідно до ст. 107 КК УСРР. Зміст «недбалого ставлення до служби» полягав у неухважному або недоброякісному ставленні до покладених обов'язків, що потягло за собою тяганину у вирішенні справ, відсутність порядку в діловодстві та звітності, згідно зі ст. 108 КК УСРР [14]. Таким чином, було встановлено чималий перелік службових злочинів, склади яких були як формальними, так і матеріальними. Форма вини здебільшого формулювалася як умисна. Порівнюючи норми КК УСРР 1922 р. з нормами Постанови РНК УСРР «Про заходи боротьби з посадовими злочинами» від 22 липня 1921 р., можна виділити помітне пом'якшення покарань та набагато чіткіше визначення суб'єктивних та об'єктивних ознак складів злочинів.

Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. зберіг кримінальну відповідальність за перелічені вище злочини та додатково встановив відповідальність посадових осіб ще й за збір відомостей, що не підлягали оголошенню. Службові злочини були передбачені ст.ст. 97–109 КК УСРР 1927 р. [15]. Названі норми поширювалися і на працівників міліції як службових осіб.

Норми Кримінальних кодексів УСРР 1922 р. та 1927 р. встановлювали загальні підстави кримінальної відповідальності всіх службових осіб за посадові злочини. Водночас, відносно працівників міліції, відомчі нормативно-правові акти НКВС УСРР передбачали певні особливості у кваліфікації правопорушень міліціонерів як злочинів та призначення їм міри покарання. Зокрема, п.7 Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР від 1 грудня 1923 р. передбачав, що працівник міліції, який протягом першого року служби залишив її, ніс відповідальність за ст. 204 і ст. 205 КК УСРР 1922 р. –

«втеча військовослужбовця з місця служби» та «самовільна відлучка військово-службовця з місця служби» [16]. Окрім того, відповідно до п. 26 Розділу 3 Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р. за самовільне залишення служби на час, довший як шість днів до закінчення обов'язкового терміну служби, працівники міліції підлягали кримінальній відповідальності за ст. 108 КК УСРР – «недбале ставлення до служби» [10]. Отже, норми відомих нормативно-правових актів уточнювали положення кримінального законодавства стосовно працівників міліції.

Протягом другої половини 1920-х рр. було прийнято низку законодавчих актів, які встановлювали кримінальну відповідальність службовців міліції за вчинення певних діянь. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про притягнення строювих працівників міліції та активних працівників карного розшуку до відповідальності за ст. 107 КК УСРР за самовільне залишення служби раніше встановленого законом строку» від 25 серпня 1925 р. передбачала притягнення вказаних працівників до кримінальної відповідальності за звільнення зі служби протягом одного року з дня прийому до органів внутрішніх справ [17]. Заслуговує на увагу об'їзник № 65 Головного управління міліції НКВС УСРР від 14 червня 1929 р. Відомчий акт оголошував, що відмова працівника міліції при звільненні повернути формений одяг, у якого не скінчився табельний строк використання, буде кваліфікуватися за ст. 104 КК УСРР – «присвоєння майна» [18]. Подібна вказівка була зроблена без прийняття жодного законодавчого акту з цього питання й мала більшою мірою емоційний, аніж юридичний характер.

Таким чином, для службовців міліції було встановлено особливі умови кваліфікації вчинених ними правопорушень як злочинів. Таке становище можна розцінювати як встановлення додаткових підстав кримінальної відповідальності працівників міліції в порівнянні з іншими державними службовцями.

Варто проаналізувати стан дотримання законності в підрозділах міліції у 20-х роках ХХ ст. Випадки вчинення злочинів і дисциплінарних проступків працівниками міліції свідчать про якість виконання покладених на міліцію обов'язків. Наказ № 9 Головного управління міліції НКВС УСРР від 10 серпня 1920 р. зазначав, що в багатьох місцях в міліції зовсім були відсутні порядок та дисципліна, міліціонери не знали своїх прямих обов'язків або ставилися до них легковажно, а іноді й злочинно [19]. У вказаному документі не йшлося про покарання певних порушників дисципліни, але цінність для нашого дослідження становить загальна характеристика стану дотримання законності в підрозділах міліції. Є. В. Мещеряков також виділяє достатньо високий рівень порушення дисципліни серед працівників радянської міліції на початку 1920-х років [3, с. 200]. Із такою оцінкою дослідника варто погодитися, оскільки органи правопорядку в той час лише тільки починали свою діяльність.

Певне уявлення про притягнення працівників міліції, які вчинили посадові злочини, до кримінальної відповідальності, може надати розділ «Про стан та діяльність міліції та розшуку УСРР» доповіді НКВС УСРР про власну діяльність у 1924–1925 рр. Наведені в цьому документі відомості свідчать, що у 1924 р. до кримінальної відповідальності за зловживання владою, привласнення та розтрату майна, самовільне залишення служби було притягнуто 7,7 % від особового складу

міліції. У 1925 р. цей показник склав 7,1 % [20]. За даними звіту Головного управління міліції НКВС УСРР про власну діяльність, у 1925–1926 рр. кримінальної відповідальності за посадові злочини було піддано 6,7 % міліціонерів [21]. З резолюції колегії НКВС УСРР по доповіді начальника міліції республіки «Про стан та діяльність міліції у 1925/1926 рр.» від 12 січня 1927 р. дізнаємося, що у 1924/1925 рр. дисциплінарні стягнення були накладені на 44,7 % особового складу міліції, а у 1925/1926 рр. – на 41,6 % [22]. Можемо вказати на тенденцію до зменшення показників скоєння службових правопорушень працівниками міліції, хоча в досліджуваній період вони постійно залишалися занадто високими.

Начальники губернських управлінь міліції видавали спеціальні накази відносно боротьби з правопорушеннями, вчиненими працівниками міліції. Подібний наказ у квітні 1923 р. був виданий начальником Катеринославської повітової міліції. Названий документ наголошував на поширеності дисциплінарних правопорушень серед особового складу міліції губернії [23]. І. Д. Коцан відзначає приклади звільнення працівників міліції Харківської губернії за вчинення дисциплінарних правопорушень [4, с. 190]. Вважаємо, що показники порушення законності працівниками міліції в різних губерніях УСРР були приблизно однаковими, оскільки умови проходження служби скрізь були схожими.

Наукову цінність для нашого дослідження становлять відомості про притягнення міліціонерів АМСРР у 1925–1928 рр. до кримінальної та дисциплінарної відповідальності. Відповідно до даних обстеження НКВС АМСРР, яке проводилося 17–27 липня 1928 р., до кримінальної відповідальності було притягнуто: у 1925 р. – 3 %, у 1926 р. – 1,7 %, у 1927 р. – 0,4 % та у 1928 р. – 1,2 % від особового складу міліції автономної республіки. Дисциплінарні стягнення було застосовано до 73 % службовців міліції у 1925 р., 71 % – у 1926 р., 30 % – у 1927 р. та 12,5 % – 1928 р. Вражають величезні показники скоєння працівниками міліції дисциплінарних правопорушень у 1925 та 1926 рр., що, напевне, було пов'язано з низькою матеріальною зацікавленістю міліціонерів у власній роботі. Зауважимо також, що, починаючи з 1927 р., зафіксовано набагато менше порушень дисципліни з боку працівників міліції, ніж у попередні роки. Водночас, у матеріалах обстеження НКВС АМСРР, яке проводилося 17–27 липня 1928 р., було звернено увагу на порушення процесуальних вимог під час проведення дізнання працівниками міліції [24]. Названі порушення за певних умов могли бути кваліфіковані як дисциплінарні проступки або навіть як посадові злочини.

Під час обстеженні Шепетівського окружного адміністративного відділу працівниками Головного управління міліції НКВС УСРР, проведеного 6 лютого 1928 р., помічені такі «...хворобливі явища, як п'янство, дебоширство, зловживання владою та антисемітизм» [25]. Зауважимо, що такі вчинки можуть бути розцінені не тільки як «хворобливі явища», але й як злочини або дисциплінарні правопорушення.

Працівники міліції іноді піддавалися арешту за вчинення дисциплінарних проступків. У Книзі обліку дисциплінарних стягнень працівників Ізюмського окружного відділу міліції за 1924/1925 рр. зафіксовано, що у 1924 р. покаранню у вигляді арешту на строк від 3 до 15 днів були піддані 24 працівники міліції відділу, а у 1925 р. – 6. Відомостей про накладення інших стягнень у Книзі немає [26].

Подібні випадки також підтверджує дослідниця І. О. Лесь [5, с. 135]. Важко знайти виправдання такій необґрунтованій жорсткості покарання порушників міліцейської дисципліни.

Отже, можна стверджувати, що кількість міліціонерів, які були притягнуті до кримінальної або дисциплінарної відповідальності, зменшувалась протягом 20-х років ХХ ст. Вважаємо, що такий стан пов'язаний із покращенням матеріального забезпечення службовців міліції протягом досліджуваного періоду.

Висновок. Таким чином, за вчинення службових злочинів або дисциплінарних проступків працівники міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. могли бути притягнуті до кримінальної або дисциплінарної відповідальності. Підстави та порядок притягнення працівників міліції до кримінальної відповідальності у 1920–1922 рр. визначали Постанова РНК УСРР «Про заходи боротьби з посадовими злочинами» від 22 липня 1921 р. та Декрет ВУЦВК «Про боротьбу з хабарництвом» від 1 листопада 1921 р. З 1922 р. досліджувані правовідносини почали регулюватися за нормами Кримінальних кодексів УСРР 1922 р. та 1927 р. та Кримінально-процесуальних кодексів УСРР 1922 р. і 1927 р. Названі законодавчі акти закріплювали перелік посадових злочинів, поняття «посадова особа» та порядок притягнення працівників міліції до кримінальної відповідальності. Кримінальні кодекси УСРР встановлювали більш м'які покарання, ніж ті, що були передбачені Постановами РНК та ВУЦВК УСРР у 1920–1922 рр.

Підстави та порядок дисциплінарної відповідальності міліціонерів на початку досліджуваного періоду визначали дисциплінарні статuti Робітничо-селянської Червоної армії. Згодом було затверджено Дисциплінарний статут радянської робітничо-селянської червоної міліції УСРР від 12 грудня 1923 р., який встановлював перелік дисциплінарних проступків і заходи дисциплінарного стягнення.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані із вивченням практики притягнення працівників міліції УСРР у 1920-х роках до кримінальної або дисциплінарної відповідальності.

Використані джерела:

1. Венедиктов В. С. Статус працівника ОВС України як державного службовця : науково-практичний посібник. Харків : Вид-во НУВС, 2003. 188 с.
2. Оленченко Т. Л. Відповідальність посадових осіб системи МВС України: адміністративно-правові аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 2. С. 196–204.
3. Мещеряков Е. В. Эволюция кадровой политики в милиции УССР в 1921–1929 гг. *Вестник Харьковского государственного университета имени В. Н. Каразина*. 1999. Вып. 31. С. 203–213.
4. Коцан І. Д. Організація та діяльність української радянської робітничо-селянської міліції в 1920-ті рр. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 188–192.
5. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності радянської робітничо-селянської міліції в роки НЕПу (1921 – 1928 рр.). *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : Матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 14 травня 2015 року). / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 127–136.

6. Про затвердження «Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР»: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 14 вересня 1920 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1921. № 2. Ст. 70.

7. Дисциплінарний статут радянської робітничо-селянської червоної міліції УСРР: наказ ГУРПСМ НКВС УСРР від 12 грудня 1923 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 59–65.

8. Про заборону працівникам міліції порушувати клопотання у вищих інстанціях без дозволу безпосереднього начальника: наказ ГУРПСМ НКВС УСРР від 17 серпня 1923 р. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. Р-59. Оп. 1, од. зб. 11. Арк. 197–198.

9. Зразковий колективний договір між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР на Україні, затверджений НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки адміністративно-радянських працівників в Україні від 25 березня 1924 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 3–4. С. 31–37.

10. Про затвердження «Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР»: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 10 листопада 1926 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1926. № 12. Ст. 154.

11. Про порядок підпорядкування органів міліції та карного розшуку органам ДПУ УСРР: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 29 грудня 1930 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1931. № 1. Ст. 24.

12. Про заходи по боротьбі з посадовими злочинами: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 22 липня 1921 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1921. № 14. Ст. 753.

13. Про боротьбу з хабарництвом: Декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету УСРР від 1 листопада 1921 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1921. № 22. Ст. 695.

14. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 36. Ст. 768.

15. Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. Харків : Юридичне видавництво народного комісаріату юстиції УСРР. 1927. 125 с.

16. Про затвердження «Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР»: наказ Народного комісара внутрішніх справ УСРР від 1 грудня 1923 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.

17. Про притягнення строювих працівників міліції та активних працівників карного розшуку до відповідальності за ст. 107 КК УСРР за самовільне залишення служби раніше встановленого законом строку: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 25 серпня 1925 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 39. Ст. 256.

18. Про кваліфікацію відмови працівника міліції при звільненні повернути формений одяг, в якого не закінчився табельний строк, за ст. 104 КК УСРР: Об'їжик № 65 Головного управління міліції та розшуку НКВС УСРР від 14 червня 1929 р. *Збірник наказів начальника адміністративного управління НКВС УСРР*. 1929. червень. С. 7.

19. Наказ № 9 ГУРПСМ НКВС УСРР по відділу загальної міліції від 10 серпня 1920 р. Державний архів МВС України. Ф. 62. Оп.1, од. зб. 9. Арк. 90–93.

20. Стан і діяльність міліції та розшуку УСРР у 1924/1925 бюджетному році: зі звіту НКВС УСРР про діяльність за 1924–1925 рр. Державний архів МВС України. Ф. 62. Оп.1, од. зб. 9. Арк. 34–56.

21. Звіт про роботу Головного управління міліції та розшуку НКВС УСРР за 1925/1926 бюджетний рік. Державний архів МВС України. Ф. 62. Оп. 1, од. зб. 9. Арк. 1–15.

22. Резолюція колегії Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР по доповіді начальника міліції республіки «Про стан та діяльність міліції та розшуку УСРР за 1925/1926 рр.» від 12 січня 1927 р. Державний архів Харківської області. Ф. Р – 564. Оп. 1, од. зб. 524. Арк. 29–31.

23. Про боротьбу з правопорушеннями, вчиненими працівниками міліції: Наказ начальника Катеринославського повітового управління міліції, квітень 1923 р. ДАДО. Ф. Р–60. Оп. 1, од. зб. 7. Арк. 44.

24. Матеріали обстеження НКВС Автономної Молдавської СРР від 17–27 липня 1928 р. Центральний державний архів вищих органів влади і управління. Ф. 5. Оп. 3, од. зб. 1002. Арк. 86–110.

25. Матеріали обстеження Шепетівського окружного адміністративного відділу від 6 лютого 1928 р. Центральний державний архів вищих органів влади і управління. Ф. 5. Оп. 3, од. зб. 1002. Арк. 21–22.

26. Книга дисциплінарних стягнень Ізюмської окружної міліції за 1924/1925 рр. Державний архів Харківської області. Ф. Р – 4136. Оп. 1, од. зб. 48. Арк. 1–8.

References:

1. Venedyktov, V. S. (2003) Status pratsivnyka OVS Ukrainy yak derzhavnoho sluzhbovtsia : naukovo-praktychnyi posibnyk. Kharkiv : Vyd-vo NUVS. [in Ukrainian].

2. Olenchenko, T. L. (2004) Vidpovidalnist posadovykh osib systemy MVS Ukrainy: administratyvno-pravovi aspekty. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine*, 2, 196–204. [in Ukrainian].

3. Meshcheryakov, E. V. (1999) Evolyutsiya kadrovoy politiki v militsii USSR v 1921–1929 gg. *Vestnik Kharkovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni V. N. Karazina – Bulletin of VN Karazin Kharkiv State University*, issue 31, 203–213. [in Ukrainian].

4. Kotsan, I. D. (2002) Orhanizatsiia ta diialnist ukraïnskoi radianskoi robitnycho-selianskoi militsii v 1920-ti rr. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the National University of Internal Affairs*, issue 19, 188–192. [in Ukrainian].

5. Les, I. O. (2015) Stan dystsypliny ta zakonnosti radianskoi robitnycho-selianskoi militsii v roky NEPu (1921 – 1928 rr.). *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh : Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 14 travnia 2015 roku)*. – *Current problems of modern science in the research of young scientists : Materials of the scientific-practical conference (m. Kharkov, March 14, 2015)*. /MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 127–136. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia «Polozhennia pro robitnycho-seliansku militsiu USRR»: Postanova Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 14 veresnia 1920 r. (1921) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 2, art. 70. [in Ukrainian].

7. Dystsyplinarnyi statut radianskoi robitnycho-selianskoi chervonoï militsii USRR: nakaz HURRSM NKVS USRR vid 12 hrudnia 1923 r. (1924) *Biuletën NKVS USRR – Bulletin of the NKVD of the USSR*, 1–2, 59–65. [in Ukrainian].

8. Pro zaboronu pratsivnykam militsii porushuvaty klopotannia u vyshchykh instantsiakh bez dozvolu bezposerednoho nachalnyka: nakaz HURRSM NKVS USRR vid 17 serpnia 1923 r. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti. (1923) N. p. F. R–59. Op. 1, od. zb. 11. Ark. 197–198. [in Ukrainian].

9. Zrazkovyi kolektyvnyi dohovir mizh Holovnym upravlinniam militsii NKVS USRR ta upovnovazhenym Spilky administratyvno-radianskykh pratsivnykiv SRSR na Ukraini, zatverdzeni NKVS USRR ta upovnovazhenym TsK Spilky administratyvno-radianskykh pratsivnykiv v Ukraini vid 25 bereznia 1924 r. (1924) *Biuletyn NKVS USRR – Bulletin of the NKVD of the USSR*, 3–4, 31–37. [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia «Polozhennia pro robitynocho-seliansku militsiiu USRR»: Postanova Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu i Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 10 lystopada 1926 r. (1926) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 12, art. 154. [in Ukrainian].

11. Pro poriadok pidporiadkuvannia orhaniv militsii ta karnoho rozshuku orhanam DPU USRR: Postanova Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu i Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 29 hrudnia 1930 r. (1931) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 1, art. 24. [in Ukrainian].

12. Pro zakhody po borotbi z posadovymy zlochynamy: Postanova Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 22 lystopada 1921 r. (1921) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 14, art. 753. [in Ukrainian].

13. Pro borotbu z khabarnytstvom: Dekret Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu USRR vid 1 lystopada 1921 r. (1921) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 22, art. 695. [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi kodeks USRR 1922 r. (1922) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 36, art. 768. [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi kodeks USRR 1927 r. (1927) Kharkiv.: Yurydyчне vydavnytstvo narodnoho komisariatu yustytzii USRR. [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia «Pravyl prokhodzhenia sluzhby v robitynocho-selianskii militsii ta karnomu rozshuku USRR»: nakaz Narodnoho komisara vnutrishnikh sprav USRR vid 1 hrudnia 1923 r. (1924) *Biuletyn NKVS USRR – Bulletin of the NKVD of the USSR*, 1–2, 65–78. [in Ukrainian].

17. Pro prytiahnennia stroiovykh pratsivnykiv militsii ta aktyvnykh pratsivnykiv karnoho rozshuku do vidpovidalnosti za st. 107 KK USRR za samovilne zalyshennia sluzhby ranishe vstanovlenoho zakonom stroku: Postanova Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu ta Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 25 serpnia 1925 r. (1925) *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy – Collection of laws of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine*, 39, art. 256. [in Ukrainian].

18. Pro kvalifikatsiiu vidmovy pratsivnyka militsii pry zvinneni povernuty formenyi odiah, v yakoho ne zakinchyvsia tabelnyi strok, za st. 104 KK USRR: Obizhnyk 65 Holovnoho upravlinnia militsii ta rozshuku NKVS USRR vid 14 chervnia 1929 r. (1929) *Zbirnyk nakaziv nachalnyka administratyvnoho upravlinnia NKVS USRR – Collection of orders of the head of the administrative department of the NKVD of the USSR*, Cherven, 7. [in Ukrainian].

19. Nakaz 9 HURRSM NKVS USRR po viddilul zahalnoi militsii vid 10 serpnia 1920 r. Derzhavnyi arkhiv MVS Ukrainy. F. 62. Op.1, zb. 9. Ark. 90–93. [in Ukrainian].

20. Stan i diialnist militsii ta rozshuku USRR u 1924/1925 biudzhetnomu rotsi: zi zvituv NKVS USRR pro diialnist za 1924–1925 rr. Derzhavnyi arkhiv MVS Ukrainy. F. 62. Op.1, od. zb. 9. Ark. 34–56. [in Ukrainian].

21. Zvit pro robotu Holovnoho upravlinnia militsii ta rozshuku NKVS USRR za 1925/1926 biudzhetnyi rik. Derzhavnyi arkhiv MVS Ukrainy. F. 62. Op. 1, od. zb. 9. Ark. 1-15. [in Ukrainian].

22. Rezoliutsiia kolehii Narodnoho komisariatu vnutrishnikh sprav USRR po dopovidi nachalnyka militsii respubliky «Pro stan ta diialnist militsii ta rozshuku USRR za 1925/1926 rr.» vid 12 sichnia 1927 r. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. R – 564. Op. 1, od. zb. 524. Ark. 29–31. [in Ukrainian].

23. Pro borotbu z pravoporushenniamy, vchynenyi pratsivnykamy militsii: Nakaz nachalnyka Katerynoslavskoho povitovoho upravlinnia militsii, kviten 1923 r. DADO. F. R–60. Op. 1, od. zb. 7. Ark. 44. [in Ukrainian].

24. Materialy obstezhennia NKVS Avtonomnoi Moldavskoi SRR vid 17–27 lyupnia 1928 r. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia. F. 5. Op. 3, od. zb. 1002. Ark. 86–110. [in Ukrainian].

25. Materialy obstezhennia Shepetivskoho okruzhnoho administratyvnoho viddilu vid 6 liutoho 1928 r. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia. F. 5. Op. 3, od. zb. 1002. Ark. 21–22. [in Ukrainian].

26. Knyha dystsyplynarykh stiahnen Iziumskoi okruzhnoi militsii za 1924/1925 rr. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. R – 4136. Op. 1, od. zb. 48. Ark. 1–8. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.05.2022

Vasylyev S., Candidates of law, Associate Professor, Associate Professor of Department of history and socio-economic disciplines of Municipal establishment «Kharkiv humanitarian-pedagogical academy» of the Kharkiv regional council (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF LEGAL RESPONSIBILITY OF MILITIA OFFICERS OF THE UKRAINIAN SSR IN THE 20'S OF THE XX CENTURY

The scientific article is devoted to the problems of legal regulation of legal responsibility of police officers of the USSR in the 1920's. Problems of the Ukrainian police during this period attracted the attention of researchers, both in Soviet times and after the proclamation of Ukraine's independence. Legislation and bylaws that were in force in this historical period are studied. Several archival documents have been introduced into scientific circulation, reflecting the state of law and order in Soviet police units in the 1920's.

The conditions and grounds for criminal liability of police officers for committing official crimes at the beginning of the studied period were determined on the basis of separate resolutions of the Council of People's Commissars of the USSR. Later, the criminal codes of the USSR of 1922 and 1927 came into force. The norms of these codes provided a list of official crimes. Departmental regulations of the NKVD of the USSR provided for certain features of the qualification of offenses of police officers as crimes and established special conditions for sentencing.

Conditions, procedures, and grounds for disciplinary liability of police officers at the beginning of the studied period were determined by the norms of the Workers' and Peasants' Red Army statutes. The Disciplinary Statute of the Soviet Workers' and Peasants' Red Militia of the USSR of December 12, 1923, was soon approved. The right to challenge disciplinary sanctions was severely restricted.

The reports of the police administration bodies contained in the archives reveal data on the state of discipline observance and legality in the police bodies. The rates of disciplinary offenses and crimes committed by police officers decreased during the studied period.

Keywords: police officer, legal responsibility, disciplinary offenses, criminal liability.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.25-34

УДК: 347.121

Куляша М. В., викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: maria.kuliasha@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7612-5219>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕНДАВМЕНТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДОБРОЧИННОСТІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

На сучасному етапі одним із альтернативних інструментів залучення коштів для суб'єктів освітньої, наукової, культурної діяльності є створення ендавмент-фондів.

Під ендавмент-фондом слід розуміти цільовий фонд, створений для некомерційних цілей, таких як фінансування організації освіти, культури, медицини тощо. Ендавмент-фонд, як правовий інститут, є схожим на благодійний фонд, водночас його правова природа та механізм використання є дещо відмінними, що робить його унікальним інструментом доброчинності. По-перше, ендавмент являє собою певний капітал, що складається з грошей, цінних паперів, вартості іншого майна, наданого фізичними та/або юридичними особами-благодійниками; по-друге, благодійник набуває фінансової стабільності та інституційної спроможності за допомогою отримання гарантованого пасивного доходу від використання основного капіталу; по-третє, приріст капіталу забезпечується відповідною професійною компанією з управління активами – банком або небанківською фінансовою установою, що визначає пріоритетні напрямки інвестування коштів.

Ендавмент-фонди наразі є перспективним інструментом позабюджетної підтримки закладів освіти, науки, охорони здоров'я та культури. Впровадження та поширення такої практики в Україні ще потребує активізації та об'єднання зусиль держави, представників бізнесу і відповідних закладів та установ.

Ключові слова: автоматизація технологій, поняття «ендавмент», ендавмент-фонди, благодійні фонди, вітчизняна практика використання ендавментів, відсоткова філантропія.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії, тимчасова окупація, артилерійські та ракетні обстріли українських міст та селищ спричинили значну шкоду для освітньої, медичної, культурної інфраструктури України, а також призвели до знищення чи пошкодження великих промислових підприємств, порушення чи припинення окремих логістичних ланцюгів.

© Куляша М. В., 2022

Тому в контексті післявоєнної відбудови держави стає актуальним питання про пошук додаткових позабюджетних інструментів підтримки, зокрема закладів освіти, науки та культури.

На сучасному етапі одним із альтернативних інструментів залучення коштів для суб'єктів освітньої, наукової, культурної діяльності є створення ендавмент-фондів. Це ресурсний капітал, що формується за рахунок благодійних внесків з метою надання можливості некомерційним організаціям отримати прибутки. За допомогою ендавменту є можливість забезпечити фінансову спроможність відповідних закладів освіти, науки та культури, а відтак підтримати їх довгострокові проекти [3, с. 133].

З початком повномасштабного вторгнення РФ, спостерігається тенденція до збільшення кількості благодійних фондів, які спеціалізуються на підтримці військових, рятувальників, працівників закладів охорони здоров'я та підприємств критичної інфраструктури, допомоги цивільним особам, що постраждали внаслідок війни. Фактично в умовах війни формується рух позабюджетної підтримки всієї системи національної безпеки через створення та фінансування благодійних фондів.

Наведене відкриває можливості для розвитку позабюджетного фінансування в різних галузях суспільного життя на постійній основі, що підкреслює значущість дослідження специфіки функціонування ендавмент-фондів в Україні та зарубіжних країнах, його юридичної природи та особливостей правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти створення, управління та використання благодійних фондів досліджували у своїх роботах М. В. Рисін, М. В. Дмитришин, М. В. Євтєєва, О. П. Воробйова, Ю. О. Гернего. Перспективи застосування можливостей ендавменту для забезпечення реформування вітчизняної освіти розглянули О. Белов, Т. Лебеда, К. Рябков.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження особливостей практики використання ендавмент-фондів як унікального інструменту добродійності в Україні та за кордоном, сутності його юридичної природи й специфіки правового регулювання.

Не повністю реалізовані можливості є передумовою виникнення потреби в дослідженні причин такої безініціативності в цьому напрямку, пошуку можливостей усунення наявних перешкод та оцінки перспектив поширення практики формування й функціонування закладів освіти, науки та культури.

Виклад основного матеріалу. Термін «ендавмент-фонд» є досить поширеним у зарубіжній літературі, однак існують різні підходи до його визначення. Нерідко можна зустріти такі формулювання, як: endowment (ендавмент), endowment fund (ендавмент-фонд) та фінансовий endowment (фінансовий ендавмент). Наведені терміни є, переважно, синонімічними та означають передачу ресурсів (грошей, майна) у дар організації, окремій особі або групі осіб для досягнення суспільно-значущих цілей, наприклад, підтримки діяльності університетів, шкіл, лікарень, бібліотек та музеїв.

Такий фонд наповнюється переважно за рахунок благодійних пожертвувань. У подальшому фонд самостійно використовує отриманий капітал, але весь дохід від використання такого капіталу має бути направлений на підтримку організації, для яких він був створений [4].

Вітчизняне законодавство, зокрема, Податковий кодекс України теж містить поняття «ендавменту». У Законі України «Про вищу освіту» вжито термін «сталий фонд (ендавмент), натомість, положеннями Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» визначено управління благодійними ендавментами як вид благодійної діяльності.

Тақ, відповідно до пп. 170.7.5 п.170.7 ст. 170 Податкового кодексу України термін «ендавмент» означає суму коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання процентів або дивідендів, нарахованих на суму такого ендавменту. При тому такий набувач не має права витратити або відчужувати основну суму такого ендавменту без згоди благодійника [6].

Згідно з пунктом 22 частини 1 статті 1 Закону України «Про вищу освіту», сталий фонд (ендавмент) – це сума коштів або вартість іншого майна, призначена для інвестування або капіталізації на строк не менше 36 місяців, пасивні доходи від якої використовуються закладом вищої освіти з метою здійснення його статутної діяльності в порядку, визначеному благодійником або уповноваженою ним особою [7, с. 114].

Таким чином, законодавство України визначає ендавмент-фонд як суму коштів, цінних паперів або вартість іншого майна, що вноситься благодійником у банк або небанківську фінансову установу для інвестування або капіталізації, після чого в набувача благодійної допомоги виникає право на отриманні внаслідок використання такого капіталу дивідендів та процентів.

Аналізуючи вищенаведені визначення, можна виокремити наступних учасників праввідносин у сфері діяльності ендавмент-фондів:

- благодійник – фізична та/або юридична особа, що вносить в установленому порядку грошові кошти або цінні папери з метою підтримки діяльності закладів освіти, культури, науки;

- суб'єкт з управління активами – банківська або небанківська фінансова установа, що здійснює інвестування та капіталізацію вказаних активів, внесених благодійником, з подальшою виплатою дивідендів та процентів в інтересах набувача благодійної допомоги;

- набувач благодійної допомоги – заклад освіти, науки, культури, що набуває право на дивіденди та проценти, нараховані на капітал, внесений благодійником.

Доречно зазначити, що в науковій літературі існує й інший підхід до визначення ендавменту, згідно з яким, це фонд (компанія з управління активами), заснований відповідним закладом освіти, науки, культури з метою акумулювання коштів благодійників для підтримки статутної діяльності. Такий підхід у розумінні ґрунтується на положеннях закону України «Про вищу освіту», згідно з яким

заклад вищої освіти має право засновувати сталий фонд (ендавмент) закладу вищої освіти та розпоряджатися доходами від його використання відповідно до умов функціонування сталого фонду [7, с. 119].

У цьому контексті ендавмент-фондом може бути система фондів, кожен з яких призначений для досягнення власних цілей, наприклад: підтримка наукових досліджень та розробки творчих композицій, виплата грантів для викладачів й креативної індустрії, поліпшення матеріально-технічної бази [8].

Отже, ключові особливості, що дозволяють виокремити ендавмент серед інших інструментів доброчинності та впливають зі специфіки юридичної природи, полягають у наступному.

По-перше, ендавмент являє собою певний капітал, що складається з грошей, цінних паперів, вартості іншого майна, наданого фізичними та/або юридичними особами-благодійниками. Причому, такий капітал є недоторканим, який не передається в розпорядження вигодонабувача, а доручається відповідній компанії з управління активами, що забезпечує сталий характер фонду.

Іншими словами, ендавмент-фонд – це сталий капітал, який підлягає саме інвестуванню або капіталізації, після чого отриманий інвестиційний дохід переходить на потреби відповідних закладів освіти, науки, культури. Такий підхід сприяє формуванню часткової незалежності та інституційної спроможності вигодонабувача, оскільки, на відміну від разових пожертв та інших добровільних надходжень, які є мінливими, має місце формування саме сталого капіталу.

По-друге, благодійник набуває фінансової стабільності та інституційної спроможності за допомогою отримання гарантованого пасивного доходу від використання основного капіталу. Постійна капіталізація ресурсів фонду сприяє формуванню довготривалого джерела фінансування для певної некомерційної діяльності, адже активи ендавмент-фонду перебувають в активному обігу, а відтак мають приріст, який передається на стабільній основі відповідній некомерційній організації. Причому, ключовим вигодонабувачем від такого фонду є організація, для підтримки якої він створений, що підвищує прозорість такого інституту позабюджетного фінансування.

По-третє, приріст капіталу забезпечується відповідною професійною компанією з управління активами – банком або небанківською фінансовою установою, що визначає пріоритетні напрямки інвестування коштів. Таким чином, основний капітал фонду міститься в серці економічних відносин, тобто працює в різних галузях економіки. Прозорість управління такими коштами визначається через затверджені між благодійником, керуючою компанією та отримувачем інвестиційного доходу політики, а також відповідні регламенти, якими визначаються напрямки та програми, на які набувач допомоги отримує кошти [8].

Традиційно, функціонування ендавмент-фондів складається з наступних етапів:

- 1) формування сталого капіталу благодійниками, тобто внесення грошових коштів та цінних паперів фізичними та юридичними особами;
- 2) передача сформованого капіталу в управління третій особі – банку або небанківській фінансовій установі для здійснення управління активом;

3) управління компанією капіталом та його приріст завдяки інвестуванню та капіталізації ресурсів;

4) передача відсотків, дивідендів та інших форм інвестиційного доходу від ендавмент-фонду для цільового використання вигодонабувачу [9, с. 237].

На першому етапі здійснюється акумулювання коштів та інших ресурсів. Для цієї мети медичний, освітній, культурний заклад, наукові установи можуть заснувати власний благодійний фонд або ж залучити третю компанію, на рахунках яких, відповідно, буде здійснюватися накопичення внесків благодійників. Ключовим завданням для вигодонабувача на даному етапі є популяризація його позабюджетної підтримки. Це може здійснюватись через мережу випускників відповідного закладу освіти, співпрацю з представниками бізнесу, пошук потенційно зацікавлених меценатів тощо [8].

На другому та третьому етапах ключова роль належить компанії з управління активами. У світовій практиці існують три відповідних підходи.

Перший підхід передбачає створення закладом освіти, науки, охорони здоров'я, культури власних компаній з управління активами. Контроль за інвестиційною діяльністю таких фондів здійснюють відповідні опікунські ради, що заснуються з числа благодійників, тоді як нормативи та напрямки використання активів визначаються з професійних менеджерів, що входять до складу відповідних інвестиційних органів управління [8].

Другий підхід передбачає передачу управління ендавментів третім особам – банкам, траст-фондам, інвестиційним компаніям тощо. Такий підхід сприяє прозорому та ефективному використанню основного капіталу професійними компаніями. Крім того, за таких умов частина доходу від розміщення та використання інвестиційного капіталу фактично переходить третій особі. Однак, у разі першого підходу така ж сума, якщо не більша, витрачається на утримання інвестиційного менеджменту. При цьому, за другого варіанта якість результату, на нашу думку, є більш ймовірною саме за рахунок залучення професійної, в галузі інвестування, компанії.

Зрештою, третій підхід передбачає поєднання ознак двох попередніх, коли заклади вищої освіти заснують так звані «класичні» ендавмент-фонди, які наповнюються за рахунок коштів внутрішніх донорів. Сформований капітал таких фондів не підлягає витрачання, крім виняткових випадків, за яких від 5 до 10 % від сталого капіталу все ж може бути використано. Частина ж коштів таких фондів переходить в управління незалежній компанії, що здійснює інвестування такого активу.

На фінальному етапі функціонування ендавменту відповідна компанія з управління активами передає інвестиційний дохід вигодонабувачу під реалізацію конкретних програм, сформованих за погодженням вигодонабувача з благодійниками [9, с. 239].

Невід'ємною складовою дослідження ендавмент-фондів як унікального інструменту доброчинності є систематизація та аналіз практики їх використання.

Так наразі в Україні фінансування закладів освіти, науки, охорони здоров'я та культури має переважно характер бюджетного, тобто здійснюється за рахунок

державного та/або місцевого бюджетів, відтак, ендавмент-фонди перебувають на початковій стадії формування. На мою думку, це пов'язано в т.ч. і з непоінформованістю суспільства, нестабільністю фінансового сектору внаслідок тривалої війни з росією, недостатньою сформованістю системи стратегічних взаємозв'язків між інноваційним бізнесом та освітою.

Однак, певні позитивні сигнали все ж мали місце. Так у період між з 2014-2022 рр. в Україні зросла кількість міжнародних інноваційних компаній, що працюють у сфері управління активами. Окрім наведеного, події Революції гідності 2013-2014 років, антитерористичної операції / ООС на Сході України, пандемії коронавірусу та повномасштабного військового вторгнення російської федерації сприяли розвитку руху доброчинності в Україні. Зокрема, зусиллями волонтерів та меценатів здійснювався та здійснюється збір коштів на придбання бронезилетів та касок для військових, підтримки цивільних та відбудови пошкодженого майна, закупівлі окремих видів зброї та медичної техніки тощо.

Одним із прикладів ендавмент-фондів в Україні є «Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин», який заснований як благодійна організація ще у 2013 році. Переважними інвесторами Фонду є викладачі, студенти та випускники університету. Завдяки отриманим від використання основного капіталу відсоткам покращено інфраструктуру інституту, запроваджено гранти та стипендії для викладачів і студентів.

Також досвід створення ендавмент-фондів є у Києво-Могилянській академії та Українському католицькому університеті, які за рахунок фандрейзингових та інформаційних заходів здійснюють збір коштів на конкретні цілі, зокрема покращення матеріально-технічної бази (будівництво нових корпусів чи ремонт існуючих), заснування стипендіальних програм для студентів, викладачів та аспірантів, проведення наукових досліджень [10, с. 17].

Певний досвід створення ендавмент-фондів є й у сфері охорони здоров'я. Наприклад, відповідний благодійний фонд заснований при Національному інституті серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова. Такий підхід використовують низка медичних закладів, однак форма використання підходу залучення коштів до благодійного фонду таких установ, на жаль, є такою, що не сприяє розвитку доброчинності. Відповідні внески до благодійних фондів перетворюються фактично в обов'язкові внески, що зустрічає розчарування з боку суспільства в інструментах доброчинності як форми позабюджетної підтримки закладів соціального призначення.

Натомість, за кордоном практика використання ендавмент-фондів значно популярніша. Так у Сполучених Штатах Америки капіталізація 89 найбільших ендавментів американських університетів перевищує 400 млрд дол. США, майже чверть з яких акумулюють Гарвард, Єль, Принстон та Стенфорд. Причому, ендавмент окремих університетів (наприклад, Гарварду) уже у 2014 році перевищував ВВП половини країни у світі.

Зуважимо, що формування ендавменту тут має власні традиції. Як правило, основна частина капіталу формується з одноразових пожертв, для чого благодій-

ник може створити навіть окремий іменний фонд для підтримки конкретних напрямів, виплати грантів чи стипендій. Крім того, з метою залучення коштів, заклади освіти навіть надають меценатам почесні статуси або посади після виходу на пенсію. Кампанії із залучення коштів фактично перетворюються в змагання між закладами освіти.

Має місце практика й формування капіталу ендавмент-фонду за рахунок спадкового майна, коли фізичні особи передають частину власного майна за заповітом тому чи іншому закладу.

У Європі практика ендавмент-фондів використовується, хоча є менш поширеною, ніж у США. Значні фонди в Європі мають такі заклади освіти, як: Технічний університет Цюриха (ETH Zurich), Центрально-Європейський університет у Будапешті (Central European University), Оксфорд (University of Oxford) та Кембридж (University of Cambridge) у Великій Британії [11, с. 56].

Отже, завдяки цьому інституту, заклади вищої освіти мають можливість формувати освітні програми з урахуванням потреб бізнесу, а бізнес – впливати на якість освіти майбутніх працівників. Лікарні та поліклініки можуть формувати мережі пацієнтів з ряду працівників різних компаній, які, з метою належного медичного обслуговування для свого персоналу та членів їхніх сімей, мають змогу виступати в ролі благодійників [3, с. 134].

Імплементуючи зазначені вище особливості практики функціонування ендавмент-фондів за кордоном, та беручи до уваги передумови, що існують наразі в Україні, серед яких – активізація рухів доброчинності, збільшення бюджетного дефіциту, роботизація економіки, накопичення та формування ендавментів може стати своєрідною гонкою закладів та установ соціального призначення за благодійними внесками, що, з одного боку, підвищить конкуренцію між ними, а з іншого – сприятиме активізації живої економіки за рахунок інвестування таких грошей компанією з управління активами.

Видається, що розвиток такого інструменту можливий у комплексі з іншими заходами податкового характеру, які зроблять доброчинність не просто інструментом підтримки закладів соціального призначення, але й елементом реального народовладдя та детінізації економіки [12, с. 46].

Перспективною в цьому аспекті є ідея відсоткової філантропії – інвестування частини податку на доходи фізичної особи, на діяльність відповідних громадських організацій чи благодійних фондів. Значна кількість країн Східної та Центральної Європи вже запровадили відповідний механізм. Зокрема, в Угорщині відсоткову філантропію запроваджено з 1996 року, у Словаччині – з 2003 року, у Литві, Румунії та Польщі – з 2004 року і в Молдові – з 2017 року [3, с. 135].

Впровадження відповідної практики в Україні стимулюватиме розвиток доброчинності, адже громадяни фактично розпоряджатимуться грошима, які вони й так сплачують як податок, а також сприятиме детінізації економіки, оскільки можливість підтримувати заклади та установи соціального призначення напряму буде формою прямого контролю за тим, куди витрачаються податки.

Варти уваги, у контексті прискорення процесу формування та популяризації ендавмент-фондів в Україні, з урахуванням зарубіжного досвіду, є пропозиції

О. Белова [11, с. 50-62]. Серед інших, автор визнає ключовими наступні ідеї: внесення змін до Податкового й Бюджетного кодексів щодо надання дарувальникам податкових преференцій і державних пільг для забезпечення довгострокового використання цільового капіталу; використання певної частини процентів за депозитом на поповнення основної суми ендаументу, з метою унеможливлення втрат унаслідок інфляції; дотримання консервативної стратегії інвестування, якій притаманний низький ризик щодо розміщення коштів; забезпечення прозорої підвітності й відкритості благодійного сектору, що підвищить довіру меценатів та інвесторів.

Висновки. Отже, проаналізувавши практику використання ендавмент-фондів як унікального інструменту доброчинності в Україні та за кордоном, дослідивши сутність його юридичної природи та специфіку правового регулювання, зазначимо, що ендавмент-фонди є досить перспективним напрямком позабюджетної підтримки закладів освіти, науки, охорони здоров'я та культури в Україні та елементом реального народовладдя. Прискорення процесу формування ендавмент-фондів реально сприятиме формуванню «ринку доброчинності»: заклади та установи будуть, фактично, змагатись за свого мецената, що сприятиме підвищенню конкуренції між ними та активізуватиме економіку за рахунок інвестування таких грошей компанією з управління активами.

Використані джерела:

1. Рисін М. В. Джерела формування капіталу ендавмент-фонду вищого навчального закладу. *Економіка та управління національним господарством*. 2015. Вип. 2 (112). С. 123-127.
2. Нарис про відбудову України. [Електронний ресурс] URL : <https://voxukraine.org/narys-pro-vidbu-dovu-ukrayiny/>. (дата звернення: 10.06.2022)
3. Мокін Б. Ендавмент-фонд як альтернативне джерело для підвищення фінансової стійкості вищого навчального закладу. *Вісник ХНУ*. 2012. № 2. С. 131-135.
4. Що таке ендаумент. [Електронний ресурс] URL : <http://iirfund.org/about/endorment>.
5. Податковий кодекс України. (редакція від 09.06.2022). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. (дата звернення: 10.06.2022)
6. Закон України «Про вищу освіту» (редакція від 09.06.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#n805>. (дата звернення: 10.06.2022)
7. Лебеда Т. Б. Вплив освіти на економічну динаміку в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 4. С. 110-121.
8. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (редакція від 02.16.2022). URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. (дата звернення: 10.06.2022)
9. Дмитришин М. В. Ендавменти у вищих навчальних закладах: проблеми та перспективи. *Фінанси, грошовий обіг, кредит*. 2017. № 34. С. 233-241.
10. Рябков К., Покідіна В. Ендавмент у вищій освіті: світова практика та українське сьогодні. *Популярна економіка: ціна держави*. 2015. № 34. 18 с.
11. Белов О. Ендавмент як нова форма забезпечення стабільності фінансування наукових досліджень в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. № 4. С. 50-62.

12. Гернего Ю. О. Ендавмент-технології людського розвитку в Україні. *Вісник Хмельницького університету управління та права*. 2017. № 3. С. 45–48.

References:

1. Rysin, M. V. (2015) Dzherela formuvannya kapitalu endavment-fondu vyshchoho navchalnoho zakladu. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy, issue 2* (112), 123–127. [in Ukrainian].
2. Narys pro vidbudovu Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://voxukraine.org/narys-pro-vidbudovu-ukrayiny/>. [in Ukrainian].
3. Mokin, B. (2012) Endavment-fond yak alternatyvne dzherelo dlia pidvyshchennia finansovoi stiikosti vyshchoho navchalnoho zakladu. *Visnyk KhNU - Bulletin of KhNU*, 2, 131–135. [in Ukrainian].
4. Shcho take endavment. N. d. N. p. URL : <http://iifund.org/about/endowment>. [in Ukrainian].
5. Podatkovi kodeks Ukrainy. (redaktsiia vid 09.06.2022). (2022) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (redaktsiia vid 09.06.2022). (2022) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#n805>. [in Ukrainian].
7. Lebeda, T. B. (2014) Vplyv osvity na ekonomichnu dynamiku v Ukraini. *Ekonomika i prohnozuvannya – Economics and forecasting*, 4, 110–120. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii» (redaktsiia vid 02.16.2022). (2022) N. p. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. [in Ukrainian].
9. Dmytryshyn, M. V. (2017) Endavmenty u vyshchykh navchalnykh zakladakh: problemy ta perspektyvy. *Finansy, hroshovyi obih, kredyt – Finance, money circulation, credit*, 34, 233–241. [in Ukrainian].
10. Riabkov, K., Pokidina, V. (2015) Endavment u vyshchii osviti: svitova praktyka ta ukraiinske sohodennia. *Populiarna ekonomika: tsina derzhavy - Popular economy: the price of the state*, 34, 18. [in Ukrainian].
11. Bielov, O. (2017) Endavment yak nova forma zabezpechennia stabilnosti finansuvannya naukovykh doslidzhen v Ukraini. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu - Bulletin of Ternopil National Economic University*, 4, 50–62. [in Ukrainian].
12. Herneho, Yu. O. (2017) Endavment-tekhnologii ljudskoho rozvytku v Ukraini. *Visnyk Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava - Bulletin of Khmelnytsky University of Management and Law*, 3, 45–48. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2022

Kuliasha M., Lecturer of the Department of Information, Economic and Administrative Law in National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Kyiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF THE ENDOWMENT FUND AS A TOOL OF CHARITY: CURRENT STATE AND PROSPECTS

An important issue is the change in the structure of the domestic economy, which involves the transition from raw materials to technological economy. However, for Ukraine, the implementation of such experience is complicated by the state budget deficit, the growth

of which in the ongoing war and mass destruction is inevitable. At the present stage, one of the alternative tools for raising funds for educational, scientific and cultural activities is the creation of endowment funds. Simply put, an endowment fund should be understood as a trust fund created for non-commercial purposes, such as funding for education, culture, medicine, etc. The Endowment Fund as a legal institution is quite similar to a charitable foundation, but its legal nature and mechanism of use are different, which makes it unique.

First, the endowment is a certain capital, consisting of money, securities, the value of other property provided by individuals and / or legal entities-benefactors.

Second, the philanthropist gains financial stability and institutional capacity by obtaining a guaranteed passive income from the use of fixed capital.

Third, the increase in capital is provided by the relevant professional asset management company - a bank or non-bank financial institution, which determines the priority areas of investment. At present, funding for education, science, health and culture is largely budget-funded. It should be noted that endowment funds are currently an interesting tool for charity, which can be an important tool for extra-budgetary support of educational, scientific, health and cultural institutions.

Meanwhile, the introduction and dissemination of such practices in Ukraine still requires intensifying the efforts of the state, business representatives and relevant institutions and agencies.

Keywords: automation of technologies; the concept of "endowment"; endowment funds; charitable foundations; domestic practice of using endowments; interest philanthropy.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.34-42

УДК: 341.645

Кухарчук А. М., доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Георгія Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: kukharchuk.anastasiia@iil.kpi.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7576-5188>

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ДІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК КРАЇНИ-АГРЕСОРА ПРОТИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню значення практики Європейського суду з прав людини та агресії російської федерації щодо України з 2014 року й до сьогодні, зокрема і вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року. Зроблено висновок, що дії країни-агресора можна вважати такими, які підпадають під трактування категорії «суспільна небезпека», під яким практика Європейського суду з прав людини розуміє виняткову кризову ситуацію або надзвичайну ситуацію, яка впливає на все населення і становить загрозу для усталеного життя громади, що формує державу. Вторгнення російських військ на територію України стали наслідком виникнення гуманітарних катастроф, знищення об'єктів військової та цивільної інфраструктури, житлових будинків, а основне – порушення права на життя, регламентоване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. та Конвенцією проти

катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання від 1987 р. Визначено порушення з боку росії основоположного принципу верховенства права та інших, зокрема: принципу незастосування сили або погрози силою по відношенню до України; принципу суверенної рівності держав; принципу рівноправності і самовизначення народів та ін. Акцентовано увагу, що справа «Україна проти Росії (стосовно Криму)» є першою скаргою з серії міждержавних справ України проти росії, яку прийняла до розгляду по суті Велика палата Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок, що рішення Європейського суду з прав людини – потужний вплив на дії російської федерації як країни-агресора у міждержавних справах за скаргами України проти Росії й у справах за індивідуальними позовами фізичних та юридичних осіб проти російської федерації у Європейському суді з прав людини.

Ключові слова: Конвенція про захист прав та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, агресія, російсько-українська війна, суспільна небезпека.

Постановка проблеми. Збройна агресія з боку російської федерації на території України є безсумнівним порушенням суверенітету й територіальної цілісності України. Крім того, діями країни-агресора було порушено безліч міжнародних норм, зокрема регламентованих і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. Як відомо, ЄСПЛ може розглядати лише ті заяви, у яких мова йде про порушення гарантованих Конвенцією та протоколами до неї прав (одного або кількох). Відповідно, рішення ЄСПЛ можуть стати потужним впливом на дії російської федерації, як країни-агресора, у міждержавних справах за скаргами України проти Росії й у справах за індивідуальними позовами фізичних та юридичних осіб проти російської федерації. Це потребує поглибленого дослідження та сприятиме визнанню з боку ЄСПЛ й інших міжнародних інстанцій дії російської федерації на території України незаконними й такими, що порушують права людини, передбачені Конвенцією про захист прав та основоположних свобод від 1950 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення практики ЄСПЛ для юридичної діяльності в Україні загалом досліджували багато юристів та науковців, зокрема: О. Базов, А. Іваницький, Т. Дудаш, В. Завгородній, О. Кравчук, А. Марченко, Т. Пашлюковець, Т. Фулей, В. Ягунов, проте значення практики ЄСПЛ в контексті агресії Російської Федерації проти України в науці не досліджувалось.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження вже існуючої практики ЄСПЛ, пов'язаної з діями російської федерації як країни-агресорки, проти України, аналіз Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. на предмет порушення її норм з боку російської федерації на території України, а також визначення ймовірності впливу практики ЄСПЛ у міждержавних справах за скаргами України проти росії й у справах за індивідуальними позовами фізичних та юридичних осіб проти російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2014 року, на території України застосовані збройні сили з боку країни-агресора російської федерації, що стало наслідком, зокрема, того факту, що Росія анексувала Крим, були проголошені «на-

родні республіки» на територіях Донецької та Луганської областей, відбулась «антитерористична операція» (АТО), яка спрямовувалася на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на Сході України. 27 січня 2015 року Верховна Рада України офіційно визнала російську федерацію країною-агресором. Крім того, фактично з 2014 року Уряд України активно протистоїть гібридній війні російської федерації на юридичному фронті боротьби в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ).

У липні 2020 року Королівство Нідерланди подало до ЄСПЛ міждержавну заяву проти російської федерації з приводу збиття в липні 2014 року пасажирського літака компанії Malaysia Airlines MH17 та загибелі 298 осіб. 27 листопада 2020 року ЄСПЛ повідомив Уряд України про об'єднання трьох міждержавних справ щодо масових та систематичних порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, стосовно викрадення та спроб незаконного вивезення дітей-сиріт із Донецької та Луганської областей на територію російської федерації у 2014 році та щодо збиття літака рейсу Малайзійських авіаліній MH17 в одну справу «Україна та Нідерланди проти Росії» за заявами №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20, про що свідчать дані Міністерства юстиції України [1].

Зміст міждержавної заяви охоплює скарги Уряду України з приводу триваючих та систематичних порушень російською федерацією на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей цілого ряду статей, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, починаючи з квітня 2014 року: ст. 2 (Право на життя), ст. 3 (Заборона катування), ст. 5 (Право на свободу та особисту недоторканість), ст. 6 (Право на справедливий суд), ст. 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 9 (Свобода думки, совісті і релігії), ст. 10 (Свобода вираження поглядів), ст. 11 (Свобода зібрань та об'єднання), ст. 14 (Заборона дискримінації) у поєднанні зі ст.ст. 3, 8, 9, 10, 11 Конвенції та ст. 1 (Захист права власності) Першого протоколу до Конвенції, ст. 2 (Свобода пересування) Протоколу № 4 до Конвенції [1].

26 січня 2022 року в ЄСПЛ мали місце усні слухання щодо прийнятності спільної міждержавної справи «Україна та Нідерланди проти Росії» за заявами № 8019/16, № 43800/14, № 28525/20. Остаточного рішення по вказаній справі на даний момент ще немає, проте вважаємо, що воно суттєво полегшить підтримання індивідуальних позовів фізичних та юридичних осіб проти російської федерації у ЄСПЛ, враховуючи останні події, з якими стикнулося українське суспільство внаслідок дій країни-агресора [2].

Так 24 лютого 2022 року відбулось вторгнення російських військ на територію України, що стало наслідком виникнення гуманітарних катастроф, знищення об'єктів військової та цивільної інфраструктури, житлових будинків, а основне – порушення права на життя, регламентоване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. та Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання від 1987 р.

Усі вказані наслідки збройного конфлікту порушують основоположний принцип – принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції України. Принцип верховенства права тлумачиться як основоположний принцип і практикою ЄСПЛ, яка визначає, «що принцип верховенства права пронизує весь зміст Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини (на ньому ґрунтується правопорядок країн-учасниць цієї Конвенції)» [3, с. 36]. Цьому можуть бути підтвердженням деякі рішення ЄСПЛ. Так, наприклад, у справі «S.W. проти Великобританії» від 24 червня та 27 жовтня 1995 р. зазначено, що, «відповідно до статті 15 Конвенції, ніякий відступ від неї неприпустимий, навіть у період війни або іншого надзвичайного стану» [4]; у справі «C.R. проти Великобританії» від 24 червня та 27 жовтня 1995 р. зауважено, що «гарантія, визначена в ст. 7 Конвенції, є важливим елементом принципу верховенства права, займає провідне місце в механізмі захисту прав людини, що створений Конвенцією, як це підкреслено в ст. 15, у період війни або іншої суспільної небезпеки, порушення принципу верховенства права є недопустимим» [5].

Визначення принципу верховенства права міститься і в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [6], яким зазначено, що «одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством, як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства».

У тому числі варто зазначити і про порушення інших принципів, які мають місце в російсько-українській війні. Зокрема, експертка з міжнародного гуманітарного права, керівниця Центру дослідження правових проблем перехідного правосуддя НЮУ, координаторка Робочої групи з питань захисту постраждалих унаслідок збройного конфлікту МКІ МГП в Україні Оксана Сенаторова зазначила про порушення російською федерацією таких принципів, як: принцип незастосування сили або погрози силою; принцип суверенної рівності держав; принцип рівноправності і самовизначення народів; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип мирного співробітництва; принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип непорушності кордонів; принцип територіальної цілісності держав; принцип загальної поваги і захисту прав людини [7].

В основі міжнародного гуманітарного права лежить баланс між міркуваннями військової необхідності і вимогами гуманності. З одного боку, зрозуміло, що, коли починається війна то вбивства, поранення і руйнування мають місце, які за умови дотримання норм міжнародного гуманітарного права можливі в цей час. Проте повністю погоджуємося з позицією, висловленою в науковій літературі, що війна не повинна ставати тотальним насильством і вона не дає право воюючим чинити що завгодно [8, с. 70]. Своєю чергою, дії країни-агресора та порушення

нею вищевказаних принципів свідчить про високий ступінь суспільної небезпеки, з яким стикнулася Україна сьогодні.

Категорія «війна або інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» розкривається і в ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ. Так у справі *Lawless проти Ірландії* (№ 3), §28, «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» означає «виняткову кризову ситуацію або надзвичайну ситуацію, яка впливає на усе населення і становить загрозу для усталеного життя громади, що формує Державу» [9]. Надзвичайна ситуація повинна фактично існувати або бути неминучою; криза, що стосується лише конкретного регіону Держави, може прирівнюватись до суспільної небезпеки, яка загрожує «життю нації» (справи *Ірландія проти Сполученого Королівства*, §205, *Aksoy проти Туреччини*, §70) [10; 11]; і криза чи загроза мають бути винятковими в тому розумінні, що звичайні заходи або обмеження, дозволені Конвенцією для забезпечення громадської безпеки, здоров'я і порядку, є явно недостатніми (Данія, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції («Грецька справа»), звіт Комісії, §153) [12, с. 6].

У Північній Ірландії тероризм відповідав стандартному розумінню суспільної небезпеки, оскільки роками він становив «особливо далекосяжну і гостру загрозу для територіальної цілісності Сполученого Королівства, інституцій шести графств [Північної Ірландії] і життя населення провінції» (*Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства*, § 48; *Marshall проти Сполученого Королівства* (ріш.) [13; 14]. Те ж саме стосується терористичної діяльності Робітничої партії Курдистану в Південно-Східній Туреччині (*Aksoy проти Туреччини*, § 70) і неминучої загрози серйозних терористичних актів у Сполученому Королівстві після 11 вересня 2001 р. (*A. та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 181) [15]. Водночас вимогу неминучості не варто тлумачити настільки вузько, щоб вимагати від Держави очікувати настання катастрофи, перш ніж вжити заходів для боротьби з нею (там само, § 177) [12, с. 7].

Таким чином, трактування ЄСПЛ поняття «суспільна небезпека» нівелює той ситуації, яка відбувається на території України не тільки з 24 лютого 2022 року, а й з 2014 року загалом. Вбачаємо вже позитивні зрушення в реагуванні ЄСПЛ на дії країни-агресора щодо України, зокрема у справі «Україна проти Росії (стосовно Криму)» [16], у якій Україна оскаржує дії російської федерації, так звану «адміністративну практику», та порушення Європейської конвенції про права людини на окупованому півострові. Погоджуємося з думкою міністра юстиції України Дениса Малюська, що «Крим – це історія збройної агресії та грубих порушень прав людини, а не «референдуму» та «мирного волевиявлення» [17]. Вважаємо, що у справі «Україна проти Росії (стосовно Криму)» мають місце порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема щодо репресій та переслідування противників «приєднання» Криму до російської федерації та інших «уразливих груп». Аналізуючи висновок ЄСПЛ, бачимо, що суд визнає обґрунтованим позов України проти Росії у справі «Україна проти Росії (стосовно Криму)» щодо порушення росіянами прав людини в Криму і розглядатиме його по суті.

Остаточне ж рішення ЄСПЛ буде згодом. При тому, вважаємо за необхідне акцентувати увагу, що це перша з серії міждержавних справ скарга України проти росії, яку прийняла до розгляду по суті Велика палата ЄСПЛ.

Що ж до подій, які розпочались 24 лютого 2022 року, то вони будуть також черговою підставою для численних звернень України до ЄСПЛ. Станом на 01 березня 2022 року ЄСПЛ вже вимагає від росії припинити бомбардування, зокрема цивільних об'єктів на території України, у тому числі житлових приміщень, автомобілів екстрених служб та інших, що особливо охороняються, цивільних об'єктів, таких як школи та лікарні». У позиції ЄСПЛ «Суд бере до уваги поточні військові дії, що розпочалися 24 лютого 2022 року в різних частинах України, і вважає, що вони створюють реальну та постійну загрозу серйозним порушенням конвенційних прав цивільного населення, зокрема, відповідно до статей 2, 3 та 8 Конвенції» [18].

Висновки. Вважаємо, що рішення ЄСПЛ – потужний вплив на дії російської федерації, як країни-агресора в міждержавних справах за скаргами України проти росії і в справах за індивідуальними позовами фізичних та юридичних осіб проти російської федерації. Зокрема, таку тенденцію можемо прослідкувати і з досвіду Грузії щодо порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час міжнародного збройного конфлікту 2008 року. Можна припустити, що Україну в результаті розгляду міждержавних справ за скаргами України проти російської федерації очікує складний шлях, оскільки доведення в подібних справах начебто очевидних фактів та обставин є нелегким завданням, проте насправді важливим, оскільки існують усі підстави для визнання з боку ЄСПЛ дії російської федерації незаконними та такими, що порушують права людини, передбачені Конвенцією про захист прав та основоположних свобод на території України, починаючи з 2014 року.

Використані джерела:

1. Україна та Нідерланди проти Росії у ЄСПЛ: що доводила Україна на усних слуханнях щодо прийнятності справи і чому це так важливо. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-ta-niderlandi-proti-rosii-u-espl-scho-dovodila-ukraina-na-usnih-sluhanнях-schodo-priyatnosti-spravi-i-chomu-tse-tak-vajливо>. (дата звернення: 10.03.2022).
2. Україна та Нідерланди проти РФ : одне з найтриваліших засідань ЄСПЛ. URL : <https://www.ukrinform.ua/tag-espl>. (дата звернення: 10.03.2022).
3. Пухтецька А. А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник НАН України*. 2010. № 3. С. 33–43.
4. S.W. v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 47/1994/494/576/. URL : <https://hudoc.chr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57965%22%5D%7D>. (дата звернення: 10.03.2022).
5. C.R. v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 48/1994/495/577/. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22C.R.%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-125806%22%5D%7D>. (дата звернення: 10.03.2022).

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листоп. 2004 р. № v015p710-04. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. С. 41.

7. Як РФ встигла порушити майже всі норми міжнародного права за одну ніч? URL : <https://uba.ua/ukr/news/8973/>. (дата звернення: 10.03.2022).

8. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. / О. В. Сенаторова. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.

9. *Lawless v Ireland (No 3)* : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 332/57. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Lawless%20v%20Ireland%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D>}. (дата звернення: 10.03.2022).

10. *Ireland v. The United Kingdom* : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 5310/71. URL : <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7004.html>. (дата звернення: 10.03.2022).

11. *Aksoy v. Turkey* : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of №№ 4149/04 та 41029/04 №№ 4149/04 та 41029/04. URL : <https://hudoc.echr.coe.int>. (дата звернення: 10.03.2022).

12. Посібник зі статті 15 Європейської конвенції з прав людини. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_UKR.pdf. (дата звернення: 10.03.2022).

13. *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of 14553/89 and 14554/89. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22%3A%22item%22%3A%22002-9555%22%7D>. (дата звернення: 10.03.2022).

14. *Marshall v. the United Kingdom* : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of 41571/98. URL : <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 10.03.2022).

15. *A. and others v. the United Kingdom* : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of 3455/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22A%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22%3A%22001-91403%22%7D>}. (дата звернення: 10.03.2022).

16. *Case of Ukraine v. Russia (concerning Crimea)* № 20958/14. URL : <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&do cid=60016cad4>. (дата звернення: 10.03.2022).

17. ЄСПЛ взявся за справу України проти Росії щодо Криму. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3170667-espl-vzavsya-za-spravu-ukraini-proti-rosii-sodo-krimu.html>. (дата звернення: 10.03.2022).

18. ЄСПЛ вимагає від Росії припинити бомбардування цивільних об'єктів в Україні. URL : <https://www.slovovidlo.ua/2022/03/01/novyna/pravo/yespl-vumahaeye-rosiyi-pryruynyty-bombarduвання-cyvilnyx-obyektiv-ukrayini-zmi>. (дата звернення: 10.03.2022).

References:

1. *Ukraine ta Niderlandy proty Rosii u YeSPL: shcho dovodyla Ukraina na usnykh slukhanniakh shchodo pryiniatnosti spravy i chomu tse tak vazhlyvo*. N. d. N. p. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-ta-niderlandi-proti-rosii-u-espl-scho-dovo>

dila-ukraina-na-usnih-sluhannyah-schodo-priynyatnosti-spravi-i-chomu-tse-tak-vajливо. [in Ukrainian].

2. Ukraina ta Niderlandy proty RF : odne z naitryvalishykh zasidan YeSPL. N. d. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/tag-espl>. [in Ukrainian].

3. Pukhtetska, A. A. (2010) Pryntsyp verkhovenstva prava: suchasni yevropeiski doktryny yak oriientyr dlia reformuvannya natsionalnoho zakonodavstva. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine*, 3, 33–43. [in Ukrainian].

4. S.W. v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 47 1994/494/576/. N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57965%22%7D%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%7D%7B%22itemid%22:%5B%22001-125806%22%7D%7D>. [in English].

5. C.R. v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 48/1994/495/577/. N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22C.R.%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%7D%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%7D%7B%22itemid%22:%5B%22001-125806%22%7D%7D>. [in English].

6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen st. 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) vid 2 lystop. 2004 r. № v015p710-04. (2004) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 45, 41. [in Ukrainian].

7. Iak RF vstyhla porushyty maizhe vsi normy mizhnarodnoho prava za odnu nich? N. d. N. p. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8973/>. [in Ukrainian].

8. Prava liudyny i zbroini konflikty : navch. posib. (2018) / O. V. Senatorova. Kyiv: FOP Holembovska O. O. [in Ukrainian].

9. Lawless v Ireland (No 3) : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 332/57. N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Lawless%20v%20Ireland%22%7D%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%7D%7B%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%7D%7D>. [in English].

10. Ireland v. The United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of № 5310/71. N. d. N. p. URL : <https://www.refworld.org/cases/ECHR,3ae6b7004.html>. [in English].

11. Aksoy v. Turkey : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of №№ 4149/04 ta 41029/04 №№ 4149/04 ta 41029/04. N. d. N. p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>. [in English].

12. Posibnyk zi statti 15 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. N. d. N. p. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_UKR.pdf. [in Ukrainian].

13. Brannigan and McBride v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of 14553/89 and 14554/89. N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22:%5B%22%7D%7B%22itemid%22:%5B%22002-9555%22%7D%7B%22dateofapplication%22:%5B%2210.03.2022%22%7D%7D> (date of application 10.03.2022). [in English].

14. Marshall v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of 41571/98. N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int> (date of application 10.03.2022). [in English].

15. A. and others v. the United Kingdom : judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of 3455/05. N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22A%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%7D%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22002-9555%22%7D%7D>

22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-91403%22]].
[in English].

16. Case of Ukraine v. Russia (concerning Crimea) № 20958/14. N. d. N. p. URL :
<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=60016cad4>. [in English].

17. YeSPL vziavsia za spravu Ukrainy proty Rosii shchodo Krymu. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3170667-espl-vzavsia-za-spravu-ukraini-proti-rosii-sodo-krimu.html>. [in English].

18. YeSPL vymahaie vid Rosii pryprynyty bombarduvannya tsyvilnykh ob'ektiv v Ukraini. N. d. N. p. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/01/novyna/pravo/yespl-vymahaye-rosiyi-pryprynyty-bombarduvannya-cyvilnyx-obyektiv-ukrayini-zmi>. [in English].

Стаття надійшла до редакції 27.04.2022

Kukharchuk A., Doctor of Sciences in Philosophy in specialty 081 Law, Senior Lecturer at the Department of Information, Economic and Administrative Law of the National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

THE INFLUENCE OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON THE ACTION OF THE RUSSIAN FEDERATION AS AN AGGRESSOR COUNTRY AGAINST UKRAINE

The article is devoted to study of the significance of the case law of the European Court of Human Rights and aggression of the Russian Federation against Ukraine from 2014 to the present, including the invasion of Russian troops into Ukraine on February 24, 2022. It is concluded that the actions of the aggressor country can be considered as falling into the category of "public danger", by which the case law of the European Court of Human Rights means an exceptional crisis or emergency that affects the entire population and threatens the sustainable life of the community that forms the state. Russian incursions into Ukraine resulted in humanitarian catastrophes, destruction of military and civilian infrastructure, housing, and, most importantly, violations of the right to life under the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment since 1987. Russia's violation of the fundamental principle of the rule of law and others have been identified, including: the principle of non-use of force or threat of force against Ukraine; the principle of sovereign equality of states; the principle of equality and self-determination of peoples, etc. It is emphasized that the case "Ukraine v. Russia (concerning Crimea)" is the first in a series of interstate cases of Ukraine's complaint against Russia, which was accepted for consideration by the Grand Chamber of the European Court of Human Rights. It is concluded that the decision of the European Court of Human Rights has a strong influence on the actions of the Russian Federation as an aggressor in interstate cases of Ukraine's complaints against Russia and in cases of individual lawsuits of individuals and legal entities against the Russian Federation in the European Court of Human Rights.

Keywords: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, aggression, Russian-Ukrainian war, public danger.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.43-68

УДК: 340.12/343.6+130.2+37.032

Литвинов О. М., доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: llittvvn@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2257-2224>

ДЕНАЦИФІКАЦІЯ РОСІЇ ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ РАКУРС)

Що ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.

Тарас Шевченко.

У статті досліджено питання культурно-історичних засад агресивності етносу із узагальненою назвою «російський» та його політичної організації як московської імперії східно-деспотичного типу, що особливо жорстоко проявилось у відношенні до України. Зроблено спробу пояснити таке становище як природне для ситуації панування людини нового антропологічного типу – «радянська людина», сформоване в XX столітті на території колишнього СРСР. Показано, що розділення антропологічного та культурологічного методологічних підходів у дослідженні правознавчих проблем є ефективним способом прояснення багатьох юридичних питань через більшу адекватність формулювання та постановки (відповідних проблем). Зокрема доведено світоглядно-смыслову єдність понять «комуністичний», «соціалістичний», «фашистський», «нацистський», що підтверджується й історично через відому фактичність, і логічно (а також у політико-правовому сенсі), через контексти понять «тоталітарний» і «шовіністичний» (та «расистський»), і соціально-психологічно – через поняття «буденний рівень свідомості». Загальнокультурний контекст такої постановки питання забезпечує поняття «культурний код», юридичний – міжнародне право і законодавство України. Порушено питання про логічність усвідомлення ситуації про необхідність денацифікації населення росії, що є наслідком значного історичного, зокрема російсько-радянського світоглядного впливу на Україну. Запропоновано деякі практичні кроки щодо розв'язання цієї проблеми, а саме: реформування освіти та якісно нова підготовка юристів і правоохоронців у ЗВО МВС України.

Ключові слова: радянська людина, денацифікація, Україна, росія, тоталітарний, комуністичний, соціалістичний, фашистський, нацистський, культурний код, антропологічний підхід, культурологічний підхід.

Постановка проблеми. Обґрунтування актуальності зазначеної теми сьогодні видається зайвим у ситуації ще більш ганебних кроків, ніж у 2014 році, що їх здійснила по відношенню до нас найбільша у світі за територією країна. Не тільки протиправність, а й зухвала дикунська аморальність дій озброєних чоловіків по відношенню до мирного населення, включаючи дітей і жінок «братського» на-

роду, як вчили нас багато десятиліть (а нещодавно відновили й стару великодержавну формулу «єдиного»), а й величезна підтримка таких дій населенням цієї країни, приголомшили весь світ. Утім, як показує й історія (історія України), особливо сучасна (останніх десятиліть), і поточний перебіг подій та висловлення думок (на сьогодні вже не так відверто, як то було зовсім нещодавно), деякі характеристики – ментальні та психологічні, що відбиваються і на політичних уподобаннях, – стосуються й частини населення України, особливо відомих її регіонів: східного та південного. Звідси й нагальна необхідність раціонального осмислення таких проявів індивідуальної, групової і навіть колективної свідомості, оскільки їх вражаюча наявність і кількість має загрозу екзистенційного рівня, тобто загрозу існування на нашій території не тільки держави, а й взагалі людей, що тут мешкали роками, десятиліттями і століттями, а скоріше за все, тисячоліттями.

Попередньо для пояснення такої ситуації слід звернутися насамперед, якщо гранично коротко, до поняття «радянська людина», а для розуміння його значущості в контексті заявленої теми (як накресленої проблеми) можна запропонувати наступні попередні тези для визначення кола питань, що, як видається, слід розглянути як певні орієнтири (чи то «деякі питання для обговорення»). Логічним, а потім і світоглядним ґрунтом для них запропоновано наступне.

Є відомим постулатом положення про тоталітаризм як політичну та державно-правову систему, що має найбільш відомі історичні втілення в нацистській (точніше, націонал-соціалістичній) Німеччині та соціалістичному (точніше, інтернаціонал-соціалістичному) Радянському Союзу. Часто пишуть так: «гітлерівській фашистській (або нацистській) Німеччині» та «сталінській (а потім і не тільки сталінській) радянській росії»¹. Утім, у правознавчій літературі, на відміну від філософської (соціально-філософської), соціологічної, політологічної, публіцистичної та художньої, питанню загальних рис цих тоталітарних режимів приділялося не стільки уваги, як воно на те заслуговує. Деякі публікації маємо в Україні часів незалежності [див., напр.: 30], що з'явилися після прийняття в 2015 році Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» [10]² (відомий як «закон про декомунізацію», але, як бачимо, це не зовсім точно, навіть надто неточно³). Його було прийнято вже після початку чергової гібридної війни

¹ Після віроломного нападу *держави* (формальна назва якої є Російська Федерація) на державу Україна 24 лютого 2022 року назву *країни* росія є всі (перш за все, моральні, правові, як мінімум для нас, лінгвістично сформулювати) підстави писати з маленької літери (певною мірою, більш точним було б слово «расія», якщо спиратися на одне з відомих правил транслітерації).

² Згідно з положеннями цього закону, внесені зміни до низки інших законів України, зокрема, й до Кримінального кодексу (ст. 436-1).

³ Після спроби низкою депутатів ВРУ (усього 46) заперечити деякі положення цього ЗУ, як неконституційні, Конституційний Суд України Рішенням № 1-24/2018(1919/17) від 16 липня 2019 р. визнав таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII зі змінами.

« правонаступниці Радянського Союзу » проти однієї з його колишніх частин – « радянських соціалістичних республік »¹. Вони мали, до речі, юридично зафіксоване конституційне право добровільного виходу зі складу цієї наддержави (і що було суцільною брехнею, як і переважна більшість інших політико-правових положень у ній; про брехню, як сутнісну характеристику певного типу людей, суспільств і держав, згодом).

Поясненнями становища такої собі обережності (і саме юристів?) у зверненні до цієї проблематики можуть бути такі (назвемо найбільш вагомі, як удається, що не є, звичайно, вичерпним їхнім переліком).

Перше. За часів панування комуністичної ідеології та жорсткого тоталітарного режиму було сформовано новий антропологічний тип – « радянська людина », що відбувалося як шляхом формування свідомості відповідного ґтибу, переважно в людей з некреативним типом мислення і сервільними особистісними характеристиками, так і шляхом знищення інших, хто не міг або не хотів підкорятися догматам ідеології примітивізованого погляду на світ.

Другим можна назвати панування, а точніше, продовження панування фактично того ж (означеного) шару людей, які найбільшою мірою втілювали і втілюють це поняття « радянської людини », тобто йдеться насамперед про компартійну номенклатуру, яка персонально формувала ще й « радянську державу », включаючи і її втілення у відповідного ж спрямування законодавстві. Воно мало назву « соціалістичне право » та було також створеним за лекалами підкорення та/або знищення всього, точніше, всіх, хто не відповідав « прокрустовому ліжку » « єдино правильної » та ще й « наукової » ідеології одного з найбільш перекручених варіантів політекономічного, соціологічного та історичного вчення К. Маркса та Ф. Енгельса (перелічені аспекти цього вчення також були перекрученими, але менш, ніж філософсько-світоглядні та конкретно-правові).

Третє. Важливим був чинник стрімкого падіння рівня життя, і до того доволі низького, після розпаду радянської імперії та формування нового способу буття

¹ Крім зазначеного Закону Верховною Радою України було прийнято й інші закони, які отримали назву « декомунізаційного пакету ». Це Закон України « Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років »; Закон України « Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті »; Закон України « Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років ». Їхні положення, як удається, значно посилюють позицію автора в намірі постановки питань у зазначеній модальності (смісловій площині), втім обсяг однієї статті дозволяє лише звернути увагу на них як такі, що дозволяють і в юридичній площині ставити поруч обидва (чи то три: « комуніст », « фашист », нацист », а ще й четвертий – « шовініст », і це ще й не торкаючись ще більш болючого для буденної свідомості релігійного аспекту) типи одного виду « тоталітарної людини » або « людини минулого ». Рух до насправді « правової держави » та « правового суспільства » (а також і « правової людини ») вимагає долати рудименти тоталітарної свідомості хоча б до рівня усвідомлення її вкорінення в « культурному коді » (розгляд частини таких питань, але в гносеологічній та соціологічній площині, було вже неодноразово запропоновано автором на сторінках цього часопису (див., напр.: 19; див. також: 18; ін., у тому числі в ін. виданнях).

² Окремими виключеннями є переважно праці науковців, яких ситуація навали торкнулася безпосередньо: див., напр.: [13; 26]; ін.

та соціальної взаємодії, який більшістю населення, переважно «радянських людей», сприймався як несправедливий і гірший за попередній. І насправді, елемент несправедливості через величезний вплив кримінальної свідомості на всі сфери життя (те, що йдеться і тут про «радянську людину», у купі з різного рівня криміналом, і що саме це є причиною, переважно, не осмислювалося) був і залишається надзвичайно впливовим (гранично коротке доведення цієї тези втілюється в понятті корупції). Маємо тут вельми виразний і реальний суб'єктивний аспект (сторону) та аспект (сторону) об'єктивний, наскільки реальний, настільки ж обумовлений першим, суб'єктивним.

Слід виділити й наступне, четверте. Належність юристів радянського штибу до різного рівня владних та/або ідеологічних структур, починаючи зі спрямованості їхньої підготовки, зумовила відповідну дотичність до масштабного пограбування основної маси населення після розпаду СРСР (і витиснення значної її частини за його межі), у тому числі й через юридичне (законне, утім, переважно, не правове і з логічної, і з економічної, і з моральної точок зору) обслуговування цього процесу¹. Тому навіть і суто психологічно, не говорячи вже й про інтелектуальну складову, перебудова свідомості потребувала часу, напруги та навіть мужності². Це відбувається, перш за все, у науково-дослідній сфері, але процес в цілому гальмується насамперед рудиментами свідомості «радянської людини», над формуванням якої десятиліттями працювали тисячі й тисячі «спеціалістів» – «білців ідеологічного фронту» (передусім номенклатури), включаючи й науковців (філософів, істориків, юристів тощо, але особливо педагогів), а також «інженерів людських душ» (письменників і в цілому діячів мистецтв усіх спеціальностей). Про роль у

¹ Процес цей триває, одним з маркерів якого є відверте гальмування судової реформи, можна додати й ситуацію з непризначенням голови антикорупційної прокуратури (хоча друге стосується більше політичного керівництва країни). Це є темою окремої розвідки в дослідженні проблеми денацифікації в тому тлумаченні, що пропонується. Як удається, спадковість тут із радянським минулим (і паралельність із російським сьогоденням) є очевидною. Пояснення його в марксистсько-ленінській (тоталітарній) термінології як «первісне накопичення капіталу» є переважно неправильним, таким, що не відповідає ані суті зазначеного процесу, ані суті (та історичним ілюстраціям) самого зазначеного поняття. Утім, це вже тема (надзвичайно актуальна) для істориків, економістів, політологів, а також спеціалістів з кримінального права.

² Загальну атмосферу як якості політичної та правової свідомості яскраво ілюстрували, наприклад, й результати перших президентських виборів: перемогу отримав не радянський політв'язень, дисидент й інтелектуал В. Чорновіл, тобто один із тих, хто вибором незалежність і дав надію на появу позитивних перспектив у народі, а представник радянської номенклатури найвищого рангу, секретар ЦК КП України з ідеології (!) Л. Кравчук. Але слід знову зазначити природність цього на тлі загальної світоглядної ситуації панування «радянської людини». Не варто також забувати й про те, що зі всіх республік європейської частини СРСР Українська була одна з найбільш консервативних за часів «перебудови» 1985-1991 років, що уособлювала постать керівника республіки В. Щербинського та його оточення, а спроби звільнення від догматизму мислення і дій вимушували виїжджати найбільш активних і креативних людей не тільки за кордон, а й до інших міст, включаючи й «столиці» росії (що сьогодні виглядає майже дивним).

Текст цієї виноски аж ніяк не принижує те, що зробив перший президент України, скоріше, навпаки: можна лише зауважити на еволюції його світогляду, що потребувало і моральної мужності, і високого рівня інтелекту. Йдеться про те, наскільки це було важко, бо навіть і сьогодні величезна кількість його співгромадян на таке, на превеликий жаль, виявилися неспроможними.

цьому процесі правоохоронців, які виконували переважно каральні функції, також обслуговуючи тоталітарну, а значить, за визначенням, кримінальну владу, це, хоч і близька, але вже окрема й спеціальна тема.

Можна назвати й інші чинники [див., напр.: 16], що пояснюють ситуацію відновлення надзвичайної жорстокості ставлення до людини в цілому і навіть до окремих народів, наприклад, фактичну заборону самостійного мислення, точніше, навіть мислення як такого. Ідеться про те, що називають інтелектуальним розвитком, але про це також згодом, єдине, що слід мати на увазі, що всі названі пояснення чинників процесів гуманітарної (інтелектуальної та моральної) деградації, що їх демонструє росія сьогодні, є цілісним проявом того, що визначається як «культурний код»¹, а його «радянську» та суто «російську» складові іноді розрізнити не є можливим. Насамперед це стосується державно-правової сфери, де зазначений «культурний код» забезпечував і забезпечує тяглість азійської ординської традиції політичної культури², що є історично втіленою в імперській структурі росії, незважаючи іноді на термінологію, запозичену в західних (культурних, цивілізованих) народів (мов). Про це, а ще й про ідеологічне значення московської версії православ'я у самій «імперії зла» говорять відверто на всіх рівнях, від пропагандистського до мовби наукового, – у нас такі питання порушують історики [6], соціологи [29], представники інших гуманітарних наук, утім у правовому аспекті тиск російсько-радянської традиції все ще гальмує спроби звернення до проблем, що потребують світоглядних змін або, для початку, хоча би зрушень, свідомості, насамперед громадянської і правової.

Розуміння цього, хоч і запізніле, та викликане відверто варварськими агресивними діями громадян країни, де рудименти антигуманістичної тобто антикультурної (тобто **нелюдської**) ідеології тоталітаризму залишилися основою світогляду, відбилосся в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» (№ 2108-IX), який більш коротко називають «Законом про колабораціонізм» [9]. Його слід вважати ще одним кроком на шляху позбавлення від міфології, цілеспрямовано створеної для утримання основної маси населення в тенетах страху і водночас поклоніння перед владним класом (що в радянській термінології й означало поняття «номенклатура») як відновлення стану ще рабовласницьких часів: «раби» або «плебс» – з одного боку (точніше, «знизу»), і «господарі життя», з якими й асоціювалася держава, з іншого («зверху»). А може, ще й часів попередніх, коли сила, у тому числі й сила влади, і була єдиним правом, прояви чого, на превеликий жаль, маємо сьогодні й у нас (наприклад, у вигляді поведінки деяких представни-

¹ Поняття семіотики (семіології) і в цілому структуралізму, однієї з тих «буржуазних теорій» (див., напр.: [34]), «ненаукових» і «ворожих», з якими вела боротьбу радянська ідеологія, а сьогодні ідеологія російська, втім, свідомо і дуже ефективно використовуючи досягнення цих теорій, зокрема в пропаганді як технології впливу на свідомість тощо. Близьким за змістовим наповненням є поняття К. Юнга «архетип» («культурний архетип»), яке є вже класичним у світовій соціально-гуманітарній думці, оскільки воно є інтелектуальним досягненням ще початку ХХ століття.

² Ідеться про територію, що їх на мапах європейців пізнього середньовіччя зазначали як Тарарія або Тартарія, потім Московія.

ків влади або так званих «мажорів» тощо). Ситуація сьогодні, як удається, дозволяє сподіватися на послаблення позицій нинішніх – таких – «господарів життя» через, насамперед, утвердження сили права.

Слід також наголосити, що зазначений Закон України, крім того, надає додаткові можливості обґрунтування не тільки суто правової, а й методологічної позиції і думок, висунутих у цьому тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка проблеми денацифікації росії як проблеми України, є новою, тому в цій частині статті можна зробити короткий огляд осмислення процесу денацифікації Німеччини, оскільки серйозно говорити про путінські формулювання відносно нашої країни немає аж ніяких підстав, як і відомі «історичні» екзерсиси про «єдиний народ». Головним висновком після ознайомлення з матеріалом, присвяченим тому комплексу заходів, що відбувся на території Третього Райху (Німеччина, Австрія та ін.) й отримала назву денацифікації, має бути висновок про надзвичайну складність цього процесу. Основним джерелом, вельми змістовним і докладним, є доповідь німецької дослідниці злочинів диктаторських режимів С. Ромайке, створеної в Міжнародній академії нюрнберзьких принципів (Нюрнберзька академія), організації, діяльність якої присвячена просуванню міжнародного кримінального права у світі [28]. Викладений матеріал і його аналіз спирається на понад 120 джерел (125 позицій у списку) і може бути дуже корисним для вирішення проблеми, означеної на цих рядках. Утім, це є дослідження історичного та історико-правового спрямування, і такий аспект проблеми, звісно ж, виключати не є можливим. Але нові часи та фактори вимагають не тільки висновків аналітичних і констатуючих, а й синтезуючих уже більше коло предметних сфер, чому задовольняє, як удається, філософсько-правовий ракурс і можливість використання методологічного інструментарію, що його можна об'єднати в понятті культурологічного підходу. Додаткове пояснення цього згодом.

Вітчизняні автори також зверталися до теми денацифікації в Німеччині, проте найбільш дотичною до теми цієї статті є згадана розвідка С. Рябенка про процеси денацифікації Німеччини як уроків для України. Маємо також доволі ґрунтовні аналітичні огляди зазначеного Закону України у В. Яворського, а також кримінально-правового аспекту того кола проблем, що його в ньому визначено. Це праці А. Васильєва, В. Комарницького і Є. Письменського, І. Усенка та інших дослідників¹.

Однак питання про денацифікацію росії та ролі в цьому процесі України – й опосередкованої, через позбавлення рудиментів тоталітарно-міфологічного об-

¹ Те, що частина цих праць передувала прийняттю вказаного закону (у квітні 2015 р.) і мала відношення спочатку до питання лише фашизму, не вносить суперечності в цей текст. Слід лише звернути увагу на неточне, а іноді навіть неприпустиме використання поняття фашизму в нашій науковій літературі, що є «загальним місцем», як одне з багатьох свідчень впливу рудиментів радянського способу мислення, від якого позбавитися, тим більше колишнім радянським людям, є справою надзвичайно важкою, оскільки потребує настільки ж надзвичайних інтелектуальних зусиль. Утім, про це взагалі дана стаття.

разу світу, і прямого, як вплив на свідомість застряглого в минулому населення сусідньої країни, – не ставилося, хоча його необхідність витікає не тільки в організації системи запобігання загроз у майбутньому, а й з історії взаємовідношень народу України з народами, що були населенням Московії та навколишніх територій. Ця історія, яку нам було заборонено знати або яка подавалася в надто перекрученому вигляді, свідчить про цивілізаторську роль України, що особливо інтенсифікувалося з часів християнізації, а в концентрованому вигляді така роль, по суті, культурно-просвітницька, була особливо важливою з часів створення Києво-Могилянської академії в Києві. Тому і наступне коло взаємин має надати можливість повернути це населення в сучасність, щоб воно не позбавило майбутнього нас, а може, й багатьох інших народів у цьому світі.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в попередньому розкритті правомірності декількох взаємопов'язаних положень, методологічним інструментом чого є культурологічний підхід, де синтезовано комплекс класичних і сучасних методів дослідження, що їх сконцентровано навколо ключового поняття «культура». Відповідно до ситуації, що склалася на сьогодні, це поняття має метакатегоріальний статус для правознавчих розвідок та використовується і в універсальному сенсі (як основна характеристика людини), що є головним також і в розумінні культури правової, і в сенсі партикулярному, котре відбиває антропологічне його (поняття культури) тлумачення. Тобто, у другому варіанті йдеться про культуру як спосіб буття людини (як роду), включаючи й інші її (людини) функціональні характеристики, насамперед, за Арістотелем, рослинні та тваринні. У першому варіанті – це розуміння того в людині, що відрізняє її від інших живих створень, що в Арістотеля формулюється як Розум (подаємо також: в античній – сократівській, можна додати й солонівсько-периклівській – інтерпретації як єдність інтелектуального і морального). Такої доволі складної методологічної конструкції потребує наявна на сьогодні фактичність, надзвичайно складна та суперечлива, а тому будь-який однозначний (а значить, спрощений) підхід заздалегідь призведе до неповних, таких же спрощених результатів (а значить, негативних і з наукової, і з суто практично-прикладної точок зору).

Головні завдання полягають у тому, щоб показати культурну і, як наслідок, політичну єдність антропологічного типу «радянська людина» із попереднім історичним типом «російської людини», з одного боку, і з зазначеними вище поняттями стосовно людини – «фашистський», «соціалістичний», «нацистський», «шовіністичний». Загальнокультурний контекст такої постановки питання забезпечує поняття «культурний код», політичний (політико-правовий) – поняття «тоталітаризм». Важливим для цього тексту є й контекст юридичний, що його забезпечує як міжнародне право, так і законодавство України.

Щодо стрижневого чинника забезпечення стійкості пересудів минулих часів і в цілому уявлень про світ, його побудову, включаючи (і насамперед соціальну), то в соціально-психологічному контексті смислова єдність зазначених понять забезпечується поняттям «буденний рівень свідомості» або «буденна свідомість».

Додатково це пояснює й необхідність звернення до питання якісної освіти та розрізнення понять «освіта» і «професійна підготовка». Утім, це вже буде проблематикою наступних статей.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, попередньо запропоновано положення, що його буде намагатися обстоювати автор цих рядків, про значну долю ідентичності понять «радянська людина» та «фашистська людина», а якщо спиратися на текст і загальний дух наведеного закону, то йдеться про людину «нацистську» (якщо коротко), а точніше, з суто наукової точки зору, – «націонал-соціалістичну»¹.

Зважаючи на полемічність (що має пояснення й історичне, і гостро-поточне), а для когось і навіть може здатися й епатажність цієї заяви, відразу уточнюю: йдеться виключно про науковий та філософський (насамперед логічний) рівень міркувань у правознавчому напрямку (тобто рівень і напрямок філософсько-правовий). Буденний рівень свідомості в цьому дослідженні буде згадано лише як пояснення його значущості для формування названих типів людини (відповідно до світоглядної орієнтації), що їх можна схарактеризувати як видові щодо загального родового поняття «тоталітарна людина». Наступними питаннями в такому напрямку є те, що витікає з культурологічного підходу, котре може на рівні буденної свідомості викликати негативне враження аж до несприйняття та навіть спротиву. Це постановка питання про залучення до зазначеної проблематики ще й поняття «православна людина», але в комплексі завдань, що витікають з офіційно проголошених світоглядних орієнтацій одної з церковних утілень – московського патріархату. Складність виокремлення цього питання потребує іншого дослідження, що стає також одним із наступних завдань, яке має бути розглянуто (говорити про вирішення його однією людиною не може навіть сприйматися серйозно), тим паче після цієї спроби осмислення тих невеличких поранень, що ми їх отримали від надпідступного ворога, який навіть зробив гаслом оте своє постулювання про «єдиний народ»².

Антропологічну складову висловленої позиції, як уже було зазначено попередньо, можна обґрунтовувати величезною філософською традицією, від Арістотелевого пояснення людини як водночас рослини, тварини і саме людини як раціональної істоти (через функціональність організму та можливість розумних дій [17, с. 47 та ін.]) до соціально-антропологічного пояснення сучасної української філософії О. Забужко, яка відома ще й (і насамперед) як одна з провідних вітчиз-

¹ Про трансформацію «інтернаціонал-соціалістичного» типу людини в «націонал-соціалістичну», як і порівняння двох «соціалістичних» державно-правових ладів – сталінського та гітлерівського – як завдання філософсько-правового гатунку буде одним із завдань наступної статті. До першого ключового поняття «радянська людина» буде додано наступне, що має світоглядно-політичне і водночас філософсько-правове навантаження: «комуніст» або (що в реаліях СРСР було одним і тим же) «член КПРС» («член партії», бо партія була ж одна).

² Росіяни (тобто московити) не є слов'яни (не торкаємося очевидного – азійських народів росії), на відміну від українців, що є результатом етнопонаціональних досліджень, починаючи з XIX століття. Останнє таке дослідження російської академії наук датується 2006 (!) роком. Але про ці аспекти у правовій сфері – також у наступній статті.

няних письменниць і як активна українська громадська діячка міжнародного рівня. Ось її слова з книги, присвяченій саме російсько-українській війні: «Вся історія людської цивілізації – це, за великим рахунком, історія того, як приборкати звіра в людині, і придатнішими для життя є ті суспільства, в яких «червоні лінії» для того «внутрішнього звіра», що сидить у кожному з нас, прокреслено чітко і недвозначно (*курсив мій.* – О. Л.). Різниця, як завжди, у нюансах («диявол ховається в деталях», – казали древні!) – у подробицях тої «червоної розмітки» [7, с. 36]. Додамо до цієї думки, що вказані «червоні мітки» є тим, що в низці наук, насамперед у соціальній філософії, має назву нормативних соціальних систем, а в правознавстві – системи правової.

Екзистенціонально-філософський ряд вибудовується з елементарних роздумів і уявлень про те, що «режим», «державна машина» чи то «політико-правовий лад» тощо є поняттями деперсоніфікованими. Оскільки знущалися над людьми та знищували їх масово, мільйонами люди інші, зовсім конкретні, та ще й такі, що і до сьогодні (і які вже відійшли природно, і такі, що є живими) мають переваги перед тими, хто не долучався до цих дій, які відбиваються в поняттях «репресії», «геноцид», «злочини проти людяності» тощо. Ветерани НКВС, МГБ, КДБ отримували й отримують персональні пенсії, на відміну від своїх колег з гестапо, СД, інших карально-репресивних служб тоталітарних (соціалістичних) держав, які в кращому випадку отримали конкретні терміни ув'язнення, а у випадках інших – їх було страчено, за рішеннями судів, за злочини, що відбивають зазначені поняття кримінального права, причому міжнародного. Але це лише один з аспектів того, що можна вважати і до сьогодні живою спадщиною тоталітаризму, яка впливала і продовжує впливати на життя в багатьох пострадянських (посттоталітарних) державах. У науковій літературі, як і спочатку в політичній та публіцистичній, звертають увагу на те, що, на відміну від засудження нацизму і фашистської ідеології, над іншим втіленням тоталітаризму, не менш, а може й більш кривавим (тобто, над ідеологією комунізму та державою СРСР¹), не відбулося суду (трибуналу), і це залишається і є сьогодні однією з найбільших проблем не тільки наших (пострадянського, посттоталітарного простору²), а і світових, оскільки здійснена загроза існуванню нашої країни є лише часткою загрози всьому людству. Останнє, як відомо, є обумовленим величезною кількістю ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення, що має РФ.

Але повернемося до основної теми цієї статті. «Радянська людина» – це новий тип людини, котрий було створено за часів панування комуністичної ідеології, переробленої відповідним чином у культурних контекстах, що відповідав спрощеним уявленням про добре сите життя як основу справедливості. Не є завданням

¹ Утім, не тільки СРСР, але це така ж важка змістовно паралельна тема, що має відношення до злочинів інших комуністичних режимів, скажімо, маойстського спрямування тощо.

² Слід сказати, що і в російських інтелектуальних демократичних колах про відсутність суду над комунізмом (комуністичною ідеологією та її державницьким втіленням в СРСР) як про величезну ваду пост-радянського розвитку говорилося неодноразово – у політично-публіцистичних і, звісно ж, опозиційних виданнях [див., напр.: 27] Йдеться тут про «ленінопад» у процесі декомунізації та гальма, що можуть зупинити демократичні перетворення в Україні (мілітарний тиск ззовні, тобто росія, корупція тощо).

розкривати тут знову і знову причини того, а чому не збігалися і не могли збігтися такі уявлення з дійсністю. Є, утім, сенс знову вказати на *культурно-міфологічні коріння* цих уявлень і величезний вклад, що його було зроблено цілими арміями «бійців ідеологічного фронту», якими були насамперед історики та філософи, а також і юристи, мабуть, також слід знову і знову згадати про особливу роль, що відігравали вчителі (педагоги в цілому). Усі ці названі спеціалісти складали перш за все ті владні ешелони служителів комуністичного культу, що і сформували еліту радянського суспільства. Правда, сюди варто зарахувати ще й військових (про це окремо, і в іншій роботі).

Світоглядною основою цього типу людини була атеїстична релігія марксизму-ленінізму, що спиралася й на організаційні структури держави, поглиненої ідеологічно об'єднаним шаром населення на кшталт церковних ієрархій середньовіччя, включаючи й репресивний апарат, який мав велику кількість терористичних організацій. Щодо правового боку такої організаційної структури, то слід зазначити її імітаційний характер і поглиненість партійною ієрархією, іншими словами, можна говорити якщо не про її відсутність, то про такий собі ембріональний стан. Це повністю відповідало постулатам цієї ідеології-релігії, згідно з якою, як відомо, і право, і держава мали взагалі зникнути.

Ментальне спрямування формуванню «нового типу людини – радянської людини» надавала єдина мова та долучення до «Історії СРСР», яка була фактично вельми перекрученим варіантом історії росії з акцентуацією культурних досягнень, що, своєю чергою, формувало і відповідний культурний код. Права як можливості більш-менш пристойно або просто нормально жити будь-якою людиною могли бути реалізовані лише в межах цього процесу, до характеристики якого слід додати ще й притаманну імперським деспотіям агресивність і нерелексивність. Останнє поняття слід розуміти як непотрібність і нездатність до осмислення буття, частиною чого є принципове неприйняття нового, що й пояснює постійне відставання – найбільш показово в науково-технічній і технологічній сферах у цілому. Прикладом цього є величезна кількість переслідувань і покарань громадян за намагання навіть не тільки відстоювати свої права, а й взагалі за сказані публічно слова «права людини», а іноді навіть і не публічно (це те, що відбувається і в нинішній росії; крім того, і слова «толерантність»¹, «демократія» тощо).

У закладах вищої освіти історія СРСР отримувала значну підтримку у вигляді обов'язкового навчального курсу історії КПРС (Комуністичної партії Радянського Союзу), яка була концентрованим викладенням уже суто радянської міфології, що також подавалося із відповідним пантеоном героїв, звісно, переважно російських, та, звісно ж, російською мовою. Таким чином, усю систему освіти було підкорено такій фактичній русифікації, починаючи з першого класу, де вивчали

¹ Утім, маємо й знов-таки перекручене тлумачення толерантності, яке є вельми показовим для цього дослідження: «толерантністю» називають «злиття» підкорених колоніальних територій центральної росії [див.: 32] Тут важливо зазначити, що про таке «злиття» у народів на цих територіях звичай не питають або оформлюють його фіктивно, якщо спиратися на юридичний бік цих процесів чи актів.

«Родную речь» (тобто російську мову), а потім (здається, навіть не з першого клаузу), якщо йдеться про нас, – «Українську мову»¹.

Тому, як проміжний висновок, можна говорити про те, що докоряти багатьом людям – пересічним громадянам – їхніми світоглядними орієнтаціями є просто неграмотно, нагальним питанням виглядає робота просвітницька. Навіть серед представників уже молодших поколінь, оскільки об'єктивних підстав для постійного відновлення таких орієнтацій існує безліч. І треба виходити із того, що *культурно-міфологічні коріння* цих уявлень зростають на вельми міцному ґрунті неосвіченості та хибних, насамперед з наукових позицій, засад мислення та дій. Одним із наслідків цього і є війна [1], що її принципи такі інтелектуально обмежені та морально спалпжені люди намагаються розповсюдити на весь існуючий світовий правопорядок. У культурологічному сенсі це є відкидання людства в минуле, варварство і дикунство, а філософське пояснення ситуації через поняття «постмодернізм» аж ніяк не надає цьому ваги, а тим більше виправдання, оскільки варварство, а точніше, повернення до нього, є також однією зі смислових і змістовних складових зазначеного поняття. Не є випадковим величезний вплив цього філософсько-світоглядного напрямку на політичну (з суто дикунським виправданням війни як прийнятної засоби вирішення суперечок) і на правову думку росії (де навіть учені, які намагаються вийти за межі панівних матриць мислення, не можуть їм не підкорятися), не говорячи вже про масову буденну свідомість.

Сьогодні актуальності надає природна кількісна перевага «радянської людини» у складі населення, можна сказати, навіть більшості колишніх радянських республік, незважаючи на їхню, часто доволі суттєву, відмінність. Щодо відмінності, то це насамперед відноситься до країн Прибалтики, чому є надто відомим і не потребує додаткових коментарів. Суттєвим для нашої теми є факт більшого досвіду свободи, що мало населення цих країн, на відміну від інших, де історично стан звичайної пересічної людини визначався саме відсутністю такого досвіду, як то в росії та її колоніях. Історично ж такий стан мав різні формулювання, що ми їх зустрічаємо в науковій літературі. Наприклад, Ш. де Монтеск'є прямо говорить про «рабство» в Російській імперії (він пише: «у московитів») у своїй найвідомішій праці «Дух законів» [22, с. 366 та ін.], інший французький маркіз А. де Кюстін був шокований тим, що побачив у росії через приблизно пів століття після того, що писав видатний просвітитель: ті ж раби і злиденність [14]. Багато відомих російських мислителів і письменників від О. Радіщева, П. Чаадаєва і Д. Писарева до О. Солженіцина, О. Зінов'єва та інших просто чесних і талановитих людей, які були небайдужими до переважання тваринного й дикунського, що існувало в соціальній організації буття свого народу (точніше, того, що постійно намагалися зробити з

¹ Така ж ситуація була в інших «національних» республіках (до речі, а росія була «**ненаціональною**? утім, такого питання навіть не виникало...), що продовжувало сталі імперські традиції. Наприклад, крім відомого «українського питання», тобто заборони української мови тощо, було намагання переведення системи освіти Фінляндії на російську мову на межі XIX і XX століть. Фінляндія тоді входила до складу Російської імперії. Утім, спроба видалася невдалою, бо проти цього виступило майже все доросле населення, здається, тоді трьохмільйонної країни.

багатьох народів), також це відзначали і намагалися із цим боротися. На це ж рабство, варварство і жорстокість уже в XXI столітті звертає увагу й російська філософія права [3]. Усі перелічені та інші автори «рабством» називали те, що визначалося і як «кріпацтво» або «радянський лад», і що з юридичної точки зору було також більш точним: якщо подивитися на правовий захист рабів ще в Стародавній Греції або Римі, то побачимо набагато більш людяні умови життя других у порівнянні з першими. Значною мірою це стосується й радянських колгоспників, особливо за часів згаданої вже сталінщини, утім, якщо згадати про більш-менш справжнє скасування кріпацтва, то слід говорити не про 1861, а про 1961 рік, коли в СРСР селянам («колгоспникам») надали паспорти, що і дозволило їм «відкріпитися» від своїх колгоспів.

І тут також слід зауважити на маніпулятивності термінології як знаряддя підкорення волі людини для позбавлення її свободи, що використовувалася і продовжує використовуватися певного типу державами через інструментарій пропаганди. Утім, поняття «раб», як і поняття «міф», «страх» та деякі інші, є вельми важливими для пояснення багато чого, що відбувається й сьогодні, і що є втіленням основної ментальної риси росіянина – брехні: саме таку назву має перший розділ монографії «Свята Русь» одного з найвидатніших сучасних дослідників історії Росії та Радянського Союзу А. Безансона [див.: 2]. Ускладнений варіант російської брехні декількох століть із часів Московщини – брехня радянська (на сьогодні їх синтез і зробив з «держави-секти», за Безансоном, державу-терориста, якщо спиратися на сучасні її оцінки міжнародною спільнотою аж до втілення в політико-юридичну площину).

Щодо вельми складного ідеологічного конгломерату, що має величезну кількість ознак ірраціоналізму і що став основою сучасної політико-правової системи в Росії, є всі підстави говорити про фашистські її прояви та нацистські засади. Про це відверто свідчать факти, що їх можна вважати доказами логічними та лінгвістичними, тобто використанням наративів і лексики не просто тотожної з радянським та німецько-нацистським соціалізмом¹, а і наявністю традиційних для російської імперії проявів великодержавного шовінізму, що спирається на православний фундаменталізм. Останній, як то довів свого часу видатний російсько-американський мислитель, філософ і культуролог Д. Зільберман, є певною світоглядною єдністю з комуністичною ідеологією, оскільки мають єдиний культурний код [35]². Слід додати, що він (цей код) спирається на ще ранньосередньовічні примітивізовані цінності та орієнтується на сервільні позиції у відношеннях із владою на кшталт, знову-таки примітивізованої, її сакралізації (говоримо про російський, тобто московський варіант церковної організації та ідеологічного її забезпечення,

¹ До яскраво доказових наукових джерел, крім хрестоматійно відомих праць Г. Арендт, А. Міхника та інших відомих дослідників тоталітаризму, слід додати [11], [12].

² У рос. перекладі див.: Зільберман, Д. *Православная этика и материя коммунизма*. Санкт-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха. 2014. 255 с. Перекладу українською, на жаль, немає, сподіваємося, поки що.

що часто виходить навіть за межі християнства¹). Це значною мірою пояснює й інші, уже фактичні (сподіваємося, що вони скоро стануть і юридичними) надзвичайно трагічні докази таких проявів фашистського типу світоглядних орієнтацій та нацистського типу дій як по відношенню до мирного населення тимчасово окупованих територій України у війні 2022 року, так і стосовно українців у цілому. До таких же доказів можна віднести й відомі статті путіна та представників його злочинного оточення з принципами мислення аж позаминулого століття про «єдиний народ», дії по знищенню якого не тільки доводять правомірність хибної їхньої кваліфікації, а й показують, що навіть у порівнянні зі своїм основним історичним попередником він демонструє неймовірно більший ступень злочинності: «єдиний народ» Австрії та Чехії (Моравії та Богемії) свого часу аж ніяк не знищували...

Утім, таке звернення до фактичності лише ще більше примушує шукати відповіді на питання, серед яких «чому це могло так статися?», мабуть, є головним.

Слід зазначити, що і про тенденції, і про інтенції розвитку росії в напрямку формування шовіністичного, значить, фашистського, і соціалістичного, а значить, усе разом – нацистського – зазначали і в самій цій країні. Дуже важко відокремити такі попередження в публіцистиці та політиці від суто наукового аналізу, утім, зазначу два джерела. Стосовно першого, тенденцій, красномовною виглядає стаття відомого російського блогера та історика Є. Понасенкова з виразною назвою «Москва – Третій Рейх», де наступ, що почався на принципи вільного економічного розвитку з боку представників спеціальних служб, а по суті ще репресивних радянських органів, які отримали владу, означав згортання тих демократичних досягнень, що їх мали на той час росіяни (і відразу зазначимо, і які для переважної більшості з них були незрозумілими і чужими), і водночас розвертання в принципово інший бік, точніше, у минуле. Аллозії щодо відомого середньовічного теологічно-політичного гасла «Москва – Третій Рим» тут є доречними не тільки з точки зору автора цієї статті², а й на думку автора цієї (зважаючи на виявлену роль московської церкви у спротиві гуманістичним тенденціям розвитку людства). Тоді наявне сучасне почало формувати майбутнє, яке в дивний і чудернацький спосіб поєднувало таке минуле, що було принципово антагоністичним³.

Щодо інтенцій, то звернемося до виступу Е. Соловйова – одного з найвидатніших сучасних російських філософів (відомого і як філософа права [20; ін.] від-

¹ Йдеться, зокрема, про відкидання гуманістичної ідеї толерантності і навіть переслідування та покарання представників цієї церкви за її визнання, фактично за відстоювання однієї з основних ідей християнства (див., напр.: [24]).

² У зв'язку із блокуванням російських сайтів поки, посилання можна зробити таким чином: статтю було опубліковано в грудні 2003 року у відомому своїм високим рівнем аналітики виданні «Коммерсант».

³ Одним із символів чого можна вважати хресні ходи, де поруч несли ікони із зображенням Сталіна і Миколи II. Потім, звісно, додалися й ікони із зображенням путіна.

носно щойно зазначених процесів у його країні. У своїй великій статті (у 2-х частинах)¹, присвяченій аналізу ситуації, що склалася в його країні приблизно після 2010 року. І однією з найбільш сумних думок є висновок про те, що вона є набагато гіршою, навіть у порівнянні із ситуацією в Радянському Союзі, бо там була, хоч й ілюзорна, перспектива, і люди бачили підстави для певного оптимізму, а в росії сьогодні все це, як і багато чого іншого, просто зникло. Ну а відновлення агресивного експансіонізму в політичній риторичі та міжнародній політиці на тлі суперечливої світоглядної суміші ірраціонального гатунку дозволяє схарактеризувати таку ситуацію як таку, що не має перспектив і виходу з цього тупикового шляху. Ідея національного месіанізму (націоналістична), що замінила ідею месіанізму класового (комуністичну), стала ідеологією сучасного росіянина, що і веде його однозначно в безвихідь. Це є «якесь прокляття історичної долі», а створюють ці місії ідеологи, які є «плоть від плоті народу», а «месіанізм – опіум російського народу» [4, с. 18], – зазначають вітчизняні дослідники М. Василенко та О. Єременко, і доходять висновку, «що культ особи (і Сталіна, і Брежнєва), швидше за все, не насаджувався зверху, а виростав знизу, з самих, як там не є, «глибин народної душі» [4, с. 19]. Точніше, вони приєднуються до думки самого Е. Соловйова, який наголошував, що отрута ідеологічно забарвленого месіанізму «частково проникає і в свідомість інтелектуалів, навіть геніальних» [4, с.19], і особливо це стосується такої ж ідеологічно забарвленої філософії історії, що робить її надзвичайно небезпечною.

Про вчених-юристів ми вже сказали раніше. Тут слід додати, що, з огляду на історію як таку, тобто філософії історії, як історії насамперед держави, то і маємо таку собі класичну або стандартну імперсько-тоталітарну історію держави XVIII – XIX століть, юрисдикція якої мислиться сучасними росіянами в уявленнях і категоріях, що відбивають (переважно, перекручено) минулі десятиліття і навіть сторіччя.

Але чому так відбувається? Тут уже слід говорити про століття і тисячоліття, тобто про культурні (уже в партикулярному ракурсі) підмурки світосприйняття та світогляду в цілому.

Утім, слід завершити сюжет із націоналістичним месіанізмом, який за обсягом своїх претензій, прагнень і намагань його ж псевдонаукового виправдання, включаючи й російську юридичну науку [див., напр.: 23], надає всі підстави говорити вже про російський фашизм аж у стадії нацизму не у вигляді контрпропагандистського штампу (хоча і так слід наголошувати, але не на рядках наукового часопису), а як про соціальне і державно-юридичне явище ганебного штибу, оскільки йдеться про XXI століття – «століття освічених націй», за попереднім визначенням ЮНЕСКО ще 1998 року.

¹ У зв'язку із блокуванням російських сайтів, посилання може бути таким, що статтю було опубліковано в Журнальному клубі Інтелрос: Солов'єв Э. Ю. *Философия как критика идеологии*. (Статья первая). *Философский журнал*, 2016, № 4; Солов'єв Э. Ю. *Философия как критика идеологии*. Часть 2. *Философский журнал*, 2017, № 3.

Звертаючись до найбільш відомого і впливового маркування фашизму, що його здійснив один із найвидатніших філософів та істориків культури XX – початку XXI століття У. Еко, фашизм – це явище, яке можна назвати вічним (у нього – «ур-фашизм»), це «транскультурний і трансепохальний феномен агресивної ультраправої ідеології» [5]. Він визначає 14 ознак фашизму, причому наголошує: якщо в суспільстві вже є 6-7 таких ознак, то воно швидко й неминуче стане фашистським. На початок 2018 року росія мала всі 14 ознак фашизму [21], що в поєднанні з націоналістичним месіанізмом і значними рудиментами соціалістичного минулого дозволяє таке суспільство визначати вже і як націонал-соціалістичне або нацистське. Тим більше, що природнім є збіг ознак фашизму та соціалізму (ірраціоналізм; дія заради дії; сприйняття незгоди як зради; загаймо одне з гасел, на яких виросло покоління путіна, як, до речі, й автора цих рядків: «хто не з нами, той проти нас»; взагалі несприйняття критики як такої, що, звісно, породжує застійні явища в соціальному житті; популізм, спрямований на роздратування мас; колективізм і відсутність індивідуальної відповідальності тощо [21]¹).

Утім, проблеми, що ми їх розглядаємо, потребують не тільки застосування підходів соціологічного та культурологічного, а й антропологічного, що має додати глибини відповіді на запитання, чому так відбувається, оскільки відповіді на запитання як це відбувається явно не є достатнім для їх (цих проблем) розуміння. Попередньо пропонується наступна логіка міркувань, що, як видається, може прояснити деякі аспекти формування фашистського типу світоглядів (без ідеологічних нашарувань буденної свідомості).

Як відомо, етимологічно «фаши» означає певне єднання, пов'язаність (те, що поєднує її з релігією і в етимології, і в першопочатковій історії), а таке тяжіння до гуртування є природним для людини як живої істоти, оскільки більшою мірою обумовлює життєздатність, насамперед безпеку. Відразу ж слід зазначити аспект комунітаристський як такий, що, продовжуючи ці суто антропологічні садиби фактично біологічного гатунку в бік культурного розвитку, формує спосіб загального існування як спільноти на рівні політичному, тобто загальному. Культурний розвиток полягає в комунікативних діях різного штибу і рівня, політичний означає намагання загалом вирішувати загальні проблеми (в античній традиції розуміння політичного означало ще й діяльність заради загального Блага, а тому в грецьких полісах тих, хто ігнорував політичне життя, і називали «ідіотами»).

Природність для людини об'єднуватися та спілкуватися лежить і в основі держави як такої, що може бути поясненням сталості та історичної тяглості певних

¹ Американський дослідник ідеологій і масових рухів Е. Хоффер зазначає, що рядові нацисти вважали себе обдуреними, коли на них покладали відповідальність за виконання злочинних наказів, оскільки вони вступали до націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини саме для того, щоб звільнитися від індивідуальної відповідальності [33, с. 51-52]. Те ж саме можна сказати і про інші партії комунітарної спрямованості (що мали назви комуністичні, соціалістичні, національно-демократичні, соціал-демократичні тощо) та державні, насамперед карально-терористичні органи, що вони вибудовували для знищення будь-якої іншої, тобто вільної думки та дії (Надзвичайна комісія, потім КДБ у СРСР, гестапо в нацистській Німеччині тощо).

її типів. Так Стародавній (і не тільки стародавній) Єгипет, Стародавній (і не тільки стародавній) Китай мають усі ті ознаки фашизму, про які йшлося, і деякі інші. Але такі типи організації суспільства, що спираються на переважно ірраціональні, біологічного ґтибу підмурки, виглядали природно в ХХІ столітті до Р. Х., а не в ХХІ столітті після Р. Х., коли людство має колосальні досягнення Розуму (і як інтелекту, і як моралі, гуманістично спрямованої). Тяжіння до минулого в площині гносеологічній чи то творчо-художній аж ніяк не може зрівнятися якісно стосовно життя сучасної людини з тяжінням до минулого в площині аксіологічній та політичній. Сьогодні такі «люди минулого» є відвертою загрозою всьому людству, тобто самій людині як роду, зважаючи на доступність для них цивілізаційних досягнень технічного характеру, які вони, за стійкою традицією минулих часів, спрямовують насамперед на цілі воєнні, які розглядаються (за старою біологічною логікою дикунів) як збільшення сили. Не здатні на створення нового, тим більш позитивного, і навіть не маючи в цьому потреби, вони, як і їхні пращури – збирачі та кочовики, – паразитують на тому, що надає їм природа, а також інші люди, до чого вони ставляться також як до дарів природи. Кочовий експансіонізм було зупинено культурою більше тисячі років тому, але носії цього культурного коду мімікрували і знаходять його втілення в сучасності в об'єднаннях такого ж агресивного – жорсткого і безжалісного – ґатунку, що його відбивають різні тоталітарні ідеології.

Іншим боком такого завойовництва (тобто продовження практики пограбування) є презирливе ставлення до праці як принцип, а звідси й відповідна мораль дикуна – усе брати силою або підступним обманом. Таким чином формуються партикулярні культури за віковичною традицією біологічних спільнот на ґшталт зграї з відповідними моральними настановами («закриті суспільства»). Їхні кримінальні засади в сучасному світі є очевидними, оскільки розвитком культури людства (як культури універсального рівня) переважна більшість таких дій виведено за її (цієї культури) межі. Комунітаризм такого тоталітарного ґтибу – чи то фашизм із націоналістично-расовим спрямуванням, чи то соціалізм із спрямуванням станово-класовим – спирається на цих «людей минулого», самовизначення яких у даному випадку значення не має. А для розуміння хоча б деяких «питань для обговорення» поки що достатньо й визначення «радянська людина», яка сьогодні перетворилася на носія, можна сказати, уже класичної фашистсько-нацистської ідеології і стала величезною загрозою вже для всього людства, але в першу чергу, для нас, а з цього і витікає постановка головного питання даного дослідження.

Є ще один аспект проблеми, що розглядається, який має переважно соціально-психологічну складову і пов'язаний із тим, що можна визначити як рівень свідомості. Мова йде про свідомість індивідуальну, групову й суспільну. Ідеться про ступінь абстрактності мислення, іншими словами, про ступінь необхідності узагальнення інформації для вирішення проблем того чи іншого рівня складності. Якщо це прості буденні проблеми, то для їх вирішення не є потрібними надто високий ступінь узагальнення, часто людині достатньо навіть звичайних навичок. Цей рівень відомий як «буденний рівень свідомості» або «буденна свідомість».

Інший рівень потребує певних наукових знань і є пов'язаним насамперед із професійною діяльністю майже в усіх сферах життя. І це є зрозумілим, оскільки,

щоб виконувати роботу в сучасному суспільстві, потрібні знання, що спираються, як мінімум, на основи наук, навіть якщо це знання шкільного рівня, не кажучи вже про роботу кваліфіковану, що потребує знання наук, які опановують у закладах вищої освіти.

І є ще рівень, потрібний для осмислення та прийняття рішень найбільш узагальненого (світоглядного) рівня. Зазвичай це стосується питань політичного гатунку, тобто як такого, що стосується загалу, організації та регуляції життя спільноти, а значить, це вже питання політичні та політико-правові. Якщо спиратися на світову культурну традицію розуміння і тлумачення мислення та пізнання в залежності саме від обсягу та значення тих чи інших проблем для існування людини як роду, то такий ранг проблем і, відповідно, рівень їх вирішення зазвичай визначається як філософський. Це найзагальніші, а значить, такі, що мають найбільше життєве (екзистенціальне) значення, включаючи й значення спрямування буття спільнот, що втілюється, зокрема, в поняттях розвитку, взаємодії, релігії, історії, політики тощо.

Незважаючи на певну схематичність, а значить, і недосконалість такого підходу, він дозволяє в правознавчих дослідженнях прояснити деякі проблеми, що мають велими значне, а в нашому випадку й надзвичайне значення. Суть проблеми в контексті нашого дослідження полягає в спробі знайти якомога більш адекватне пояснення тих поразок гуманістичного (як милосердного), що нам демонструє сьогодення на теренах, здавалося б, більш-менш організованого суспільства, у правовому сенсі в тому числі (як уявляла собі величезна кількість наших людей), або суспільств, якщо масштаби цього запитування перенести на взаємодію двох чи то декількох організаційних об'єднань вищого, тобто політичного гатунку, іншими словами держав. Що ж у цих державах є такого, що дозволяє руйнувати культурні надбання, проголошені ними ж?

До висловлених вище пояснень прояву дій за межами культурного (людського в універсальному, правовому сенсі) додаємо й таке. З причин різних, але перш за все таких, що не відповідають самовизначенню *homo sapiens*, люди в таких суспільствах намагаються постійно спрощувати свої підходи для вирішення різних питань і проблем, а тому діють у невідповідний, неадекватний рівню завдань спосіб. А будь-яке спрощення складного є помилкою логічною, а значить, результати таких дій мають негативні результати. Інша логічна помилка спрощення – це конкретизація способів таких рішень (що є найбільш розповсюдженим), а саме: проблеми, що потребують наукового або філософського рівня реагування, вирішуються переважно на рівні буденної свідомості. Коло причин є звичайно значно ширшим, наприклад, тиск корисних інтересів (але тут маємо визначення – корупція), зупинимось на, так би мовити, знаменнику всього – банального нерозуміння проблем, що є результатом такої ж банальної недостатності інтелектуального розвитку, насамперед освіти. Природне тяжіння до спрощення на рівні загалу (суспільному, соціальному) таким собі знаменником соціального буття робить буденну свідомість, а в нашій проблематиці тоді маємо результат у вигляді байдужості до цих проблем загального як відсутність інтересу до Іншого як особистості, що є рівною тощо собі. Її рівність стає відсутністю свободи, а спрощення

розвертає до примітивізованих способів об'єднання, символом чого є або фаши – зв'язаний (кимось) пучок рослин, або тотальне об'єднання всього, включаючи й майно, а в багатьох версіях – і жінок та дітей (комуна). У сфері ж політичній (загальній) також відбувається підміна дій: проблеми вирішуються в спосіб, неадекватний їх сутності, наприклад, економічні – у спосіб адміністративний, адміністративні – у політичний, а політичні – у спосіб воєнний тощо. І завжди існує знаменник інший – кримінальний, точніше, злочинний, якщо розглядати цю проблематику з точки зору теорії права в сучасному її розумінні – як прав людини.

Таким чином, маємо соціально-психологічне поєднання фашистського, комуністичного і кримінального в прагненні спрощених підходів до буття, конкретизоване в пануванні буденної свідомості переважно неосвіченої людини у сферах загального (суспільного).

Висновки. Проблема денацифікації є складною структурно, оскільки включає різні смислові шари як у часовому, так і в просторовому вимірах. Ці виміри може об'єднувати поняття культури, яке самé також є складним, але в зазначеному ракурсі розгляду питань слід звертатися до його структурних складових, що спираються, своєю чергою, на універсальність та раціональні структури свідомості як визначальні для роду ссавців (біологічно) «людина». Звідси стають дієвими гуманістичні досягнення *ratio*, що втілюються насамперед у нормативних системах, найважливішими з яких (завдяки своїй всезагальності) виглядають моральні та правові. Аксиологічний вимір запропонованого ракурсу (філософсько-правового, що світоглядно поєднує моральне і правове) уже задекларовано в основоположних міжнародних документах, а вони спираються на поняття прав (прав і свобод) людини. Є очевидним, що певні партикулярні цінності в такому вимірі можуть бути неприйнятними, як то стосується різних форм тоталітарної соціальної організації. Остання, як рудимент світогляду «людей минулого» (переважно рабовласницького та феодального типу, але ще й з рисами доцивілізаційного дикунського періоду), є загрозою всьому людству, зважаючи на сучасний стан комунікативної взаємодії держав і націй. Природність різних комунітарних ідеологій (соціалістичних, повніністичних, фашистських та нацистських, що поєднують попередні) не має бути підставою для примирення з ними, як немає підстав примирення з природністю різних хвороб на кшталт чуми, сухот чи то ковіду. *Ratio*, чи то як дар Божий, чи то як результат еволюції «людини», має зупинити розповсюдження хвороб і біологічних, і соціальних, ставлячись до цього як до постійної боротьби Добра із Злом чи то Бога із Дияволом, або Права із Неправом, надаючи сили Добру і Праву через свої креативні можливості¹.

Щодо процесів денацифікації, як необхідності подолання надзвичайно тяжкої хвороби свідомості представників певних партикулярних примітивізованих ку-

¹ Є сенс нагадати, що *Creator* (латиною), то є Творець, Бог, «той, хто створив світ». Тоді «креативний» – то є «божественний», те, що робить людину людиною через надання їй Богом своїх деяких здібностей. Нехтувати цим, руйнувати створене – це йти проти Бога й служити дияволу, якщо висловлюватися мовою теології. А руйнувати та ще й убивати у Великий Піст, як то ми бачимо сьогодні, у березні-квітні 2022 року, то є гріх, якому прощення просто не може бути.

льтур, у заявленому ракурсі слід виокремити наступне (тут висновки можна сформулювати як водночас напрямки роботи або завдання, але, перш за все, як питання для обговорення).

Спочатку сформулюю висновки щодо питань та завдань наших внутрішніх, потім – з приводу заявленої в цьому тексті теми.

1. Навіть *термінологічне втілення* явищ соціально-політичного змісту потребують більш адекватного розуміння, а значить, і тлумачення, що викликає вкрай необхідну потребу формування критичного мислення як можливості виходу за межі буденної свідомості перш за все для представників професій, дії яких стосуються вирішення долі інших людей (звісно, юристів та правоохоронців також).

2. Розуміння *природності* фашистських, як і будь-яких інших тоталітарних ідеологій, не може бути підставою для їхнього виправдання, а тому посилення відповідальності за прояви таких дій, у тому числі кримінальної, потребує подальшого вдосконалення. Утім, такі засоби боротьби з **не**людською (**не**культурною) ідеологією потребують комплексного підходу, починаючи зі змісту освіти та постійної роботи в інформаційній сфері.

3. Завданням, що його слід також постійно вирішувати, виглядає *подолання міфології ідеологічних наративів, які були базовими для формування свідомості мешканців імперських територій, що були фактично колоніями, насамперед азійського (неправового) типу (для нас це імперія російська – історично й актуально, й особливо радянська)*. Першочерговими виглядають завдання істориків, включаючи істориків права і держави, за обов'язкової методологічної допомоги філософів, включаючи філософів права.

4. (Можна означити і як 3-а, оскільки витікає з п.3): *Терміново переглянути та перетворити змістовну складову системи освіти, позбавившись від рудиментів системи освіти радянського (сервільного) типу, насамперед циклу соціально-гуманітарних дисциплін*. Першочерговими виглядають завдання перегляду освітніх стандартів за всіма спеціальностями, оскільки вилучення значної частини гуманітарних дисциплін, зокрема з навчальних планів підготовки юристів та правоохоронців, виглядає відвертою світоглядною диверсією, що особливо в умовах боротьби за життя держави і країни в цілому, набуває рис злочинного характеру.

5. Набула гостро-актуального характеру проблема подолання вказаних наративів радянсько-імперського штибу у свідомості частини населення України, насамперед тимчасово окупованих територій, де має діяти не тільки суто просвітницько-інформаційна складова, а й інструментарій правовий, котрий вимагає, зокрема, певних *обмежень політичних прав* (насамперед виборчих і всіх, що стосуються формування владних структур) як організації оздоровлення суспільної свідомості, що є головним завданням процесу її денацифікації.

6. Оскільки питання формування культурного коду набуло значення екзистенційного (тобто самого існування через визначення ідентичності), стає нагальною потребою перенесення в правову площину ставлення до російської культури в цілому, включаючи й питання мови. Тож виглядає правомірним така його пос-

тановка: якою мірою може бути обґрунтованою монополія на російську мову, що політично проголошено росією? Як мінімум, це є актуальною темою для багатьох досліджень, у тому числі і юридичних.

7. У контексті попереднього висновку виглядає доцільним поставити питання про повернення історичної назви нинішній території України у визначенні держави наступним термінопоняттям: «Україна-Русь», що завдяки політико-правовому інструментарію допоможе зняти багато культурно-історичних питань, у тому числі й на міжнародному рівні.

Надзвичайною виглядає проблема денацифікації населення росії, оскільки базові світоглядні уявлення та переконання спираються на цілу низку підмурків свідомості, що стимулюють характерні для фашистсько-нацистської ідеології риси або прямо їм відповідають. Знову назвемо головні (як видається, визначальні) з них¹. Це в цілому некреативний тип культури «людей минулого», що його сформували: 1) культурний код збиральників та (можливо, або частково) кочовиків; 2) державно-правові традиції азійського типу деспотії, відомої (історично) як Золота Орда; 3) загальна імперська традиція нехтування життям підданих (громадян); 4) відсутність досвіду свободи в населення, а тому несприйняття ідеї прав людини як рівних прав кожної людини тощо.

Утім, це є питанням майбутнього, включаючи й питання правового оформлення цього процесу, однак знову історія покладає на Україну-Русь культурно-цивілізаційне завдання неймовірної ваги і значення – рятувати від дикунства населення величезних територій на північний схід від неї.

Завершувати цей текст будуть міркування з приводу питань, що їх, мабуть, слід було поставити у вступній його частині (утім, вона виявилася вельми завантаженою іншим необхідним матеріалом), тому для подальшого обговорення деякі питання в площині кардинального перегляду світоглядних настанов як результату раціонального осмислення знань, включаючи й факти, що їх ми не знали через заборону або просто з нестачі потреби чи то часу.

8. Щодо поняття денацифікації, винесеного в назву статті. Тут є певна *суперечність*, оскільки йдеться про основу слова як «нація», а стосовно росіян у суто науковому сенсі, тобто в порівнянні з новочасними європейськими націями, таке поняття не є таким (або не є таким повною мірою), що відповідає змістовно. І етнічно та культурологічно, і політично. Тобто, йдеться про таке: не може бути нації в імперії як чогось загального для всієї імперії, а тому це поняття, використане свідомо з конотаціями, яких воно набуло, скоріше, у буденній свідомості, потребує коректування в наступних дослідженнях, включаючи й поняття «Русь», «руський» як заупомянуте (а точніше, просто вкрадене) нащадками удро-фінських племен нечорноземних північних територій держави Золота Орда, що мали назву Тагарії чи Тартарії, потім Московії, у слов'ян Подніпров'я і в Європі.

¹ Звісно, йдеться переважно про християнізовані шари населення, хоча відповідність одержавленої московської церкви до християнства має також значною мірою імітаційний характер. Стосовно мусульманської частини населення росії, питання потребує додаткового і спеціального дослідження сфер, у яких автор цього тексту не є спеціалістом, і тому може лише запропонувати такі розглянути зазначені питання, якщо в цьому є потреба (і здається, що є).

9. Відноситься також до *питань термінології*, і це є пов'язаним із реальним визначенням того ладу, який був у Російській імперії. Використання поняття монархії є і в логічному, і в політичному, і в правовому сенсах не просто неточним, а й неприпустимим (що ще мало ким усвідомлюється, навіть і серед вітчизняних правознавців). Це така собі класична теократія східного зразку, якій більше пасує термін «деспотія». Але це є один із сюжетів, що його автор цих рядків планує розкрити в одному з наступних текстів. А поки попередні докази заявленої позиції, звісно ж, у правознавчому полі.

Згідно і традиції тих земель, і законодавству («Збору законів Російської імперії», чинного з часів Миколи I, з 1 січня 1835 року), що проіснувало аж до кінця держави, як її називали, «тюрми народів», тобто до початку століття XX, імператора, або «білого царя», наділяли повноваженнями найвищого судді не тільки в питаннях організаційних (церковних), а й догматичних (суто духовних, релігійних). Так, згідно з Розділом I («Основні Державні Закони»), у його Главі сьомій («Про віру»), у Статті 64 проголошується: «Император, яко Христианский Государь, есть верховный защитник и хранитель догматов господствующей веры, и блюститель правотверия и всякого в Церкви святой благочиния» [див.: 31]. Зазначимо, що такими **над**повноваженнями (знову-таки, за старою ординською, східно-деспотичною, традицією) імператор наділяє себе сам. Щоби було більш зрозумілим, слід нагадати, що європейські монархи передали (звісно, не всі, але вже почали передавати) свої суддівські повноваження спеціалістам-юристам ще в XIII столітті.

Іншими словами, йдеться фактично про теократію. А про те, як релігійні підмурки свідомості сформували такі ж самі структури в обоженні керівників через повернення до первісної сакралізації влади, – також в одній із наступних статей.

З приводу нинішньої ситуації, то аби було зрозумілим, чому його зміст має екзистенційне наповнення, тобто, йдеться про життя і смерть не тільки держави, а й країни, її населення, самого народу, то ось що заповіла в II половині XVIII століття імператриця Катерина II своїм підданам у питанні, яке ми розглядаємо: «...искоренять в малороссах развратное мнение, по коему представляют себя народом от здешнего¹ совсем отличным». Це було завдання, що його ставила своїй православній церкві, підкореній ще Петром I і зведений на рівень одного з міністерств – Синоду [8, с. 37-38]. А у 1770 році українську мову, у тому числі і в освіті та богослужінні, також (і взагалі) було заборонено.

Щодо ж самого вислову, то доволі відомі слова... Результат їхньої дієвості – у подяж сьогодення на всій території нашої держави, особливо на Сході і Півдні...

Але найбільшою проблемою, утім, виглядає та, що видатний польський мислитель XX століття С. Лец у притаманній йому іронічно-сагіричній манері сформулював так: «Обличья врага лякае мене, коли я бачу, як воно схоже на моє власне!» [15, с. 33].

¹ Тобто російського («великорусского»).

Використані джерела:

1. Астор, Уильям Дж. Война – новая норма. URL : <http://www.warand.peace.ru/ru/reports/view/98235/>. (дата звернення : 27.04.2022).
2. Безансон А. «Свята Русь». Київ : Кліо, 2017. 112 с.
3. Биbihин В. В. Введение в философию права : монография [ред. А. П. Огурцов]. Москва : ИФ РАН, 2005. 345 с.
4. Василенко М. Д., Єременко О. М. Идеологію треба не громити, а викорінювати (роздуми про статтю Е. Ю. Соловйова «Філософія як критика ідеологій»). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Вип. 25. Одеса, 2019. С. 12-23.
5. Еко, Умберто: 14 ознак фашизму. URL : <http://povin.com.ua/20388-26-07.html>. (дата звернення: 15.05.2022).
6. Євссєва, Тетяна. Ментальні особливості модернізації політичної системи Російської імперії та СРСР у кінці XIX – першій третині XX ст.: український контекст (до постановки проблеми). *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. 2008 рік. Книга II. Львів : Логос, 2008. С. 134-140.
7. Забужко, Оксана. «І знов я влізаю в танк...» *Вибрані тексти 2012-2016: Статті, есе, інтерв'ю, спогади*. Київ : Видавничий Дім «КОМОРА», 2016. 416 с.
8. Забужко, Оксана. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Видання п'яте, переглянуте і доповнене. Київ : Видавничий Дім «КОМОРА», 2017. 302 с.
9. Закон про колабораціонізм URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3430808-zakon-pro-kriminalnu-vidpovidalnist-za-kolaboracionizm-nabuv-cinnosti>. html. (дата звернення: 27.04.2022).
10. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 06.04.2015 р. (чинний зі змінами у редакції від 01.01.2020 р.). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>. (дата звернення: 29.03.2022)
11. Клемперер, Виктор. ЛП. Язык Третьего рейха. Записная книжка филолога [пер. с нем. А. Б. Григорьева]. Москва: Прогресс-Традиция, 1998. 382 с.
12. Кношп Г. Адольф Гитлер. Психологический портрет / пер. с нем. Ж. А. Колобова. Москва : АСТ; Астрель, 2006. 448 с.
13. Комарницький, В., Письменський, Є. Підстава кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (загальна характеристика). *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*, 2015. Вип. 3. С. 122-131.
14. Кюстин А. [Маркиз де Кюстин]. Николаевская Россия. Москва : «Терра», 1990. 359 с.
15. Лец С. Е. Непричёсанные мысли. Москва : Прогресс, 1978. 152 с.
16. Литвинов А. Н. О «советском человеке» и новой общности людей «советский народ» как актуальной проблеме (тоталитаризм vs свобода). *Виклики сучасності: соціально-історичні, культурологічні та метафізичні аспекти: матер. міжнар. наук. конф. (Северодонецьк, СНУ ім. В. Дала, 26-27 квітня 2017 р.)*. Северодонецьк-Торонто, 2017. С. 75-77.
17. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
18. Литвинов О. М. Про культурно-історичні основи раціонального осмислення упорядкування соціального життя (спроба філософсько-правових міркувань з ілюстраціями відомих подій античних часів). *Вісник Луганського державного ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка : Спец. вип. № 7 : Культура – право – держава: сучасні пробл. державотворення*. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. Ч. 1. С. 28-43.

19. Литвинов О. М. Щодо подолання примітивізму соціуму раціональністю мислення: методологічні зауваження проти позитивістів та вульгарних матеріалістів. *Вісник Луганськ. державного ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 3. С. 24-32.

20. Максимов С. І. Соловйов Еріх Юрійович. *Велика Українська юридична енциклопедія*. Т. 2. Філософія права. Харків : Право, 2017. С. 788-792.

21. Міщенко, Михайло. Звичайний фашизм. URL : <https://razumkov.org.ua/statti/zvychainyi-fashyzm>. (дата звернення: 15.05.2022).

22. Монтегське Ш. О духе законов. Монтегське Ш. Избранные произведения. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 159-734.

23. Мордовцев А. Ю. Национальный правовой менталитет. Введение в проблему. Ростов-на-Дону : Изд-во СКНЦ ВШ, 2002. 200 с.

24. Патриарх Кирилл: Толерантность – пройденный путь в развитии межрелигиозных отношений. URL : <http://www.pravmir.ru/patriarx-kirill-tolerantnost-projdennyy-pуть-v-razvitii-mezhreligioznyh-otnoshenij/>. (дата звернення : 15.05.2022).

25. Пермьяков, Юрий. Похвала собственной глупости (к вопросу о толерантности как политико-правовой стратегии власти). *Толерантність у транзитивних суспільствах: філософський, правовий, політичний, соціологічний виміри: збірка наукових статей та есе / Упорядкування, наукове редагування і передмова О. Петришина, Д. Вовка, О Уваровой*. Харків : Юрайт, 2016. С. 81-92.

26. Письменський Є. О. Про пошук шляхів кримінально-правової протидії пропаганді тоталітарних ідеологій. *Суспільство, правопорядок, злочинність: теоретичні та прикладні проблеми сучасної науки : матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 22 травн. 2015 р.) ; уряд. д.ю.н., доц. Є. О. Письменський. Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е. О. Дідоренка, 2015. С. 92-97.*

27. Подрабинек, Александр. Виват, Украина! *Ежедневный журнал*. 21 апреля 2015. URL : <http://www.ej.ru/?a=note&id=27560>. (дата звернення : 27.04. 2022).

28. Ромайке С. Правосуддя перехідного періоду в Німеччині після 1945 та 1990 років. Спеціальна доповідь № 2 / Пер. з нім. Нюрнберг : Міжнародна академія нюрнберзьких принципів, 2016. 71 с.

29. Рущенко, Ігор. Війна цивілізацій. Анатомія російсько-українського конфлікту. Київ : Видавничий дім «Кисво-Могілянська академія», 2020. 436 с.

30. Рябенко С. Денаціфікація Німеччини: уроки для України. URL : [ZBRUC.zbuc.eu/node/67750](https://zbruc.zbuc.eu/node/67750). (дата звернення: 07.04.2022)

31. Свод основных государственных законов российской империи. На подлинных Собственно ЕГО ИМПЕРА ТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА рукою написано: «*Быть по сему*». В г. Царском Селе. 23 апреля 1906 года. URL : <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B4+%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2+%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9+%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B8+%D1%82%D0%BE%D0%BC+1>. (дата звернення: 15.05.2022).

32. Сторчак В. М. Толерантность в социокультурном и политическом пространстве современной России. URL : http://www.manwb.ru/articles/world_today/tolerance_VMStorchak. (дата звернення : 27.04.2022).

33. Хоффер, Э. Человек убеждённый: Личность, власть и массовые движения. /пер. с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2017. 200 с.

34. Эко, Умберто. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. URL : https://librebook.me/la_struttura_assente. (дата звернення: 29.03.2022).

35. Zilberman, D. Orthodox Ethics and the Matter of Communism. *Studies in Soviet Thought*. 1977. Vol. 17, pp. 341-419.

References:

1. Astor, Wiliam G. (N. d.) Voina – novaia norma. URL : <http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/98235/>. [in Russian].
2. Bezanson, A. (2017) “Sviata Rus”. Kyiv : Klio. [in Ukrainian].
3. Bibihin, V. V. (1991) Vvedeniye v filosofiju prava: monografija [red. A. P. Ogurtsov (Ed.)]. Moskva: IF RAN. [in Russian].
4. Vasylenko, M. D., Yeremenko, O. M. (2019) Ideologiyu treba ne gromyty, a vykoryniyuvaty (rozdumy pro staty E. Yu. Solovyova “Filosofiya yak krytyka ideologiy”. *Aktualni problemy filofosiji ta sotsiologiji - Current issues of philosophy and sociology, issue 25, 12-23*. Odesa. [in Ukrainian].
5. Eko, Umberto. (2022) 14 oznak fashyzmu. N. p. URL : <http://povin.com.ua/20388-26-07.html>. [in Ukrainian].
6. Yevseyeva, Tetiana (2008) Mentalni osoblyvosti modernizatsiji politychnoi systemy Rosijskoi imperiji ta SRSR u kintsi XIX – pershij tretyni XX st.: ukrajinskij kontekst (do postanovky problemy). *Istoriia religij v Ukraini. Naukovyi schorichnyk. 2008 rik. - History of religions in Ukraine. Scientific yearbook, Knyha II. Lviv : Logos, 134-140*. [in Ukrainian].
7. Zabudzhko, Oksana. (2016) “I znov ia vlyzaiu v tank...”. Vybrani teksty 2012-2016. Statti, ese, intervju, spohady. Kyiv : Vydavnychij Dim “KOMORA”. [in Ukrainian].
8. Zabudzhko, Oksana. (2017) Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu. Vydannya p'yate, perehlyanute i dopovnene. Kyiv : Vydavnychi Dim “KOMORA”. [in Ukrainian].
9. Zakon pro kolaboratsionizm (2022) N. p. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3430808-zakon-pro-kriminalnu-vidpo-vidalnist-za-kolaboracionizm-nabuv-cinnosti.html>. [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy “Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsyystskoho) totalitarnyh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy jihnoji symvoliky” vid 06.04.2015 r. (chynnyi zi zminamy u redaktsiji vid 01.01.2020 r.). (2015-2020) N. p. UPL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>. [in Ukrainian].
11. Klemperer, Viktor. (1998) LTI. Jazyk Tretjeho reiha. Zapisnaia knidzjka filologa [per. s nem. A. B. Grigorjeva]. Moskva : Progress-Traditsia. [in Russian].
12. Knopp, G. (2006). Adolf Hitler. Psychologichnyi portret / per. s nem. G. A. Kolobova. Moskva : AST; Astrel. [in Russian].
13. Komarnytskyi, V. M., Pysmenskyi, Ye. O. (2015). Pidstava kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu komunistychnoho ta national-sotsialistychnoho (natsyystskoho) totalitarnyh rezhymiv (zahalna karakterystyka) (2015). *Visn. Luhansk. derdz un-tu vnutr. sprav im. E. O. Didorenka - issue 3, 122-131* [in Ukrainian].
14. Kjustin A. [Markiz de Kjustin]. (1990) Nikolaevskaja Rossija. Moskva : “Terra”. [in Russian].
15. Lets, S. E. (1978) Nepritchessannyye mysly. Moskva: Progress. [in Russian].
16. Litvinov, A. N. (2017) O “sovetskom cheloveke” i novoi obschnosti liudei “sovetskij narod” kak aktualnoi probleme (totalitarizm vs svoboda). *Vyklyky sutschasnosti: sotsialno-istorychni, kulturolohichni ta metafizychni aspekty: mater. midchnar. nauk. konf. (Severodonetsk, SNU im. V. Dalia, 26-27 kvitnia 2017 r.). Severodonetsk-Toronto - Challenges of modernity: socio-historical, cultural and metaphysical aspects: mater. international Science. conf. (Severodonetsk, V. Dahl National University, April 26-27, 2017, 75-77*. [in Russian].

17. Lytvynov, O. M. (2014). Law as a Phenomenon of Culture: Experience of Philosophic Comprehension. Luhansk: Yantar. [in Ukrainian].

18. Lytvynov O. M. (2011). Pro kulturno-istorychni osnovy ratsionalnoho osmyslennia uporiadkuvannia sotsialnoho dzytтя (sproba filosifsko-pravovyh mirkuvan z ilustratsiyamy vidomyh podij antychnyh tchashiv). *Visn. Luhansk. derdz un-tu vnutr. sprav im. E. O. Didorenka : Spets. vyp. № 7 : Kultura – pravo – derzava: sutchasni probl. derdzavotvorennia - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs. affairs them. E.O. Didorenko: Special. issue # 7: Culture - law - state: modern problems. state formation, part. 1, 28–43.* Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

19. Lytvynov, O. M. (2013). Schodo podolannia prymityvizmu sotsiumu ratsionalnistu myslennia: metodologichni zauvadzennia proty pozytyvistiv ta vulgarnykh materialistiv. *Visn. Luhansk. derdz un-tu vnutr. sprav im. E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs. affairs them. E. O. Didorenko, Issue 3, 24–32.* [in Ukrainian].

20. Maksymov, S. I. (2017) Solovyov Erih Yuriyovych. *Velyka Ukrayinska yurydychna entsyklopediya. Filosofiya prava - Great Ukrainian legal encyclopedia. Philosophy of law, Vol. 2, 788-792.* Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

21. Mischenko, Myhailo. (2018) Zvychainyi fashyzm. URL : <https://razumkov.org.ua/statti/zvychainyi-fashyzm>. [in Ukrainian].

22. Montesk`je, Sh. (1955) O duhe zakonov. *Montesk`je Sh. Izbrannyje proizvedenija.* Moskva: Gos. izd-vo polit. lit., 159-734. [in Russian].

23. Mordovtsev, A. Yu. (2002). Natsionalnyi pravovoi mentalitet. Vvedeniye v problemu. Rostov-na-Donu: Izd-vo SKNTS VCH. [in Russian].

24. Patriarh, Kirill. (2011) *Tolerantnost – proidennyi put v razvitiji mezhdre- ligioznyh otshoseniji.* N. p. URL : <http://www.pravmir.ru/patriarx-kirill-tole-rantnost-proidennyi-put-v-razvitii-mezhdreliigioznyx-otshosenij/>. [in Russian].

25. Permiakov, Yurij. (2016). Pohvala sobstvenoi gluposti (k voprosu o tolerantnosti kak politico-pravovoi strategii vlasti). *Tolerantnistj u tranzytyvnyh suspilstvah: filosofsjkyyi, pravovyyi, politychnyyi, sotsiologichnyy vymiry: zbirka naukovykh statei ta ese - Tolerance in transitive societies: philosophical, legal, political, sociological dimensions: a collection of scientific articles and essays, 81-92.* Upor. O. Petryshyn, D. Vovk, O. Uvarova (Eds.). Kharkiv : Yurajit. [in Russian].

26. Pysmenskyi, Ye. O. (2015). Pro poshuk shliahiv kryminalno-pravovoi protydiji propahandi totalitarnykh ideologii. *Suspilstvo, pravoporiadok, zlochinnist: teoretychni ta prykladni problemy suchasnoji nauky: mater. Vseukr. nauk.-prakt. seminaru (m. Mykolajiv, 22 trav, 2015 r.) - Society, law and order, crime: theoretical and applied problems of modern science: mater. All-Ukrainian scientific-practical seminar (Mykolaiv, May 22, 2015), 92-97.* Mykolajiv: Luhansk. derdz un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

27. Podrabinek, Aleksandr. (2015) *Vivat, Ukraina! In.: Iedzjevnyy Dzurnal. 21 aprelia - Daily journal. April 21, 2015.* N. p. URL : <http://www.ej.ru/?a=note&id=27560>. [in Russian].

28. Romaine, S. (2016) Pravosuddia perehidnoho periodu v Nimetschini pislia 1945 ta 1990 rokiv. *Spetsialna dopovid № 2 / Per. z nim. Niurnberg: Mizchnarodna akademija niurberzkykh pryntsyyp.* [in Ukrainian].

29. Ruschenko, Igor. (2020) Vijnna tsivilizatsij. Anatomija rosijsko-ukrajinskoho konfliktu. N. p. Kyiv : Vydavnychij dim “Kyievo-Mohyljanska akademija”. [in Ukrainian].

30. Riabenko, S. (2017) Denatsyfikatsiya Nimetchyny: uroky dlia Ukrainy. N. p. URL: ZBRUČ. zbruc.eu/node/67750. [in Ukrainian].

31. Svod osnovnykh gosudarstvennykh zakonov rossiyskoi imperiyi. Na podlinnykh Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva rukoyu napisano: «*Byt po semu*». V g. Tsarskom Sele. 23 aprelia. (1906) N. p. URL : <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%>

D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B4+%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2+%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9+%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B8+%D1%82%D0%BE%D0%BC+1. [in Russian].

32. Storchak, V. M. (2006) Tolerantnost v cotsiokulturnom i politicheskom prostranstve sovremennoi Rossiji. N. p. URL : http://www.manwb.ru/articles/world_today/tolerance/Tolerance_VMStorchak. [in Russian].

33. Hoffer, E. (2017) Chelovek ubezhdjennyi: Lichnost, vlast i massovyie dvizdjeniia / per. s angl. Moskva : Alpina Publisher. [in Russian].

34. Eko, Umberto. (2006) *Otsutstviuischaia struktura. Vvedeniije v semiologiju*. N. p. UPL : https://librebook.me/la_struttura_assente. [in Russian]

35. Zilberman, D. (1977) *Orthodox Ethics and the Matter of Communism. Studies in Soviet Thought. Vol. 17, 319-419*. [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.04.2022

Lytovnov O., Doctor of Law, Candidate of Philosophy, Associated Professor of Law, Chief of Department of Social and Humanity Siens of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko (Ivano-Frankivsk, Ukraina)

DENACYFICATION OF RUSSIA AS A PROBLEM OF UKRAINE: SOME QUESTIONS FOR DISCUSSION (PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT)

The issue of cultural and historical bases of aggressiveness of the ethnic group with the generalized name "russian" and its political organization as a moscow empire of the Eastern despotic type is studied, which was especially cruel in relation to Ukraine. An attempt is made to explain this situation as natural for the situation of the domination of a new anthropological type person - "soviet man", which was formed in the twentieth century in the former Soviet Union. It is shown that the separation of anthropological and culturological methodological approaches in the study of legal problems is an effective way to clarify many legal issues due to the greater adequacy of the formulation and statement (of relevant problems). In particular, the ideological and semantic unity of the concepts "communist", "socialist", "fascist", "nazi" is proved which is confirmed both historically through known facts, and logically (as well as in the political and legal sense) through the contexts of "totalitarian" and "chauvinistic" (and "racist") and socio-psychological through the concept of "everyday level of consciousness." The general cultural context of such a question provides the concept of a "cultural code" legal international law and legislation of Ukraine. The question arises as to the necessity to understand the situation that the need to denazify russia's population is, albeit in part, a problem for Ukraine due to the significant ideological influence of russian-soviet narratives.

Some practical steps are proposed to solve this problem including general education and training of lawyers and law enforcement officers in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as it has become of an existential significance.

Keywords: soviet man, denazification, Ukraine, russia, totalitarian, communist, socialist, fascist, nazi, cultural code, anthropological approach, culturological approach.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.69-77

УДК: 342.722

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ДУМЦІ СЬОГОДЕННЯ

У статті висвітлено в теоретико-правовому аспекті сутність та зміст гендерної рівності, з огляду на дослідження національної юридичної науки. Наголошено, що гендерна рівність є фундаментальною цінністю, яка лежить у правовій практиці міжнародних стандартів та слугує істотним показником демократичного розвитку громадянського суспільства. Акцентовано увагу на понятті «гендер» як організованої моделі соціальних взаємин між жінками і чоловіками, що характеризує не лише спілкування в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних державних інститутах, де онтологічна складова полягає в забезпеченні рівноправності взаємовідносин чоловіка і жінки в соціумі, а принципи рівноправності складають праксеологічний аспект гендеру. Виокремлено характерні ознаки «гендеру»: 1) це поняття про систему ролей і відносин між жінками та чоловіками, які детермінуються соціальним, політичним та економічним контекстом і ґрунтуються на умовах конструктивного співробітництва; 2) це взаємодія обох половин статі суспільства, концептуальну основу якої становить безконфліктність і консенсус; 3) «гендер» передбачає не тільки конструктивну, а й справедливу взаємодію статей по створенню таких соціальних умов, які дають імпульс для розкриття і громадянських, й індивідуальних якостей особистості з метою її повної самореалізації. Ураховано особливості статі, де жінка і чоловік є рівними, але відмінними, і вони рівноправні у своїй несхожості; їхні відмінності – це особливості тієї чи іншої статі, що повинні бути враховані шляхом надання жінкам і чоловікам особливих груп прав і відповідних механізмів реалізації цих прав. Зазначено, що гендерні відмінності не є перешкодою для рівності, їх існування вимагає диференціації законодавства і відображення в спеціальних нормах. Запропоновано розглядати гендерну рівність у чотирьох вимірах, які лежать в основі напрямів розвитку державної гендерної політики: перший – це права людини як стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав і свобод для жінок та чоловіків; другий – це права людини як права жінок; третій – рівність свобод, прав та обов'язків; четвертий – це рівні можливості – основний елемент гендерної рівності. Підсумовано, що гендерна рівність являє собою комплексну складову правового статусу жіночої та чоловічої статі з урахуванням їхніх особливостей, забезпечуючи їм рівні можливості участі в суспільно-політичному, соціально-економічному та національно-культурному житті держави й суспільства, створення однакових умов для реалізації прав і свобод, що носить системний характер, а також для власних потреб та розвитку особистого потенціалу, в основі якого покладений рівноправний доступ до певних матеріальних і нематеріальних благ і цінностей.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, стать жіноча, стать чоловіча, правовий статус, рівноправність.

Постановка проблеми. Гендерна рівність є фундаментальною цінністю, яка лежить у правовій практиці міжнародних стандартів та слугує істотним показником демократичного розвитку громадянського суспільства, через що регулювання рівності прав і свобод жінок і чоловіків постало одним із основоположних питань національної юридичної науки й практики і виступає передумовою успішної інтеграції України до Європейського Союзу.

Утім, як наголошують науковці, наскрізний характер принципу гендерної рівності, котра проходить скрізь усі зрізи юридичної матерії й охоплює різні сфери суспільного життя та регулюється нормами різних галузей права, ускладнює узагальнення її змісту й поняття. Особливістю вітчизняних юридичних досліджень, присвячених гендерній проблематиці, є їх «дистанціювання» від гендерних термінів і концепцій, які є відносно новими для української правової доктрини, а також від самого поняття «гендер», як, з одного боку, «чужого» для юридичної думки, а з іншого, як недостатньо визначеного [1, с. 2].

Тому необхідність і значимість зазначеного дослідження викликана сьогоденням та актуалізує дану проблематику й потребує відповідних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі результати досліджень указаної тематики відобразили у своїх працях такі вчені: І. П. Андрусак, Н. В. Аніщук, М. В. Буроменський, Н. С. Власенко, Т. М. Головка, А. А. Грибовська, І. О. Грицай, О. Р. Дашковська, Ю. В. Івченко, А. І. Кормич, Т. М. Краснополська, М. І. Крочук, Н. В. Лавриненко, К. Б. Левченко, Т. О. Марценюк, Т. М. Мельник, О. А. Мірошніченко, С. М. Оксамитна, Н. М. Оніщенко, О. М. Руднєва, О. М. Рудік, О. С. Саєнко, Т. І. Фулей та інші, наукові доробки котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал і сприяють до подальших правових розвідок у вирішенні теоретико-практичних проблем забезпечення гендерної рівності.

Формулювання цілей. Метою даної статті є висвітлення у правовому аспекті переосмислення традиційних підходів розуміння гендерної рівності в національній науковій думці, з огляду на реалії сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Феномени гендерної ідентичності, гендерних стереотипів і гендерної чутливості досліджуються багатьма науковими дисциплінами – від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства до політичних наук, права, наук про державне управління, економіки й статистики. Характерне для них використання теоретичних позицій, розроблених західними, як феміністично, так і гендерно зорієнтованими вченими, зумовлює відмінності в розумінні та використанні основних понять, у способах їх застосування для аналізу виявлених гендерних проблем [2, с. 7].

Треба наголосити, що англійське слово «gender» означає рід, як граматичний рід або вид у розумінні належності до певного класу. Застосування цього терміна, зауважує О. П. Васильченко, покликано відрізнити «соціальну стать» від біологічної. Українська мова не містить чіткого еквіваленту цьому слову, відтак виникають відмінні різночитання. Використання слово «стать» першочергово дозволяє виділити біологічну природу особи. Однак її функціонування є не лише предметом біологічних законів, але й низки культурних стереотипів, що є предметом дослідження гендерних відносин [3, с. 47].

Звісно, термін «гендер», як один із фундаментальних вимірів структури суспільства, достатньо широко використовується в літературі наукового та публіцистичного характеру. Однак процес розвитку гендерного підходу в національній юриспруденції ускладнюється різноманітними теоретико-методологічними, інформаційними й організаційними особливостями.

Науковці Т. М. Мельник та Л. С. Кобелянська, оцінюючи поняття гендерної рівності, помічають, що це однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Указані автори запевняють, що зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку [4, с. 194].

Н. В. Аніщук деталізує, що гендер – один із базових моментів соціальної стратифікації (соціальна стратифікація – факт соціальної нерівності в суспільстві, його розшарування, із чого виводиться соціальна структура суспільства). Поняття гендеру дослідниця розглядає як складний соціокультурний процес у суспільстві. Воно розкриває соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сексуальності, а також сімейні ролі та репродуктивну поведінку [5, с. 16].

В. В. Очкур формулює поняття «гендер» як організовану модель соціальних взаємин між жінками і чоловіками, що характеризує не лише спілкування в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних державних інститутах [6, с. 3].

С. Ф. Хрисанова виділяє три характерні ознаки гендеру: це, по-перше, поняття про систему ролей і відносин між жінками та чоловіками, які детермінуються соціальним, політичним та економічним контекстом і ґрунтуються на умовах конструктивного співробітництва; по-друге, це взаємодія обох половин суспільства, концептуальну основу якої становить безконфліктність і консенсус; по-третє, «гендер» передбачає не тільки конструктивну, а й справедливую взаємодію статей по створенню таких соціальних умов, які дають імпульс для розкриття і громадянських, й індивідуальних якостей особистості з метою її повної самореалізації [7, с. 98].

Своєю чергою, юридичне значення категорії «гендер», на думку О. С. Саєнко, виокремлює наступними ключовими аспектами: по-перше, феномен «гендер», що розглядається із природно-наукових позицій, є необхідною умовою соціальних відносин, тобто суспільного соціального життя. Саме в через це гендер і виступає соціальною цінністю, яка повинна гарантуватися та охоронятися державою; другий аспект безпосередньо пов'язаний із першим аксіологічним аспектом, але при тому має більш практичну направленість, тобто для юридичної практики явище, що відображене відповідною категорією, є передусім особливим станом або процесом, який розглядається як юридичний факт, що виступає підставою виникнення, зміни чи припинення правових відносин [8, с. 33].

Поняття гендерної рівності О. С. Саєнко визначає як комплексну правову конструкцію, до складу якої входять: рівність прав, обов'язків і можливостей осіб різної гендерної ідентичності; рівність їхніх статусів і створення рівних умов для реалізації всіх прав людини та розвитку власного потенціалу; забезпечення рівної участі в суспільному житті та політиці, забезпечення рівного доступу до певних

матеріальних або нематеріальних благ і цінностей на основі принципів справедливості, толерантності та інклюзивності [8, с. 201].

К. Б. Левченко пропонує розуміти гендерну рівність як явища, що передбачає рівні права та рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участь у національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі [9, с. 306].

В. І. Барко під гендерною рівністю розуміє процес справедливого ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві, забезпечення рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків, рівних умов для реалізації прав людини, участі в економічному, політичному, соціальному і культурному розвитку [10, с. 153].

У наукових працях В. В. Кириченко, подається визначення гендерної рівності як режиму діяльності в галузі прав людини, при якому особи різної статі наділяються рівними правами та можливостями для їхньої участі у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя [11, с. 28].

О. М. Руднева зазначає, що гендерна рівність – це принцип правового статусу (становища) людини в державі, його складниками є рівні права, свободи та обов'язки жінки і чоловіка; врахування особливостей (фізіологічних, психологічних тощо) статей у правовому регулюванні; система засобів гарантування рівності статей у державі [12, с. 107].

На важливості врахування особливостей статі наголошують Н. М. Оніщенко та Н. М. Пархоменко, де жінка і чоловік є рівними, але відмінними, і вони рівноправні у своїй відмінності. Їхні відмінності – це особливості тієї чи іншої статі, що повинні бути враховані шляхом надання жінкам і чоловікам особливих груп прав і відповідних механізмів реалізації цих прав. Гендерні відмінності не є перешкодою для рівності, їх існування вимагає диференціації законодавства і відображення у спеціальних нормах. Надання жінці особливих прав порівняно з чоловіком і, навпаки, чоловікові, порівняно з жінкою, – повинно мати чітке й вагоме підґрунтя у вигляді об'єктивних соціальних і природних відмінностей [13, с. 13].

Н. В. Грицяк пропонує розглядати гендерну рівність у чотирьох вимірах, які лежать в основі напрямів розвитку державної гендерної політики: перший – це права людини як стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків; другий – це права людини як права жінок; третій – рівність свобод, прав та обов'язків; четвертий – рівні можливості – основний елемент тендерної рівності [14, с. 325–332].

Розширене розуміння поняття гендерної рівності пропонує М. І. Крочук, на думку якого, розглядати дану категорію потрібно через множину імплікацій, до яких відносяться: 1) рівність прав, що відповідає законодавчому закріпленню рівними правами осіб різної статі в усіх сферах життєдіяльності; 2) рівність можливостей, тобто надання особам чоловічої та жіночої статі однакових умов для використання та розподілу соціальних, економічних, культурних і політичних цінностей, що забезпечує відсутність дискримінації та обмежень до представників окре-

мої статі; 3) забезпечення рівних умов для реалізації прав і можливостей; 4) «гендерна симетрія» – стан реалізації на практиці вищенаведених прав і можливостей представників різних статей [15, с. 469].

Л. В. Гонюкова відзначає необхідність забезпечення гендерної рівності в контексті розуміння, наскільки ефективно країна буде об'єднане, розвинуте та поступальне суспільство. Учена вказує, що рівень захищеності жінок є відображенням рівня розвитку суспільства, відтак нівелювання наявності проблем гендерної рівності може поставити під удар усю систему державного управління [16, с. 116].

Т. Р. Деметрадзе наголошує, що забезпечення гендерної рівності бере свій початок із визнання даного принципу державою та запровадження відповідної регламентації нормативно-правовими актами [17, с. 127].

Водночас, зазначає Т. Р. Деметрадзе, сучасний етап державного будівництва характеризується кардинальними перетвореннями, а практична реалізація конституційного принципу рівності прав жінки і чоловіка є однією із найбільш важливих проблем держави й суспільства, що знаходяться на перехідному етапі свого розвитку. Причому, якщо раніше акцент робився на захисті прав жінок в окремих правовідносинах (трудових, шлюбно-сімейних і т.ін.), то сьогодні, в умовах трансформації інституту прав людини, змінюються концептуальні підходи до всього комплексу прав жінок і чоловіків [17, с. 2].

Відтак М. І. Крочук зазначає, що одним із основоположних принципів права є багатоаспектний принцип рівності, за допомогою якого відображається розвиток демократії в суспільстві. Складовою загального принципу рівності є незалежність від статі [15, с. 469].

Заслуговує на увагу підхід О. І. Наливайка, який розглядає дефініцію правового забезпечення як сукупність встановлених гарантій реалізації прав та дій органів державної влади щодо безпосереднього застосування відповідних гарантій. На думку автора, «феномен забезпечення прав людини» треба розглядати в ракурсі діяльності органів держави й місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян зі створення умов (гарантій) для їх правомірної та неухильної реалізації й захисту [18, с. 22].

До цього слід додати, що діяльність усіх органів публічної влади в державі у своїй єдності та взаємообумовленості має бути спрямована на забезпечення утвердження прав і свобод людини.

У загальному аспекті необхідно вказати, що гарантом забезпечення гендерної рівності є Конституція України [19]. Відповідний акт беззаперечно визначає запровадження політики країни із захисту материнства та рівних прав і свобод жінки та чоловіка. В. І. Доросфєєва зазначає, що Конституцією України закріплюється беззаперечна рівність жінок і чоловіків у всіх сферах життя. Вчена звітує, що українська держава із самого початку проголошення незалежності не нехтувала тим, щоб утвердити в законодавчих актах антидискримінаційні положення [20, с. 82].

Аналізуючи Основний Закон держави, Т. В. Жалій знаходить перші конституційні гарантії для реалізації права на гендерну рівність у приписах частини 2 статті 3 Конституції України, де закріплено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави [21, с. 95].

О. Ф. Фрицький, досліджуючи питання гендерної рівності, звертає увагу на статтю 21 Конституції, яка визначає, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності й правах, причому, відповідно до статті 22, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Також автор зосереджує увагу на статті 23 Конституції, у якій визначено право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [22, с. 147].

Однак, на нашу думку, не завадило б прийняття окремого уніфікованого нормативно-правового акту, який би увібрав базові юридичні аспекти реалізації державної політики у сфері забезпечення гендерної рівності, що сприятиме вдосконаленню її правового регулювання.

Висновки. Таким чином, ураховуючи плюралізм наукових підходів правового характеру, дослідження специфіки гендерної рівності та її утвердження в Україні надає можливість констатувати, що вона являє собою комплексну складову правового статусу жіночої та чоловічої статі з урахуванням їхніх особливостей, забезпечуючи їм рівні можливості участі у суспільно-політичному, соціально-економічному та національно-культурному житті держави й суспільства, створення однакових умов для реалізації прав і свобод, що носить системний характер, а також для власних потреб та розвитку особистого потенціалу, в основі якого покладений рівноправний доступ до певних матеріальних і нематеріальних благ і цінностей.

Використані джерела:

1. Сасенко О. С. Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2020. 21 с.
2. Основи теорії гендеру: навч. посіб. / від. ред. Скорик М. М. Київ : «К.І.С.», 2004. 536 с.
3. Васильченко О.П. Гендерна рівність в Україні. *Вісник Академії митної служби України*. Серія : Право. 2014. № 2. С. 46–53.
4. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. 50/50 : Сучасне гендерне мислення : словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
5. Аніщук Н. В. Основи гендерного права України. Одеса : Фенікс, 2013. 208 с.
6. Очкур В. В. Гендерна стратегія виховання та гендерний підхід у розвитку дітей дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад. Сучасний погляд*. 2012. № 4 (64). С. 3–9.
7. Хрисанова С. Про права людини і гендерну соціологію. *Право України*. 2001. № 8. С. 98–99.
8. Сасенко О. С. Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2020. 239 с.
9. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні : визначення, формування, управління : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 344 с.
10. Барко В. І. Теоретичні засади визначення поняття гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі розвитку суспільства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 4. С. 152–155.
11. Кириченко В. В. Адміністративно-правове забезпечення гендерної рівності в організації діяльності персоналу ОВС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 215 с.

12. Руднєва О. М. Гендерна рівність у праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Харків, 2002. 18 с.

13. Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні : монографія. Київ : Юридична думка, 2010. 352 с.

14. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні : проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.

15. Крочук М. І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. № 4. С. 464–471.

16. Гонюкова Л. В. Сучасний механізм упровадження гендерної політики в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2016. № 2. С. 114–120.

17. Конституційний принцип рівності прав жінки і чоловіка: поняття, зміст, механізм його реалізації та захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород, 2015. 15 с.

18. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права. Вип. 12. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 18–24.

19. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. (дата звернення: 20.05.2022)

20. Дорофєєва В. І. Законодавче забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35(2.1). С. 81–84.

21. Жалій Т. В. Юридичне закріплення принципу рівності прав чоловіків і жінок в національному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 200 с.

22. Фрицький О. Ф. Конституційно-правові аспекти забезпечення гендерної рівності в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 146–148.

References:

1. Sajenko, O. S. (2020) Konstytucijno-pravove zabezpechennja realizaciji pryncypu ghendernoji ravnosti v Ukraini u svitli zarubizhnogho dosvidu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Osnovy teoriji genderu: navch. posib (2004) / Skoryk M. M. (Ed.) Kyiv: «K.I.S.». [in Ukrainian].

3. Vasylychenko, O. P. (2014) Genderna rivnist v Ukraini. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya : Pravo - Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Series: Right*. 2, 46–53. [in Ukrainian].

4. Melnyk, T. M., Kobelianska, L. S. (2005) 50/50 : Suchasne genderne myslennia : slovnyk. Kyiv : K.I.S. [in Ukrainian].

5. Anishhuk, N. V. (2013) Osnovy ghendernogho prava Ukrainy. Odesa : Feniks. [in Ukrainian].

6. Ochkur, V. V. (2012) Ghenderna strateghija vykhovannja ta ghendernyj pidkhid u rozvytku ditej doshkiljnogho viku. *Doshkilnyj navchalnyj zaklad. Suchasnyj pohljad - Preschool educational institution. Modern look*, 4 (64), 3–9. [in Ukrainian].

7. Khrysanova, S. (2001) Pro prava ljudyny i ghendernu sociologhiju. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 8, 98–99. [in Ukrainian].

8. Sajenko, O. S. (2020) Konstytucijno-pravove zabezpechnnja realizaciji pryncypu ghenvernoji rivnosti v Ukraïni u svitli zarubizhnogho dosvidu. *Candidate's thesis*. Nac. aviac. un-t. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Levchenko, K. B. (2003) Genderna polityka v Ukraïni : vyznachennja, formuvannja, upravlinnja : monohrafija. Kharkiv : Vyd-vo Nac. un-tu vnutr. sprav. [in Ukrainian].
10. Barko, V. I. (2014) Teoretychni zasady vyznachennja ponjattja gendernoji rivnosti v dijajlnosti orghaniv vnutrishnikh sprav Ukraïny na suchasnomu etapi rozvytku suspiljstva. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu oborony Ukraïny - Bulletin of the National University of Defense of Ukraine, issue 4, 152-155*. [in Ukrainian].
11. Kyrychenko, V. V. (2011) Administratyvno-pravove zabezpechnnja gendernoji rivnosti v orghanizaciji dijajlnosti personalu OVS. *Candidate's thesis*. Kharkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Rudnjeva, O. M. (2002) Ghenderna rivnistj u pravi Ukraïny. *Extended abstract of candidate's thesis*. Nac. juryd. akad. Ukraïny im. Jaroslava Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Onishhenko, N. M., Parkhomenko, N. M. (2010) Pravovi zasady formuvannja ta rozvytku gendernogho sere dovyssha v Ukraïni : monohrafija. Kyiv : Jurydychna dumka. [in Ukrainian].
14. Ghrycjak, N. (2004) Formuvannja gendernoji polityky v Ukraïni : problemy teorii, metodologhiji, praktyky : monohrafija. Kyiv : Vyd-vo NADU. [in Ukrainian].
15. Krochuk, M. I. (2011) Genderna rivnistj jak skladova zaghaljnogho pryncypu rivnosti. *Naukovyj visnyk Ljvovskogho derzhaonogho universytetu vnutrishnikh sprav. Serija jurydychna - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal, 4, 464-471*. [in Ukrainian].
16. Ghonjukova, L. V. (2016) Suchasnyj mekhanizm uprovadzhennja gendernoji polityky v Ukraïni. *Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhaonogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukraïny. Serija : Derzhaone upravlinnja - National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration, 2, 114-120*. [in Ukrainian].
17. Konstytucijnyj pryncyp rivnosti prav zhinky i cholovika: ponjattja, zmist, mekhanizm jogho realizaciji ta zakhystu (2015) *Extended abstract of candidate's thesis*. Derzh. VNZ «Uzhgorod. nac. un-t». Uzhgorod. [in Ukrainian].
18. Nalyvajko, O. I. (2001) Pravovyj zakhyst ljudyny jak predmet doslidzhennja zaghaljnoji teorii prava. *Derzhaova i pravo : zb. nauk. pracj. Jurydychni i politychni nauky - State and law: coll. Science. work. Legal and political sciences, issue 12, 18-24*. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koreckjogho NAN Ukraïny. [in Ukrainian].
19. Konstytucija Ukraïny : Zakon Ukraïny vid 28.06.1996 N 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukraïny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 30, art. 141*. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukrainian].
20. Dorofejeva, V. I. (2015) Zakonodavche zabezpechnnja rivnykh prav i mozhlyvostej dlja zhink i cholovikiv v Ukraïni. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogho nacionaljnogho universytetu. Serija : Pravo - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Right, issue 35(2.1), 81-84*. [in Ukrainian].
21. Zhalij, T. V. (2017) Jurydyчне zakriplennja pryncypu rivnosti prav cholovikiv i zhink v nacionaljnomu zakonodavstvi Ukraïny. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Fryckyj O. F. (2017) Konstytucijno-pravovi aspekty zabezpechnnja gendernoji rivnosti v Ukraïni. *Molodyj vchenyj - Young scientist, 5, 146-148*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2022

Mahnovskyi I., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of theory and philosophy of Law faculty of experts training for pre-trial investigation bodies Odessa State University of Internal Affairs (Odessa, Ukraine)

THE THEORETICAL AND LEGAL UNDERSTANDING OF GENDER EQUALITY IN THE NATIONAL LEGAL THOUGHT OF TODAY

The article highlights the essence and content of gender equality in the theoretical and legal aspect based on research of national legal science. It is emphasized that gender equality is a fundamental value that lies in the legal practice of international standards and serves as an essential indicator of the democratic development of civil society. Emphasis is placed on the concept of "gender" as an organized model of social relations between women and men, which characterizes not only communication in the family, but also determines their social relations in major public institutions, where the ontological component of gender is to ensure equality between men and women. in society, and the principles of equality constitute the praxeological aspect of gender. The characteristic features of "gender" are highlighted: 1) it is the concept of the system of roles and relations between women and men, which are determined by social, political and economic context and are based on the conditions of constructive cooperation; 2) it is the interaction of both halves of the sex of society, the conceptual basis of which is non-conflict and consensus; 3) «gender» involves not only constructive but also fair interaction of articles to create such social conditions that give impetus to the disclosure of both civic and individual qualities of the individual for its full self-realization. Gender characteristics are taken into account, where women and men are equal but different, and they are equal in their differences, their differences are gender characteristics that must be taken into account by giving women and men special groups of rights and appropriate mechanisms for exercising these rights. It is noted that gender differences are not an obstacle to equality, their existence requires differentiation of legislation, their reflection in special rules. It is proposed to consider gender equality in four dimensions, which underlie the development of state gender policy: the first is human rights as a standard of political, civil, economic, social and cultural rights and freedoms for women and men; the second is human rights as women's rights; third – equality of freedoms, rights and responsibilities; the fourth is equal opportunities, a key element of gender equality. It is concluded that gender equality is a complex component of the legal status of women and men, taking into account their characteristics, providing them with equal opportunities to participate in socio-political, socio-economic and national-cultural life of the state and society, creating equal conditions for rights and freedoms, which is systemic in nature, for their own needs and development of personal potential, which is based on equal access to certain tangible and intangible goods and values.

Keywords: gender, gender equality, female gender, male gender, legal status, equality.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.78-89

УДК: 348.01/07

Співак В. О., аспірантка Академії праці, соціальних відносин та туризму, заступник директора департаменту економіки та інвестицій, начальник управління стратегічного розвитку, депутат Полтавської міської ради (м. Київ, Україна)

e-mail: vlada.spivak777@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5951-5891>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ

У статті проаналізовано правовий статус військового капелана та відповідність положень нового Закону «Про Службу військового капеланства» чинному законодавству України.

Сформульовано рекомендації щодо удосконалення законодавства України у сфері військового капеланства задля врегулювання відносин у галузі конституційного права, а саме права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених, відповідно до законів України, військових формувань, Державної прикордонної служби України. Проаналізовано необхідність правових та організаційних засад і принципів діяльності Служби військового капеланства. Наголошено на важливості забезпечення соціальних гарантій капеланів, а також духовних і релігійних прав військовослужбовців.

Проведено порівняльний аналіз організації підготовки й діяльності зарубіжних військових капеланів та вивчено корисний для України світовий досвід регулювання цього питання.

Наголошено, що сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації, психологічна обстановка у військових колективах потребує заспокоєння. Тому важливим є питання врегулювання законодавством України порядку створення комфортних умов праці капеланів та здійснення ними душпастирської опіки військовослужбовців.

При формуванні капеланської служби важливо поєднати патріотичні ідеали з моральними орієнтирами. Симбіоз патріотизму та істинних моральних цінностей здатен сформувати відданого Батьківщині військовослужбовця, готового на самопожертву заради України в боротьбі з агресором.

Зроблено висновок, що прийняття Закону України «Про Службу військового капеланства» – це результат вирішення на законодавчому рівні актуальної проблеми державно-церковних відносин. Утім існує потреба в подальшому внаормуванні підзаконних актів і врегулюванні багатьох суспільних питань у цій сфері.

Ключові слова: капелан, військове капеланство, служба військового капеланства, інститут військового капеланства, душпастирство, душпастирська опіка.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення армії Російської Федерації на територію України виступає серйозним викликом для українських військових. В умовах бойових дій психологічна обстановка у військових колективах потребує заспокоєння. У цьому контексті важливим виступає питання врегулювання

законодавством України порядку створення комфортних умов праці капеланів та здійснення ними душпастирської опіки військовослужбовців.

Закон України «Про військове капеланство у Збройних силах України» є першочерговим кроком до правового врегулювання інституту військового капеланства, однак практика душпастирської опіки в українській армії свідчить про недостатній рівень правового забезпечення, що викликає необхідність доопрацювання законодавства з метою наближення його до європейських і світових стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення, розвитку та реалізації соціальних прав територіальних громад стали предметом наукового дослідження таких вчених, як: Ж. Пустовіт, О. Гончаренко, О. Скрипник та інші. Однак питання забезпечення соціальних прав військових капеланів об'єднаною територіальною громадою не було ретельно досліджено в наукових працях.

Проблематика правового регулювання військового капеланства висвітлена в роботах окремих українських науковців. Так становлення інституту військового капеланства досліджувалося в працях Е. Дробка, В. Журавського, С. Здіорука, П. Рабіновича, В. Танчера, П. Ткачук, О. Уткіна, С. Ярмуся. Серед таких варто виділити роботи І. Чорної «Церква і армія: зарубіжний досвід та українські реалії», В. Чорного «Особливості капеланської служби у Збройних силах України за досвідом проведення ООС», О. Томчук «Душпастирська опіка у волонтерському русі на допомогу Збройним силам України під час російської агресії» (2014–2017) та ін. Водночас у доробку перелічених та інших дослідників не висвітлено, як розв'язати ряд існуючих соціальних проблем, що вже давно є актуальними і невідкладними на тлі повномасштабної військової агресії з боку Росії.

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану нормативно-правових актів у сфері військового капеланства та вироблення пропозицій щодо його вдосконалення з метою практичного забезпечення конституційних прав військовослужбовців та працівників Збройних сил України на свободу совісті, світогляду та віросповідання в контексті забезпечення соціальних прав територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Релігія є важливим чинником соціально-економічного розвитку територіальної громади, оскільки саме вона формує культуру, високі морально-етичні цінності, визначає характер економічного, соціального розвитку громади, забезпечує психологічний комфорт суспільства та сприяє духовному процвітанню військовослужбовців територіальної громади.

Капелан – це той, хто допомагає військовому в нелюдських умовах зберегти людське обличчя, навіть коли він змушений позбавляти життя несправедливого нападника. Тоді солдат не перетвориться на вбивцю, лишиться гідною людиною, здатною любити, а священник стане духовним батьком українських героїв. Душпастирська опіка у волонтерському русі на допомогу Збройним Силам України під час російської агресії сприяє досягненню Перемоги й остаточному визволенню українських земель. Історія українського капеланства потребує подальшого вивчення істориками новітнього часу України [1, с. 160].

Священник УГКЦ, доктор наук, професор, Львівського університету о. Яків Гаровський є першим відомим українським капеланом. Військових священників

можна назвати захисниками Батьківщини, оскільки їх також може очікувати та сама доля, що й солдата на війні. Військовий капелан може потрапити в оточення або полон. Та, попри небезпеку, він не полишає свого покликання, адже мета служіння капелана – побудова глибоких і змістовних стосунків, через які Господь буде захищати військових і допомагати не впасти духом у непростих обставинах. Військовий капелан може сприяти збереженню лише духовного стану солдата, оскільки йому заборонено мати зброю та брати участь у бойових діях. Він забезпечує виключно духовну підтримку військовослужбовців, які перебувають у зоні проведення операції, а також укріплює боєздатність особового складу.

Історія українського капеланства почалася завдог до незалежності України. У «Радзивілівському літописі», «Повісті минулих літ» та «Патівському літописі» містяться згадки про священників, що читали молитви в походах та боях часів Київської Русі. «Літопис Самійла Величка», «Літопис Самовидця», «Літопис Рігельмана» свідчать про те що козацькі ради на Січі теж проводили в присутності священника. Духовним наставником Богдана Хмельницького був митрополит Йосип Коринфський, який подарував йому меча, освяченого на Гробі Господнім.

Загалом явище капеланства в Україні має давні історичні традиції: душпастирська опіка була в козацькому війську, легіоні Українських Січових Стрільців, Українській Галицькій Армії, Армії УНР, Українській Повстанській Армії. Щоправда, у незалежній Україні правове формування інституту капеланства дещо затягнулося [1, с. 172]. Священники були в усіх арміях: УСС, УГА, УНР та УПА, аж допоки не настали комуністичні часи і в СРСР не почали насаджувати атеїзм.

Необхідність душпастирської опіки військових актуалізували Євромайдан та агресія на Сході України 2014 року. У результаті вибуху громадсько-волонтерського руху населення, церкви та релігійні організації започаткували духовні ініціативи, спрямовані на допомогу учасникам ООС і родинам, у яких загинули батько, син чи є поранені. Справжніми духовними щитами стали капелани українських релігійних організацій на Сході України. Духовні лідери відвідували поранених у військових шпиталях, працювали з ними як душпастирі. Вони стали невід'ємною частиною особового складу в Збройних Силах України, у Національній гвардії України, у Державній прикордонній службі України та в інших військових формуваннях. З огляду на це, Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження № 677 «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі», яким було розпочато впровадження інституту капеланства в підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших утворених, відповідно до законів України, військових формуваннях [2].

«Зброя сама по собі не є злом, не є скверною. Вона використовується для захисту Батьківщини. Є чин освячення зброї, якою захищають Батьківщину. Цей чин ще з древності прописаний у богослужбових книгах православної церкви» [3].

Блаженніший Святослав – глава УГКЦ, згадуючи важкий шлях українського військового душпастирства, який розпочався після здобуття України незалеж-

ності, говорив: «Коли греко-католики вперше постукали до брам військових частин, їм було дуже непросто. Адже командування ще перебувало під впливом радянських стереотипів, не розуміючи ролі й місця священника в армії. Замполіти тривалий час вважали, що можуть замінити будь-кого – від тата і мами до духовника. Перелам стався відносно недавно. Капелани пішли з Євромайдану із добровольцями в степи Донбасу, на передову, і в дії показали, хто є такі. Наразі статус військового капелана поволі набуває звичних для багатьох розвинених країн правових абрисів, закріплюючи їх як штатну інституцію Збройних Сил» [4, с. 19].

Сильні, сміливі та непереможні українські військові потребують щоденної духовної підтримки капеланів та лікування розладів, від бойових стресів, бо нестерпні рани війни залишаються з ним назавжди. З початку конфлікту в ООС, і по сьогодні жакливі рани наших військових є відкритими, болочими та потребують душевного загоєння. На передовій наші хлопці продовжують шукати близьких стосунків з Богом. Щодня з ризиком втрати життя військові набагато частіше звертаються до Бога, аніж цивільні в мирному житті. Коли людина відчуває страх смерті, вона, навіть будучи завзятим атеїстом, підсвідомо починає звертатися до Бога. З особливою турботою потрібно ставитися до воїнів, які на власних очах втратили в бою побратимів. У такій ситуації важливо, щоб поруч був капелан, який не дасть втратити віру в життя через горе і біль розчарування. Незалежно від віросповідання чи взагалі належності до будь-якої церкви, священнослужитель відкрито, доброзичливо, неупереджено готовий вислухати й допомогти нашим захисникам навіть із відверто атеїстичними поглядами.

Наставляючи капеланів, старший єпископ Української Церкви Християн Віри Євангельської Михайло Паночко влучно наголосив: «Хоча Господь і «є великий воїн», та автор військових конфліктів – сатана. І саме солдат стає його першою мішенню. Як фізично, так і духовно». І саме воїн, за висловом генерала Макартура, старанніше всіх молиться про мир, бо рани війни залишаються з ним навіки [5].

Владика Іоанн Яременко розказує про випадок, коли необстріляний воїн у стресовому стані після першого бою погрожував, що всіх розстріляє, тому нікого до себе не підпускав. До нього вдалося підійти лише капелану, який заспокоїв солдата і забрав зброю [6]. Цей випадок вчергове показує важливість присутності капеланів у зоні проведення бойових дій і необхідності моральної та духовної підтримки військовослужбовців, а також членів їхніх сімей на звільнених українськими військовими територіях. Духовний лідер уміє знаходити спільну мову з людьми будь-якого суспільного прошарку, а також виводити з критичного психо-емоційного стану за дуже короткий проміжок часу. Капелан має ненормований графік роботи й готовий цілодобово духовно підтримувати військових, їхніх дружин, батьків та дітей, які цього потребують. Як справжній вірянин, капелан демонструє оточуючим самопожертву та Божу любов у будь-який час дня і ночі, коли людині потрібна буде його духовна підтримка, молитва чи сповідь, дотримуючись при цьому основних принципів діяльності Служби військового капеланства, що закріплені в п.5 ст. 5 Закону України «Про Службу військового капеланства» і говорять про «неприпустимість нав'язування релігійних чи інших переконань» [7].

Законом № 4626 регламентуються права та обов'язків військових капеланів та способи їхньої взаємодії з керівництвом ЗСУ. Згідно з нормами цього Закону, капелан втрачає зв'язок із релігійною організацією, яку він представляє. На нашу думку, необхідно внести правки щодо можливості відкликання мандату керівним центром його церкви, що є захисним механізмом, щоб із боку Збройних сил не було зловживань і не переодягали замполітів у капеланів. Це є прикладом тісної співпраці церкви та держави.

На нашу думку, для того щоб капелан був справжнім, він має бути священником, імамом, пастором тощо і мусить діяти відповідно до канонів його церкви. Мандат – спосіб зберегти за капеланом його конфесійну та церковну приналежність.

Отже, підтримуючи ідею внесення змін до Закону України «Про Службу військового капеланства», пропонуємо пункт 1 частини п'ятої статті 26 доповнити підпунктом «о» такого змісту: «...у зв'язку з відкликанням мандата на право здійснення військової капеланської діяльності». Крім того, цілком слушною виступає ідея доповнення пункту 2 цієї статті підпунктом «м» такого змісту: «...у зв'язку з відкликанням мандата на право здійснення військової капеланської діяльності» [7].

Вважаємо, що основною вимогою для капелана має бути обов'язкове схвалення його кандидатури релігійною організацією, керівництвом якої повинно визнати священника готовим нести це служіння.

Досвід священника та духовний сан підтверджують компетенцію та здатність нести капеланську службу. Стаття 4 Закону № 4626 зазначає, що релігійним організаціям забороняється будь-яке пряме і непряме втручання в діяльність військових капеланів, командування військових частин (підрозділів) та особового складу [7]. На нашу думку, це хибне тлумачення конституційного принципу відокремлення держави і церкви, що перешкоджає можливості церквами контролювати сумлінне виконання священницьких обов'язків капеланів у Збройних Силах України. Якщо не врегулювати порядок надання та відкликання мандату тією чи іншою конфесією, то це нестиме негативні наслідки для державно-церковної взаємодії.

Наразі існує необхідність розробки Положення про міжконфесійну раду, яке б регулювало розподілення квот серед конфесій та порядок надання й відкликання мандатів. Законом № 4626 також передбачається створення Міжконфесійної ради з питань військового капеланства при Міністерстві внутрішніх справ України та Міністерстві оборони України як дорадчого органу з ціллю забезпечення міжконфесійної злагоди та порозуміння у сфері організації заходів задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей [7]. Важливо, щоб права всіх конфесій були захищені й жодна із конфесій не мала переваг. Має бути працювати правило, де всі різні – усі рівні.

У сфері пенітенціарного капеланства існує позитивний досвід, коли Душпастирська рада з питань релігійної опіки в пенітенціарній системі України, яка з липня 2017 р. діє при Міністерстві юстиції, а до цього функціонувала при нині ліквідованій Державній пенітенціарній службі України. Протягом останніх років

Душпастирська рада організувала низку академічних конференцій за участі капеланів та посадових осіб пенітенціарних закладів, опублікувала збірку наукових статей з цієї проблематики. Постійна робота Душпастирської ради супроводжується підготовкою рекомендацій уряду щодо вдосконалення законодавства про душпастирську опіку в установах попереднього утримання та виконання покарань [8, с. 83].

На нашу думку, необхідно внести зміни до статутів внутрішньої служби Збройних сил України щодо функціональних обов'язків капеланів і розробити Довідник кваліфікаційних характеристик військових капеланів, створити Військовий навчальний центр та сформувати методiku навчальної програми цього закладу для професіоналізації та інституціалізації військового капеланства в Україні.

Інститут військового капеланства сьогодні існує практично в усіх арміях світу. Підготовка, управління та форма співпраці держави з церквою суттєво відрізняється. Світовий досвід душпастирської опіки показує, що священники за потреби виїжджають до частин з охоронцями і помічниками, перебуваючи більшу частину часу в штабі та присутні при проведенні урочистих заходів. Робота іноземних військових священників має свої особливості, оскільки, крім здійснення таїнств, служби, читання молитов та сповідання, він також створює комфортний психологічний клімат у колективі військової частини, надає медичну та психологічну допомогу військовим. Наприклад, у Польщі капелани мають офіцерські звання й постійно проводять церковні служби у військовій частині та контролюють, щоб військовослужбовці дотримувалися морально-етичних норм поведінки. Німецькі капелани не є кадровими військовими, а, пройшовши досвід служіння в парафії та випробувальний термін, оформлюються як держслужбовці. Латвійських капеланів навчають військовим, духовним навичкам, іноземним мовам та практичному служінню в церкві. Варшавська Вища Духовна Семінарія має військове відділення, де готують польських капеланів. У Великій Британії існує королівська служба капеланів, яку очолює головний капелан Збройних Сил у званні генерал-майор. Англійські капелани проводять богослужіння у військових церквах. Кожен гарнізон може мати декілька церков різних конфесій. Офіційно діяльність військових капеланів заборонена лише в Китаї та Північній Кореї.

В Україні варто звернути увагу на перейняття досвіду американської моделі військового капеланства, де релігія визнана одним із головних чинників державної безпеки. Американцями вибудована співпраця держави і церкви на принципах організаційної подвійності. Американський військовий капелан є службовцем двох інститутів, відповідно до нормативних документів. З одного боку, він є рукоположеним релігійним служителем, з іншого – одночасно є і військовослужбовцем, якому присвоюється офіцерське звання. Таким чином, капелан дотримується військової субординації та водночас представляє одну з релігійних організацій Америки. На капелана США та Великобританії також покладається просвітницька діяльність, етика військова, вірність побратимам та поводження з військовополоненими. В Україні всі ці питання мають бути спрямовані до фахівця, що має вищу богословську освіту. Держава включно із душпастирською опікою оплачує

діяльність капелана, який широко буде обслуговувати гуманітарне питання, а не виключно проводити релігійну службу. При тому капелан діє канонічно в рамках релігійної організації.

У Канаді церква готує священників, а армія робить з них капеланів, які є представниками високої офіцерської культури. Військова частина під час призначення капелана проводить голосування, і яка конфесія набирає більшість голосів, та й делегує капелана. Канадійський капелан є майже соціальним працівником військової частини та виконує роль психолога. Він сповіщає сім'ю про поранення чи смерть солдата, підтримує родину до часу похорону.

Капелан має бути відкритий для всіх і не бути заангажованим у своїх релігійних переконаннях та працювати не лише з людьми, які розділяють з ним одну віру, а з усіма на рівних. Вимоги до українського військового капелана закріплені в пп.1 та 2 статті 7 Закону України «Про Службу військового капеланства» [7]. Як показує практика, починаючи з 2014 року, у зоні ООС військовий священник поруч з українськими солдатами всюди: у казармі, під час військових операцій, на військовому навчанні, живе й постійно перебуває з бійцями в тих самих бойових умовах, а не в штабі, як зарубіжні колеги. Етична складова роботи капелана теж законодавчо закріплена й підпорядковується першочергово його священницьким обов'язкам, тому капеланом може бути виключно представник однієї з конфесій, а не людина з вулиці.

Таємниця сповіді завжди була важливою складовою етичної поведінки духовного наставника, і на війні вона має залишатись теж незмінним атрибутом діяльності капелана, що спілкується з військовим про його духовні проблеми. У наші часи відкритись людям стає все складніше через втрату нацією моральних орієнтирів, і саме священник лишився тією особистістю, якій українець може довіритись. Солдату в окопі важливо сповідатися не боячись, що капелан доповість усе почуте вищому військовому керівництву. Проте, оскільки не всі релігійні організації мають таїнство сповіді, право військового на конфіденційність інформації особистого характеру є недоторканною, охороняється законом й закріплена в п.2 ст. 10, відповідно до якого, військовий капелан має право не відповідати на запитання щодо фактів та обставин, які стали йому відомі під час сповіді» [7]. Ця норма захищає капелана від звільнення в разі тиску на нього вищого військового керівництва, з вимогою відкрити таємницю сповіді одного з військових.

У п. 1 цієї ж статті сказано: «Інформація про особу, що стала відома військовому капелану під час здійснення військової капеланської діяльності, є конфіденційною» [7].

Таємниця сповіді є недоторканною й охороняється ч. 7 ст. 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення», який забороняє оприлюднювати інформацію, отриману зі сповіді: «Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати

священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді» [9]. Ця норма синхронізує законодавство України з відповідними міжнародними стандартами, зокрема імплементує базові положення Європейських пенітенціарних правил, прийнятих на рівні Ради Європи.

Висновки. Прийняття Закону України «Про Службу військового капеланства» є свідченням того, що нарешті українська влада змогла звернути свою увагу на проблеми державно-церковних відносин і спробувала їх вирішити на законодавчому рівні. Однак, досі залишається неврегульованим велике коло суспільних відносин, які потребують корегування діючого законодавства, задля задоволення соціальних гарантій капеланів і релігійних, духовних, соціальних прав військово-службовців.

З огляду на наведений вище аналіз законодавства України та угоди між урядовими органами й релігійними організаціями, можна зробити висновок, що діюча модель державно-церковних відносин в Україні не є суто сепараційною через відсутність «стіни між державою та релігійними об'єднаннями», згідно з характеристиками Г. Моран, але може бути охарактеризована як режим акомодаци (пристосування) з елементами кооперації, відповідно до класифікації К. Дьюрема та Б. Шарфса. Водночас наполегливі заклики окремих громадських і політичних діячів повернутися до абсолютно сепараційної моделі відносин між державою і церквою містять у собі ризики виключення релігійних організацій з публічного дискурсу. Така маргіналізація релігійного середовища небезпечна через загрозу втрати релігійного миру та злагоди в суспільстві, які забезпечуються за рахунок державно-конфесійної взаємодії та активної участі церков у розвитку українського суспільства, що свідчить про трансформацію відносин держави і церкви за останні 30 років. Крім того, загалом національна та місцева влада також не сприймають ідею сепараційної моделі державно-церковних відносин в Україні, але беруть до уваги конституційне положення про відокремлення церкви від держави в інтерпретації, викладеній у положеннях ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та інших законодавчих актів [8, с. 84]. У результаті виникає проблема соціально-економічного забезпечення капеланів, оскільки порядок фінансування їхньої діяльності передбачає можливість оплати такої служби та соціального забезпечення державою, тому на родини капеланів має бути поширене законодавство України у сфері соціального захисту військовослужбовців, як і на всі їхні сім'ї.

Конфліктність, що випливає з несприйняття релігійних організацій, як суб'єктів громадянського суспільства України, та вимоги принципу правової визначеності, дають змогу зробити висновок про необхідність доповнення ч.3 ст. 35 Конституції України положеннями, які мають закріпити право релігійних організацій на участь у громадському житті і взаємодію з органами влади на партнерських засадах. Такі конституційні зміни актуальні в сучасних умовах трансформації українського суспільства від ідеології воєнничого атеїзму, яку насаджував радянський тоталітарний режим, до сучасних державно-церковних відносин, побудованих на засадах свободи віросповідання, релігійного та ідеологічного плюралізму

[8, с. 85]. Таке доповнення сприятиме правому врегулюванню можливості отримання капеланами соціальних гарантій, що встановлені чинним законодавством для військовослужбовців.

Д. О. Вовк у своїй науковій праці вказує: «Саме розуміння церкви як інституту громадянського суспільства, з одного боку, дає змогу обґрунтувати її незалежність, автономність від політичної влади, а з другого – відкриває шлях до усвідомлення можливості співпраці держави і церкви у сферах, у яких їхня діяльність спрямовано на виконання аналогічних завдань (соціальна, освітня та ін.)» [10, с. 182]. На сьогодні державно-конфесійна взаємодія на договірних засадах розвивається відповідно до положень ч.3 ст. 9 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», де зазначено: «Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, у тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами» [11]. Доказом цього виступає той факт, що 17 лютого 1998 р. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), Мінінформ та Держкомрелігії підписали «Меморандум щодо висвітлення засобами масової інформації проблем релігійно-церковного життя» [12, с. 19-21]. Згодом на державному телеканалі УТ-1 почала виходити телепрограма з короткими промовами релігійних діячів різних конфесій, що входять до складу ВРЦіРО [8, с. 82].

На нашу думку непереможність армії формується саме на релігійних цінностях та релігійній моралі, тому на сучасному етапі формування капеланської служби необхідно поєднати патріотичні та християнські моральні ідеали, які спроможні сформувати відданого українського військового, готового на самопожертву заради Батьківщини. Наявність штатного капелана в кожній військовій частині на території громади задовольнить соціальні, духовні та релігійні потреби військовослужбовців. Священники, пастори, імами, рабини є відданими своїй справі і вже багато років поспіль на волонтерських засадах час від часу є гостями у військових частинах громади, проте мусимо наголосити на необхідності щоденної присутності військового капелана й забезпечення його соціальних прав. На нашу думку, кожен штатний капелан повинен отримувати достатнє грошове та продовольче забезпечення, гарантоване службове житле приміщення, а за членами їхніх сімей, у разі втрати годувальника чи в результаті захоплення в полон, визнання безвісно відсутнім чи померлим під час виконання своїх обов'язків на війні, мають бути збережені обов'язкові грошові виплати в розмірі посадового окладу та залишені 50-відсоткові пільги на комунальні послуги. Отже, під час несення служби в зоні бойових дій пропонуємо взагалі звільнити капеланів від виплати комунальних, надати їм безкоштовний проїзд, безпроцентну іпотеку, лікування за рахунок держави, безкоштовні ліки, а також забезпечити виплату грошової допомоги в разі поранення, каліцтва, нещасного випадку, контузії, захворювання й оздоровлення в профспілкових санаторіях.

Використані джерела:

1. Томчук О. Душпастирська опіка у волонтерському русі на допомогу Збройним силам України під час російської агресії (2014–2017). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки*. 2018. Вип. 27. С. 160, 172.

2. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Службу військового капеланства» від 21.01.2021 № 4626. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70878. (дата звернення: 12.03.2022).

3. Капелан. Матеріал Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Капелан>. (дата звернення: 13.03.2022).

4. Карпюк Г. Капелани – духовні батьки українських героїв. Газета «Народна армія» від 07.11.2016. URL : http://news.ugcc.ua/articles/kapelani__duhovn%D1%96_batki_ukrainskih_geroiv_77964.html. (дата звернення: 14.03.2022). С. 19.

5. Українське євангельське капеланство. Матеріал Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Українське_євангельське_капеланство. (дата звернення 12.03.2022).

6. Митрополит Іоан (Яременко). Військовий священник може взяти в руки зброю лише з душпастирською метою. *Дзеркало тижня. Україна*. Вип. № 8-9, 3 березня-16 березня 2018 р. URL : https://zn.ua/ukr/personalities/mitropolit-ioan-yaremenko-viysko-viy-svyaschenik-mozhe-vzyati-v-ruki-zbroyu-lishe-z-dushpastirs-koyu-metoyu-270995_.html. (дата звернення: 14.02.2022).

7. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. *Верховна Рада України. Офіційний сайт* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>. (дата звернення: 20.03.2022).

8. Васін М. С. Сучасна державна-церковна взаємодія в Україні: переосмислення конституційних засад. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 82, 83, 84, 85. (дата звернення: 30.03.2022).

9. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.07.1993 № 3352-XII в редакції від 03.03.2022 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>. (дата звернення: 03.03.2022).

10. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків : Право, 2009. 224 с.

11. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 9.

12. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник офіційних документів 1996–2007. Київ : ВРЦіРО, 2007. С. 19–21.

References:

1. Tomchuk, O. (2018). Dushpastyrska opika u volonterskomu rusi na dopomohu Zbroinym sylam Ukrainy pid chas rosiiskoi ahresii (2014–2017). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Istorychni nauky - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Historical Sciences., Vyp. 27, 160, 172.* [in Ukrainian].

2. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro Sluzhbu viiskovoho kapelanstva» vid 21.01.2021 No 4626. (2021) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait –Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/472466>. [in Ukrainian].

3. Kapelan. Material Vikipedii – vilnoi entsyklopedii. N. d. N. p. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Kapelan>. [in Ukrainian].

4. Karpiuk, H. Kapelany – dukhovni batky ukrainskykh heroiv. hazeta «Narodna ar miia» vid 07.11.2016. (2016) N. p. URL : http://news.ugcc.ua/articles/kapelani__duhovn%D1%96_batki_ukrainskih_geroiv_77964.html. [in Ukrainian].

5. Ukrainske yevanhelske kapelanstvo. Material Vikipedii – vilnoi entsyklopedii. [Elektronnyi resurs] URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Ukrainske_ievanhelske_kapelanstvo. [in Ukrainian].

6. Mytropolyt Ioan (Yaremenko). Viiskovyi svyashchenyk mozhe vziaty v ruky zbroiu lyshe z dushpastyrskoiu metoiu. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina - Mirror of the week. Ukraine, Vyp. 8-9, 3 berezhnia-16 berezhnia 2018 r.- March 3-March 16, 2018*. URL : https://zn.ua/ukr/personalities/mitropolit-ioan-yaremenko-viiskoviy-svyaschenik-mozhe-vzyati-v-ruki-zbroyu-lishe-z-dushpastirs-koyu-metoyu-270995_.html. [in Ukrainian].

7. Pro Sluzhbu viiskovoho kapelanstva: Zakon Ukrainy vid 30 lystopada 2021 roku No 1915-IX. (2021) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait -Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>. [in Ukrainian].

8. Vasin, M. S. (2019). Suchasna derzhavna-tserkovna vzaiemodiia v Ukraini: pereosmyslennia konstitutsiinykh zasad. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law, 82-85*. [in Ukrainian].

9. Pro poperednie uviaznennia: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 roku No 3352-XII v redaktsii vid 03.03.2022 roku. (2022) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>. [in Ukrainian].

10. Vovk, D. O. (2009) Pravo i relihiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia: monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 182. [in Ukrainian].

11. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 23 kvitnia 1991 r. No 987-XII. (1991) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 25, art. 9*. [in Ukrainian].

12. Vseukrainska Rada Tserkov i relihiinykh orhanizatsii (2007) *Zbirnyk ofitsiinykh dokumentiv 1996–2007*. Kyiv : VRTsiRO, 19–21. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.04.2022

Spivak V., Graduate Student of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Deputy Director of the Department of Economy and Investment, Head of the Strategic Development Department of the Deputy City Council (Kyiv, Ukraine)

SPECIAL ISSUES OF THE FUNCTIONING OF THE LEGISLATION OF UKRAINE ON SOCIAL SECURITY OF MILITARY CHAPALS

The article analyzes the legal status of the military chaplain and the compliance of the provisions of the new Law "On the Military Chaplaincy Service" with the current legislation of Ukraine.

Recommendations for improving the legislation of Ukraine in the field of military chaplaincy in order to regulate relations in the implementation of the constitutional right to freedom of thought and religion of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, other military formations are formulated in accordance with Ukrainian laws, the State Border Guard Service of Ukraine. Legal and organizational principles and principles of the Military Chaplaincy Service are revealed. The importance of ensuring social guarantees for chaplains, as well as the spiritual and religious rights of servicemen is emphasized.

A comparative analysis of the organization of training and activities of foreign military chaplains is conducted and the world experience useful for Ukraine in regulating this issue is studied.

It is emphasized that today, when Ukraine is facing the threat of a full-scale invasion by the Russian Federation, the psychological situation in the military units requires pacification. Therefore, the issue of regulating the legislation of Ukraine on the procedure for creating comfortable working conditions for chaplains and their pastoral care of servicemen is important.

When forming a chaplaincy service, it is important to combine patriotic ideals with moral guidelines. The symbiosis of patriotism and true moral values are able to form a serviceman devoted to Ukraine, ready to sacrifice himself for the sake of Ukraine in the fight against the aggressor.

It is concluded that the adoption of the Law of Ukraine "On the Military Chaplaincy Service" is the result of solving the current problem of state-church relations at the legislative level. However, there is a need for further regulation of bylaws and regulation of many public relations in this sphere.

Keywords: chaplain, military chaplaincy, military chaplaincy service, institute of military chaplaincy, pastoral care.

DOI: 0.33766/2524-0323.98.89-98

УДК: 340.12:340.5

Янчук Н. Д., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: yanchuknd@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0491-0995>

МЕТОДОЛОГІЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: НОВІ ПАРАДИГМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто питання сутності методології порівняльного кримінального права та її роль у наукових дослідженнях. Констатовано, що специфіка методології у сфері порівняльного кримінального права полягає в застосуванні широкого спектру методологічного інструментарію, що дозволяє отримати нові знання про деякі об'єкти чи предмети, а також доповнити вже існуючі знання та встановити їх системний характер, логічність та евристичність. Особливу увагу приділено порівняльно-правовому, історичному, формально-логічному методам пізнання, їх специфіці та ролі при проведенні порівняльних кримінально-правових досліджень.

Зазначено, що методологія порівняльного кримінального права – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при здійсненні теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в області порівняльного кримінального права. Зроблено висновок, що методологію порівняльного кримінального права не варто зводити лише до всезагального методу діалектичного матеріалізму та формально-догматичного методу пізнання, що довгий час панували в кримінально-правових дослідженнях. Методологія порівняльного кримінального права являє складне та багатопарове явище, котре охоплює цілий комплекс методологічних підходів,

методів, принципів, методик проведення порівняльного аналізу, понятійний каркас тощо.

Звернено увагу на той факт, що в сучасних порівняльно-правових дослідженнях у сфері кримінального права популяризуються використання неюридичних методів. Зауважено, що пізнавальні труднощі порівняльного кримінального права виникають багато в чому через некритичні спроби оголосити ті чи інші дослідницькі методи правовими. Використання невластивих порівняльному кримінальному праву методів веде до отримання хибних висновків або неотримання останніх взагалі.

Ключові слова: порівняльне кримінальне право, методологія, методологія права, методи, методи дослідження, наукові дослідження.

Постановка проблеми. Для будь-якої галузі знань особливе місце має методологічна визначеність та дотримання тих традиційних позицій, котрі протягом тривалого часу визначали вектор дослідницького пошуку в тому чи іншому напрямку. Як слушно зазначає Є. Попов, «... сучасна юридична наука, з одного боку, у найбільшій мірі схильна зберегти відданість апробованим і верифіцированим методологічним підходам у вивченні правових феноменів, явищ та процесів, але, з іншого боку, для неї характерний пошук способів отримання нових знань» [7, с. 48].

Проблема методологічного самовизначення важлива для будь-якої галузі знань. Особливої гостроти вона набуває для галузевого порівняльного правознавства, зокрема для порівняльного кримінального права, котре переживає своєрідну кризу самоідентифікації. Дана криза, не в останню чергу, пов'язана з «комплексом методологічної неповноцінності», котра виникла як на основі ототожнення порівняльного кримінального права з методом, так і з різноманітністю новітніх теоретико-методологічних розробок, з епістемологічним плюралізмом сучасного знання.

Як це не дивно, проблеми методології порівняльного кримінального права не привертають належної уваги з боку науковців. Певною мірою це пояснюється небажанням вступати в теоретичну полеміку. Як зазначав французький учений М. Ансель, обговорення цих проблем бере багато сил та часу, але не дає практичних результатів, а тому краще зосередити увагу на конкретних практичних порівняльних матеріалах [1, с. 38]. Усе це призвело до парадоксального становища, коли з такого актуального питання практично відсутні спеціальні напрацювання. Між іншим, ігнорування методологічних проблем у порівняльному кримінальному праві не знижує актуальності, коли саме життя змушує по-новому оцінити (і навіть переоцінити) більшість традиційних методологічних постулатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки питання методології права стали предметом фундаментальних наукових досліджень чималої кількості науковців, зокрема: С. Алексєєва, М. Анселя, А. Васильєва, М. Дамірлі, М. Кельмана, Д. Керімова, М. Козьбри, М. Костецького, О. Наумова, Т. Новицької, Ю. Оборотова, П. Рабиновича, А. Саїдова, О. Тихомирова, І. Честнова, Г. Щедровицького та інших.

Суттєвий вплив на формування концепції дослідження мали праці класиків юридичної думки, таких як: В. Антонович, Г. Єллінек, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, Л. Петражицький, М. Сергєєвський, Ф. Тарановський та ін.

Не применшуючи значення розробок цих науковців, необхідно визнати, що напрацьовані ними здобутки потребують додаткового розвитку у контексті методології порівняльного кримінального права. Залишаються недослідженими проблемами сутності методології порівняльного кримінального права. Нагальним також є пошук різноманітних новітніх теоретико-методологічних розробок, що забезпечують вироблення нового знання. Дане дослідження є спробою хоча б частково заповнити цю прогалину та привернути увагу науковців до феномену методології порівняльного кримінального права.

Формулювання цілей. Метою даної статті є дослідження методології порівняльного кримінального права з урахуванням сучасних тенденцій наукових розробок та визначення перспектив методологічної рефлексії емпіричних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим завданням будь-якої юридичної науки є визначення методів дослідження свого наукового об'єкту. Потреба в дослідженні методології права з кожним днем відчувається все гостріше. Ф. Бекон порівнював метод із ліхтарем, що висвітлював мандрівнику невідомий шлях у темряві. В. Штофф зазначав, що науки потребують методології, «як спеціальної дисципліни, що вивчає та узагальнює методи побудови наукового знання та методи, за допомогою яких розширюються знання, отримується нове знання» [13, с. 23].

Методологія в юридичній літературі визначається неоднозначно: як вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ [4, с. 23]; як система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [9, с. 618], як теорія людської діяльності «пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, уся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво» [14, с. 6] чи як самостійна область наукового знання, що виходить за рамки філософського аналізу.

Отже, методологія в самому загальному вигляді – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, за допомогою котрих набуваються, додаються до старих знань нові знання про досліджуване явище правової дійсності. Однак, на нашу думку, методологія права це, у першу чергу, не сукупність підходів, методів пізнання, а вчення про методи пізнання, їх види та особливості, котре вивчає, шліфує методологічні інструменти задля пізнавальних операцій.

Методологія – це поняття інтегральне, що об'єднує в собі ряд компонентів: фундаментальні теоретичні концепції, діалектичні категорії та закони, методологічні підходи та принципи, філософські, загально- та спеціально-наукові методи. Саме тому методологію не можна зводити виключно до якогось одного компоненту, зокрема методу.

У юридичній літературі досить часто поняття «методологія» та «метод» змішують, що призводить до розмивання понятійних меж. Метод – це спосіб отримання певного результату, шлях пізнання, конкретні прийоми та операції дії. Для будь-якої галузі позитивного права характерне розуміння методу в двох аспектах: як метод пізнання, за допомогою якого вивчається правова матерія, і як метод правового регулювання суспільних відносин. Оскільки порівняльне кримінальне

право – це не галузь позитивного права, то в даному дослідженні розкриття сутності методів буде представлено як шлях пізнання кримінально-правової дійсності.

Сутність методології у сфері порівняльного кримінального права полягає в застосуванні широко спектру методологічного інструментарію, що дозволяє отримати нові знання про деякі об'єкти чи предмети, а також доповнити вже існуючі знання і встановити їх системний характер, логічність та евристичність. Нехтування цими правилами позбавляє наукове дослідження новаторської складової та має декларативний характер.

Між іншим, першочерговим завданням будь-якого наукового дослідження є встановлення наукових методів, котрі кореспондують сутність явища, що вивчається, та забезпечують вироблення нового знання.

Одним із активно використовуваних методів у сфері порівняльного кримінального права є історичний метод. Потенційні пізнавальні можливості історичного методу полягають у тому, що він передбачає визначення основних тенденцій розвитку кримінально-правих явищ, правильне встановлення зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім. Використання даного методу обумовлене тим, що поза історичним контекстом неможливо оцінити накопичені знання з точки зору визначення перспектив розвитку науки; розкрити закономірності становлення та розвитку різних інститутів кримінального права в кримінально-правових системах світу; осмислити сутність кримінально-правових явищ та спрогнозувати їх розвиток.

А. Кистяківський зауважував, що «лише історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди» [5, с. 41]. М. Сергеевський вказував, що «прослідкувавши походження відомого інституту чи законоположення, ми дізнаємось ті умови, котрі породили його і котрі впливали на його розвиток; знаючи це, ми маємо можливість вирішити, чи повинно бути збережено законоположення, чи воно має поступитися іншому, як таке що втратило свою життєдайність, внаслідок умов, що змінилися... Словом, для розуміння, оцінки та критики кримінального закону необхідно знати його історію; в іншому випадку всі наші судження позбавлені будуть міцної основи...» [11, с. 8-9].

Існування тих чи інших явищ кримінально-правової дійсності нерозривно пов'язане з певною історичною епохою. Саме тому неможливо зрозуміти конкретні прояви у вигляді кримінально-правових інститутів, норм, пануючих доктрин на сучасному етапі без розуміння того шляху, котрий привів дані явища кримінально-правової дійсності до такого стану. Таким чином, без розгляду умов, у яких зароджувались і розвивались дані явища, без критичного аналізу кримінально-правових концепцій, що панували раніше, неможливо успішно розвивати теорію порівняльного кримінального права, а відповідно, вдосконалювати чинне законодавство та правозастосовчу практику. Саме тому використання історичного методу покликане забезпечити більш плідний розвиток вітчизняної правової думки в сфері порівняльного кримінального права.

Нам близька позиція О. Яковлева, котрий наголошує на тому, що «специфіка історико-правового методу полягає в тому, щоб при його використанні доводиться критично інтерпретувати юридичні джерела, що мають місце, більше того, з орієнтацією на ті цінності, котрі переважають у сучасному кримінальному праві. Через те саме від того, яким чином інтерпретується кримінально-правове джерело, залежить його об'єктивне осмислення та розуміння. Тому варто вказати, що в деяких кримінально-правових дослідженнях, що використовують історико-правовий метод, здійснюється критика законодавства, що раніше діяло без урахування історичної епохи його появи, що не сприяє його правильному розумінню» [15, с. 115]. Спроби деяких сучасних учених заперечувати цінність і значення кримінально-правової доктрини, законодавчих конструкцій попередніх історичних періодів навряд чи можна вважати продуктивним. Слід погодитись із думкою деяких спеціалістів, котрі вважають, що в кожного історичного періоду своя логіка й система цінностей, судити про яку можна за ступенем виразності об'єктивних тенденцій, що визначає розвиток того чи іншого явища [6, с. 75].

Суть історичного методу при дослідженні кримінально-правових явищ полягає не просто у вивченні окремого явища ізольовано, а в органічній єдності з національними, соціально-політичними, економічними, культурними умовами в суспільстві та державі, кількісними та якісними аспектами розвитку кожного з них. А історія розвитку явища кримінально-правової дійсності – це ключик до розуміння його об'єктивної логіки.

Застосовуючи історичний метод при проведенні порівняльно-правового дослідження у сфері кримінального права варто пам'ятати, що історія має прикладний характер, вона не замикається сама на собі, а покликана дати наукову основу для вдосконалення кримінального законодавства та правозастосовної практики.

Важливою та невід'ємною методологічною основою порівняльного кримінального права є використання порівняльно-правового методу. Як зазначає О. Єгоров, визнання порівняльного методу, як основного прийому пізнання правової матерії компаративного характеру, стало можливим у результаті визнання порівняльного правознавства як самостійного напрямку наукових досліджень [2, с. 34].

Значення даного методу в порівняльному кримінальному праві важко переоцінити. По-перше, це, безумовно, центральний метод порівняльного кримінального права, котрий слугує вирішенню таких задач, як вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства, усунення соціокультурного бар'єру між різними кримінально-правовими системами, розроблення міжнародних кримінально-правових норм, створення уніфікованого понятійно-категоріального апарату, формування загальних правових цінностей. По-друге, застосування порівняльно-правового методу в порівняльному кримінальному праві дозволяє визначити місце власної кримінально-правової системи на правовій карті світу, критично осмислити її особливості, усвідомити спільні та відмінні риси з іншими кримінально-правовими системами сучасності. По-третє, порівняльно-правовий метод має практико-прикладне значення, спрямоване на застосування найбільш вдалих законодавчих рішень, котрі ефективно себе зарекомендували в регулюванні криміналь-

но-правових відносин в інших кримінально-правових системах. По-четверте, порівняльно-правовий метод дає можливість спрогнозувати розвиток кримінального права в тій чи іншій країні, його інститутів та норм у майбутньому. По-п'яте, порівняльно-правовий метод дозволяє краще зрозуміти тенденції розвитку кримінального права на сучасному етапі як на національному, так і на міжнародному рівнях. Отже, грамотне застосування даного методу дозволяє підтримувати вітчизняне кримінальне законодавство на світовому рівні.

Тим не менш, не варто розглядати порівняльно-правовий метод як «надметод», оскільки «одне лише порівняння не може дати задоволеності наукової потреби».

Згідно з точкою зору узбецького науковця А. Саїдова, порівняльно-правовий метод не є самоціллю. Він слугує певному пізнавальному завданню також, як й інші приватно-наукові методи правової науки. Відповідно, порівняльно-правовий метод, по-перше, не варто розглядати як певний стандарт у дослідженні. По-друге, важко визначити ті межі, у рамках яких даний метод можливо застосовувати більш ефективно з урахуванням його зв'язку з іншими методами. Порівняльно-правовий метод є необхідний, але аж ніяк не єдиний момент методологічного апарату юридичної науки. Жоден з методів на практиці не діє в чистому вигляді, а завжди у взаємозв'язку, у переплетінні з іншими методами [10, с. 27].

Аналіз сучасного стану застосування порівняльно-правового методу в області порівняльного кримінального права та його теоретичного обґрунтування в юридичній літературі демонструє наявність певних проблем, що заважають адекватному пізнанню кримінально-правових явищ. Мова йде про такі проблеми: по-перше, це складнощі пов'язані з віддаленістю дослідника від об'єкта пізнання; по-друге, більшість дослідників сприймають об'єкт дослідження через призму власної правової традиції, без урахування специфіки правового середовища, у якому функціонує кримінально-правове явище; по-третє, це складнощі розуміння іноземного кримінального права, котре має іншу правову природу; по-четверте, це проблема точності юридичного перекладу іноземних джерел права тощо.

Формально-юридичний метод. Даний метод сприяє вивченню «догми» права в чистому вигляді, виявленню формально-логічних зв'язків, абстрагуванню від таких явищ, як-то культура, політика, економіка, релігія тощо. Використання формально-юридичного методу дозволяє зрозуміти зміст правової норми за допомогою аналізу її логічних конструкцій та значення термінів, що використовуються законодавцем у процесі нормотворчої діяльності. Застосовуючи зазначений метод, слід мати на увазі, що відправною крапкою є не конкретний злочин як явище правової реальності, а злочин як юридичне поняття, тобто він передбачає вивчення кримінально-правових норм як догми права.

Водночас представники юридичної догматики обмежуються формально-логічним дослідженням норм кримінального права. Але, як слушно зазначає О. Наумов, «норми же кримінального права, будучи за своєю природою логічними імплікативними судженнями, можуть бути предметом виключно логічних операцій, а також можуть слугувати передумовами в логічних висновків» [6, с. 23].

Беручи до уваги даний факт, необхідно вказати, що методологічна рефлексія в жодному разі не має обмежуватися побудовою нових кримінально-правових норм або сліпим копіюванням західних кримінально-правових норм як певного взірця досконалості; такий підхід спрямований на виправдання нормотворчої функції законодавця. Поняття «західний» вживається в розуміння правової традиції, а не в сенсі географічного розташування країн. Традиційно компаративісти порівнюють правові явища західної правової традиції. І певною мірою таке порівняння є виправданим, оскільки наша правова система тривалий час формувалась під впливом німецької правової традиції. Порівняльно-правовий метод базується на цілому ряді методик, котрі дозволяють уникнути типових помилок, а саме порівняння непорівнюваного та некоректне порівняння. Наприклад, помилково запозичувати кримінальні приписи мусульманського кримінального права чи кримінального права африканських країн в українське кримінальне законодавство, оскільки кримінальне право цих правових систем базується на інших джерелах права, правовій ідеології, має відмінне юридичне світосприйняття тощо.

Абсолютизація формально-юридичного методу призводить до реального спотворення наукового апарату, що має місце в наукових дослідженнях в області порівняльного кримінального права. Через те доводиться констатувати, що домінування формально-юридичного методу в наукових дослідженнях у сфері порівняльного кримінального права призвело до того, що ті пропозиції вдосконалення чинного кримінального законодавства ніяк не стіваються з повсякденними життєвими реаліями, адже позитивізм не здатний формулювати фундаментальну науку, оскільки «поточна практика достатньо слабка і поки що не може слугувати гідним мірилом формулювання власної кримінально-правової теорії та науково вивіренних рекомендацій» [12, с. 26].

Останнім часом в орбіту порівняльного кримінального права залучаються все нові і нові методи. Звертає на себе увагу той факт, що в сучасних порівняльно-правових дослідженнях у сфері кримінального права популяризується використання таких неюридичних методів, як інформаційного моделювання, кібернетичний, математичний, статистичний тощо. Однак, на наш погляд, проблема полягає в тому, що дані методи не знаходять свого застосування в порівняльному кримінальному праві, оскільки просто відкидаються останнім. Крім того, використання даних методів у порівняльному кримінальному праві не забезпечує отримання нового знання, водночас як значення методів полягає в тому, що «вони слугують регулятивними принципами, правилами, засобами теоретичної діяльності, що забезпечують вироблення істинного наукового знання» [8, с. 6]. Пізнавальні труднощі порівняльного кримінального права виникають багато в чому внаслідок некритичних спроб оголосити ті чи інші дослідницькі методи правовими. Використання невластивих порівняльному кримінальному праву методів веде до отримання хибних висновків або неотримання останніх взагалі. Так використання статистичного методу дозволяє встановити статистичні дані про кількість вчинених злочинів, засуджених осіб тощо. Однак даний метод непридатний для вирішення

практичних завдань, нездатний знайти теоретичний вихід при розв'язанні конкретних кримінальних ситуацій і не сприяє формуванню науково обґрунтованих рекомендацій.

Між іншим, першочерговим завданням будь-якого методологічного дослідження є побудова наукової картини, об'єкта, що вивчається, та визначення його основних ознак. Лише правильно встановивши те, що ми вивчаємо, можна доцільно підійти до вибору методологічних інструментів. Визначеність уявлень про об'єкт кримінально-правової дійсності, що досліджується, дозволить встановити напрямок розвідки, забезпечить його методологічну оснащеність та результативність.

Висновки. Сьогодні порівняльне кримінальне право опинилось у складних умовах методологічного пошуку, коли необхідно ставити та формулювати нові методологічні підходи до дослідження явищ кримінально-правової реальності. Спроби зберегти домінуюче положення саме за формально-юридичним методом призводить до гальмування розвитку теорії порівняльного кримінального права як наукового напрямку досліджень.

Отже, на сучасному етапі розвитку порівняльного кримінального права, як самостійного напряму наукових досліджень, виникає нагальна потреба в критичному перегляді методології. Порівняльне кримінальне право здатне виконати власне призначення, коли наявна самостійна методологічна рефлексія, котра полягає в постійному та безперервному розвитку методологічного знання, за допомогою чого розширюється учіння та поглиблюється набуте.

Використані джерела:

1. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. *Очерки сравнительного права* / Отв. ред. В. А. Туманов. Москва : Юридическая литература, 1981. С. 36-47.
2. Егоров А. Правовая компаративистика как общеправовая методологическая наука (типовая модель сравнения и сравнительный метод). *Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку: збір. наук. праць / за ред.. Ю. С. Шемчученко; упор. О. В. Кресін. Інститут держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. С. 31-37.*
3. Кедров Б. М. История науки и принципы ее исследования. *Вопросы философии*. 1971. № 9. С. 70-81.
4. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. Москва : Аванта, 2001. 559 с.
5. Кисляковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев : Лань, 1882. 863 с.
6. Наумов А. В. Обновление методологии науки уголовного права. *Советское государство и право*. 1991. № 12. С. 20-29.
7. Попов Е. А. Нормативная методология в правоведении: особенности использования. *Журнал российского права*. 2012. № 10. С. 48-53.
8. Путинский Б. И. Методологические вопросы правоведения. *Правоведение*. 2009. № 3. С. 6-19.
9. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія: у 6 т. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. Т. 3. 702 с.
10. Саидов А. Х. Методология современного сравнительного правоведения. *Право и политика*. 2008. № 4. С. 823-832.

11. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. Санкт-Петербург : Типография М.М. Стасюлевича, 1911. 398 с.
12. Хилjuta В. В. Какой должна быть методология уголовного права. *LexRussica*. 2016. № 12. С. 20-31.
13. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания: Монография. Москва : Высшая школа, 1978. 269 с.
14. Шедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. Москва: Знание, 1964. 654 с.
15. Яковлев А. М. Методология сравнительного правоведения в области уголовного законодательства (проблемы типологии и методики). *Проблемы сравнительного правоведения*. Москва, 1978. С. 107-118.

References:

1. Ansel, M. (1981) Metodologicheskie problemy sravnitel'nogo prava. *Ocherki sravnitel'nogo prava - Essays on Comparative Law*, 36-47. [in Russian].
2. Egorov, A. (2009) Pravovaya komparativistika kak obshhepravovaya nauka (tipovaya model sravneniya I sravnitel'nyj metod). *Porivnyalne pravoznavstvo: suchasnyj stan ta perspektivy rozvyjtku - Porivnyalno jurisprudence: current state and prospects for development*, 31-37. [in Ukrainian].
3. Kedrov, B. M. (1971) Istotyia nauki I principi ee isledovaniya. *Voprosi filosofii - Questions of Philosophy*, 9, 70-81. [in Russian].
4. Kerimov, D. A. (2001) Metodologiya prava. Predmet, funkcii, problemi filosofii prava. Moskva : Avanta. [in Russian].
5. Kistyakovsriy, A. F. (1882) Jelementarnyj uchebnik obshhego ugovolnogo prava. Kyiv : Lan. [in Ukrainian].
6. Naumov, A. V. (1991) Obnovlenie metodologii nauki ugovolnogo prava. *Sovetskoe gosudarstvo I pravo - Soviet state and law*, 12, 20-29. [in Russian].
7. Popov, E. A. (2012) Normativnaya metodologiya v pravovedenii: osobennosti ispolzovaniya. *Zhurnal rossijskogo prava - Journal of Russian Law*, 10, 48-53. [in Russian].
8. Puginskij, B. I. (2009) Metodologicheskie voprosy pravovedeniya. *Pravovedenie - Jurisprudence*, 3, 6-19. [in Ukrainian].
9. Rabinovich, P. M. (2001) Metodologiya juruduchnoy nauku. Juruduchna encyklopediya. Kuiv: Vudavnycyvo «Ukrainska encyklopediya» imeni M. P. Bazhana. [in Ukrainian].
10. Saudov, A. H. (2008) Metodologiya sovremennoho sravnitel'nogo pravovedeniya. *Pravo I politika - Law and politics*, 4, 823-832. [in Ukrainian].
11. Sergeevskij, N. D. (1911) Russkoe ugovolnoe pravo. Posobie k lekciyam. Chast obshhaya. Sankt-Peterburg. [in Russian].
12. Hiljuta, V. V. (2016) Kakoij dolgna bit metodologiya ugovolnogo prava. *LexRussica*, 12, 20-31. [in Russian].
13. Shtoff, V. A. (1978) Problemi metodologii nauchnogo poznaniya. Moskva: Visshaya shkola. [in Russian].
14. Shhedrovickij, G. P. (1964) Problemi metodologii sistemnogo issledovaniya. Moskva : Znaniya. [in Russian].
15. Yakovlev, A. M. (1978) Metodologiya sravnitel'nogo ptavovedeniya v oblasti ugovolnogo zakonodatelstva (problemi tipologii I metodiki). *Problemi sravnitel'nogo pravovedeniya - Problems of Comparative Law*, 1, 107-118. [in Russian].

Yanchuk N., Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Dpt. of Theory and Philosophy of Law Odesa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

METHODOLOGY OF COMPARATIVE CRIMINAL LAW: NEW PARADIGMS AND OUTLOOKS

The paper considers the essence of the methodology of comparative criminal law and its role in research. It is stated that the specificity of the methodology in the field of comparative criminal law is the use of a wide range of methodological tools that allow you to gain new knowledge about some objects or subjects, as well as supplement existing knowledge and establish their systemic nature, logic and heuristics. The author pays special attention to comparative legal, historical, formal and logical methods of cognition, their specifics and role in conducting comparative criminal law research.

It is noted that the methodology of comparative criminal law is a system of approaches, methods of scientific research, theoretic principles of their use in the implementation of theoretical and cognitive legal activities in the field of comparative criminal law. It is concluded that the methodology of comparative criminal law should not be reduced only to the universal method of dialectical materialism and formal-dogmatic method of cognition, which have long prevailed in criminal law research. The methodology of comparative criminal law is a complex and multi-layered phenomenon, which covers a range of methodological approaches, methods, principles, methods of comparative analysis, conceptual framework.

Attention is drawn to the fact that modern comparative legal research in the field of criminal law promotes the use of non-legal methods. It is noted that the cognitive difficulties of comparative criminal law arise in many respects due to uncritical attempts to declare certain research methods legal. The use of methods not inherent in comparative criminal law leads to incorrect conclusions or failure to obtain the latter at all.

Keywords: comparative criminal law, methodology, methodology of law, methods, research methods, scientific research.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.98.99-115

УДК: 343.53 (477) 343.341.1

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ЗАБОРОНА ЩОДО НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ: СУМНІВНА ЗАКОНОДАВЧА НОВЕЛА

Статтю присвячено аналізу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». З'ясовано обґрунтованість появи цієї кримінально-правової новели та її вплив на правозастосування, визначено перспективи розвитку кримінального закону у відповідній сфері.

Висвітлено неузгодженості аналізованої кримінально-правової заборони з положеннями регулятивного законодавства – законами України «Про гуманітарну допомогу» і «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Зокрема, встановлено, що нецільове використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, відмінне від розпорядження таким майном з метою отримання прибутку, не утворює складу розглядуваного кримінального правопорушення. Доведено, що в переважній більшості випадків дії, заборонені чинною редакцією ст. 201-2 КК, за її відсутності визнавалися б розкраданнями і кваліфікувалися б за однією з частин ст. 191 КК як привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. З'ясовано, що доповнення КК ст. 201-2 є черговим проявом невідправленої казуїстичності кримінального закону. Аргументовано положення про помилковість розміщення досліджуваної заборони серед статей КК про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Показано, що на сьогоднішні недоліки, притаманні караності незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв частково усуваються шляхом звернення до ч.3 ст. 201-2 КК за такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення дій під час воєнного стану.

Обґрунтовується положення про доцільність виключення з КК досліджуваної кримінально-правової заборони як непотрібного прояву надмірної (надлишкової) криміналізації.

Ключові слова: гуманітарна допомога, благодійні пожертви, криміналізація, використання, розпорядження, розкрадання, привласнення, розтрата, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Постановка проблеми. Після 24 лютого 2022 р. – початку повномасштабної війни РФ проти України – вітчизняним парламентом було ухвалено більше 10 законів, покликаних удосконалити механізм кримінально-правового регулювання суспільних відносин, зокрема усунути наявні в ньому прогалини. Визначаючи переважну більшість «воєнних» оновлень Кримінального кодексу України (далі – КК) виправданими і своєчасними, загалом вважаємо недоречним (з урахуванням поточної ситуації в країні та екстраординарних обставин, у яких ухвалювалися ці законодавчі зміни) критикувати народних депутатів України за притаманний фактично всім відповідним законам низький рівень нормотворчої техніки, часткове нехтування вченням про криміналізацію, інші недоліки. Усвідомлюючи, що наведена теза навряд чи буде сприйнята частиною наших колег (а «воєнні» новели КК наразі жваво обговорюються представниками правничої спільноти), зазначимо, що конституційне положення про керування суддею під час здійснення правосуддя верховенством права значною мірою дозволяє «зняти» гостроту проблем, зумовлених недоліками вимушено й оперативно зміненого кримінального закону. Нагадаємо, що сучасна концепція верховенства права, не заперечуючи обов'язковості законодавства, передбачає, що протиставлення останньому судової правотворчості виникає в тих виняткових випадках, коли закон сам собою чи при його застосуванні в конкретній ситуації породжує явну несправедливість, веде до порушення основоположних прав і свобод людини, посягає на інші фундаментальні цінності демократичного суспільства [1, с. 138].

Однак є у переліку ухвалених під час воєнного стану законів, на підставі яких КК зазнав серйозних змін, нормативно-правовий акт, на який наші попередні, так би мовити, політкоректні судження не поширюються. Ідеться про Закон України від 24 березня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» (далі – Закон від 24 березня 2022 р.), яким КК доповнено ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». На жаль, цю законодавчу новелу немає підстав визнати ані вдалою, ані своєчасною, ані такою, ситуацію із застосуванням якої спроможне поліпшити звернення до конституційного положення про верховенство права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики делікту, передбаченого ст. 201-2 КК, висвітлювались у публікаціях О. Колба [2], О. Маріна [3], Н. Муравської [4], М. Хавронюка [5], В. Фурмана [6], однак більш-менш розгорнутого й докладного аналізу цієї нової заборони, попри її очевидні дискусійність і недолугість, у юридичній літературі ще не здійснювалось, через що ми вирішили заповнити цю прогалину в наукових розвідках. Пригадалось і крилате висловлювання німецького правознавця Юліуса фон Кірхмана, який жив у XIX столітті і переймався марністю юриспруденції як науки: три змістовних слова законодавця – і ціла бібліотека стає макулатурою. Мусимо констатувати, що існує і «зворотний бік медалі», коли законодавча новела

(хай і вкрай контрверсійна і непередбачувана) збуває юридичну думку, призводячи до появи низки наукових досліджень формально різного рівня. І кримінально-правова заборона, присвячена незаконному використанню гуманітарної допомоги і благодійних пожертв, добре ілюструє саме такий аспект взаємозв'язку розвитку законодавства і правничої науки.

Формулювання цілей. Метою нашої статті є: розкриття змісту дискусійних ознак складу кримінального правопорушення (далі – к. пр.), передбаченого статтею 201-2 КК; з'ясування обґрунтованості появи цієї заборони та її можливого впливу на правозастосування; визначення перспектив розвитку кримінального закону у відповідній царині.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з доповненням КК ст. 201-2 передусім слід привернути увагу на те, що в законопроекті, згодом ухваленому як Закон від 24 березня 2022 р., йшлося про запровадження кримінальної відповідальності за використання певних предметів саме й лише під час воєнного стану, вказівка на який містилась як у назві, так і в диспозиції ч.1 проєктованої ст. 201-2 КК. Таке її конструювання, за якого час воєнного стану відігравав би роль криміноутворювальної ознаки, корелювалось із метою згаданого законопроекту, яка його авторами визначалась як «встановлення кримінальної відповідальності за нецільове використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану». Проте в чинній редакції досліджуваної заборони згадана ознака чомусь визнається не криміноутворювальною, а тільки кваліфікуючою. Водночас у ч.3 ст. 201-2 КК за наслідками обговорення законопроекту з'явилась альтернативна вказівка на надзвичайний стан. Звідси випливає, що, всупереч задекларованій меті, за ст. 201-2 КК можуть кваліфікуватися передбачені нею дії, вчинені у будь-який часовий період, а не лише під час воєнного або надзвичайного стану.

Порівняльний аналіз ст. 201-2 КК і законопроекту, ухваленого як Закон від 24 березня 2022 р., дозволив встановити й деякі інші неузгодженості. Так якщо в чинній редакції цієї статті КК йдеться про дії, вчинені а) з метою отримання прибутку і б) у формі продажу гуманітарної допомоги, використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження певним майном, то в законопроекті говорилося про «використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не за цільовим призначенням», тобто поведінку, протиправність якої визначається регулятивним законодавством, адже: 1) у ст. 12 Закону України від 22 жовтня 1999 р. «Про гуманітарну допомогу» (далі – Закон від 22 жовтня 1999 р.) до порушень законодавства про гуманітарну допомогу (одночасно з її використанням із метою отримання прибутку) віднесено, зокрема, використання гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням; 2) положення про цільове використання певних благ «пронизує» текст не лише згаданого Закону, а й Закону від 5 липня 2012 р. «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (далі – Закон від 5 липня 2012 р.).

Якщо продаж предметів гуманітарної допомоги є підстави розглядати як один із правочинів щодо розпорядження певним майном, то це навряд чи можна сказати про використання благодійних пожертв і безоплатної допомоги, хоч із нею вдало сформульованої диспозиції ч.1 ст. 201-2 КК випливає протилежне.

Взагалі під використанням майна (зокрема, визнаного гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами) слід розуміти вилучення в тій чи іншій формі його корисних властивостей для задоволення різноманітних потреб фізичної особи чи організації. Наприклад, якщо йдеться про грошові кошти, то їх використання може набувати вигляду внесення коштів як внеску в статутний фонд суб'єкта господарювання, поповнення його обігових коштів, купівлі корпоративних прав, фінансування виробництва (придбання потрібних матеріалів, обладнання і сировини), спрямування на ремонт належного винному чи його близьких житла, благоустрій земельної ділянки чи оплати навчання дітей тощо. Щоправда, для охоплення вказаної і подібної поведінки складом к. пр., передбаченого ст. 201-2 КК, має бути встановлена специфічна суб'єктивна ознака – мета отримання прибутку. З приводу обов'язковості для наявності складу к. пр. цієї ознаки М. Хавронюк слушно зазначає: «Для всіх трьох форм кримінального правопорушення характерною є мета – отримання прибутку. Це випливає із синтаксичного нюансу: якби перед словами «з метою» була відсутня кома, то зазначена мета стосувалася б тільки останньої із названих форм» [5].

Надання меті отримання прибутку значення криміноутворювальної ознаки, яка в диспозиції ч.1 ст. 201-2 КК «підміняє» ознаку незаконності, вказану в назві цієї статті, сприймається неоднозначно. З одного боку, формулювання «з метою отримання прибутку» запозичене (причому, буквально) із регулятивного законодавства (ст. 12 Закону від 22 жовтня 1999 р.); з іншого – такий законодавчий крок здається зіграти злий жарт на практиці. Справа в тому, що нормативна вказівка на мету отримання прибутку, вочевидь, буде ускладнювати (якщо не виключати) інкримінування ст. 201-2 КК у тих випадках, коли незаконне (бо нецільове) розпорядження вказаним у цій статті КК майном набуватиме вигляду, наприклад, дарування, передачі в рахунок погашення боргу, відшкодування завданих збитків або як оплати виконаної роботи чи наданих послуг. Показовим у цьому сенсі є висловлювання В. Фурмана про проблематичність кримінально-правової оцінки розтрати гуманітарної допомоги, вчинюваної у період воєнного стану «без відповідної мети збагачення чи отримання прибутку» [6]. Позначеному негативному сценарію може сприяти й обмежувальне розуміння поняття «прибуток» (різниця між сумою надходжень і сумою понесених витрат), а саме до такого тлумачення схилився історія з доходом як криміноутворювальною ознакою порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг (колішня ст. 202 КК). До слова: М. Хавронюк під прибутком також розуміє різницю між транспортними чи іншими витратами і доходом [5]; виявляється, що покриття витрат на бензин і супутні витрати із доставки предметів гуманітарної допомоги по Україні – це поширена практика серед волонтерів [7]. Звісно, ми не виключаємо того, що на практиці «мета одержання прибутку» тлумачитиметься інакше, тобто максимально широко – як отримання будь-якої (майнової чи навіть немайнової) компенсації за майно, яким незаконно розпорядився винний, що, вочевидь, буде збільшувати сферу докладання адвокатських зусиль.

Викладене, крім чергової демонстрації відсутності системного підходу і належної фаховості при оновленні кримінального закону, дозволяє зробити два проміжні висновки.

По-перше, за ст. 201-2 КК не можуть кваліфікуватись, наприклад, такі діяння, як знищення чи пошкодження відповідного майна (у цих випадках підлягають застосуванню «загальні» статті КК, присвячені к. пр. проти власності), порушення порядку списання товарів (предметів) гуманітарної допомоги, які мають певний термін експлуатації (тут правозастосувачам мають стати в нагоді, зокрема, статті КК про к. пр. у сфері службової діяльності), а також використання (розпорядження) таким специфічним майном без мети отримання прибутку (у цьому разі, однак, не виключається застосування, зокрема, ст. 191 КК – за наявності всіх ознак передбаченого нею складу к. пр.).

По-друге, оскільки нецільове використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, відмінне від розпорядження таким майном з метою отримання прибутку, не утворює складу розглядуваного к. пр., *de lege ferenda* ст. 201-2 КК (за умови доцільності її чи її аналога подальшого існування) мала б передбачати відповідальність з-поміж іншого (а насправді передусім чи навіть лише) за позбавлене ознак розкрадання нецільове використання благ, які наразі є предметом аналізованого к. пр.

Викладеним вище неузгодженості досліджуваної кримінально-правової заборони із приписами регулятивного законодавства не вичерпуються, що вкотре змушує вести мову про порушення принципу системно-правової несуперечливості криміналізації діяння.

У ст. 1 Закону від 22 жовтня 1999 р. гуманітарна допомога визначається як цільова адресна безоплатна допомога не тільки в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, а й у вигляді виконання робіт чи надання послуг. У юридичній літературі гуманітарну допомогу залежно від форми її надання класифікують таким чином: грошова; товарна; надання послуг; виконання робіт [8, с. 12]. Оскільки у ст. 201-2 КК фігурують лише «товари (предмети) гуманітарної допомоги» і «таке майно», нецільове використання гуманітарної допомоги, яка надається у вигляді виконання робіт чи надання послуг, не утворює складу к. пр., передбаченого ст. 201-2 КК. Сказане відноситься і до безоплатної допомоги (різновид гуманітарної допомоги), яка також може надаватись у вигляді виконання робіт і надання послуг. «Оскільки безоплатна допомога – це різновид гуманітарної допомоги або благодійної пожертви, то згадування її в тексті статті окремо є зайвим» [5].

Незважаючи на те, що благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником не тільки коштів та іншого майна, а й майнових прав (ст. 6 Закону від 5 липня 2012 р.), ч.1 ст. 201-2 КК передбачає караність інших правочинів щодо розпорядження лише «таким майном». виправданням такого законодавчого кроку може слугувати хіба що та обставина, що цивілістичне розуміння поняття майна охоплює не лише окремі речі та їх сукупність, а й майнові права та обов'язки (ст. 190 Цивільного кодексу України).

Далі. У ч. 1 ст. 201-2 КК ідеться про вказані у ст. 6 Закону від 5 липня 2012 р. благодійні пожертви (безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності) і водночас не згадуються такі, що фігурують

у цьому Законі поряд із благодійними пожертвами, благодійні гранти (цільова допомога у формі валютних цінностей, яка має бути використана бенефіціаром протягом строку, визначеного благодійником). З одного боку, на користь підходу, згідно з яким використання або розпорядження благодійними грантами з метою отримання прибутку може кваліфікуватися за ст. 201-2 КК, вказує зроблене в ч.2 ст. 6 Закону від 5 липня 2012 р. застереження: до благодійних грантів застосовуються положення про благодійні пожертви, якщо інше не визначено законом. З іншого, наведений підхід, вочевидь, може бути підданий критиці як такий, що порушує заборону на застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч.4 ст. 3 КК).

Усі перераховані вище недоліки, притаманні чинній редакції ст. 201-2 КК, проект Закону від 12 травня 2022 р. № 7321-1 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги» не усуває. Ба більше, ці недоліки механічно відтворюються у проєктованій ст. 166-28 КУпАП «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

За ч.1 ст. 201-2 КК караються лише дії, які вчинені «у значному розмірі», параметри якого, як і кваліфікуючих ознак у вигляді «великого» (ч.2) та «особливо великого розмірів» (ч.3), розкриті у п.2 примітки аналізованої статті КК, відповідно до якого вони складають не менше 350, 1 тис. та 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ), відповідно. У первісному законопроекті кількісні показники, так само «взяті зі стелі», були значно вищими і пропонувалися на рівні 1 тис., 3 тис. та 5 тис. НМДГ, відповідно. Наразі триває законопроектна робота з оптимізації кількісних характеристик к. пр., передбаченого ст. 201-2 КК; однак, з огляду на супровідні матеріали до відповідних законопроектів, ця робота немає нічого спільного із розв'язанням проблеми довірливості вартісних показників як ознак основного і кваліфікованих складів досліджуваного к. пр.

Такі ознаки, як значний, великий та особливо великий розміри предмета к. пр., передбаченого ст. 201-2 КК, можуть утворюватись і як результат підсумовування відповідних показників – за умови встановлення у вчиненому ознак продюваного к. пр. (ч.2 ст. 32 КК).

Відповідальність за ч.2 і ч.3 ст. 201-2 КК (за іншими, тобто відмінними від вартісних характеристик кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками) може наставати і за відсутності зазначених кількісних показників предмета аналізованого к. пр., оскільки в обох цих нормах вказується лише на «дії», передбачені ч.1 або ч.2 цієї статті, і не згадується про вартість предмета к. пр. Тому нам складно погодитись із думкою про те, що, «незважаючи на наявність такої обтяжуючої обставини, як існування воєнного стану, інкримінування цієї статті можливе лише в разі, якщо вартість товарів (предметів) у 350 і більше разів перевищує НМДГ, тобто 434 175 грн» [4].

Продаж предметів гуманітарної допомоги, використання благодійних пожертв або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, якщо дії вчинено в розмірі, який не досягає значного розміру або становить його,

незалежно від наявності мети отримання прибутку, М. Хавронюк пропонує кваліфікувати (залежно від суб'єкта) за відповідною частиною ст. 191 КК [5]. Ми допускаємо застосування в цій ситуації й інших кримінально-правових заборон (див. про це нижче), як і розуміємо те, що не виключається (з урахуванням усталених доктринальних правил кримінально-правової кваліфікації к. пр. при конкуренції загальної та спеціальної норм) і принципово інша відповідь на поставлене питання кваліфікації – висновок про відсутність у цьому разі складу будь-якого к. пр. (наприклад, таку точку висловив в одній із соціальних мереж О. Марін [3]). Вважаючи підхід, обстоюваний М. Хавронюком, більш прийнятним з позиції забезпечення засад верховенства права і справедливості, водночас зауважимо, що розглянута ситуація є зайвим аргументом на користь недоцільності законодавчого закріплення, здавалося б, безспірних постулатів у вигляді розроблених наукою правил кримінально-правової кваліфікації (при тому, що її принципи разом із з принципами кримінального закону мали б знаходити відбиття в новому КК).

Як вже зазначалось, застосовуючи ст. 201-2 КК, слід брати до уваги специфіку майна як предмета к. пр., передбаченого цією статтею КК, яка (специфіка) визначається регулятивним законодавством. Так якщо набувачами гуманітарної допомоги є і фізичні, і юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається, то отримувачами гуманітарної допомоги, як про це зазначено у ст. 1 Закону від 22 жовтня 1999 р., можуть бути лише юридичні особи, зареєстровані в установленому Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, здійснює визнання вантажів, коштів, у т. ч. в іноземній валюті, виконаних робіт, наданих послуг гуманітарною допомогою з урахуванням законодавчо встановлених обмежень (ст. 5, 6 Закону від 22 жовтня 1999 р.). Водночас при інкримінуванні ст. 201-2 КК слід враховувати, що постановою КМУ від 7 березня 2022 р. № 224 затверджено Перелік категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою в кожному конкретному випадку, на період воєнного стану. «Гуманітарні вантажі найчастіше мають відповідне маркування з написами чи етикетками, які вказують на те, що товар отриманий саме як допомога» [9]. Отже, вчинення дій, заборонених ст. 201-2 КК, із майном, яке юридично не має вказаного особливого статусу (інакше кажучи, не пройшло процедуру верифікації або не згадується у спеціальному Переліку КМУ), може тягнути відповідальність за статтями КК про к. пр. проти власності, у сфері службової діяльності тощо.

Характеризуючи к. пр., передбачене ст. 201-2 КК, не можемо обійти увагою ту обставину, що неправильне вирішення законодавцем, здавалося б, суто теоретичного питання про антисуспільну спрямованість розглядуваного посягання призвело до цілком реальних негативних наслідків практичного плану. Про що йдеться?

Досліджувану новелу розміщено в розділі VII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», причому одразу за заборонами, що присвячені «загальній» контрабанді (ст. 201) і контрабанді лісу

(ст. 201-1) та які неодноразово аналізувались у юридичній літературі, зокрема авторами цих рядків [10; 11]. Таке місцезнаходження заборони може напговхнути на помилкову думку про те, що об'єктом (уточнимо – видовим) передбаченого нею к. пр. є господарські відносини, які забезпечують встановлений порядок переміщення предметів через митний кордон України, кримінально-правовою гарантією дотримання якого (порядку) так само виступають ст. 201 і ст. 201-1 КК.

Проте дії, карані за ст. 201-2 КК, безпідставно визнавати такими, що посягають на встановлений порядок переміщення певних предметів через митний кордон України, адже: 1) і гуманітарна допомога, і благодійні пожертви можуть надходити не лише із-за кордону, а і з різних регіонів усередині країни; 2) попередній висновок не змінився б і за умови визнання обов'язковою ознакою згаданих предметів їх надходження з-за кордону, бо ст. 201-2 КК (з огляду на її текст) покликана забезпечувати дотримання встановленого порядку використання (розпорядження) вже отриманих (наявних) гуманітарної допомоги і благодійних пожертв, а не встановлений порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України, який при вчиненні дій, заборонених ст. 201-2 КК, зазвичай не порушується. До речі, порядок ввезення (пересилання) товарів (предметів) гуманітарної допомоги на митну територію України спеціально регламентований у ст. 9 Закону від 22 жовтня 1999 р. Якщо ж апелювати до того, що незаконне використання предметів, які надійшли з-за кордону, є порушенням господарських відносин у сфері переміщення предметів через митний кордон, то тоді ми мали б констатувати, що за нормами розділу VII Особливої частини КК потрібно кваліфікувати неправомірний продаж особою будь-яких предметів (а не лише зазначених у ст. 201-2 КК), які надійшли з-за кордону і не призначалися для продажу. До того ж, як слушно зазначає Н. Коваль, контроль за використанням гуманітарної допомоги не відноситься митного контролю [8, с. 9].

Складніше відповісти на більш загальне питання – про правильність розміщення аналізованої заборони в розділі VII Особливої частини КК. На перший погляд, слушність такого законодавчого кроку підтверджується положеннями чинного законодавства (ст. 3 Господарського кодексу України, законів від 22 жовтня 1999 р. і 5 липня 2012 р.), комплексний аналіз яких дозволяє зробити висновок про належність благодійної діяльності взагалі і діяльності благодійних організацій зокрема до некомерційної господарської діяльності.

Теза про господарський характер деяких зловживань із гуманітарною допомогою вишлює і з пропонованого в науці вирішення питання про розмежування складів к. пр., передбачених ст. 212 і ст. 222 КК. З цього приводу нами раніше зазначено, що не за ст. 222, а за ст. 212 КК (за наявності всіх ознак складу к. пр.) має кваліфікуватись, зокрема, порушення платником ПДВ вимог щодо цільового використання товарів, устаткування тощо, звільнених під час митного оформлення від сплати ПДВ. Ст. 212 КК у цьому разі підлягає застосуванню за наявності двох умов: 1) платник ПДВ внаслідок своєї неправомірної поведінки втратив право на податкову пільгу і, приховуючи це, не збільшив податкове зобов'язання за результатами податкового періоду, на який припадає допущене ним порушення; 2) на момент митного оформлення імпортованих предметів мета їх подальшого нецільового використання у винних осіб була відсутня, і контролюючому органу не

надавалась завідомо неправдива інформація з метою звільнення від сплати ПДВ, що виключає інкримінування ст. 222 КК. Зазначене стосується також ввезення у пільговому режимі предметів, визнаних у встановленому порядку гуманітарною допомогою [12, с. 754].

Варто, однак, спробувати з'ясувати основний безпосередній об'єкт к. пр., передбаченого чинною редакцією ст. 201-2 КК, що і дозволить визначитись, у якому ж розділі Особливої частини КК мала бути розташована розглядувана кримінально-правова новела (повторимо, за потреби її виокремлення). Рациональним способом отримання відповідей на поставлені питання вважаємо вирішення іншого питання, а саме: яку кримінально-правову оцінку мали б отримувати продаж предметів гуманітарної допомоги, використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном з метою одержання прибутку за відсутності в КК ст. 201-2?

На наш погляд, у переважній більшості випадків перераховані дії визнавалися б розкраданнями, а конкретніше, такими «класичними» посяганнями на власність, як: 1) розтрата, коли чуже майно припиняє існувати в попередній натурально-речовій формі. До розтрата відносять і передачу майна іншим особам, коли майно існує в попередній формі, але вибуває зі сфери власності потерпілого. Розтрата може набувати вигляду споживання товарно-матеріальних цінностей, витрачання грошей, відчуження в той чи інший спосіб майна – його продаж, дарування, обмін, передача в борг або в рахунок погашення боргу тощо; 2) привласнення – звернення на свою користь чи користь інших осіб майна, яке перебуває у правомірному володінні винного, будучи ввізеним йому чи переданим у його відання; при привласненні майно зберігає своє існування у натурально-речовій формі [13, с. 23–24]; 3) заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 191 КК).

Суб'єктами злочину, передбаченого однією з частин цієї статті КК, могли б визнаватися, наприклад: співробітники благодійних організацій; працівники організацій – отримувачів благодійної допомоги; особи, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв (від імені благодійної організації, від власного імені, від імені або на користь інших бенефіціарів (крім благодійних організацій)). Як слушно зазначає Н. Антонюк, визначальним для відмежування крадіжки (ст. 185 КК) від привласнення чи розтрата (ст. 191 КК) є встановлення наявності певних повноважень щодо майна у суб'єкта посягання і констатація факту використання цих повноважень винним [14, с. 248]. Якщо звернутись, наприклад, до Порядку здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України, затвердженого постановою КМУ від 30 червня 2015 р. № 451, то наявність відповідних повноважень як ознака спеціального суб'єкта к. пр., передбаченого ст. 191 КК, у тих осіб, які здійснюють збір таких пожертв, сумнівів не викликає.

Якщо б у чиненому не вбачались ознаки цього к. пр. (зокрема, через відсутність спеціального суб'єкта), то чи не всі дії, зазначені в чинній редакції ст. 201-1 КК, за умови встановлення ознак протиправності і безоплатності, діставали б кримінально-правову оцінку на підставі інших статей КК про відповідальність за к. пр. проти власності. Причому це були б як норми про розкрадання – корисливі к.

пр., пов'язані з оберненням чужого майна на свою користь чи користь інших осіб (спрошуючи, мету отримання прибутку будемо вважати рівнозначною корисливому мотиву), так і ст. 192 КК «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою». У юридичній літературі зазначається, що це к. пр., з-поміж іншого, може набувати вигляду відмінного від розкрадання незаконного використання чужого майна (у т. ч. ввіреного), а так само розпорядження ним із метою одержання прибутку [15, с. 578–579]. У цьому сенсі покажемо відкриття кримінального провадження за ч.3 ст. 201-2 КК щодо керівника однієї з лікарень Чернівецької області, який обвинувачується в тому, що використав надану для потреб ЗСУ і закладів охорони здоров'я гуманітарну допомогу у вигляді 5 карет швидкої допомоги для особистого збагачення. Автомобілі були зареєстровані на благодійну організацію, очолювану керівником лікарні, і використовувались для надання платних послуг [16].

Застереження «у переважній більшості випадків» і «чи не всі дії» зроблені нами через те, що теоретично не виключаємо ймовірність таких варіантів зловживань із предметами гуманітарної допомоги і благодійними пожертвами, які не можуть розцінюватись як к. пр. проти власності. Проте, і в цьому разі про прогалину у кримінальному законі вести мову недоречно, оскільки тут мали б ставати в нагоді (крім згаданої вище ст. 212 КК) норми розділу XVII Особливої частини КК (для кримінально-правової оцінки, наприклад, використання активів (доходів) благодійної організації з порушенням встановлених законом вимог до здійснення благодійної діяльності); і подібні зловживання, зважаючи на повідомлення в ЗМІ, носять поодинокий характер і криміналізаційним приводом явно не виступали.

Оскільки нами доведено «власницький» характер зловживань, описаних у ст. 201-2 КК, робимо висновок про неправильність розміщення цієї заборони серед норм про відповідальність за господарські к. пр. Раніше нами доведена неприйнятність (з кримінально-правової точки зору) підходу, у межах якого к. пр. проти власності відносять (тим більше, без будь-яких застережень) до економічних посягань: такий теоретичний підхід не дозволяє чітко виокремити ту сферу відносин, яка, будучи врегульованою державою, охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг серед невизначеної кількості учасників у процесі здійснення систематичної продуктивної діяльності й потребує належної кримінально-правової охорони [18, с. 182–184].

Стає зрозумілим, що кримінальна відповідальність за поєднані з метою отримання прибутку використання гуманітарної і безоплатної допомоги, благодійних пожертв, розпорядження таким майном під час дії воєнного стану існувала і до ухвалення Закону від 24 березня 2022 р. Результатом же прагнення «встановити кримінальну відповідальність» за дії, які й раніше визнавались кримінально протиправними, стала поява у КК спеціальної (щодо кримінально-правових заборон, присвячених к. пр. проти власності і передусім розкраданням) норми – ст. 201-2, яка уособлює недоречну гуманізацію кримінальної відповідальності. Як загалом справедливо зазначає М. Хавронюк, через помилку законодавця фактично більш тяжкий злочин – розтрата в значних розмірах – має каратися м'якше (за ст. 201-2 КК), ніж розтрата в розмірах, які відповідно до ст. 201-2 КК не є значними (за ст. 191 КК) [5]. Тому ми не поділяємо думку Н. Муравської про те, що до ухвалення

Закону від 24 березня 2022 р. однією з проблем правового регулювання сфери благодійництва була відсутність в українському законодавстві спеціальних норм, які визначали б склади правопорушень у цій сфері [4].

На підтвердження тези про помилковість аналізованого законодавчого рішення наведемо всього декілька ситуацій (насправді їх можна змоделювати й більше), з огляду на обстоювані нами та іншими фахівцями тези про «пріоритетність» ст. 191 КК.

1. Якщо до набрання чинності Законом від 24 березня 2022 р. продаж предметів гуманітарної допомоги (тобто її розтрата) в умовах воєнного часу кваліфікувався б за ч. 4 ст. 191 КК (основне покарання – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років), то наразі така дія підлягає кримінально-правовій оцінці з посиланням на ч.3 ст. 201-3 КК, у санкції якої якнайсуворіше фігурує покарання у виді позбавлення волі на строк до 7 років. До речі, саме таким чином уже вирішено питання про кваліфікацію дій, наприклад: а) в. о. міського голови одного з міст Львівщини, який одержав 100 тис. грн від волонтера за передачу автобуса, отриманого як гуманітарна допомога міською радою безкоштовно від однієї з асоціацій Фінляндії [18]; б) військовослужбовця добровольчого формування, котрий намагався продати каски і бронезилети, що завезли як гуманітарний вантаж [19]; двох братів – керівників благодійної організації з Тернополя, які приблизно половину із 13 млн. грн, зібраних із громадян на потреби ЗСУ, використали на купівлю цінного майна для себе [20].

2. Якщо до набрання чинності Законом від 24 березня 2022 р. продаж предметів гуманітарної допомоги вартістю, наприклад, 400 НМДГ не під час воєнного стану кваліфікувався б за ч.4 ст. 191 КК як розтрата, вчинена у великих розмірах (основне покарання, закріплене у безальтернативній санкції, – це позбавлення волі на строк від 5 до 8 років), то відтепер така дія діставатиме кримінально-правову оцінку з посиланням на ч.1 ст. 201-2 КК, у санкції якої якнайсуворіше покарання фігурує обмеження волі на строк до 4 років (до того ж як альтернативи цьому покаранню тут згадуються штраф і виправні роботи), а в разі ухвалення законопроекту «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги», – за ч.2 ст. 201-2 КК (основне покарання – позбавлення волі на строк від 3 до 5 років).

3. Якщо до набрання чинності Законом від 24 березня 2022 р. продаж предметів гуманітарної допомоги вартістю, наприклад, 700 НМДГ не під час воєнного стану кваліфікувався б за ч.5 ст. 191 КК як розтрата, вчинена в особливо великих розмірах (основне покарання – позбавлення волі на строк від 7 до 12 років), то такі дії в мирний час повинні кваліфікуватися за ч.1 ст. 201-2 КК, незрозуміла ліберальність санкції якої (особливо на контрасті) виглядає неприйнятною, а в разі ухвалення законопроекту «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги», – за ч. 3 ст. 201-2 КК (основне покарання – позбавлення волі на строк від 5 до 7 років).

Порівняльний аналіз санкцій ст. 192 і ст. 201-2 КК дозволяє констатувати зумовлене набранням чинності Законом від 24 березня 2022 р. посилення кримінальної відповідальності хіба що за відмінні від розкрадань і до того ж загалом нетипові для сьогоднішнього варіанти незаконного використання предметів гуманітарної допомоги і благодійних пожертв.

Таким чином, появу в КК ст. 201-1 можна охарактеризувати як надмірну (надлишкову) криміналізацію: у цьому разі йдеться про діяння, якому притаманна необхідна для криміналізації соціальна шкідливість, але яке не потребує криміналізації, оскільки кримінальна відповідальність за нього вже існує [21, с. 753]. На прикладі ст. 201-2 КК добре помітні негативні наслідки надмірної криміналізації, до яких належать: порушення принципу економії кримінально-правової репресії; штучне створення конкуренції кримінально-правових норм; виникнення парадоксальних ситуацій, за яких одне й те саме діяння тягне застосування істотно різних кримінально-правових засобів¹.

Подібним сумнівним шляхом пропонує рухатись О. Колб, на переконання якого, КК слід доповнити КК ст. 193-1 «Незаконне привласнення майна волонтерів», у якій би йшлося про незаконне привласнення майна, отриманого від волонтерів та їх організації, вчинене особою, яка є членом волонтерської організації, що зареєстрована у встановленому порядку. Потребу в такій новелі науковець обґрунтовує тим, що зазначена поведінка, на жаль, розповсюджена в суспільстві сьогодні, не може кваліфікуватися за жодною зі статей КК через відсутність об'єкта посягання, адже власник майна, яке він передає волонтеру або волонтерській організації, добровільно відмовляється від права власності на це майно, а надалі жодна фізична або юридична особа через відсутність чіткої організації бухгалтерського обліку та звітності про обіг такого майна не набуває прав на нього [2, с. 318].

На складно побачити в цьому разі прогалину у кримінальному законі. Зі змісту Закону від 5 липня 2012 р. та його Прикінцевих положень випливає, що волонтерські організації є різновидом благодійних організацій, які складають та подають фінансову, статистичну та іншу обов'язкову звітність у порядку, встановленому законом. Інформація про структуру та розмір доходів і витрат благодійних організацій, а також умови використання їх активів для благодійної діяльності не є конфіденційною інформацією або комерційною таємницею. Уже з цих положень регулятивного законодавства стає зрозумілим, що якщо певне майно передається благодійником волонтерській організації, то воно не може вважатись «нічим». Навіть якщо передача майна волонтерам, а надалі – волонтерами здійснюється без належного (з погляду цивільного законодавства) оформлення, це в жодному разі не означає, що для волонтера-злодія воно не є чужим. До речі, якщо О. Колб визнає відповідне майно «безхазяйним», то не зовсім зрозуміло, чим визначатиметься «незаконність» привласнення такого майна як ознака об'єктивної

¹ Про інші системні недоліки кримінально-правової політики держави в частині протидії к. пр. у сфері господарської діяльності в Україні див. наступні роботи авторів цієї статті [22; 23].

сторони нового к. пр. Виходить, що до зловживань, які О. Колб пропонує «криміналізувати», можуть застосовуватись або ст. 201-2 КК, або статті КК про відповідальність за к. пр. проти власності.

Висновки. Отже, доповнення КК ст. 201-2 – черговий прояв не виправданої казуїстичності кримінального закону. Проаналізовану кримінально-правову заборону в її чинній редакції помилково розміщено серед статей КК про відповідальність за к. пр. у сфері господарської діяльності. На сьогодні недоліки, притаманні караності незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв частково усуваються за допомогою застосування ч.3 ст. 201-2 КК (за такою ознакою, як вчинення дій під час воєнного стану). З урахуванням викладеного схилиємось до думки про необхідність виключення з КК дослідженої кримінально-правової заборони як непотрібного прояву надмірної (надлишкової) криміналізації.

Водночас, незважаючи на незадовільне втілення у ст. 201-2 КК ідеї забезпечити предметну кримінально-правову протидію зловживанням зі специфічним майном, проблема вдосконалення кримінального закону в цій сфері існує. Тому пошуку відповіді на питання про потребу мати «під» гуманітарну допомогу і благодійні пожертви окрему заборону, присвячену самостійному господарському (економічному) делікту, – своєрідний аналог ст. 210 КК «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», – мають бути присвячені самостійні наукові розвідки.

Використані джерела:

1. Дудоров О. О., Мазур М. В. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність : постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 5. С. 129–140.

2. Колб О. Г. Про деякі кримінально-правові заходи запобігання розкраданням майна, отриманого волонтерськими організаціями України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 317–319.

3. Марін О. Парадокси кримінального права, Або для чого приймати привілейовані спеціальні норми? URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100007624658020>. (дата звернення: 25.05.2022).

4. Муравська Н. Як покарати тих, хто використовує гуманітарну допомогу та благодійні пожертви не за призначенням. URL : <https://yurgazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/yak-pokarati-tih-hto-vikoristovue-gumanitarnu-dopomogu-ta-blagodiyni-pozhertvi-ne-za-priznachennyam.html>. (дата звернення: 25.05.2022).

5. Хавронюк М. І. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorysta-nnya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>. (дата звернення: 25.05.2022).

6. Фурман В. Відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги. Що передбачено новим Законом. URL : https://jurliga.ligazakon.net/anali_tycs/210328_vdpovdalnst-za-netslove-vikori-stant-nya-gumantarno-dopomogi-shcho-peredbacheno-novim-zakonom. (дата звернення: 25.05.2022).

7. Запорожець С., Гадюкин М. Похитить гуманитарку без гуманитарки? URL: https://www.petrimizapa.com/pokhitit_gumanitarku_bez_gumanitarki. (дата звернення: 25.05.2022).

8. Коваль Н. О. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2014. 19 с.

9. Раєвський Д. Бачу, що шахраї продають гуманітарку! Що робити? Чи можна з цим боротися? Можна. Поради від волонтерів та юристів. URL : <https://babel.ua/profit/78098-bachu-shcho-shahraj-i-prodayut-gumanitarku-shcho-ro-biti-chi-mozh-na-z-cim-bototisya-mozhna-poradi-vid-volonteriv-ta-yuristiv>. (дата звернення: 25.05.2022).

10. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо контрабанди деревини: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 142–148.

11. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3. С. 75–94.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

13. Корупційні схеми : їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

14. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 514 с.

15. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

16. Гендиректор лікарні в Чернівецькій області вкрав 5 машин швидкої допомоги. URL : <https://cripo.com.ua/news/crime/gendirektor-likarni-v-cherni-vetskij-oblasti-vkrav-5-mashin-shvidkoji-dopomogi/>. (дата звернення: 25.05.2022).

17. Дудоров О. О., Каменський Д. В. У пошуках оптимальної назви розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 176–186.

18. На Львівщині затримали заступника мера міста, який продав гуманітарну допомогу призначену для ЗСУ (ВІДЕО). URL : https://varta1.com.ua/news/na-lvivshchini-zatrimali-zastupnika-mera-mista-yakiy-prodavav-gumanitarnu-dopomogu-priznachenu-dlya-zsu-video_344123.html. (дата звернення: 25.05.2022).

19. СБУ зупинила незаконний продаж касок та бронежилетів на Волині. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/sbu-zupynyla-nezakonnij-prodazh-kasok-ta-brone-zhyletiv-na-volyuni/>. (дата звернення: 25.05.2022).

20. Двое черновицких «благотворителей» прикарманили миллионы гривен, собранных украинцами для ВСУ. URL : <https://internetua.com/vdvoe-csernovickih-blagotvoritelei-prikarmanili-milliony-griven-sobrannyh-ukraincami-dlya-vsua>. (дата звернення: 25.05.2022).

21. Дудоров О. Криміналізація. *Велика українська кримінологічна енциклопедія*. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол. : В. В. Сокурєнко (голова); О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : «Факт», 2021. С. 749–754.

22. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263.

23. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: проблеми і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 4. С. 120–140. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.120-140>.

References:

1. Dudorov, O. O., Mazur, M. V. (2017). Realizatsiia pryntsyphu verkhovenstva prava pry zastosuvanni zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist : postanovka problemy, mizhnarodnyi i zarubizhnyi dosvid. *Yurydychnyi elektronnyi naukovi zhurnal – Legal Electronic Science Journal*, 5, 129–140. [in Ukrainian].
2. Kolb, O. H. (2022). Pro deiaki kryminalno-pravovi zakhody zapobihannia rozkradanniam maina, otrymanoho volonterskymy orhanizatsiiamy Ukrainy. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal Electronic Science Journal*, 4, 317–319. [in Ukrainian].
3. Marin, O. (N. d.) Paradoksy kryminalnoho prava, Abo dlia choho pryimaty pryvileiovani spetsialni normy? N. p. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100007624658020>. [in Ukrainian].
4. Muravska, N. (N. d.) Yak pokaraty tykh, khto vykorystovuie humanitarnu dopomohu ta blahodiini pozhertvy ne za pry-znachenniam. N. p. URL : <https://yur-ga.zeta.com/publications/practice/kryminalne-pravo-ta-proces/yak-pokarati-tih-hto-vi-kori-sto-vue-gumantarnu-dopomogu-ta-blagodiyini-pozhertvi-ne-za-priznachen-nyam.html>. [in Ukrainian].
5. Khavroniuk, M. I. (N. d.) Za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy – kryminalna vidpovidalnist. N. p. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannia-humanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>. [in Ukrainian].
6. Furman, V. (N. d.) Vidpovidalnist za netsilove vykorystannia humanitarnoi dopomohy. Shcho peredbacheno novym Zakonom. N. p. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210328_vdpovidalnst-za-netsilove-vikoristannya-gumantarno-dopomogi-shcho-pered-bacheno-novim-zakonom/ [in Ukrainian].
7. Zaporozhets, S., Hadiukyn, M. (N. d.) Pokhytyt humanytarku bez humanytarki? N. p. URL : https://www.petrimizepa.com/pokhitit_gumanitarku_bez_gumanitarki [in Ukrainian].
8. Koval, N. O. (2014) Pidstavy ta poriadok peremishchennia humanitarnoi dopomohy cherez mytnyi kordon Ukrainy. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
9. Raievskiy, D. (N. d.) Bachu, shcho shakhrai prodaiut humanitarku! Shcho ro byty? Chy mozha z tsym borotysia? Mozha. Porady vid volonteriv ta yurystiv. N. p. URL : <https://babel.ua/profit/78098-bachu-shcho-shahrjai-prodayut-gumanitarku-shcho-robotitchi-mozha-z-cim-borotysya-mozha-poradi-vid-volonteriv-ta-yurystiv>. [in Ukrainian].
10. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2021) Kryminalno-pravova zaborona shchodo kontrabandy derevyny: suchasnyi stan i perspektyvy. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal Electronic Science Journal*, 2, 142–148. [in Ukrainian].
11. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2021). Pro rekriminalizatsiiu tovarnoi kontrabandy v konteksti yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhaonoho universytetu vnutrishniikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenka*, 3, 75–94. [in Ukrainian].
12. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. 10-te vyd., pererobl. ta dopov. (2018) Melnyk, M. I., Khavroniuk, M. I. (Eds.). Kyiv : VD «Dakor». [in Ukrainian].
13. Koruptsiini skhemy : yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia (2019) Khavroniuk, M. I. (Eds.). Kyiv : Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
14. Antoniuk, N. O. (2012). Kryminalno-pravova okhorona vlasnosti : navch. Posib nyk. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
15. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014) Kryminalne pravo: navchalnyi posib nyk. Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

16. Hendyirektor likarni v Chernivetskii oblasti vkrav 5 mashyn shvydkoi dopomogy. N. d. N. p. URL : <https://cripo.com.ua/news/crime/gendirektor-likarni-v-chernivetskij-oblasti-vkrav-5-mashin-shvidkoyi-dopomogi/>. [in Ukrainian].

17. Dudorov, O. O., Kamenskyi, D. V. (2015) U poshukakh optymalnoi nazvy rozdlu VII Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Electronic Science Journal*, 2, 176–186. [in Ukrainian].

18. Na Lvivshchyni zatrymaly zastupnyka mera mista, yakyi prodavav humanitarnu dopomogu pryznachenu dlia ZSU (VIDEO). N. d. N. p. URL : https://varta1.com.ua/news/na-lvivshchyni-zatrymali-zastupnika-mera-mista-yakiy-prodavav-gumanitarnu-dopo-mogu-priznachenu-dlya-zsu-video_344123.html. [in Ukrainian].

19. SBU zupynyla nezakonnyi prodazh kasok ta bronezhyletiv na Volyni. N. d. N. p. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/sbu-zupy-nyla-nezakonnij-prodazh-kasok-ta-bronezhlyetiv-na-volyni>. [in Ukrainian].

20. Dvoe chernovytskykh «blahotvorytelei» prykarmanly myllyony hryven, sobrannykh ukraintsamy dlia VSU. N. d. N. p. URL: <https://internetua.com/dvoe-csemovickih-blagotvoritelei-prikarmanili-milliony-griven-sobrannyh-ukraincami-dlya-vsu>. [in Ukrainian].

21. Dudorov, O. (2021) (Vol. 1-2; Vol. 1): A-L. Kryminalizatsiia. Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia. Nauk. red. Lytvynov, O. M. Kharkiv : «Fakt», 749–754. [in Ukrainian].

22. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2015) Zakonodavstvo Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist za zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti – chas vyznachytys zi stratehiieiu rozvytku. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2, 215–263. [in Ukrainian].

23. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2020) Rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro kryminalni pravoporushennia u sferi hospo-darskoi diialnosti: problemy i tendentsii. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenka*, 4, 120–140. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.05.2022

Dudorov O., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law Policy and Criminal Law of the Educational and Scientific Institute of Law of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Movchan R., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional, International and Criminal Law at Donetsk National University named after Vasyl Stus (Vimitsa, Ukraine)

CRIMINAL PROHIBITION OF ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID: DUBIOUS LEGISLATIVE NOVEL

The article is devoted to the analysis of a criminal offense under Art. 201-2 of the Criminal code of Ukraine "Illegal use for the purpose of receiving profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid". The validity of the appearance of this criminal law novella and its impact on law enforcement have been clarified, the prospects for the development of criminal law in the relevant field have been determined.

The inconsistencies of the analyzed criminal law prohibition with the provisions of regulatory legislation - the laws of Ukraine "On Humanitarian Aid" and "On Charitable Activities

and Charitable Organizations" are highlighted. In particular, it was established that the misuse of humanitarian aid, charitable donations, other than the disposal of such property for profit, does not constitute the criminal offense in question. It is proved that in the vast majority of cases the actions prohibited by the current version of Art. 201-2 of the Criminal Code, in its absence would be recognized as theft and would be qualified under one of the parts of Art. 191 of the Criminal Code as misappropriation, embezzlement or seizure of another's property by an official abusing his official position. It was found that the amendment of the Criminal Code of Art. 201-2 is another manifestation of the unjustified casuistry of the criminal law. The provision on the erroneousness of placing the investigated prohibition among the articles of the Criminal Code on liability for criminal offenses in the sphere of economic activity is argued. It is shown that today the shortcomings inherent in the punishment of illegal use of humanitarian aid, charitable donations are partially eliminated by referring to Part 3 of Art. 201-2 of the Criminal Code on such a qualifying basis as the commission of acts during martial law.

The provision on expediency of exclusion from the Criminal Code of the investigated criminal law prohibition as an unnecessary manifestation of excessive (excessive) criminalization is substantiated.

Keywords: humanitarian aid, charitable donations, criminalization, use, orders, theft, misappropriation, embezzlement, criminal offenses in the sphere of economic activity.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.115-125
УДК: 343.98

Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ НОВИХ (НЕ ПІДКРІПЛЕНИХ ПРАКТИКОЮ) ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено формулюванню окремих методологічних засад розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. Сформульовано концептуальне питання щодо можливості та доцільності розробки вченими-криміналістами методик розслідування нових (не підкріплених практикою) видів кримінальних правопорушень. З'ясовано, що основу окремих методик розслідування складають положення «базової» методики, закріплені в КК України суттєві ознаки розслідуваного виду кримінальних правопорушень та емпіричні дані.

Наголошено, що положення «базової» методики широко висвітлені у спеціальній літературі та достатньо пристосовані до адаптації на рівні окремих методик, зокрема й щодо нових видів кримінальних деліктів. Указано, що задля побудови криміналістичної характеристики, розробникам методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень вірогідно доведеться самостійно здійснювати кримінально-правовий аналіз відповідних новел КК України.

Автор вважає, що роль емпіричних даних під час розробки подібних методик можуть відігравати наявна у відкритих джерелах інформація про розслідувані діяння, практика розслідування суміжних кримінальних правопорушень та передова практика розслідування таких нових деліктів. За відсутності належної емпіричної бази критеріями типізації слідчих ситуацій розслідування можуть виступити інформаційний критерій, передбачені складом правопорушення форми та способи його вчинення, загальні (зовнішні) умови досудового розслідування тощо.

Доведено, що учені-криміналісти можуть та мають швидко реагувати на виникнення нових складів кримінальних правопорушень та розробляти відповідні методики їх розслідування. З огляду на відсутність сформованої судово-слідчої практики, а відтак і звичної емпіричної бази для досліджень, розробка окремих методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень має здійснюватися із застосуванням специфічного методологічного інструментарію, який потребує подальшого розроблення та висвітлення у спеціальній літературі.

Ключові слова: збройна агресія, нові види кримінальних правопорушень, досудове розслідування, окрема методика розслідування, формування окремих методик розслідування.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року збройні сили російської федерації нанесли ракетні удари по об'єктах критичної інфраструктури України та розпочали незаконне безпідставне військове вторгнення на територію нашої держави.

В умовах активних бойових дій та тимчасової окупації російськими військами окремих районів на півночі, сході та півдні України посилюлися старі та виникли нові форми аморальної соціально-небезпечної діяльності деяких громадян нашої держави. У відповідь на це Верховна Рада України доповнила чинний Кримінальний кодекс України низкою нових складів кримінальних правопорушень: ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», 111-2 «Пособництво державі-агресору», Стаття 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про Збройні Сили України», Стаття 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги» тощо. Окрім того, в умовах правового режиму воєнного стану суттєвих змін зазнав процес розслідування деяких раніше відомих кримінальних правопорушень, зокрема крадіжок, розбоїв та грабежів, учинених в умовах воєнного стану тощо.

Попри складні умови здійснення доказової діяльності, вітчизняні правоохоронці мають реагувати на криміналізацію нових діянь, забезпечувати розкриття та розслідування таких кримінальних правопорушень, готувати відповідні матеріали для розгляду в суді і забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності правопорушників. Утім, правозастосовувачі не забезпечені належними методичними рекомендаціями та не мають відповідного практичного досвіду розкриття й розслідування нових видів кримінальних правопорушень.

У таких умовах перед ученими-криміналістами постає завдання щодо швидкого розроблення адекватних та корисних методичних рекомендацій щодо розкриття й розслідування подібних нових кримінальних правопорушень. Тому виня-

ткової актуальності набуває проблема формулювання методологічних засад розробки методик розслідування нових (не підкріплених практикою) видів кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні засади формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень були закладені В. П. Бахніним, Р. С. Белкіним, А. Ф. Волобуєвим, В. А. Журавлем, А. В. Іщенком, О. Н. Колісниченком, В. О. Коноваловою, Є. Д. Лук'янчиковим, В. В. Тіщенком, В. М. Шевчуком, В. Ю. Шепітьком, Б. В. Шуром та іншими провідними ученими-криміналістами. Утім, розроблення окремих методик розслідування нових кримінальних правопорушень потребує застосування специфічного інструментарію, який на сьогодні ще не був висвітлений у спеціальній літературі, що посилює актуальність пропонованого дослідження.

Формування цілей. Метою даної статті є пошук відповіді на концептуальне питання щодо можливості та доцільності розроблення окремих методик розслідування нових (не підкріплених практикою) видів кримінальних правопорушень, а також формулювання окремих методологічних засад й підвалин специфічного інструментарію розробки методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися з В. Ю. Шепітьком що завданням окремих методик розслідування є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого (дізнавача), що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування певного виду злочину (кримінального правопорушення) [1, с. 417]. Під час побудови криміналістичних методик розслідування учені своїми рекомендаціями намагаються забезпечити максимальну ефективність діяльності уповноважених осіб під час досудового розслідування та судового розгляду, що демонструє прагматичну складову криміналістичної методики [2, с. 36] та значимість наукової діяльності криміналістів для правозастосовної практики. У наукових колах напрацьована стала система взаємодії теорії та практики: правозастосовувачі діляться з науковцями практичним досвідом, який останні опрацьовують та конвертують у практично-орієнтовані рекомендації, спрямовані діючим та майбутнім практикам.

Але в умовах стрімкого розвитку суспільних процесів, виникнення нових та видозмінення існуючих проявів суспільно-небезпечної діяльності постає питання про те, чи здатні науковці достатньо швидко та ефективно реагувати на криміналізацію нових протиправних діянь шляхом розробки ефективних практично-орієнтованих методик розслідування таких кримінальних правопорушень.

Задля відповіді на поставлене питання вважаємо за можливе дослідити наукову думку щодо джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень та зіставити висвітлені доктринальні положення із реальними можливостями науковців щодо реагування на нові склади кримінальних правопорушень та розроблення відповідних методик розслідування.

На думку В. Ю. Шепітька, методичні рекомендації із розслідування тих чи інших видів кримінальних правопорушень повинні ґрунтуватися на криміна-

льно-правових, кримінологічних та кримінально-процесуальних даних, а їх інформаційними джерелами є наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду слідчо-судових органів, норми відповідних законодавчих та інших нормативних актів [1, с. 417]. В. А. Журавель вважає, що теоретичним підґрунтям побудови методики розслідування злочинів є їх криміналістична характеристика [3, с. 107], яка, з точки зору А. В. Старушкевича, спирається на кримінально-правову характеристику діяння [4, с. 6]. В. М. Шевчук зазначає, що, з метою формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, учені-криміналісти з використанням методико-криміналістичного арсеналу (системи засобів) виявляють, вивчають й узагальнюють усе законномірне щодо вчинення різних видів кримінальних правопорушень, а також стосовно практичної діяльності з їх виявлення, розслідування, профілактики та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень [5, с. 185]. За Б. В. Щуром, джерелами формування криміналістичних методичних рекомендацій є норми права (у першу чергу, кримінального та кримінального процесуального), слідчо-судова практика та загальні положення криміналістичної методики й науки криміналістики в цілому [6, с. 277-278]. У межах загальних положень криміналістичної методики В. А. Журавель пропонує виокремлювати «базову криміналістичну методику розслідування злочинів», котру можна розглядати як універсальну форму (модель), що служить орієнтиром для розробки нижчих рівнів методик [7, с. 306].

З урахуванням викладеного, на нашу думку, найбільш узагальнено основу методичних рекомендацій з розслідування окремих (зокрема й нових) видів кримінальних правопорушень складають положення «базової» методики розслідування, закріплені в КК України суттєві ознаки розслідуваного виду кримінальних правопорушень та емпіричні дані – здобутки практики розслідування відповідних (а також суміжних) кримінальних правопорушень.

Із використанням першої складової в контексті розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень у більшості випадків складнощів виникати не має. Положення «базової» методики широко висвітлені у спеціальній літературі та пристосовані до адаптації на рівні окремих методик. Виняток можуть становити лише специфічні нові склади, унікальні способи, сліди чи інші ознаки яких раніше не були узагальнено розглянуті в межах «базової» методики розслідування та загальнотеоретичних положень криміналістичної методики. Проте, у такому разі саме розроблена окрема методика розслідування подібного нового й унікального кримінального правопорушення має стати основною для збагачення наукових положень базової методики.

Певні складнощі в учених-новаторів можуть виникнути із використанням та адаптацією положень кримінально-правового законодавства, які визначають суттєві ознаки досліджуваних кримінальних правопорушень. За нормальних умов криміналістичні розробки спираються на досягнення учених у сфері кримінального права, котрі на основі опрацювання законодавства формують кримінально-правову характеристику відповідних кримінальних правопорушень. У подальшому означені теоретичні положення використовуються криміналістами для розробки криміналістичної характеристики діяння, формулювання видового

предмету доказування та рекомендацій зі збирання, дослідження й використання доказів у таких провадженнях. Утім, для здійснення кримінально-правових досліджень нових видів кримінальних правопорушень потрібен певний час, котрого не мають криміналісти та практики, яким спрямовані методичні рекомендації. Тому в умовах розроблення методик розслідування нових кримінально-караних діянь ученим-криміналістам доведеться здійснювати самостійний аналіз норм КК України або в реальному часі взаємодіяти з ученими у сфері кримінального права, котрі досліджують такі діяння.

Мабуть, із найбільшими складнощами учені-новатори стикаються під час акумулювання та опрацювання емпіричної бази дослідження. У цілому в наукових колах склався консенсус щодо того, що окремі методики розслідування мають базуватися на узагальненні певного обсягу матеріалів кримінальних проваджень, вироків та інших рішень судів за фактами досліджуваних діянь, а також думок практиків, які мають досвід розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Водночас В. А. Журавель допускає ситуації, за яких наука випереджає практику, компенсує брак необхідного емпіричного матеріалу або узагальнює існуючі рекомендації за типовими ознаками, притаманними не одному виду злочинів, а цілій їх групі. На його думку, родові та міжродові криміналістичні методики можуть формуватися з метою надання рекомендацій із розслідування злочинів, які ще не набули поширеної практики застосування, не є достатньо репрезентативними для узагальнення практики їх розслідування або мають латентний характер. Погоджуємося з цитованим автором, що учені-криміналісти не можуть чекати, доки практика накопичить тисячі судових прецедентів, перш ніж розпочнеться їх узагальнення й формування відповідних рекомендацій. Навпаки, спираючись на прогностичне бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних виявів, міжнародний досвід боротьби з ними, науковці повинні з випередженням забезпечувати слідчі органи необхідними методичними рекомендаціями. Інструментарій розробки подібних методик має спиратися на такі науково-прогностичні засоби, як аналогія, екстраполяція, моделювання [7, с. 311-312]. Схожу думку висловлює і В. В. Тищенко, який рекомендує науковцям в умовах недостатнього обсягу емпіричного матеріалу розробляти так звані «випереджуючі» методики розслідування із подальшим їх коригуванням і наповненням більш конкретним та емпірично обґрунтованим змістом [8, с. 94].

Серед необхідних елементів окремої методики розслідування, найбільше на дослідженні й узагальненні слідчої практики ґрунтується криміналістична характеристика діяння. Популярною є позиція про те, що криміналістична характеристика має базуватися на емпіричних даних та відображати статистично обґрунтовані кореляційні зв'язки між її елементами [9, с. 16; 10, с. 20]. Утім, на момент розроблення методики розслідування нового виду кримінального правопорушення практика досудового розслідування такого делікту не може бути сформована на достатньому рівні для встановлення подібних залежностей.

У спеціальній літературі точаться суперечки про те, чи має достатню цінність криміналістична характеристика діяння, якщо вона не підкріплена статистичними даними та не демонструє математичні кореляційні зв'язки між її елементами. На нашу думку, для вирішення згаданої дискусії доцільно проаналізувати сутність та співвідношення різних науково-теоретичних характеристик кримінально караних діянь. Наприклад, кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення, на думку А. А. Вознюка, це опис, визначення істотних, характерних його особливостей та ознак; система відомостей про такі ознаки злочину (кримінального правопорушення) [11, с. 155]. Згадана характеристика надає мінімально необхідний перелік суттєвих ознак правопорушення, який дозволяє чітко відмежувати одне кримінально каране діяння від інших.

Кримінологічна характеристика, своєю чергою, фокусується на кримінологічно значимих ознаках діяння, даних, що характеризують кримінологічну ситуацію його вчинення та ознаках, які визначають специфіку діяльності із попередження кримінальних правопорушень [12, с. 584]. Суміжними є поняття кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової характеристик кримінального правопорушення, котрі аналогічно описують певні специфічні групи ознак кримінального правопорушення.

Криміналістична ж характеристика повинна містити характерні ознаки кримінального правопорушення, котрі є релевантними для його розслідування, встановлення й доказування яких є необхідною умовою вирішення кримінально-правового спору по суті. У цьому аспекті криміналістична характеристика є дотичною до такого елементу методики розслідування, як обставини, що підлягають з'ясуванню/встановленню/доказуванню, і, по суті, доповнює і поглиблює кримінально-правову характеристику [13, с. 33].

В умовах розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень, звичайно, *кількісні* кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики встановити неможливо. Водночас, науковці можуть та мають шукати *логічні* зв'язки між її суттєвими елементами: аналізувати можливі способи вчинення таких діянь, будувати ланцюжки від відомих способів правопорушення до знарядь та відповідних слідів, виокремлювати характерні ознаки обстановки вчинення діяння, потерпілих та правопорушників, предмета посягання тощо. У міру накопичення емпіричного матеріалу описані логічні зв'язки будуть підтвержені або спростовані статистичними даними, але заперечувати їх цінність для передової практики розслідування на нашу думку не варто.

Тому, з метою реалізації загальновизнаних евристичної, прогностичної та практично-прикладної функцій криміналістики, науковці мають оперативно реагувати на виникнення нових видів кримінальних правопорушень та забезпечувати практику необхідними методичними рекомендаціями, навіть в умовах дефіциту практичних напрацювань з розслідування таких посягань [14, с. 45]. Роль первинних емпіричних даних у подібних методиках розслідування мають відігравати наявна у відкритих джерелах інформація про діяння, що підпадають під ознаки нових складів, практика розслідування суміжних (схожих) кримінальних

правопорушень та передова практика розслідування відповідних нових кримінальних деліктів.

У подібних умовах величезного значення набуває взаємодія науковців із практиками. Останні повинні ділитися передовим досвідом розслідування нових видів правопорушень, звертати увагу учених на складнощі, з якими вони стикаються під час збирання, дослідження та використання доказів у таких провадженнях. Науковці, своєю чергою, мають збирати та швидко обробляти таку інформацію, шукати відповіді на сформульовані практиками запитання у чинному законодавстві, загальних положеннях криміналістичної методики та методиках розслідування схожих діянь тощо.

Видається, що найбільш ефективним засобом реалізації такої взаємодії є несправедливо забутий ученими-криміналістами метод інтерв'ювання. Так, у більшості сучасних досліджень науковці обмежуються анкетуванням достатньо великих репрезентативних груп респондентів, що є неможливим в умовах малої кількості слідчих, дізнавачів та прокурорів, які мають досвід досудового розслідування нового кримінального правопорушення. Застосування методу інтерв'ювання дозволить опрацювати та залучити до наукових досліджень передовий досвід розслідування таких діянь, забезпечити зворотній зв'язок з практиками щодо запропонованих ученим моделей, прогнозів та рекомендацій.

Доцільно також звернути увагу на ситуалогічну складову методичного забезпечення процесу розслідування нових видів кримінальних правопорушень. Ситуаційний підхід сьогодні широко використовується як для побудови методик розслідування в цілому [15, с. 173], так і для формування більш конкретних рекомендацій тактичного характеру [16, с. 149]. Утім, типізація слідчих ситуацій розслідування, передусім, ґрунтується на їх повторюваності. До накопичення достатньої кількості емпіричного матеріалу складно спрогнозувати які слідчі ситуації початкового етапу розслідування таких діянь виявляться найбільш розповсюдженими. Тому задля розроблення методик розслідування нових кримінальних правопорушень доцільно застосувати інші критерії типізації слідчих ситуацій. Так, з огляду на особливості кримінального правопорушення, можливі джерела доказової інформації, зміст перших повідомлень про виявлення фактів вчинення досліджуваних діянь та специфіку загальних умов здійснення правоохоронної діяльності (зокрема сьогодні це досудове розслідування в умовах правового режиму воєнного стану), науковці-новатори мають бути здатні виокремити певні найбільш глобальні групи типових ситуацій розслідування нових кримінальних правопорушень.

Найчастіше слідчі ситуації розслідування типізуються за внутрішніми (інформаційними) факторами, що впливають на розслідування. Утім, в умовах браку емпіричної бази увага науковців може бути приділена і зовнішнім критеріям, тобто загальним умовам, у яких здійснюється розслідування. Наприклад, слідчі ситуації досудового розслідування нових видів кримінальних правопорушень, які були криміналізовані в період воєнного стану в Україні, можуть бути типізовані за деякими ознаками місцевості, на якій були вчинені такі діяння та де ведеться розслідування. Зокрема, типізацію можна здійснити з огляду на ведення бойових дій

на таких територіях та їх перебування під окупацією збройних сил чи інших військових формувань російської федерації. За наведеними критеріями можливо виокремити наступні типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень (у порядку ускладнення доказової діяльності та спадання сприятливості ситуації): 1) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на територіях, які не були окуповані та де не велися активні бойові дії; 2) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на деокупованих територіях (як до так і після деокупації, за умови що розслідування відбувається після звільнення місцевості); 3) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на тимчасово окупованих територіях; 4) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на територіях, де ведуться активні бойові дії.

На типізацію слідчих ситуацій розслідування нових видів кримінальних правопорушень можуть суттєво впливати і передбачені КК України форми або способи вчинення таких діянь. Наприклад, ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» містить 8 частин та передбачає більше 10 різних форм вчинення такого кримінального правопорушення. З огляду на описані Кодексом форми вчинення діяння та специфіку складу правопорушення в цілому, варто виокремити дві глобальні типові ситуації розслідування колабораційної діяльності. Перша ситуація: розслідувана колабораційна діяльність була вчинена на підконтрольній українській владі території (на підконтрольних територіях можуть бути вчинені діяння, передбачені ч.1, 3, 4 та 6 ст. 111-1 КК України). Друга ситуація: розслідувані діяння вчинені на тимчасово окупованих територіях чи за межами території України (можуть бути вчинені всі форми кримінального правопорушення).

Таким чином, за відсутності належної емпіричної бази критеріями типізації слідчих ситуацій розслідування нових кримінальних правопорушень можуть виступити інформаційний критерій, передбачені складом діяння форми та способи його вчинення, загальні (зовнішні) умови досудового розслідування тощо.

Висновки. Отже, учені-криміналісти, на нашу думку, можуть і мають швидко реагувати на виникнення нових складів кримінальних правопорушень і розробляти відповідні практично-орієнтовані методичні рекомендації щодо їх розслідування. З огляду на відсутність сформованої судово-слідчої практики, а відтак і звичної емпіричної бази для досліджень, розробка окремих методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень має здійснюватися із застосуванням специфічного методологічного інструментарію.

В основу подібних новаторських методик повинні бути покладені загальні положення криміналістичної методики й «базової» методики розслідування та передбачені КК України характерні ознаки відповідного кримінального правопорушення. Роль первинних емпіричних даних у такому випадку можуть відігравати наявна у відкритих джерелах інформація про діяння, що підпадають під ознаки нових складів, а також практика розслідування суміжних кримінальних правопорушень та передова практика розслідування таких нових правопорушень. Особливого значення в описаних умовах набуває взаємодія науковців із практиками,

які першими здійснюють кримінальні провадження за фактами нових кримінальних правопорушень. Рекомендованою формою подібної взаємодії є застосування методу інтерв'ювання.

Свою специфіку має і ситуалогічна складова розробки методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень. За відсутності належної емпіричної бази критеріями типізації слідчих ситуацій розслідування нових кримінальних правопорушень можуть виступити інформаційний критерій, передбачені складом діяння форми та способи його учинення, загальні (зовнішні) умови досудового розслідування тощо.

Перспективи наступних досліджень у розглянутій нами сфері пов'язані з подальшим розробленням методологічного інструментарію формування окремих методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Криміналістика : підруч. 5-те вид, переробл. та допов. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. : за ред. В. Ю. Шепітька. Київ, 2016. 640 с.
2. Коваленко А. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2020. Т. 5. С. 32-39. DOI : 10.18523/2617-2607.2020.5.32-39.
3. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків, 2012. 304 с.
4. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : Навчальний посібник. Київ, 1997. 41 с.
5. Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістичної методики: традиції, новації, перспективи досліджень. *Порівняльно-аналітичне право*. № 2. 2020. С. 181-186. URL : http://pap-journal.in.ua/wpcontent/uploads2020/08/PAP_2_2020-1.pdf/
6. Шур Б. В. Джерела та особливості реалізації криміналістичних методичних рекомендацій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, № 1 (2011). С. 273-279.
7. Журавель В. А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. № 2 (2015). С. 305-315.
8. Тищенко В. В. Щодо шляхів оптимізації розробки методик розслідування злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 14 (2014). С. 90-96.
9. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
10. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : ареф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00. 09. Київ: НАВСУ. 2004. 25 с.
11. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 1 (2013). С. 154-160.
12. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. № 4 (2010). С. 581-586.
13. Коваленко А. В. Щодо проблем розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. *Сучасні проблеми використання спеціальних знань на досудовому*

розслідуванні в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 26 травня 2022 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 31-34.

14. Коваленко А. В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів : монографія. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 268 с.

15. Веліканов С. В. Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів. *Проблеми законності*. Харків, 2008. Вип. 96. С. 173-179.

16. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 139-143.

References:

1. Shepitko, V., Konovalova, V., Zhuravel, V. et al. (2016) *Kryminalistyka: pidruch. 5-te vyd. pererobl. ta dopov.* Kyiv. [in Ukrainian].

2. Kovalenko, A. (2020) Sutnist ta metodolohichne znachennia prakseolohichnoho pidkholu v kryminalistyzi. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky - Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences, Vol. 5*, 32-39. DOI: 10.18523/2617-2607.2020.5.32-39. [in Ukrainian].

3. Zhuravel, V. (2012) *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii i monohrafiia*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Starushkevych, A. (1997) *Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv : Navchalnyi posibnyk*. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Shevchuk, V. (2020) Aktualni problemy kryminalistychnoi metodyky: tradytsii, novatsii, perspektyvy doslidzhen. *Porivnialno-analitychne pravo - Porivnialno-analitychne pravo*, 2, 181-186. [in Ukrainian]

6. Shchur, B. (2011) Dzherela ta osoblyvosti realizatsii kryminalistychnykh metodychnykh rekomendatsii. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1, 273-279. [in Ukrainian].

7. Zhuravel, V. (2015) Tekhnologii pobudovy okremykh kryminalistychnykh metodykh rozsliduvannia zlochyniv. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Seriya: Yurydychna - Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Legal*, 2, 305-315. [in Ukrainian].

8. Tishchenko, V. (2014) Shchodo shliakhiv optymizatsii rozrobky metodykh rozsliduvannia zlochyniv. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» - Scientific works of the National University "Odesa Law Academy"*, 14, 90-96. [in Ukrainian].

9. Synchuk, V. (2004) Koreliatsiini zalezhnosti mizh elementamy kryminalistychnoi kharakterystyky ta yikh vykorystannia u metodyzi rozsliduvannia vbyvstv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Piaskovskiy, V. (2004) *Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAVSU. [in Ukrainian].

11. Vozniuk, A. (2013) Poniattia ta elementy kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 154-160. [in Ukrainian].

12. Lytvynov, O. (2010). Pro haluzevi kharakterystyky zlochyniv vzhali ta kryminolohichnu kharakterystyku zokrema. *Forum prava - Law Forum*, 4, 581-586. [in Ukrainian].

13. Kovalenko, A. (2022) Shchodo problem rozrobky metodykh rozsliduvannia novykh kryminalnykh pravoporushen. *Suchasni problemy vykorystannia spetsialnykh znan na dosudovomu rozsliduvanni v umovakh voiennoho stanu : materialy nauk.-prakt. Seminaru - Modern problems of using*

special knowledge in pre-trial investigation in martial law: materials of scientific practice. seminar (Dnipro, May 26, 2022). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav, 31-34. [in Ukrainian].

14. Kovalenko, A. (2018) Rozsliduvannia posiahan na zhyttia ta zdorov'ia zhurnalistiv: monohrafiia. Sievierodonetsk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. 268. [in Ukrainian].

15. Velikanov, S. (2008) Sytuatsiinyi pidkhdid u metodytsi rozsliduvannia zlochyniv. *Problemy zakonnosti - Problems of legality, issue 96*, 173-179. Kharkiv. [in Ukrainian].

16. Shevchuk, V. (2014) Slidcha sytuatsiia: poniattia, struktura, vydy ta yikh znachennia dlia optymizatsii rozsliduvannia zlochyniv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal, 1*, 139-143. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2022

Kovalenko A., Ph.D in Law, Associate professor of Department of Criminal-Law disciplines, Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPING METHODICS OF INVESTIGATION OF NEW (NOT SUPPORTED BY PRACTICE) TYPES OF CRIMINAL OFFENSES

The article is devoted to the formulation of certain methodological provisions for the development of methods for investigating new criminal offenses. The conceptual question of the possibility and expediency of the development of methods of investigation of new (not supported by practice) types of criminal offenses by criminologists is formulated. It was found that the basis of individual methodics of investigation are the provisions of the "basic" methodics, essential features of the investigated type of criminal offenses, that are enshrined in the Criminal Code of Ukraine and empirical data.

It is emphasized that the provisions of the "basic" methodics are widely covered in the special literature and are sufficiently fitted for the adaptation at the level of individual methodics, including new types of criminal offenses. It is indicated that in order to build a forensic characterizatics, developers of methodics of investigation of new types of criminal offenses will probably have to carry out criminal law analysis of the relevant novelties of the Criminal Code of Ukraine on their own.

The author believes that the role of empirical data in the development of such methodics can be played by information available in open sources about the investigated acts, the practice of investigating related criminal offenses and forefront practices in investigating such new delicts. In the absence of a proper empirical basis, the criteria for typification of investigative situations may be the information criterion, forms and methods of the offense provided by corpus delicti, general (external) conditions of the pre-trial investigation and so on.

It has been proven that forensic scientists can and should respond quickly to the emergence of new types of criminal offenses and develop appropriate methodics of their investigation. Given the lack of established forensic practice, and hence the usual empirical basis for research, the development of individual methodics of investigation of new types of criminal offenses should be carried out using specific methodological tools that require further development and coverage in the literature.

Keywords: armed aggression, new types of criminal offenses, pre-trial investigation, individual methodics of investigation, formation of individual methodics of investigation

DOI: 10.33766/2524-0323.98.126-135

УДК: 343.126.2

Лоскутов Т. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького навчально-наукового Інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: timloskutov@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2686-9201>

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено дослідженню правової регламентації тримання під вартою в умовах воєнного стану. Наголошено, що для ефективного досягнення мети застосування тримання під вартою його правове регулювання має узгоджуватися з існуючими умовами проведення воєнних дій. Зазначено, що наразі процесуальні норми, котрі регламентують тримання під вартою в період воєнного стану, потребують наукового дослідження. Указано, що, незважаючи на труднощі в здійсненні кримінального провадження, які обумовлені правовим режимом воєнного стану, навряд чи можна повністю або на тривалий час відмовлятися від судового контролю за порядком застосування та продовження тримання під вартою. Наголошено, що відсутність нормативного регулювання подальшого обов'язково та максимального швидкого судового контролю за триманням під вартою, котре застосовано органом обвинувачення, породжує сумніви щодо ефективності додаткових правових гарантій при тривалому обмеженні права на свободу під час воєнних дій. Уявлення про те, що судовий контроль здійснюватиметься не скоро, може «підштовхувати» окремих (несвідомих) співробітників органів розслідування до незаконного або неправомірного позбавлення особи важливих юридичних гарантій під час тримання під вартою. Констатовано, що під час проведення бойових дій автоматичну періодичну перевірку існування підстав для тримання особи під вартою, як виняток, має здійснювати прокурор. Звернено увагу на те, що при наявності достатніх та ефективних гарантій відмови підозрюваного (обвинуваченого) від права бути присутнім під час судового розгляду питання про застосування (продовження) тримання під вартою може вирішуватися за його відсутності. Зроблено висновок про існування недоліків нормативної регламентації тримання під вартою в період воєнного стану, котрі мають бути усунені шляхом змін та доповнень положень кримінального процесуального закону. Визначено, що під час правового режиму воєнного стану можуть бути врегульовані тимчасові винятки щодо вирішення питання про застосування (продовження) тримання під вартою без участі підозрюваного, обвинуваченого, незалежно від його бажання бути присутнім на такому розгляді.

Ключові слова: тримання під вартою, воєнний стан, судовий контроль, підозрюваний, обвинувачений, право на свободу, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Під час дії правового режиму воєнного стану є гостра необхідність у належному забезпеченні виконання підозрюваним та обвинуваченим кримінальних процесуальних обов'язків, їхньої поведінки у перебігу кримінального провадження. Через те особливої актуальності набуває питання щодо

правового регулювання ізоляційних запобіжних заходів у період воєнного стану¹, зокрема тримання під вартою. Для ефективного досягнення мети застосування тримання під вартою його правове регулювання має узгоджуватися з існуючими умовами проведення воєнних дій. Тому важливим та своєчасним є доктринальне опрацювання питання щодо правової регламентації тримання під вартою в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням деяких аспектів нормативного регулювання тримання під вартою в умовах надзвичайного або воєнного стану займалися наступні вчені: А. М. Безносюк, І. В. Глобюк, В. А. Завтур, О. В. Лазукова, О. В. Капліна, О. О. Кравчук, Л. М. Лобойко, В. В. Михайленко, В. В. Рогальська, Г. К. Тетерятник та інші. Водночас процесуальні норми, що регламентують тримання під вартою в період воєнного стану, потребують наукового дослідження задля удосконалення правового регулювання тримання під вартою під час правового режиму воєнного стану.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження правової регламентації тримання під вартою в умовах воєнного стану. Цей бажаний результат може бути досягнутий шляхом реалізації таких завдань: дослідження законодавчих приписів та наукових уявлень щодо правової регламентації тримання під вартою в період воєнного стану; виокремлення недоліків правового регулювання тримання під вартою під час правового режиму воєнного стану та визначення способів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. У змісті розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у ст.ст. 615, 616 КПК України унормовуються особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану. Так положення п.2 ч.1 ст. 615 КПК України у виняткових випадках дозволяють керівнику відповідного органу прокуратури, замість слідчого судді, прийняти рішення про застосування тримання під вартою на строк до 30 діб. До того ж, згідно з ч. 2 ст. 615 КПК України, строк дії рішення прокурора про тримання під вартою може неодноразово продовжуватися до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури [2].

Наведені законодавчі положення є недосконалими в частині того, що вони не передбачають обов'язкового подальшого та оперативного судового контролю за процедурою обрання та продовження строку тримання під вартою під час проведення воєнних дій. Незважаючи на труднощі в здійсненні кримінального провадження, що обумовлені правовим режимом воєнного стану, навряд чи можна повністю або на тривалий час відмовлятися від судового контролю за порядком застосування та продовження тримання під вартою. Останній є найсуворішим запобіжним заходом у кримінальному процесі, яким суттєво обмежується основоположне право на свободу особи. Тривале за відсутності судового контролю обмеження права на свободу може приводити до порушення інших важливих прав і свобод людини у кримінальному провадженні.

¹ Правове регулювання такого тимчасового запобіжного заходу як затримання нами було розглянуто в попередній публікації [1].

Дослідивши практику Європейського суду з прав людини щодо реалізації судового контролю в період надзвичайного стану, О. В. Лазукова наголошує, що на національному рівні повинні бути встановлені особливі гарантії, які доповнювали б тимчасову відсутність судового контролю і, зокрема, забезпечували: 1) право на захист; 2) право на повідомлення родичам або друзям про своє затримання; 3) право на доступ до лікаря тощо [3, с. 99]. Підтримуємо авторку в тому, що гарантії прав і свобод людини в умовах надзвичайного, воєнного стану можуть певною мірою компенсувати нетривалу відсутність контролю слідчого судді. Але подальший судовий контроль у такому випадку має бути максимально наближений до моменту обмеження особи у свободі. Лише за такої ситуації можна сподіватися, що додаткові гарантії прав і свобод людини зможуть зменшити ризики свавілля з боку суб'єктів кримінального процесу під час правового режиму воєнного стану.

Відсутність нормативного регулювання подальшого обов'язково та максимального швидкого судового контролю за триманням під вартою, що застосовано органом обвинувачення, породжує сумніви щодо ефективності додаткових правових гарантії при тривалому обмеженні права на свободу під час воєнних дій. Уявлення про те, що судовий контроль здійснюватиметься не скоро може «підштовхувати» окремих (несвідомих) співробітників органів розслідування до незаконного або неправомірного позбавлення особи важливих юридичних гарантії під час тримання під вартою.

Через те пропонуємо в ч.1 ст. 615 КПК України унормувати обов'язковий подальший та оперативний контроль слідчого судді за процедурою застосування прокурором (керівником відповідного органу прокуратури) тримання під вартою в період воєнного стану. Це законодавче нововведення буде сприяти максимальному наближенню судового контролю до моменту застосування прокурором тримання під вартою, а відтак – гарантуванню прав і свобод особи, що тимчасово обмежена у свободі під час воєнного стану.

Окрім того, аналогічний судовий контроль потрібно врегулювати для забезпечення прав і свобод особи, тримання під вартою щодо якої було продовжено (можливо неодноразово) прокурором, відповідно до ч.2 ст. 615 КПК України. Попри те, що в обстановці проведення бойових дій може тривалий час ускладнюватися доступ до слідчого судді, процесуальні норми мають містити вказівку стосовно щонайшвидшого судового контролю за «прокурорським» триманням під вартою. Невідкладність, за першої можливості, здійснення судової перевірки рішення прокурора про продовження строку тримання під вартою сприятиме ефективності процесуальних гарантії прав і свобод заарештованої особи.

Зупиняючись на особливостях правового регулювання тримання під вартою в умовах воєнного стану, треба зазначити, що положення чч. 5, 6 ст. 615 КПК України ще містять приписи щодо спрощеного продовження обраного під час досудового розслідування тримання під вартою строком на два місяці у випадку неможливості розгляду судом цього питання в установленому КПК України порядку [2].

Неможливість розгляду є оціночною категорією. Його зміст відповідає конкретній воєнній обстановці, яка передусє судовому засіданню і перевіряється надан-

ням відповіді на конкретні питання: чи дозволяють наявні логістичні, комунікаційні можливості та суб'єктивний склад учасників провести судовий розгляд у відповідності до норм КПК. Така неможливість може мати місце й під час власне процесу розгляду судом вказаного питання внаслідок непередбачуваних явищ притаманних війні: артилерійського обстрілу, авіаційного нальоту, знеструмлення зали судового засідання, ураження судової інфраструктури, поранення, загибелі учасників розгляду тощо. Тобто неможливість розгляду, як об'єктивне явище, може втрутитись у судовий розгляд будь-якого часу, навіть при перебуванні судді в нарадчій кімнаті, оголошенні рішення [4].

Існування вказаних негативних явищ дійсно може унеможливити реалізацію необхідного судового контролю за застосуванням (змін, продовженням) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Водночас, В. А. Завтур, проаналізувавши кримінальні процесуальні норми та практику Європейського суду з прав людини, справедливо зауважує, що чинний КПК у цілому сприйняв усталену позицію Європейського суду з прав людини і встановив спростовну презумпцію недоцільності продовження строку тримання під вартою та нормативно закріпив обов'язок слідчого судді звільнити підозрюваного щойно його перебування під вартою перестало бути розумним [5, с. 102].

У рішеннях у справах «Нечипорук і Йонкало проти України» (2011 р.), «Харченко проти України» (2011 р.) Європейський суд з прав людини вказав, що відсутність чітких нормативних положень щодо можливості (з конкретизацією умов) продовження на стадії судового розгляду строку тримання під вартою, що його було обрано в досудовій стадії на обмежений строк, не відповідає критерію «передбачуваності закону» для цілей § 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [6; 7]. Водночас Європейський суд зазначив, що продовження строку тримання під вартою може бути виправдане лише у випадку наявності конкретних суспільних інтересів, що, незважаючи на презумпцію невинуватості, переважають принцип поваги до свободи особи [7; 8].

Якраз під час правового режиму воєнного стану можуть існувати конкретні суспільні (публічні) інтереси, що тимчасово спростовують презумпцію недоцільності продовження строку тримання під вартою та виправдовують обмеження принципу поваги до свободи у вигляді автоматичного продовження тримання під вартою на мінімально можливий строк. Крім того, автоматичне продовження строку тримання під вартою аж до двох місяців є не виправданим у контексті найкращого забезпечення принципу поваги до свободи. Максимально можливий строк продовження тримання під вартою у два місяці без судової перевірки законності підстав для вказаного запобіжного заходу є занадто великим для ефективного гарантування права на свободу в умовах воєнного стану.

До того ж суддя-спікер Ленінського районного суду міста Миколаєва Д. Губницький вказує, що окремі судді вважають, що умови застосування ч. 6 ст. 615 КПК, на жаль, можуть мати місце після спливу двох місяців від «автоматичного» продовження строку тримання під вартою, а тому подальше таке продовження не виключене [4]. При такому тлумаченні наведеної норми кримінального процесуального закону строк тримання під вартою може продовжуватися автоматично

невизначену кількість разів. Це явно не буде сприяти найкращому забезпеченню права на свободу та інших важливих прав і свобод людини.

Досліджуючи питання реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні, Л. М. Лобойко зазначає, що під час підготовки проекту КПК 2008 року членами робочої групи висловлювалися пропозиції встановити періодичність (приміром, один раз на місяць), з якою слідчий суддя мав би перевіряти чи не відпали підстави тримання особи під вартою. Тобто робити це автоматично, не очікуючи доти, доки прокурор внесе подання (клопотання) про продовження строку тримання під вартою [9, с. 128].

Ця пропозиція стосовно регламентації періодичного автоматичного та «максимально наближеного» судового контролю щодо перевірки наявності підстав тримання під вартою може бути ефективно використана відносно автоматичного продовження тримання під вартою в умовах воєнного стану. Але у невідкладних випадках, що унеможливають здійснення слідчим суддею перевірки підстав для тримання під вартою, його повноваження повинен тимчасово реалізовувати відповідний прокурор. Таким чином, під час проведення бойових дій автоматично періодичну перевірку існування підстав для тримання особи під вартою, як виняток, має здійснювати прокурор.

Отже, у змісті чч. 5, 6 ст. 615 КПК України необхідно передбачити положення стосовно періодичного автоматичного та «максимально наближеного» судового контролю за перевіркою наявності підстав для тримання під вартою в період воєнного стану. Також у цій статті потрібно закріпити положення про те, що у невідкладних випадках, при яких слідчий суддя не має об'єктивної можливості перевірити існування підстав для тримання під вартою, його повноваження тимчасово виконує прокурор.

Продовжуючи розгляд проблемних питань щодо тримання під вартою, слід звернути увагу на зміст Листа Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», у якому зазначається, що, ураховуючи об'єктивні обставини, як виняток, можна допускати розгляд клопотань щодо запобіжних заходів без участі підозрюваного, з належною мотивацією такої процедури розгляду [10]. Причому, у цьому документі нічого не вказується щодо згоди сторін на такий «обмежений» розгляд питання щодо застосування або продовження дії запобіжних заходів.

Важко повністю погодитись із наведеною директивою, оскільки її зміст охоплює ризик несправедливого, неправомірного застосування найбільш суворого запобіжного заходу – тримання під вартою, бо безпосередня участь підозрюваного (обвинуваченого) під час судового засідання з приводу обрання (продовження) йому тримання під вартою забезпечує реалізацію права на змагальну судову процедуру, у межах якої підозрюваний/обвинувачений (його захисник) може наводити контраргументи щодо наявності обґрунтованої підозри та спростовувати існування ризиків неналежної поведінки.

В. Михайленко зазначає, що при вирішенні питання про можливість розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу без участі сторін, слідчий суддя

(суд) має узгодити цінності різного порядку – обов'язкове й оперативне здійснення судового контролю у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану із забезпеченням безпеки людей – учасників цього кримінального провадження. Узгодження слідчим суддею (судом) таких цінностей у світлі актуальних умов може відбуватися двома шляхами: проведення судового засідання в режимі відеоконференції (за наявності технічної можливості); вирішення окремих питань за відсутності сторін кримінального провадження, особливо в тих випадках, якщо учасники не заперечують проти цього [11].

Цю позицію авторки слід підтримати, зокрема в тому контексті, що особиста участь обвинуваченого (підозрюваного) в судовому засіданні має розглядатися як його право, а не обов'язок [12, с. 28].

В умовах воєнного стану в інтересах безпеки досить логічним виглядає можливість відмови підозрюваного (обвинуваченого) від використання права бути присутнім під час вирішення питання про застосування (продовження) запобіжного заходу, у тому числі тримання під вартою. При наявності достатніх та ефективних гарантій відмови від зазначеного права питання про застосування (продовження) тримання під вартою може вирішуватися за відсутності підозрюваного (обвинуваченого). У такому разі його участь може компенсуватися обов'язковою участю захисника. У випадку, коли сторона обвинувачення також не зможе взяти участь у відповідному засіданні, то розгляд може відбуватися взагалі за відсутності сторін кримінального провадження.

Погоджуємося з В. Михайленко, яка вказує, що розгляд слідчим суддею/судом клопотання захисника підозрюваного/обвинуваченого про зміну запобіжного заходу в умовах воєнного стану за відсутності сторін кримінального провадження, здійснюється на підставі загальних засад кримінального провадження і відповідає конституційному принципу верховенства права. Це не призведе до обмежень прав і свобод людини і громадянина (обмеження яких, згідно зі ст. 64 Конституції України, заборонені навіть в умовах воєнного стану), а забезпечить оперативний та об'єктивний судовий контроль в умовах воєнного стану на виконання завдань кримінального провадження [11]. Безумовно, під час правового режиму воєнного стану при наявності згоди сторін кримінального провадження у законодавстві можна встановити, що питання про реалізацію запобіжних заходів може вирішуватися за відсутності сторін кримінального провадження.

Водночас, якщо підозрюваний/обвинувачений (сторона захисту) бажає реалізувати своє право на присутність під час судового розгляду щодо застосування (продовження) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, то, за загальним правилом, слідчий суддя не може у цьому відмовити.

У період воєнного стану, допускаючи існування тимчасових винятків щодо вирішення питання про застосування (продовження) тримання під вартою без участі підозрюваного/обвинуваченого (взагалі сторони захисту) та відсутності його згоди на такий розгляд, вважаємо, що «повноцінні» судові засідання щодо перевірки підстав та умов застосування (продовження) тримання під вартою за участю обох сторін кримінального провадження мають відбуватися найближчим ча-

сом, з урахуванням обставин проведення бойових дій. Іншими словами, конкретна ситуація виконання воєнних дій може лише на мінімальний (максимально стислий) час відтягувати «повний», за участю сторони обвинувачення та захисту судовий розгляд щодо перевірки законності та обґрунтованості попереднього застосування (продовження) тримання під вартою.

В умовах воєнного стану такий подальший у межах змагальної процедури судовий контроль за застосуванням (продовженням) тримання під вартою сприятиме зменшенню ризику свавілля щодо вказаного найбільш суворого запобіжного заходу, а також ефективному забезпеченню права на свободу.

Висновки. На підставі проведеного аналізу законодавчих приписів та наукових уявлень визначено недоліки нормативної регламентації тримання під вартою в період воєнного стану, котрі мають бути усунені шляхом змін та доповнень положень кримінального процесуального закону.

У КПК України необхідно регламентувати обов'язковий подальший та оперативний судовий контроль за процедурою застосування (продовження) прокурором тримання під вартою в умовах воєнного стану. Такі законодавчі зміни сприятимуть максимальному наближенню судового контролю до моменту застосування (продовження) прокурором тримання під вартою, а відтак – гарантуванню прав і свобод особи, яка тимчасово обмежена у свободі під час воєнного стану.

У змісті кримінальних процесуальних норм потрібно передбачити положення про те, що у невідкладних випадках, при яких слідчий суддя не має об'єктивної можливості здійснювати подальшу автоматичну періодичну перевірку існування підстав для застосування (продовження) тримання під вартою, його повноваження тимчасово виконує прокурор.

Під час правового режиму воєнного стану можуть бути врегульовані тимчасові винятки щодо вирішення питання про застосування (продовження) тримання під вартою без участі підозрюваного / обвинуваченого (взагалі сторони захисту), незалежно від його бажання бути присутнім на такому розгляді. У даному випадку «повноцінні» судові засідання щодо перевірки підстав та умов застосування (продовження) тримання під вартою за участю обох сторін кримінального провадження мають відбутися найближчим часом, з урахуванням обставин проведення бойових дій.

Тематика правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану не вичерпується цим дослідженням. Тому подальшими перспективами дослідження в даному напрямку можуть бути наступні: розгляд проблемних аспектів правової регламентації тимчасового доступу до речей і документів у період воєнного стану; визначення недоліків правового регулювання негласних слідчих (розшукових) дій під час правового режиму воєнного стану.

Використані джерела:

1. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. №70 (1). С. 417-423.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 02.06.2022)

3. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. 263 с.

4. Губницький Д. Ньюанси нового законодавства щодо питання про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Судово-юридична газета*. 11 Апреля 2022 року. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/234575-nyuansi-novogo-zakono-avstva-scho-do-pitannya-pro-prodovzhennya-zapobizhnogo-zakhodu-u-viglyadi-trimannya-pid-vartoyu?fbclid=IwAR1VCc7Elkm4XsLqThKtwl9ESsHKc1eywSZrp6ujGYcbNI3LGiFhlmLp6zk4>. (дата звернення: 02.06.2022)

5. Завтур В. А. Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика. монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 248 с.

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204031>. (дата звернення: 02.06.2022)

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204145>. (дата звернення: 02.06.2022)

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Петухов проти України» від 21 жовтня 2010 року. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204130>. (дата звернення: 02.06.2022)

9. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування : монографія. Київ : Істина, 2012. 288 с.

10. Лист Верховного Суду від 03 березня 2022 року «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf. (дата звернення: 02.06.2022)

11. Михайленко В. Розгляд клопотання про зміну запобіжного заходу та інших процесуальних звернень за відсутності учасників в умовах воєнного стану: чи можливо це? *JustTalk*. 10 березня 2022 року. URL : <https://justtalk.com.ua/post/rozglyad-klopotannya-pro-zminu-zapobizhnogo-zahodu-ta-inshih-protseesualnih-zvremen-za-vidsutnosti-uchasnikiv-v-umovah-voennogo-stanu-chi-mozhливо-tse->. (дата звернення: 02.06.2022)

12. Яновська О. Участь обвинуваченого в судовому провадженні: право чи обов'язок. *Право України*. 2015. №7. С. 26-33.

References:

1. Loskutov, T. O. (2022) Pravove rehulivannia kryminalnoho protsesualnoho zatrymanna v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 70 (1), 417-423. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku. (2012) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

3. Lazukova, O. V. (2018) Osoblyvyi rehzym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Hubnytskyi, D. (2022) Niuanasy novoho zakonodavstva shchodo pytannia pro prodo vzhennia zapobizhnogo zakhodu u vyhladi trymannia pid vartoiu. *Sudovo-iurydychna hazeta - Judicial and legal newspaper*. N. p. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/234575-nyuansi-novogo-zakonodavstva-schodo-pitannya-pro-prodovzhennya-zapobizhnogo-zakhodu-u-vig-lyadi-trimannya-pid-vartoyu?fbclid=IwAR1VCc7Elkm4XsLqThKtwl9ESsHKClEywSZrp6ujGYcbNl3LGiHhmLp6zk4>. [in Ukrainian].

5. Zavtur, V. A. (2020) Osoblyvosti dokazuvannia pry zastosuvanni zakhodiv zabezpechennia kryminalnogo provadzhenia slidchym suddeiu ta sudom: teoriia i praktyka. Mono hrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

6. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Nechyporuk i Yonkalo proty Ukrainy» vid 21 kvitnia 2011 roku (2011) N. p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204031>. [in Ukrainian].

7. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Kharchenko proty Ukrainy» vid 10 liutoho 2011 roku. (2011) N. p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204145>. [in Ukrainian].

8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Petukhov proty Ukrainy» vid 21 zhovtnia 2010 roku (2010) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204130>. [in Ukrainian].

9. Loboiko, L. M. (2012) Reformuvannia kryminalno-protseusualnogo zakonodavstva v Ukraini (2006–2011 roky). Zahalni polozhennia i dosudove rozsliduvannia : monohrafiia, part 1. Kyiv : Istyna. [in Ukrainian].

10. Lyst Verkhovnoho Sudu vid 03 bereznia 2022 roku «Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnogo provadzhenia v umovakh voiennoho stanu». (2022) N. p. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf. [in Ukrainian].

11. Mykhaileiko, V. (2022) Rozghliad klopotannia pro zminu zapobizhnogo zakhodu ta inshykh protseusualnykh zvernennia za vidsutnosti uchashnykiv v umovakh voiennoho stanu: chy mozhlyvo tse? *JustTalk*. N. p. URL : <https://justtalk.com.ua/post/rozglyad-klopotannya-pro-zminu-zapobizhnogo-zahodu-ta-inshih-protseusualnih-zvernennia-za-vidsutnosti-uchashnykiv-v-umovah-voennogo-stanu-chi-mozhlyvo-tse->. [in Ukrainian].

12. Yanovska, O. (2015) Uchast obvynuvachenoho v sudovomu provadzheni: pravo chy obov'язok. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 7, 26-33. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.06.2022

Loskutov T., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute, Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih, Ukraine)

LEGAL REGULATIONS OF DETENTION IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article is devoted to the study of the legal regulation of detention in martial law. In the course of the problem, it is emphasized that in order to effectively achieve the goal of detention, its legal regulation must be consistent with the existing conditions of hostilities. During the review of the latest research and publications, it is noted that currently the procedural norms regulating detention during martial law have problematic issues. The latter need scien-

tific research in order to improve the legal regulation of detention during the martial law regime. In the course of the main material it is noted that despite the difficulties in criminal proceedings, due to the legal regime of martial law, it is hardly possible to completely or for a long time to abandon judicial control over the application and continued detention. It is noted that the lack of regulation of further mandatory and maximum prompt judicial control over detention, applied by the prosecution, casts doubt on the effectiveness of additional legal guarantees in the long-term restriction of the right to liberty during hostilities. The notion that judicial review will not soon take place may «push» individual (unconscious) members of the investigation to illegally or unlawfully deprive a person of important legal guarantees while in custody. It is stated that during hostilities, an automatic periodic check of the existence of grounds for detention, as an exception, should be carried out by the prosecutor. Attention is drawn to the fact that if there are sufficient and effective guarantees that the suspect (accused) waives the right to be present during the trial, the issue of application (continuation) of detention may be decided in his absence. It is concluded that there are shortcomings in the regulations of detention during martial law, which should be eliminated by amending the provisions of the Criminal Procedure Code. It is determined that during the martial law regime temporary exceptions may be settled to resolve the issue of application (continuation) of detention without the participation of the suspect, accused, regardless of his desire to be present at such a hearing.

Keywords: detention, martial law, judicial control, suspect, accused, right to liberty, criminal proceedings.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.135-144

УДК: 343. 98

Павлова Н. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: Pavlova_Natalia_vvv@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

НАУКОВІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі вчинених шляхом шахрайства. У роботі наголошено, що в науковому колі тривають численні дискусії щодо структури криміналістичної методики, її типів і видів, принципів побудови криміналістичних методик розслідування злочинів окремих категорій. Указано на необхідності визначення концепції окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень з метою вирішення ряду теоретичних і практичних завдань, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, та відшукання найефективніших прийомів, методів і способів організації розслідування в кримінальних провадженнях. Зазначено про дотримання певних принципів, які відображують сутність криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень окремих категорій, у тому числі вчинених шляхом шахрайства..

Розглянуто різноманітні точки зору вчених у контексті концептуальних положень криміналістичної методики. Висловлено критику щодо пропозицій розширення меж криміналістичної методики зі стадії досудового розслідування ще й на стадію судового розгляду. Зазначено, що адвокат, прокурор та суддя дійсно потребують певного алгоритму дій під час виконання своїх професійних обов'язків не тільки на досудовому розслідуванні, а й у суді. Натомість, рекомендована лінія поведінки для певних суб'єктів у тій чи іншій ситуації (під час захисту, підтримання державного обвинувачення, проведення судового засідання тощо), скоріше за все, може розглядатися не як методика, а як тактика.

Запропоновано перелік елементів, що повинні складати структуру окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, шахрайство, методика розслідування, методичні рекомендації, окремі види злочинів.

Постановка проблеми. Як правило, методика розслідування кримінальних правопорушень може бути розглянута у двох аспектах: 1) як процес розслідування кримінальних правопорушень; 2) як розділ науки криміналістики. Саме у взаємозв'язку цих двох напрямів – практичного і теоретичного – методика розслідування кримінальних правопорушень виявляє своє призначення, сприяючи розробці наукових рекомендацій і запровадженню їх у практику розслідування [1, с. 369]. Теоретичні знання, у сукупності із практичним досвідом розслідування тих чи інших кримінальних проявів, дозволяють побудувати певну модель, яка складається із методичних рекомендацій, що дозволяє оптимізувати діяльність слідчого з розслідування кримінальних правопорушень і допомагає алгоритмізувати його діяльність у певному напрямі.

Утім, наразі можна побачити різноманітність поглядів і наукових пояснень з приводу одних і тих же методик, відсутність єдиного контенту, який би містив згруповану інформацію, необхідну правоохоронним органам для ефективного розслідування будь-яких кримінальних правопорушень [2, с. 908]. З метою вирішення ряду теоретичних і практичних завдань, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, і відшукування найефективніших прийомів, методів і способів організації розслідування в кримінальних провадженнях, необхідно визначитися з концепцією окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень певної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали роботи таких науковців: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. А. Возгріна, А. В. Дулова, В. А. Журавля, Є. П. Іщенко, В. С. Кузьмичова, О. В. Пчеліної, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Ю. М. Чорноус та ін. Проте, слід зазначити, що низка актуальних питань щодо методики розслідування кримінальних правопорушень залишилися невирішеними. Зокрема, дотепер тривають дискусії з приводу принципів побудови методики розслідування кримінальних правопорушень, структури окремої криміналістичної методики, її типів та видів тощо.

Таким чином, наведене обумовлює необхідність приділення особливої уваги питанням методики розслідування кримінальних правопорушень.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз наукових підходів до розуміння поняття окремої криміналістичної методики, принципів її побудови та структури окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі вчинених шляхом шахрайства, окреслення перспективних напрямків подальших наукових досліджень із цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Намагаючись сформуувати окрему криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень, ряд учених наголошує на дотриманні певних принципів, які відображують її сутність. Саме принципами, які покладені в основу розроблення окремих криміналістичних методик, визначається система методів і засобів розслідування кримінальних правопорушень, а також структура окремих методик розслідування в криміналістичній науці, що є важливими для правозастосовних органів, які безпосередньо використовують криміналістичні методики у своїй практичній діяльності [3, с. 115].

Водночас, розмаїття підходів до визначення принципів криміналістичної методики, багатоваріантність пропозицій щодо узгодження різних поглядів на цю проблему стимулювали науковців до необхідності визначення критеріїв розмежування принципів побудови (формування) криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень і принципів, якими керується слідчий при організації розслідування конкретного злочинного діяння. Як наслідок, у криміналістичній літературі з'явилися різні інтерпретації щодо викладення цих різновидів принципів [4, с. 176]. Зокрема, більшою мірою запропоновані вченими принципи не розмежовуються за теоретичним і практичним призначенням та визначаються як: 1) засади здійснення організації й планування розслідування; 2) принципи формування окремих криміналістичних методик; 3) принципи застосування окремих криміналістичних методик. Указане зайвий раз підтверджує, що керівні вимоги до здійснення практичної діяльності слідчим і принципи криміналістичної методики не є тотожними положеннями та не мають чіткої уніфікації в науковій доктрині [5, с. 357].

У контексті даної проблематики О. В. Пчеліна слушно зауважує, що діяльність з формування методики розслідування кримінальних правопорушень не завершується формулюванням окремих криміналістичних рекомендацій; вона потребує впровадження в практичну діяльність працівників органів досудового розслідування. Тому побудова криміналістичної методики повинна реалізовуватися у відповідності до принципів їх формування – наукової обґрунтованості, узгодженості з правовими нормами, структурності, алгоритмізації, ізоморфізму, ситуативної зумовленості, адаптованості до потреб практики, орієнтованості на виконання поставлених перед нею завдань. При тому необхідно враховувати технологічні підходи під час побудови методики розслідування кримінальних правопорушень [6, с. 30].

На погляд В. М. Шевчука, окрема криміналістична методика повинна враховувати як класифікаційний рівень розробленої методики, так і сферу її застосування [7, с. 361]. З огляду на такий розподіл, більшість учених пропонують окремі

методики розподіляти за типами. Це дозволяє одразу визначити загальне призначення та ступінь конкретизації рекомендацій. Утім, аналіз криміналістичної літератури показав, що останнім часом вчені намагаються розглядати криміналістичну методику не тільки у вузькому, а й у широкому значенні. До того ж дедалі частіше можна зустріти прихильників розширення меж криміналістичної методики, які переносять її криміналістичні рекомендації зі стадії досудового розслідування ще й на стадію судового розгляду.

Але такий підхід неоднозначно оцінюється в науковому колі. Цілком слушним є зауваження тих вчених, які замислюються над такими питаннями: кому мають адресовані такі криміналістичні рекомендації із судового розгляду і для кого вони будуть розроблятися: лише для суддів і також для адвокатів-захисників чи обвинувачів-прокурорів? А якщо для тих, і для інших, то чи будуть вони єдиними для всіх, чи все ж таки матимуть окремий характер, зважаючи на різні функції та завдання кожного з перелічених суб'єктів провадження? Дійсно, виглядатиме недоречним застосування захисником криміналістичних рекомендацій, спрямованих, наприклад, на викриття неправдивих показань обвинуваченого. З іншого боку, навряд чи можна вважати загальними рекомендації, спрямовані на перевірку допустимості доказів обвинувачення, з'ясування повноти й усебічності розслідування. З огляду на це, деякі вчені вважають, що криміналістична методика судового розгляду має містити комплекс рекомендацій для кожного суб'єкта окремо [8, с. 164].

Так, наприклад, Д. С. Мукієнко, І. І. Когутич та деякі інші вчені акцентують увагу на методичці підтримання державного обвинувачення, що є підмножиною методики судового розгляду кримінальних проваджень. Зокрема, методика підтримання прокурором державного обвинувачення передбачає процес підтримання прокурором державного обвинувачення в суді першої інстанції, тобто специфічну діяльність уповноваженої законом особи, здійснювану на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів криміналістичної тактики, системи методичних рекомендацій щодо судового розгляду кримінальних справ про окремі види (групи) суспільно-небезпечних діянь [9; 10, с. 56-257].

Т. В. Варфоломеева допускає криміналістичну методику професійного захисту в суді. Зокрема, через криміналістичну спрямованість учена розглядає роботу адвоката-захисника в суді по кримінальній справі, що полягає у визначенні тактичних завдань захисту, вибір типової правової позиції захисту із врахуванням конкретних слідчих (судових) ситуацій, аналіз криміналістичної характеристики відповідного виду кримінального правопорушення з позиції захисту, встановлення кола обставин, що підлягають з'ясуванню для вирішення завдань захисту на кожному етапі розслідування і судового розгляду тощо [11].

З огляду на це, можна побачити, що останнім часом спостерігається більш розширений розгляд предмета криміналістики, відповідно до сучасних реалій та нагальних потреб практики. Своєю чергою, для того щоб допустити чи спростувати існування криміналістичної методики судового розгляду та окремих її складових (криміналістичну методику підтримання державного обвинувачення, кри-

міналістичну методику захисту тощо), слід вдатися до етимології терміна «криміналістична методика», що історично сформувалася в ході напрацювань учених і практиків.

Зокрема, поважаючи істотний новаторський вклад учених у науку криміналістику, схилиємося до класичного підходу і вважаємо, що методика є системою криміналістичних рекомендацій з розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, а суб'єктом застосування таких методичних рекомендацій повинні бути особи, які мають одну мету і спільні інтереси зі встановлення об'єктивної істини.

Водночас, не можна ігнорувати й той факт, що адвокат, прокурор та суддя дійсно потребують певного алгоритму дій під час виконання своїх професійних обов'язків на досудовому розслідуванні, у суді. Натомість, рекомендована лінія поведінки для певних суб'єктів у тій чи іншій ситуації (під час захисту, підтримання державного обвинувачення, проведення судового засідання тощо), скоріше за все, може розглядатися не як методика, а як тактика.

Утім, і така позиція потрапляє під шквал критики, адже деякі криміналісти наголошують, що спроби «вмонтувати» в термінологію криміналістики такі терміни, як судова тактика, прокурорська тактика, адвокатська тактика та інші подібні «новели», нічого спільного з розслідуванням злочинного діяння в межах сучасного кримінального процесу не мають і до криміналістики не відносяться [12, с. 36].

Провівши ґрунтовний аналіз поглядів учених у цьому напрямку, доходимо висновку, що під тактикою більшість із них розуміють систему рекомендацій щодо інтелектуальних (розумових) операцій та практичних дій, доцільних у тій чи іншій ситуації, в умовах конфлікту інтересів між учасниками досудового розслідування та судового розгляду. При тому, на відміну від методики, котра здебільшого спрямована на суб'єктів, які проводять розслідування, низка вчених допускають застосування положень криміналістичної тактики достатньо широким колом осіб (слідчими, прокурорами, адвокатами, суддями та ін.). Тому вважаємо можливим існування як судової, так і адвокатської та прокурорської тактики, але за умов, якщо при цьому застосовуються криміналістичні засоби, методи та способи, спрямовані на досягнення мети досудового розслідування та судового розгляду. Водночас, не поділяємо точку зору щодо існування судової методики.

Щодо структури окремої криміналістичної методики, слід зауважити, що з цього питання у криміналістичній літературі також діаметрально протилежні погляди щодо її складових.

Як показав аналіз наукових точок зору, більшість учених типовими елементами окремої методики розслідування кримінальних правопорушень вважає: криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину; початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих дій й оперативно-розшукових заходів; наступний етап розсліду-

вання, тактика проведення окремих слідчих дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові дії; особливості використання слідчим спеціальних знань у розслідуванні [13, с. 367].

Трохи дивною виглядає позиція тих науковців, які вважають не потрібним відносити криміналістичну характеристику до структурних елементів окремої криміналістичної методики. З цього приводу слід підтримати В. М. Шевчука, який доводить, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» та не «криміналістичний фантом», а реально дієва наукова категорія криміналістики, яка слугує підґрунтям для розроблення найцілеспрямованіших і найефективніших окремих криміналістичних методик [14, с. 136]. Крім того, як він звертає увагу, деякі науковці пропонують включати в структуру криміналістичної методики окремі рекомендації з питань кримінального права, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності й інше. Як результат таких пропозицій, у структурі окремих криміналістичних методик нерідко розглядаються окремі питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, а також кримінально-правової або кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень [15].

Аналізуючи таку позицію, до структури окремих криміналістичних методик вважаємо зайвим відносити питання кримінально-правової кваліфікації, а також кримінально-правової або кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень. Натомість, це не означає повне ігнорування кримінально-правових аспектів у межах інших елементів такої методики. Так без урахування кримінально-правової кваліфікації та особливостей складу кримінальних правопорушень неможливо повноцінно розглянути особливості відкриття кримінального провадження (початковий етап розслідування). До того ж криміналістична характеристика має тісний зв'язок з кримінологічною та кримінально-правовою характеристикою.

На кримінально-правових критеріях заснована й криміналістична класифікація злочинів, яку, до речі, В. В. Тіщенко пропонує включати до структури окремих методик розслідування [16, с. 352].

У сучасних реаліях уже важко уявити криміналістичну методичу складних категорій кримінальних правопорушень без висвітлення також тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас, більшість учених не викреслюють значення у ролі методики розслідування профілактичної діяльності. Підтримуємо й думку, що у криміналістичній методиці важливу роль відіграє прогнозування [17, с. 177].

Досліджуючи різні підходи до структури окремої криміналістичної методики, можна зустріти пропозиції щодо можливості існування в її змісті тактичних операцій. Крім того, М. С. Казаренко дійшов висновку, що перший підхід має досить спрощену схему: криміналістична характеристика злочинів – планування розслідування – початкові слідчі дії – наступні слідчі дії. Другий підхід у викладенні окремих методик розслідування містить більше елементів і може мати, наприклад, такий вигляд: криміналістична характеристика злочинів – типові слідчі ситуації і версії – тактичні завдання розслідування і відповідні слідчі дії. Але буває й так, що

можуть бути застосовані як перший, так і другий підходи при викладенні різних методик розслідування. Тобто, напрямком удосконалення методик розслідування злочинів є використання ситуаційного підходу з визначенням типових завдань і засобів їх вирішення (слідчих дій та оперативно-розшукових заходів) [18, с. 73].

Погоджуємося із думкою вчених, які поряд з усталеними елементами структури окремої криміналістичної методики виділяють і такий елемент, як протидія розслідуванню та засоби її подолання. Потреба в цьому елементі викликана передусім специфікою самих кримінальних правопорушень й наявністю активної, реальної протидії з боку зацікавлених осіб, а тому є необхідність в його виокремленні й додатковому дослідженні [19, с. 215].

Висновки. Отже, аналіз наукових підходів до проблем криміналістичної методики, сутності та принципів її побудови дозволяє підійти до формування методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, не тільки в теоретичному вимірі, а й враховувати перспективи їх практичного застосування. Незважаючи на численну кількість думок та підходів, вважаємо, що до структури криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, можуть входити наступні елементи: 1) криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства; 2) криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства; 3) особливості організації розслідування на початковому та подальшому етапах розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства; 4) алгоритмізація та ситуаційний підхід у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства; 5) взаємодія працівників правоохоронних органів, а також державних, приватних і громадських підприємств, установ і організацій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства; 6) організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; 7) проведення тактичних операцій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства; 8) заходи криміналістичної профілактики; 9) криміналістичні засоби та методи подолання протидії розслідуванню.

У подальшому ж наші дослідження зосереджуватимуться на висвітленні питань застосування даної структури до методики розслідування кримінальних правопорушень різних категорій.

Використані джерела:

1. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
2. Маланчук П.М., Василенко А.І. Криміналістична методика розслідування злочинів: проблеми застосування та шляхи удосконалення. *Молодий вчений.* № 11(51). 2017. С. 908-911.
3. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
4. Журавель В. А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць.* Харків : Право, 2011. Вип. 1. С. 173-183.

5. Колодіна А. С. Екстраполяція принципів окремих методик розслідування у сферу діяльність. *Підприємство, господарство і право*. № 11. 2019. С. 355-361.

6. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня док-ра юрид. наук 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 40 с.

7. Шевчук В. М. Сучасні юридичні концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2020. С. 359-365.

8. Алексейчук В. І. Криміналістична методика судового розгляду в кримінальному провадженні (місце в системі криміналістики). *Право і суспільство*. № 6. 2012. С. 162-166.

9. Когутич І. І. Поняття ті місце методики підтримання державного обвинувачення в суді у системі криміналістики. *Вісник Львівського університету*. 2014 (59). С. 334-342.

10. Мукиєнко Д. С. Формування окремої методики підтримання державного обвинувачення (постановка проблеми). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016 (1-2). С. 257-260.

11. Варфоломеева Т. В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного : автореф. дис. на здобуття наук. ступені док-ра. юрид. наук.: 12.00.09. Київ, 1994. 40 с.

12. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. статей. Харків : Право, 2018. С. 36-38.

13. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.

14. Шевчук В. М. Роль криміналістичної характеристики злочинів у формуванні тактичних операцій. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*: збірник наукових праць / Донецьк. юрид. ін-т МВС України. Донецьк, 2012. Вип. 4. С. 134-141.

15. Шевчук В. М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31(70). № 4. 2020. С. 252-262.

16. Тищенко В. В. Структура окремих криміналістичних методик. *Криміналістика* : підручник / за ред. В.В. Тищенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 352-361

17. Федосова О.В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 174-178.

18. Казаренко М. С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2005. С. 73-75.

19. Федоренко М. С. Концептуальні підходи до формування методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. 35. С. 208-220.

References:

1. Kryminalistyka: pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshchikh zakladiv osvity (2001) / V. Yu. Shepitko (Ed.). Kyiv : Vyd. Dim «In Yure». [in Ukrainian].

2. Malanchuk, P. M., Vasylenko, A. I. (2017) Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia zlochyniv: problemy zastosuvannia ta shliakhy udoskonalennia. *Molodyi vchenyi - Young scientist, 11(51)*. [in Ukrainian].

3. Tishchenko, V. V. (2007) Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyv : monohrafiia. Odesa : Feniks. [in Ukrainian].
4. Zhuravel, V. A. (2011) Pryntsypy formuvannia okremykh kryminalistychnykh metodyk rozsliduvannia zlochyv. *Pytannia borotby zi zlochnymisti: zb. nauk. prats.* Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
5. Kolodina, A. S. (2019) Ekstrapoliatsiia pryntsyviv okremykh metodyk rozsliduvannia u slidchu diialnist. *Pidprijemstvo, hospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law*, 11, 355–361. [in Ukrainian].
6. Pchelina, O. V. (2017) Teoretychni zasady formuvannia ta realizatsii metodyky rozsliduvannia zlochyv u sferi sluzhbovoi diialnosti. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. [in Ukrainian].
7. Shevchuk, V. M. (2020) Suchasni yurydychni kontseptsii formuvannia typovoi struktury okremo kryminalistychnoi metodyky. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 4, 359-365. [in Ukrainian].
8. Aliksieichuk, V. I. (2012) Kryminalistychna metodyka sudovoho rozghliadu v kryminalnomu provadzheni (mistse v systemi kryminalistyky). *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6, 162-166. [in Ukrainian].
9. Kohutych, I. I. (2014) Poniattia ti mistse metodyky pidtrymannia derzhavnoho obvyuvachennia v sudi u systemi kryminalistyky. *Visnyk Lvivskoho universytetu - Bulletin of Lviv University*, 2014(59), 334-342. [in Ukrainian].
10. Mukienko, D. S. (2016) Formuvannia okremo metodyky pidtrymannia derzhavnoho obvyuvachennia (postanovka problemy). *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2016 (1-2), 257-260. [in Ukrainian].
11. Varfolomeieva, T. V. (1994) Orhanizatsiini, protsesualni ta kryminalistychni problemy zakhystu advokatom prav pidozriuvanoho, obvyuvachenoho, pidsudnoho. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Terehovych, V. N., Nimande, E. V. (2018) Sushnost kriminalisticheskoy taktiki. (2018) *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky : zb. nauk. Statei.* Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
13. Kryminalistyka. Akademichnyi kurs : pidruchnyk (2018)/ T.V. Varfolomeieva (Ed.) etal. 2-he vyd., stereotyp. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
14. Shevchuk, V. M. (2012) Rolkryminalistychnoikharakterystykyzlochyvuvformuvannitaktychnykhoperatsii. *Problemypravoiznavstvatpravookhoronnoidiialnosti: zbirnyknaukovykhprats / Donetsk. yuryd. in-tMVSUkrainy.* Donetsk. [in Ukrainian].
15. Shevchuk, V. M. (2020) Struktura okremo kryminalistychnoi metodyky: suchasni naukovy pidkhody ta perspektyvy doslidzhen. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky - Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky. Series: legal sciences*, Vol. 31(70), 4, 252-262. [in Ukrainian].
16. Tishchenko, V. V. (2017) Struktura okremykh kryminalistychnykh metodyk. *Kryminalistyka : pidruchnyk / V. V. Tishchenko (Ed.).* Odesa : Vydavnychi dim «Helvetyka». [in Ukrainian].
17. Fedosova, O. V. (2020) Stanovlennia ta perspektyvy rozvytku kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia zlochyv. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky. Series: legal sciences.* Vol. 31(70), 4, 252-262. [in Ukrainian].
18. Kazarenko, M.S. (2005) Pro taktychni operatsii u strukturi rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyv. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 73-75. [in Ukrainian].

19. Fedorenko, M. S. (2018) Kontseptualni pidkhody do formuvannia metodyky rozsliduvannia perevyschennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen spivrobitynkamy pravokhoronnykh orhaniv. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu -Issues of combating crime, issue 35*, 208–220. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.05.2022

Pavlova N., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminology and Home Medical Training of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

SCIENTIFIC PARADIGM ON BASIC AND INDIVIDUAL (SPECIAL) CRIMINAL METHODS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES, COMMITTED THROUGH FRAUD

The article is devoted to the consideration of certain aspects of forensic methods of investigation of criminal offenses, committed by fraud. The paper emphasizes that in the scientific community there are numerous discussions on the structure of forensic methodology, its types and kinds, the principles of construction of forensic methods of investigating crimes of certain categories. Emphasis is placed on the need to define the concept of a separate forensic methodology for investigating criminal offenses of a certain category in order to solve a number of theoretical and practical problems that arise in the investigation of criminal offenses arising from the investigation of criminal offenses and finding the most effective methods, techniques and methods of organizing investigations in criminal proceedings. Emphasis is placed on the observance of certain principles that reflect the essence of forensic methods of investigating crimes of certain categories.

Various points of view of scientists in the context of conceptual provisions of forensic methodology are considered. Criticism has been criticized of proposals to expand the boundaries of forensic methodology from the stage of pre-trial investigation to the stage of trial. It is noted that the fact that a lawyer, prosecutor and judge really need a certain algorithm of actions in the performance of their professional duties, not only in the pre-trial investigation, but also in court, cannot be ignored. Instead, the recommended course of action for certain actors in a given situation (defense, prosecution, court hearing, etc.) is more likely to be seen as a tactic than a method.

A list of elements that should form the structure of a separate forensic methodology for investigating criminal offenses committed by fraud is proposed.

Keywords: criminal offense, fraud methods of investigation, methodical recommendations, separate types of crimes

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.98.145-157

УДК: 342.45

Берназюк Я. О., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

e-mail: bern1979@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Статтю присвячено висвітленню критеріїв ефективності судового рішення в адміністративному судочинстві як складової ефективного правосуддя. На підставі аналізу законодавства, національної судової практики та практики Європейського суду з прав людини визначено критерії ефективності судового рішення в адміністративному судочинстві. Доведено, що обов'язковість виконання судового рішення виражається в тому, що державні органи зобов'язані поважати судові рішення і якнайшвидше реалізувати їх «ex-offiціо» (з огляду на свою посаду та власні повноваження); виконання рішення повинно бути справедливим, швидким, ефективним і пропорційним. Встановлено, що в рішеннях ЄСПЛ склалась стала практика, відповідно до якої ефективність рішень національних судів визначається їх обґрунтованістю, зрозумілістю для учасників справ та чіткою структурованістю; у судових рішеннях має бути проведена правова оцінка доводів сторін, однак це не означає, що суди повинні давати оцінку кожному аргументу та детальну відповідь на нього; мотивованість рішення залежить від особливостей кожної справи, судової інстанції, яка постановляє рішення, та інших обставин, що характеризують індивідуальні особливості справи. Наведені додаткові аргументи на підтвердження попереднього висновку автора про те, що в адміністративному судочинстві обов'язковість виконання судового рішення має особливо важливе значення, оскільки, з огляду на завдання адміністративного судочинства щодо ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, судовий захист може вважатися ефективним лише за умови своєчасного та належного виконання судового рішення, зазвичай, боржником у яких є держава в особі її компетентних органів.

Ключові слова: ефективність, якість судового рішення, обов'язковість судового рішення, ефективність правосуддя, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Однією із складових вимоги щодо ефективного захисту прав та інтересів особи, є ефективність судового рішення, тобто його відповідна якість як акта правосуддя, а також ефективність процедури його виконання як складової судового процесу.

Висновок № 11 (2008) Консультативної Ради Європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» [1] визначає, що будь-який припис, що міститься в судовому рішенні або виданий на його підставі, повинен бути викладений чіткою й недвозначною мовою, так, щоб його можна було ввести в дію, чи коли йдеться про припис зробити або сплатити щось або, навпаки, виконати; згідно з чим, такий припис має відповідати наступним основним характеристикам: а) він повинен, коли це доречно, бути сформульований таким чином, щоб його можна було втілити в життя: це означає, що рішення повинно містити резолютивну частину, у якій було б чітко, без будь-якої можливості невизначеності або непорозуміння, викладено обов'язки чи приписи, ухвалені судом; нечітке рішення, яке можна тлумачити по-різному, підриває ефективність та надійність судового процесу; б) припис також має бути таким, щоб його можна було ввести в дію в рамках відповідної системи виконання; це шлях до його ефективного виконання; якісний припис (у некримінальній справі) може виявитися даремним за відсутності простої й ефективної процедури його виконання; важливо, щоб ця процедура контролювалася суддями, які мають можливість розв'язати всі проблеми, що виникають у процесі виконання рішення, і за допомогою ефективних процедур, які не повинні призводити до необґрунтованих витрат сторін [1].

У Рекомендаціях щодо стандартів якості процесуальних рішень, винесених судами, зазначено також, що судові рішення повинно бути чітким і зрозумілим, зокрема, у тих випадках, коли рішення може бути виконано примусово; резолютивна частина має бути сформульована в такий спосіб, щоб стало зрозуміло, яким чином це рішення буде/повинно бути виконано; суд зобов'язаний винести рішення, можливе для виконання в реальності; вимога суду, викладена в резолютивній частині судового рішення, не повинна призводити до можливості різних тлумачень змісту судового рішення з точки зору того, як саме і в якому обсязі воно має бути виконано [2].

Таким чином, ефективність судових рішень безпосередньо впливає на своєчасність та повноту їх виконання, а отже, на ефективне поновлення прав та інтересів особи. Проте деяка невизначеність критеріїв ефективності судового рішення, а також наявність системних проблем в Україні в частині виконання судових рішень, особливо в адміністративному судочинстві, зумовлюють необхідність проведення наукової розвідки з цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вимог до якості судового рішення проводили у своїх роботах такі науковці, як: Д. Гудима, В. Кравчук, М. Ясинська та ін. Окремі аспекти проблеми обов'язковості виконання судового рішення в адміністративному судочинстві вивчалися також автором цієї статті [3; 4]. Однак на сьогодні недостатньо дослідженим залишається питання щодо визначення критеріїв ефективності судового рішення в адміністративному судочинстві як складової ефективності правосуддя.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення критеріїв ефективності судового рішення в адміністративному судочинстві, як складової ефективного

правосуддя, на підставі аналізу законодавства національної судової практики та практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Питання ефективності(якості) судових рішень є актуальною проблемою, яка неодноразово обговорювалась суддями та науковцями під час конференцій та круглих столів.

Зокрема, на онлайн-зустрічі, яка відбулась у грудні 2020 р., суддя Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) Д. Гудима звернув увагу, що метою судового рішення є не лише вирішення певного спору через надання сторонам юридичної визначеності в їхніх правовідносинах, але й установлення практики, яка може попередити виникнення інших спорів та забезпечити суспільну гармонію; у судовому рішенні має бути певний вступ (не плутати зі вступною частиною), у якому є стислий виклад суті спору простою мовою, позицій сторін, висновків нижчих судів з переліком тих питань, відповіді на які суд має дати у мотивувальній частині; інформацію слід викладати згідно з принципом «контекст передує деталям, а висновки – роздумам» [5].

З цього приводу також необхідно зазначити, що у зв'язку із запровадженням у Верховному Суді (далі – ВС) нових стандартів судових рішень, пропонується удосконалити структуру судових рішень, включивши: вступ до судового рішення, який містить висновки суду і ключові питання спору (має викладатися суть спору, позиції судів попередніх інстанцій, ключові питання, а також власний висновок, структурно виносячи резолютивну частину на початок, що значно полегшить пошук релевантної судової практики); рішення, структуровані за ключовими або ж проблемними питаннями, які окреслено у вступі та на які має відповісти суд; текст з огляду на читача: рішення має бути переконливим і зрозумілим, в ідеалі – не лише для професійної спільноти [6].

Досліджуючи проблему удосконалення якості судових рішень, один із суддів ВС В. Кравчук пропонує розрізняти два типи судових рішень ВС: 1) прецедентні – рішення ВС, у якому вперше вирішується певне правове питання, що раніше не вирішувалося судом касаційної інстанції, або ж у якому зроблено відступ від попереднього прецеденту чи його доповнення і 2) непрецедентні (рядові) – судові рішення, які лише відтворюють правові висновки, що їх ВС уже попередньо висловлював в інших постановах, не повинні мати прецедентного значення. У перших рішеннях визначають, як слід тлумачити ті чи інші правові норми в контексті певних обставин справи; у других – доцільно лише послатися на першоджерело – постанову ВС, у якій уперше сформульовано правовий висновок, і перевірити його застосовність у справі, що розглядається [7].

У цьому контексті також доцільно згадати позицію Я. М. Романюка, де порушується питання умотивованості судового рішення як важливої ознаки його ефективності (якості). Обґрунтування судового рішення, його мотивування та аргументація – це ключовий критерій якості окремого судового рішення, за яким суспільство оцінює ефективність діяльності всієї судової системи, оскільки така оцінка прямо впливає на рівень суспільної довіри до судової влади загалом, що в українських реаліях набуває особливої ваги; свобода аргументації судового рішення не лише дає змогу судді вільно викладати власні міркування з приводу вирішення

правового конфлікту, адже ця свобода одночасно покладає на суддю відповідальність за якість і чіткість викладення в рішенні мотивів і висновків, особливо що стосується доводів тієї сторони конфлікту, яка в результаті ухвалення судом рішення залишається в програші [8].

Грунтовний висновок щодо ефективності(якості) судового рішення міститься в постанові ВП ВС від 16 грудня 2021 р. у справі № 11-164cap21, у якій Суд зазначив, що всі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою, і це є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами та громадськістю; для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його в чіткому стилі, доступному для кожного; судові рішення повинні, у принципі, бути обґрунтованими; у викладі підстав для прийняття рішення необхідно дати відповідь на аргументи сторін та доречні доводи, здатні вплинути на вирішення спору; виклад підстав для прийняття рішення не повинен неодмінно бути довгим, оскільки слід знайти належний баланс між стислістю та правильним розумінням ухваленого рішення; обов'язок суддів наводити підстави для своїх рішень не означає необхідності відповідати на кожен аргумент заявника на підтримку кожної підстави захисту; обсяг цього обов'язку суду може змінюватися залежно від характеру рішення [9].

У низці рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) також сформульовалась усталена практика, відповідно до якої ст. 6 Конвенції вимагає від суду винесення ефективного рішення.

Зокрема, у п.80 рішення у справі «Perez v. France» (заява № 47287/99) [10] ЄСПЛ зазначив, що гарантоване п.1 ст. 6 Конвенції право на справедливий судовий розгляд включає право сторін, що беруть участь у справі, представляти будь-які зауваження, які вони вважають доречними до їхньої справи. Оскільки метою Конвенції є забезпечення не теоретичних чи ілюзорних прав, а прав фактичних та ефективних (рішення у справі «Artico v. Italy», заява № 6694/74, п. 33 [11]), це право можна вважати ефективним тільки в тому випадку, якщо зауваження були дійсно «заслухані», тобто належним чином враховані судом, який розглядає справу. Отже, дія ст. 6 Конвенції полягає в тому, щоб, серед іншого, зобов'язати суд провести належний розгляд зауважень, доводів і доказів, представлених сторонами у справі, неупереджено вирішуючи питання про їх належності до справи (рішення у справі «Van de Hurk v. the Netherlands», заява № 16034/90, п. 59 [12]).

Однак, варто наголосити, що в аспекті оцінки аргументів учасників справи в касаційному провадженні, ЄСПЛ також неодноразово зазначав, зокрема у рішенні «García Ruiz v. Spain» [GC] (заява № 30544/96, п. 26 [13]) про те, що, хоч п.1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, але вказаний підхід не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент (рішення у справах «Van de Hurk v. the Netherlands» (заява № 16034/90, п. 61 [12]), «Шкіря проти України» (заява № 30850/11, п. 43 [14]). Водночас, у вказаному рішенні Суд звертає увагу на те, що ступінь застосування обов'язку викладати мотиви може варіюватися в залежності від характеру рішення і повинно визначатися у світлі обставин кожної справи.

Подібних висновків щодо необхідності дотримання вказаного зобов'язання виключно з огляду на обставини справи ЄСПЛ дійшов також у рішеннях «Ruiz Torija v. Spain» (заява № 18390/91, п. 29 [15]), «Higgins and others v. France» (заява № 20124/92, п. 42 [16]), «Бендерський проти України» (заява № 22750/02, п. 42 [17]) та «Трофимчук проти України» (заява № 4241/03, п. 54 [18]).

Так у п.54 рішення «Трофимчук проти України» (заява № 4241/03) [18] ЄСПЛ зазначив, що не бачить жодних ознак несправедливості або свавільності у відмові судів детально розглянути доводи заявника, оскільки суди чітко зазначили, що ці доводи були повністю необґрунтованими.

Отже, у рішеннях ЄСПЛ склалась стала практика, відповідно до якої ефективність рішень національних судів визначається їх обґрунтованістю, зрозумілістю для учасників справ та чіткою структурованістю; у судових рішеннях має бути проведена правова оцінка доводів сторін, однак, це не означає, що суди повинні давати оцінку кожному аргументу та детальну відповідь на нього. Тобто мотивованість рішення залежить від особливостей кожної справи, судової інстанції, яка постановляє рішення, та інших обставин, що характеризують індивідуальні особливості справи.

Крім того, згідно з тлумаченням ЄСПЛ право на справедливий суд, закріплене в ст. 6 Конвенції, означає не лише те, що судове рішення повинно бути ухвалено в розумні строки, бути ефективно сформульованим, а й те, що воно має бути, коли це доречно, таким, яке можна ефективно виконати на користь сторони, яка виграла справу.

Зокрема, Рекомендації № REC (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про виконання адміністративних рішень і судових рішень в галузі адміністративного права» [19], метою прийняття яких було, зокрема, визначено необхідність підтримання в людях віри в адміністративну і судову системи, а також Резолюція № 3 (2001), яка прийнята на 24-ій конференції Європейських Міністрів Юстиції «Загальні підходи і засоби досягнення ефективного виконання судових рішень», яка враховує положення попередньої Резолюції № 1 (2000) «Про відправлення правосуддя в XXI столітті» [20], закріплюють, що діяльність адміністративних органів передбачає прийняття рішень, які ефективно виконуються приватними особами; ефективність правосуддя вимагає виконання судових рішень у галузі адміністративного права, зокрема, коли вони ухвалені щодо адміністративних органів.

Згідно з рекомендаціями, викладеними у Висновку Консультативної Ради Європейських суддів № 13 (2010) «Щодо ролі суддів у виконанні судових рішень» в державі, яка керується верховенством права, державні органи, насамперед, зобов'язані поважати судові рішення і якнайшвидше реалізувати їх «ex-officio» (з огляду на свою посаду, виходячи з власних повноважень); виконання рішення повинно бути справедливим, швидким, ефективним і пропорційним; для цього мають бути забезпечені необхідні кошти та чіткі правові норми, що визначають доступні ресурси, відповідальні органи та відповідну процедуру їх розподілу [21].

Обов'язковість судового рішення є важливою складовою права особи на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та однією з основних засад судочинства, визначених ст.ст. 129, 129-1 Конституції України, ст.ст. 2, 14, 370 КАС України та ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Обов'язковість судового рішення означає, що таке рішення буде виконано своєчасно (у розумні строки), належним чином (у спосіб, визначений судом) та в повному обсязі (у точній відповідності до приписів мотивувальної та резолютивної частин рішення).

В адміністративному судочинстві обов'язковість виконання судового рішення має особливо важливе значення, оскільки, з огляду на завдання адміністративного судочинства щодо ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, судовий захист може вважатися ефективним лише за умови своєчасного та належного виконання судового рішення, зазвичай, боржником у яких є держава в особі її компетентних органів, а тому адміністративні суди, які, здійснюючи судовий контроль та застосовуючи інші пов'язані процесуальні засоби, повинні максимально сприяти реалізації конституційної засади обов'язковості судового рішення [3].

З аналізу висновків Конституційного Суду України (далі – КСУ), зроблених у його рішеннях від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009 [22], від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013 [23], від 15 травня 2019 року № 2-п(П)/2019 [24] та від 20 грудня 2018 р. № 13-р/2018 [25], слідує, що принцип обов'язковості судових рішень є: складовою права особи на справедливий суд; невід'ємною складовою права кожного на судовий захист всіх конституційних прав і свобод людини і громадянина; видом державного захисту прав і свобод людини і громадянина; гарантією реалізації всіх конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [3].

На обов'язковості виконання судових рішень як складової прав на справедливий суд та на ефективний спосіб захисту, що визначені у п.1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції, неодноразово наголошував ЄСПЛ у своїх рішеннях, зазначаючи, що ефективний доступ до суду містить право на виконання судового рішення без зайвих затримок (рішення у справі «Immobiliare Saffi v. Italy», заява № 22774/93, п.66 [26]); неможливість для заявника домогтися виконання судового рішення, винесеного на його чи її користь, становить втручання у право на мирне володіння майном, що викладене в першому реченні пункту першого ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (рішення у справі «Войтенко проти України», заява № 18966/02, п.53 [27]).

Зокрема, у справі «Сафонов та Сафонова проти України» заявники скаржилися за п.1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції та за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [28] на невиконання судових рішень щодо реєстрації їхніх прав власності на квартиру, а також стверджувальну відсутність ефективних засобів юридичного захисту у зв'язку з цим.

У рішенні по цій справі (заява № 24391/10) [29] ЄСПЛ вказав, що виконання рішень немайнового характеру може іноді вимагати більше часу, ніж у випадку виплати грошей, присуджених за рішенням суду; у цій справі відсутні факти чи аргументи, які б виправдали невиконання остаточних рішень від 4 листопада

2009 р. та 16 лютого 2010 р. протягом періоду в більш ніж чотири роки, внаслідок чого констатовано порушення п.1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з невиконанням відповідних рішень.

Щодо скарг заявників за ст. 13 Конвенції ЄСПЛ, посилаючись на свою установлену практику у справах проти України, зазначив, що жоден факт чи аргумент не свідчать, що заявники мали у своєму розпорядженні будь-які ефективні засоби юридичного захисту щодо своїх скарг на невиконання рішень та констатував порушення ст. 13 Конвенції у поєднанні з п.1 ст. 6 Конвенції.

У рішенні у справі «Krstic v. Serbia» (заява № 45394/06, п. 93) [30], яка стосувалася тривалого невиконання прийнятого на користь заявника рішення здійснити перерахунок пенсії за підвищеними показниками, ЄСПЛ констатував порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (право на власність), оскільки невиконання рішення про перерахунок пенсії протягом багатьох років позбавляло заявника права на ефективне розпорядження його майном; крім цього в заявника були відсутні ефективні засоби для захисту свого права на майно, зокрема, через неможливість стягнення недоплачених сум, як шкоди, за цивільним позовом.

Крім того, у рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04, п. п. 56-58 та 66-70) [31] ЄСПЛ неодноразово зазначав, що у зв'язку з тривалим невиконанням рішень, винесених на користь заявників, мало місце також порушення ст. 13 Конвенції, оскільки заявники не мали ефективного національного засобу юридичного захисту, за допомогою якого вони могли б отримати відшкодування шкоди, завданої таким невиконанням.

У п.40 рішення у справі «Hornsby v. Greece» (заява № 18357/91) [32] ЄСПЛ зазначив, що право на судовий захист було б ілюзорним, якби національна правова система договірної сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін; ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невідправданих затримок.

Справа «Antonov v. Bulgaria» (заява № 58364/10) [33] стосувалася скарги заявника на те, що органи державної влади не виконали остаточних судових рішень, ухвалених на його користь, про повернення йому сум податків. Посилаючись на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, заявник скаржився на тривале неповернення податковими органами сум стягнутих податків, незважаючи на ухвалення судом двох остаточних рішень, ухвалених на його користь, стверджуючи, що органи державної влади використовували свої процесуальні можливості для затримок виплат. У п.65 рішення в цій справі ЄСПЛ констатував порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (захист права власності).

Висновки. Проведений у цій статті аналіз дав підстави для висновку, що ефективне судове рішення повинно бути викладено чіткою й недвозначною мовою, так щоб його можна було зрозуміти, ухвалено в розумні строки та сформульовано таким чином, щоб його можна було втілити в життя; ефективна процедура виконання судового рішення забезпечує фактичне поновлення в правах, протягом мінімального часу та не призводить до необґрунтованих витрат сторін.

Одним зі складових елементів вимоги щодо ефективного правосуддя є обов'язковість виконання судового рішення, винесеного адміністративним судом, що виражається додатково в тому, що державні органи зобов'язані поважати судові рішення і якнайшвидше реалізувати їх «ex-officio» (з огляду на свої посади і зважаючи на власні повноваження); виконання рішення повинно бути справедливим, швидким, ефективним і пропорційним; для цього мають бути забезпечені необхідні кошти та чіткі правові норми, що визначають доступні ресурси, відповідальні органи та відповідну процедуру їх розподілу.

Використані джерела:

1. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL : https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf. (дата звернення: 24.03.2022)

2. Забезпечення більшої єдності практики в Україні: Звіт, підготовлений експертами: Доктор Рімвідас Норкус, Голова Верховного Суду Литви та Доктор Аурімас Брадейкіс, Радник Голови Верховного Суду Литви 30 травня 2016 р. у межах реалізації проекту Європейської Комісії «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». Вільнюс, 2016. 53 с.

3. Берназюк Я. О. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судово-юридична газета*. 2020. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627/>.

4. Берназюк Я. О. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 189-197.

5. Куліш А. Полетшене сприйняття. У ВС навчатимуть складати судові рішення простою мовою. *Закон і бізнес*. 2020. № 51(1505). URL : <https://zib.com.ua/ua/146097.html>.

6. Ясинська М. Як написати судові рішення: нові підходи Верховного Суду. *Юридична практика*. 2021. № 25-26 (1226-1227). URL : <https://pravo.ua/articles/iak-napysaty-sudove-rishennia-novi-pidkhody-verkhovnoho-sudu/>.

7. Кравчук В. Про два типи рішень і єдність практики. *Центр дослідження судової практики*. 2020. URL : <https://www.facebook.com/cdoslidzenna/posts/1112507035831730/>.

8. Романюк Я. М. Аргументація як ключовий критерій якості судового рішення: Доповідь Голови Верховного Суду України на VII Міжнародному цивільно-правовому форумі «Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн». 2017. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 грудня 2021 р. у справі № 11-164can21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102267672>. (дата звернення: 24.03.2022)

10. Case of Perez v. France: decision of the European Court of Human Rights, 12.02.2004, № 47287/99. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:\[%22Perez%20v.%20France%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-61629%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Perez%20v.%20France%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-61629%22]}). (дата звернення: 24.03.2022)

11. Case of Artico v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 13. 05.1980, № 6694/74. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:\[%226694/74%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57424%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%226694/74%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57424%22]}). (дата звернення: 24.03.20 22)

12. Case of Van de Hurk v. the Netherlands: decision of the European Court of Human Rights, 19.04.1994, № 16034/90. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2216034%2F90%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57878%22%5D%7D>. (дата звернення: 24.03.2022)

13. Case of García Ruiz v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 21.01.1999, № 30544/96. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%2230544%2F96%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58907%22%5D%7D>. (дата звернення: 24.03.2022)

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шкіря проти України» від 24.06.2021, заява № 30850/11. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01439>. (дата звернення: 24.03.2022)

15. Case of Ruiz Torija v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 09.12.1994, № 18390/91. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Ruiz%20Torija%20v.%20Spain%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57909%22%5D%7D>. (дата звернення: 24.03.2022)

16. Case of Higgins and others v. France: decision of the European Court of Human Rights, 19.02.1998, № 20124/92. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Higgins%20and%20others%20v.%20France%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58129%22%5D%7D>. (дата звернення: 24.03.2022)

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бендерський проти України» від 15.11.2007, № 22750/02. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Трофимчук проти України» від 28.01.2011, заява № 4241/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_846#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

19. Рекомендація № Rec (2003) 16 Комітета міністрів Ради Європи державам-членам "Об исполнени административных решений и судебных решений в области административного права": міжнародний документ від 09.09.2003 № Rec(2003)16. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_692#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

20. Documents of the Consultative Council of European Judges. Документи Консультативної ради європейських суддів : [офіц. вид.] / упоряд. А. О. Кавакін. 3-тє вид., допов. Київ : Видавничий Дім «Ратіо Дециденті», 2020. 940 с.

21. Висновок № 13 (2010) Консультативної Ради Європейських суддів «Щодо ролі суддів у виконанні судових рішень»: міжнародний документ від 19 листопада 2010 року № ССЈЕ(2010)2. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU10276>. (дата звернення: 24.03.2022)

22. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>. (дата звернення: 24.03.2022)

23. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>. (дата звернення: 24.03.2022)

24. Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>. (дата звернення: 24.03.2022)

25. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2018 р. № 13-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>. (дата звернення: 24.03.2022)

26. Case of Immobiliare Saffi v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 28.07.1999, № 22774/93. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%2222774%2F93%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-58292%22%7D>}. (дата звернення: 24.03.2022)

27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України» від 29.06.2004, заява № 18966/02. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

28. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 20.03.1952. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

29. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сафонов та Сафонова проти України» від 18.06.2020, заява № 24391/10. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f42#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

30. Case of Krstic v. Serbia: decision of the European Court of Human Rights, 10.12.2013, № 45394/06. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Krstic%20v.%20Serbia%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%7D>}. (дата звернення: 24.03.2022)

31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15.10.2009, заява № 40450/04. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text. (дата звернення: 24.03.2022)

32. Case of Hornsby v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 01.04.1998, № 18357/91. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Hornsby%20v.%20Greece%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-58153%22%7D>}. (дата звернення: 24.03.2022)

33. Case of Antonov v. Bulgaria: decision of the European Court of Human Rights, 28.08.2020, № 58364/10. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Antonov%20v.%20Bulgaria%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-202533%22%7D>}. (дата звернення: 24.03.2022).

References:

1. Vysnovok № 11 Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo yakosti sudovykh rishen. (2008) N. p. URL : https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf. [in Ukrainian].

2. Zabezpechennia bilshoi yednosti praktyky v Ukraini: Zvit, pidgotovlenyi ekspertamy: Doktor Rimvydas Norkus, Holova Verkhovnoho Sudu Lytvy ta Doktor Aurimas Brazdeikis, Radnyk Holovy Verkhovnoho Sudu Lytvy 30 travnia 2016 r. u mezkhakh realizatsii proiektu Yevropeiskoi Komisii «Pidtrymka reform u sferi yustytсии v Ukraini (2016). Vilnius. [in Ukrainian].

3. Bernaziuk, Ya. O. (2020) Konstytutsiini harantii realizatsii v Ukraini pryntsyphu obovyazkovosti sudovoho rishennia (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv). *Sudovo-tyrydychna hazeta*. N. p. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627/>. [in Ukrainian].

4. Bernaziuk, Ya. O. (2021) Pryntsyph nalezhnogo uriaduvannia (good governance): natsionalna ta yevropeiska sudova praktyka. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right, Vyp. 64, 189-197*. [in Ukrainian].

5. Kulish, A. (2020) Polehshene spryiniattia. U VS navchatymut skladaty sudovi rishennia prostoiu movoiu. *Zakon i biznes - Law and business*, 51(1505). URL : <https://zib.com.ua/ua/146097.html>. [in Ukrainian].

6. Yasynska, M. (2021) Yak napysaty sudove rishennia: novi pidkhody Verkhovnoho Sudu. *Yurydychna praktyka - Legal practice*, 25-26 (1226-1227). URL : <https://pravo.ua/articles/ia-k-napysaty-sudove-rishennia-novi-pidkhody-verkhovnoho-sudu/>. [in Ukrainian].

7. Kravchuk, V. (2020) Pro dva typy rishen i yednist praktyky. *Tsentr doslidzhennia sudovoi praktyky - Judicial Practice Research Center*. N. p. URL : <https://www.facebook.com/cdoslidzenna/posts/1112507035831730/>. [in Ukrainian].

8. Romaniuk, Ya. M. (2017) Arhumentatsiia yak kliuchovy kryterii yakosti sudovoho rishennia: Dopovid Holovy Verkhovnoho Sudu Ukrainy na VII Mizhnarodnomu tsy vili stychnomu forumi «Pryntsypy i tendentsii zastosuvannia pryvatnoho prava YeS i postra dian skykh krain». URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3). [in Ukrainian].

9. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 hrudnia 2021 r. u spravi № 11-164sap21. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102267672>. [in Ukrainian].

10. Case of Perez v. France: decision of the European Court of Human Rights, 12.02.2004, № 47287/99. (2004) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Perez%20v.%20France%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-61629%22%7D>}. [in English].

11. Case of Artico v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 13. 05.1980, № 6694/74. (1980) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%226694%2F74%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57424%22%7D>}. [in English].

12. Case of Van de Hurk v. the Netherlands: decision of the European Court of Human Rights, 19.04.1994, № 16034/90. (1994) N. p. URL : <https://hudocechr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%2216034%2F90%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57878%22%7D>}. [in English].

13. Case of García Ruiz v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 21.01.1999, № 30544/96. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%2230544%2F96%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-58907%22%7D>}. [in English].

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shkiria proty Ukrainy» vid 24.06.2021, zaiava № 30850/11. (2021) N. p. URL : <https://ips.liga-zakon.net/document/SOO01439>. [in Ukrainian].

15. Case of Ruiz Torija v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 09.12.1994, № 18390/91. (1994) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Ruiz%20Torija%20v.%20Spain%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57909%22%7D>}. [in English].

16. Case of Higgins and others v. France: decision of the European Court of Human Rights, 19.02.1998, № 20124/92. (1998) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Higgins%20and%20others%20v.%20France%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-58129%22%7D>}. [in English].

17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Benderskyi proty Ukrainy» vid 15.11.2007, № 22750/02. (2007) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text. [in Ukrainian].

18. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Trofymchuk proty Ukrainy» vid 28.01.2011, zaiava № 4241/03. (2011) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_846#Text. [in Ukrainian].

19. Rekomendatsiya № Rec (2003) 16 Komyteta mynystrov Soveta Evropry hosu darstvam-chlenam "Ob yspolneny admyny stratyvnykh resheny i sudebnykh resheny v oblasti admynystratyvnoho prava": mizhnarodnyi dokument vid 09.09.2003 № Rec (2003)16. (2003) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_692#Text. [in Ukrainian].

20. Documents of the Consultative Council of European Judges. (2020) Dokumenty Konsultatyvnoi rady yevropeyskykh suddiv : [ofits. vyd.] / uporiad. A. O. Kavakin. 3-tie vyd., dopov. Kyiv : Vydavnychi Dim «Ratio Detsidendi». [in English].

21. Vysnovok № 13 (2010) Konsultatyvnoi Rady Yevropeyskykh suddiv «Shchodo roli suddiv u vykonanni sudovykh rishen»: mizhnarodnyi dokument vid 19 lystopada 2010 roku № CCJE(2010)2. (2010) N. p. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU10276>. [in Ukrainian].

22. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 30 chervnia 2009 roku № 16-rp/2009. (2009) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>. [in Ukrainian].

23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 chervnia 2013 r. № 5-rp/2013. (2013) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>. [in Ukrainian].

24. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 15 travnia 2019 roku № 2-r(II)/2019. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>. [in Ukrainian].

25. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 hrudnia 2018 r. № 13-r/2018. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>. [in Ukrainian].

26. Case of Immobiliare Saffi v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 28.07.1999, № 22774/93. (1999) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22222774%2F93%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-58292%22%22%22%7D>. [in English].

27. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Voitenko proty Ukrainy» vid 29.06.2004, zaiava № 18966/02. (2004) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text. [in Ukrainian].

28. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnarodnyi dokument vid 20.03.1952. (1952) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. [in Ukrainian].

29. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Safonov ta Safonova proty Ukrainy» vid 18.06.2020, zaiava № 24391/10. (2020) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f42#Text [in Ukrainian].

30. Case of Krstic v. Serbia: decision of the European Court of Human Rights, 10.12.2013, № 45394/06.(2013) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Krstic%20v.%20Serbia%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-58153%22%22%22%7D>. [in English].

31. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Iurii Mykolaiovych Ivanov proty Ukrainy» vid 15.10.2009, zaiava № 40450/04. (2009) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text. [in Ukrainian].

32. Case of Hornsby v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 01.04.1998, № 18357/91.(1998) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Hornsby%20v.%20Greece%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-58153%22%22%22%7D>. [in English].

33. Case of Antonov v. Bulgaria: decision of the European Court of Human Rights, 28.08.2020, № 58364/10. (2020) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%22Antonov%20v.%20Bulgaria%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-2025%22>}. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2022

Bernaziuk Ia., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Constitutional and International Law of Tavriya National University named after V. Vernadsky (Kyiv, Ukraine)

EFFICIENCY OF JUDICIAL DECISION IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY AS A COMPONENT OF EFFECTIVE JUSTICE

The article is devoted to the elucidation of criteria for the effectiveness of a court decision in administrative proceedings as a component of effective justice. Based on the analysis of the legislation, national case law and the case law of the European Court of Human Rights, the author identifies the criteria for the effectiveness of a court decision in administrative proceedings.

It is substantiated that the effectiveness of the court decision includes two components - the requirements for the quality of presentation of the motivational and operative parts of the court decision, as well as the requirement for an effective procedure for its implementation.

Based on the analysis of national case law and the case law of the European Court of Human Rights, it is proved that an effective court decision must be stated in clear and unambiguous language, so that it can be understood, adopted within a reasonable time and formulated in such a way as put into practice.

It is argued that an effective enforcement procedure ensures the restoration of rights, as quickly as possible and does not lead to unreasonable costs of the parties.

It is substantiated that the constitutional principle of binding judicial decisions: a component of a person's right to a fair trial; an integral part of the right of everyone to judicial protection of all constitutional rights and freedoms of man and citizen; type of state protection of human and civil rights and freedoms; guarantee of realization of all constitutional rights and freedoms, their affirmation and protection by means of justice.

It is proved that the obligation to enforce a court decision is expressed in the fact that public authorities are obliged to respect court decisions and implement them «ex-officio» as soon as possible (by virtue of their position, based on their powers); the execution of the decision must be fair, expeditious, efficient and proportionate.

Keywords: efficiency, quality of court decision, binding nature of court decision, efficiency of justice, administrative proceedings.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.158-167

УДК: 345.95

Вітвіцький С. С., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор Донецького державного університету внутрішніх справ

(м. Кропивницький - м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: vitvitskyi_ss@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

Веселов М. Ю., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ

(м. Кривий Ріг - м. Кропивницький, Україна)

e-mail: veselovndl@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто нову для України практику щодо примусового відчуження транспортних засобів на оборонні потреби держави в умовах воєнного стану в осіб, які керували ними в стані чи з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння. Проведено аналіз теоретико-правових характеристик примусового відчужування транспортних засобів, що перебувають у приватній власності осіб, за керування ними в стані сп'яніння в умовах правового режиму воєнного стану на предмет відповідності принципу законності та мотиву суспільної необхідності. Наголошено, що заходи правового режиму воєнного стану здійснюються державою не автоматично, а за необхідністю, продиктованою потребами підтримання обороноздатності країни (Збройних сил України та інших військових формувань). При цьому доведено, що практика примусового відчуження транспортних засобів в умовах воєнного стану саме в осіб, які керували ними в стані сп'яніння (правопорушення, передбачене частинами 1–4 статті 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення), у цілому не суперечить вимогам чинного вітчизняного законодавства. У статті проведено аналіз характерних рис заходів правового режиму воєнного стану, порівняно зі схожими з ними (за деякими ознаками) адміністративними стягненнями (оплатне вилучення, конфіскація). Встановлено, що примусове відчуження у «правопорушників» транспортних засобів в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану не є заходом покарання (стягнення), а відповідно, не замінює і не скасовує передбачених законом санкцій адміністративної відповідальності за ці правопорушення. Наголошено, що подібна практика обумовлена легітимною метою: вона одночасно спрямована на подолання об'єктивних проблем держави в умовах воєнного стану – вирішення потреб Збройних сил України в транспорті; запобігання правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які здатні призвести до негативних наслідків у результаті дорожньо-транспортних пригод.

© Вітвіцький С. С.,

Веселов М. Ю., 2022

Ключові слова: адміністративне правопорушення, керування транспортним засобом у стані сп'яніння, примусове відчуження майна, воєнний стан, заходи правового режиму.

Постановка проблеми. З перших днів злочинного вторгнення країни-агресора в Україну перед державою та українським суспільством в цілому постала низка серйозних викликів, вирішенню яких саме і сприяє введення на території країни особливий правовий режим (воєнний стан). Війна – це не лише ведення бойових дій нашими захисниками на передовій, а й протидія діяльності розвідувально-диверсійних груп, запобігання кібератакам, підтримання громадської безпеки й порядку, безпеки дорожнього руху в тилу, забезпечення евакуації цивільного населення з небезпечних місцевостей тощо. Перший місяць війни вказав на проблеми, розв'язання яких викликало певні законодавчі зміни, зокрема у сфері юридичної відповідальності, а також напрацювання нових правозастосовних процедур щодо реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Деякі з таких практик є абсолютно новими, продиктованими умовами воєнного стану, тому вони потребують ретельного наукового аналізу з метою прогнозування подальших наслідків і можливого удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці є значна кількість досліджень, присвячених особливим режимам, захисту прав людини в умовах особливого періоду (наприклад, роботи С. Кузніченка [1, с. 21-22], В. Настюка та В. Белевцевої [2, с. 125-126], С. Магди [3, с. 12], А. Виприцького [4, с. 8]). Водночас, більшість із них присвячена правовим аспектам надзвичайного стану. Заходам же правового режиму воєнного стану увагу приділено меншою мірою.

В одній із статей попередніх років наголошено, що кожен із особливих правових режимів має низку найсуттєвіших ознак. Можна навіть простежити певну градацію змін «нормального» життя громадян, держави в цілому, які обумовлені введенням того чи іншого особливого режиму [5, с. 64], а точніше, змістом тих заходів, які передбачає відповідний правовий режим.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз теоретико-правових характеристик примусового відчужування транспортних засобів (далі – ТЗ), які перебувають у приватній власності осіб за керування ними в стані сп'яніння в умовах правового режиму воєнного стану на предмет відповідності принципу законності та мотиву суспільної необхідності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у випадку введення в Україні воєнного стану, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати (у межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених законом та відповідним указом Президента України про введення воєнного стану) заходи правового режиму воєнного стану, одним з яких є примусове відчужування майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, для потреб держави в умовах зазначеного правового режиму [6].

Як зазначають деякі автори, заходи правового режиму воєнного стану здійснюються не автоматично, а за необхідністю [7, с. 9], влада не ставить за мету тотальне позбавлення майна мешканців, а робить це лише у виняткових випадках [8]. Українське законодавство містить як загальні підстави запровадження заходів правового режиму воєнного стану, так й окремі порядки їх реалізації. Наприклад, Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає механізм реалізації зазначеного заходу. З положень закону випливає, що відчуження майна допускається не лише у юридичних (підприємств, організацій), а й у фізичних осіб. Проте, як нагадують юристи, повномасштабне введення режиму воєнного стану в Україні відбувається вперше, тому процедура відчуження майна може виявитися недосконалою або не завжди відповідатиме правилам, прописаним у законі [9].

На сьогодні, в умовах воєнного стану, ми спостерігаємо появу нової практики примусового відчуження ТЗ у разі виявлення факту керування особами в стані сп'яніння. Військові адміністрації (у деяких випадках ради оборони) майже всіх областей України прийняли рішення про примусове відчуження ТЗ в осіб, які керують авто в стані сп'яніння, та використання цих ТЗ для потреби Збройних сил України (далі – ЗСУ) чи інших військових формувань. За даними медіа, лише по Чернівецькій області за перші тижні війни (станом на 15.03.2022 р.) у «...нетверезих водіїв конфіскували 51 автівку та передали на потреби збройних сил...» [10]. З часу прийняття аналогічного рішення на Дніпропетровщині, за неофіційними даними Національної поліції Дніпропетровської області, у період з 03.03.2022 р. по 24.03.2022 р. правоохоронцями було «вилучено» 53 ТЗ за правопорушення, передбачені чч.1-3 ст.130 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Доречно звернути увагу, що на сторінках деяких Інтернет-видань, і навіть офіційних сайтів (вебпорталів) державних органів, у контексті зазначеного заходу правового режиму воєнного стану часто вживають поняття «конфіскація ТЗ», що з юридичної точки зору є грубою помилкою.

Дійсно, навіть в умовах воєнного стану вимоги Правил дорожнього руху й обов'язок їх виконувати ніхто не скасовував. Беззаперечно, що керування ТЗ у стані будь-якого сп'яніння в умовах особливого періоду здатне ще більш ускладнити і без того соціально напружену обстановку. Законодавством України передбачено, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. С. Кузніченко у своїй дисертації наголошував, що головною особливістю адміністративних стягнень, які накладаються за вчинення адміністративних правопорушень під час дії надзвичайних адміністративно-правових режимів, є їх «підвищений характер», порівняно з тими, що накладаються за вчинення правопорушення у звичайних умовах [1, с. 21-22]. Але необхідно не забувати, що навіть у період воєнного стану органи державної влади мають діяти виключно на підставі, у межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією і законами України.

За законом, *примусове відчуження майна* – це позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або

наступного повного відшкодування його вартості [11, ст. 1]. У ст. 41 Конституції України закріплено, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Наступне повне відшкодування вартості відчуженого майна допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [12]. Цивільний кодекс України у ст. 353 таке примусове відчуження називає реквізицією [13].

Законодавство про адміністративні правопорушення (КУпАП) також передбачає адміністративні стягнення, які пов'язані з позбавленням права власності на майно. Закон допускає *оплатне вилучення чи конфіскацію предмета*, якщо він став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Ці адміністративні стягнення полягають у примусовому вилученні ТЗ за рішенням суду і наступній його реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат по реалізації вилученого авто (оплатне вилучення) або в примусовій безоплатній передачі цього ТЗ у власність держави за рішенням суду (конфіскація) (ст.ст. 28, 29 КУпАП). Як перший, так і другий вид згаданих стягнень мають низку принципово суттєвих спільних рис. *По-перше*, підставою їх застосування є факт скоєного адміністративного правопорушення (*фактична підстава*). *По-друге*, вони є мірою відповідальності і застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень. *По-третє*, ці стягнення можуть бути обрані лише, якщо санкція статті за відповідне адміністративне правопорушення передбачає їх застосування (*юридична підстава*). *По-четверте*, вони можуть бути призначені виключно за рішенням суду. *По-п'яте*, оплатно вилучено чи конфісковано може бути лише ТЗ, який перебуває у приватній власності порушника. *По-шосте*, постанову суду про накладення адміністративного стягнення може бути оскаржена та переглянута в апеляційному порядку. До цього можна ще додати, що адміністративні стягнення застосовуються незалежно від наявності чи відсутності будь-якого особливого правового режиму.

Своєю чергою, примусовому відчуженню ТЗ (як заходу правового режиму) властиві наступні риси. *По-перше*, цей захід може бути виконано виключно в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. *По-друге*, відчуження проводиться за умови попереднього або наступного повного відшкодування вартості ТЗ (що наближає цей захід за змістом до оплатного вилучення, але принципово відрізняє від конфіскації). *По-третє*, рішення про примусове відчуження приймається уповноваженими органами в позасудовому порядку. *По-четверте*, фактичною підставою такого відчуження є об'єктивна потреба держави (ЗСУ, інших військових формувань) у додатковому транспорті. *По-п'яте*, до суду може бути оскаржено лише вартість примусово відчуженого ТЗ (у разі незгоди з її експертною оцінкою), а також повернення ТЗ, який було примусово відчужено (після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану) у разі його збереження.

Наведене свідчить, що адміністративне стягнення є реакцією з боку держави на вчинене правопорушення, мірою відповідальності, яка полягає в покладанні на

винну особу обов'язку зазнати певних негативних наслідків у вигляді втрат майнового, особистого чи організаційного характеру за протиправну поведінку [14, с. 52-53]. В. Колпаков ще у 2008 році казав, що адміністративне стягнення заподіює винному певні обмеження. Проте, як наголошує вчений, покарання не є самоціллю, воно є необхідним засобом виховання і запобігання правопорушенням. *Стягнення* – це запобіжний захід на шляху вчинення нових правопорушень з боку винного (індивідуальна превенція) і правопорушень з боку інших осіб (загальна превенція) [15, с. 97]. І в цьому розумінні цілком логічним виглядає включення законодавцем до санкцій частин 2 та 3 ст. 130 КУпАП таких стягнень, як оплатне вилучення ТЗ (за повторне протягом року вчинення будь-якого з порушень, пов'язаного з керуванням ТЗ у стані сп'яніння) чи конфіскація ТЗ (за дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яка двічі протягом року піддавалася адміністративному стягненню за керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння).

Якщо ж повернутися до з'ясування юридичної природи заходів правового режиму воєнного стану, слід зазначити, що більшість із них, дійсно, несе превентивний характер (але це не має відношення до відчуження ТЗ), застосування деяких з них також може викликати несприятливі наслідки для фізичних осіб, утім є мірою з боку держави вимушеною, обумовленою зовнішніми факторами воєнних дій (і законодавець передбачливо намагається їх мінімізувати, наприклад, наступною компенсацією оціночної вартості відчуженого майна). Отже, суто з правової позиції, їх жодним чином не можна асоціювати із заходами виховання, а тим паче покарання громадян. У контексті наведеного важливим аспектом механізму здійснення примусового відчуження майна, у тому числі і ТЗ, видається мотив реалізації цього заходу.

Згадування про мотиви примусового відчуження майна в умовах воєнного стану наводиться в законодавстві надто в загальних рисах «для задоволення потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану» [11, ч.1 ст. 6]. Згадуваний у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» *військово-транспортний обов'язок* устанавлюється, наприклад, з метою задоволення потреб ЗСУ, інших військових формувань на особливий період ТЗ і технікою. Обсяги ТЗ за типами та марками, що заплановано залучити для потреб ЗСУ під час мобілізації, визначаються територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦКСП). [16, ст. 6]. Подібно до наведеного, можна обґрунтувати потреби в додатковому транспорті для військових в умовах воєнного стану, особливо для комплектування Сил територіальної оборони ЗСУ та добровольчих формувань територіальних громад, які ще не встигли здобути необхідного матеріально-технічного оснащення, включаючи ТЗ. Тому в умовах ведення активних бойових дій (пошкодження наявних у користуванні військових ТЗ) потреба ЗСУ, інших військових формувань у залученні додаткових одиниць транспорту для виконання покладених на них завдань є очевидною.

З іншого боку, примусове відчуження конче потрібних для оборони держави ТЗ саме в осіб, які використовують їх з протиправними намірами або грубо порушуючи ПДД, в очах суспільства виглядає цілком виправданим мотивом для такого

заходу. Слід додати, що до числа ТЗ, що були вилучені поліцейськими Дніпропетровської області для подальшого примусового відчуження за означений на початку статті період, крім правопорушень, передбачених 130 КУпАП, потрапило ще три авто, які використовувалися при вчиненні інших кримінальних правопорушень, – у зв'язку з порушеннями ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) (незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу), ст. 263 ККУ (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), ст. 309 ККУ (незаконне зберігання, перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту). З огляду на це, можна констатувати, що «підставами» вилучення ТЗ для їх подальшого примусового відчуження можуть стати й інші факти використання в умовах воєнного стану таких ТЗ особами з протиправною метою.

Оскільки за своїм юридичним змістом рішення про примусове відчуження ТЗ в умовах воєнного стану є управлінським, основоположним базисом та рушійним імпульсом прийняття такого роду рішень є визначена потребами проблема. Ці рішення визначаються необхідністю впливу на об'єкт управління з метою переведення останнього в бажаний суб'єктом стан [17]. Щодо мотиву примусового відчуження ТЗ в умовах особливого правового режиму, у законодавстві можна знайти тільки об'єктивну його складову, а саме визначення потреби держави в додатковому автомобільному транспорті для ЗСУ чи інших військових формувань за наявності юридичного факту (введення на території, де може бути прийняте таке рішення воєнного стану). Конкретні причини, через які вибір може впасти на окремо взятий ТЗ, що перебуває у приватній власності тієї чи іншої фізичної або юридичної особи, у законі не обумовлюються. З цього можемо зробити висновок, що, надаючи загальне право уповноваженим суб'єктам запроваджувати заходи правового режиму воєнного стану, у кожному окремому випадку їх реалізації закон передбачає дискреційність повноважень таких органів (їх посадових осіб) діяти за умовами суспільної необхідності та оперативної ситуації. Нагадаємо, що у юриспруденції *дискреційні повноваження* розглядаються як повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, котре він вважає найкращим за таких обставин (Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2, прийняті 11.03.1980 р. на 316-й нараді) [18]. Таким чином, виявлення ознак проступків, передбачених частинами 1–4 статті 130 КУпАП (пов'язаних із керуванням ТЗ у стані сп'яніння) в умовах воєнного стану цілком можуть виступати причиною обрання саме цього ТЗ серед інших для примусового відчуження на потреби ЗСУ чи інших військових формувань.

Слід звернути увагу, що порядок примусового відчуження майна в умовах воєнного стану не пов'язаний із властивим для деліктних проваджень принципом презумпції невинуватості і не обмежується ним. Рішення про примусове відчуження ТЗ у разі виявлення ознак проступку (ст. 130 КУпАП) гіпотетично може бути прийнято (і фактично приймалося на практиці) до прийняття судом рі-

шення у справі про адміністративне правопорушення про накладення адміністративного стягнення. Тобто достатньо було встановити, у передбачений законом спосіб, ознаки відповідного делікту й оформити відповідні матеріали.

Висновки. Отже, у підсумку вважаємо за доцільне зацентрувати увагу на таких основних для цього дослідження з'ясованих аспектах:

– по-перше, ініційована в умовах воєнного стану військовими адміністраціями різних регіонів нашої країни практика примусового відчуження ТЗ на потреби ЗСУ чи інших військових формувань в осіб, які керували ними в стані (з ознаками) алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а так само відмова особи, яка керує ТЗ, від проходження огляду на стан сп'яніння, відповідно до встановленого порядку, у цілому корелюється з чинним українським законодавством;

– по-друге, подібна практика обумовлена легітимною метою – вона одночасно спрямована на подолання об'єктивних проблем держави в умовах воєнного стану: а) вирішення потреб ЗСУ в транспорті; б) запобігання новим чи іншим правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які здатні призвести до негативних наслідків у результаті дорожньо-транспортних пригод;

– по-третє, примусове відчуження у «правопорушників» ТЗ в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану не є заходом покарання (стягнення), а відповідно, не замінює і не скасовує передбачених законом (нормою відповідної статті КУпАП чи ККУ) санкцій адміністративної чи кримінальної відповідальності за ці правопорушення.

Де-юре, факт скоєння адміністративного правопорушення (у нашому випадку проступку, передбаченого однією з частин ст. 130 КУпАП) не є прямо передбачуваною законом умовою чи підставою застосування заходу правового режиму воєнного стану у вигляді примусового відчуження майна (транспортного засобу). Але де-факто, в умовах об'єктивної потреби ЗСУ чи інших військових формувань у додаткових ТЗ, ця причина цілком може слугувати мотивом суспільної необхідності звернення уваги уповноважених на прийняття відповідного рішення (про примусове відчуження) суб'єктів на таку категорію ТЗ (які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення).

З огляду на зазначене, примусове відчуження ТЗ на оборонні потреби держави потребує окремого порядку реалізації, утім, як свідчить аналіз чинного законодавства, практика реалізації цього заходу правового режиму воєнного стану вимагає суттєвого удосконалення правового регулювання, що становитиме предмет наших подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Використані джерела:

1. Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.07. ХНУВС. Харків, 2010. 34 с.
2. Настюк В. Я., Белевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с.

3. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 22 с.

4. Виприцький А. О. Адміністративний примус в умовах надзвичайного стану: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. ДДУВС : Дніпропетровськ, 2011. 23 с.

5. Веселов М. Ю. Типологія як засіб удосконалення правового регулювання адміністративно-правових режимів. *Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання*. 2018. № 1. С. 62–65. URL : http://lsej.org.ua/1_2018/19.pdf. (дата звернення: 08.04.2022).

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Редакція від 01.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top>. (дата звернення: 08.04.2022).

7. Лобко М. М., Семененко В. М., Фучко А. Й. Деякі аспекти правового режиму воєнного стану в Україні: порядок введення та припинення дії. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 2. С. 6–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2019_2_3. (дата звернення: 08.04.2022).

8. Дубчак В., Федоренко Ю. Чотири умови вилучення авто для воєнних потреб. *Юрліга*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209856_chotiri_umovi_viluchennya_avto_dlya_vonnikh_potreb. (дата звернення: 12.04.2022).

9. Тодоренко І. Відмова надати майно на воєнні потреби. *ЮРИСТ&ЗАКОН*. 2022. № 9 (берез.). ТОВ «ІАЦ «ЛІГА»». 2022. URL : https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA015550. (дата звернення: 08.04.2022).

10. Чміль О., Пінькас Т. На Буковині в нетверезих водіїв вилучили пів сотні авто. *Що відомо про відчуження майна: новини за 15.03.2022*. [Електронний ресурс]. URL : <https://su-spilne.media/217803-na-bukovini-v-netverezih-vodiiv-vilucili-piv-sotni-avto-so-vidomo-pro-vidczuzenna-majna/>. (дата звернення: 11.04.2022).

11. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI. Редакція від 23.04.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#top>. (дата звернення: 11.04.2022).

12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 09.04.2022).

13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Редакція від 17.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1921>. (дата звернення: 11.04.2022).

14. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2001. 220 с.

15. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

16. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. Дата оновлення: 13.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n119>. (дата звернення: 19.04.2022).

17. Костенко О. М. Обґрунтування управлінських рішень з врахуванням якості інформаційно-аналітичної системи менеджменту. *Облік і фінанси АПК: освітній портал*. 20

22. URL : <http://magazine.faa.org.ua/ob-runtuvannya-upravlinskih-rishen-z-vrahuvannya-amakosti-informatsiyno-analitichnoi-sistemi-menedzhmentu.html>. (дата звернення: 03.05.2022).

18. Рішення Колегії суддів Вищого адміністративного суду України від 16.11. 2016 р. № К/800/17306/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62962028>. (дата звернення: 18.02.2022).

References:

1. Kuznichenko, S. O. (2010) Stanovlennia ta rozvytok instytutu nadzvychainykh administratyvno-pravovykh rezhymiv v Ukraini. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Nastiuk, V. Ya., Bielievtseva, V. V. (2009) Administratyvno-pravovi rezhymy v Ukraini. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

3. Mahda, S. O. (2008) Zabezpechennia prav, svobod ta realizatsii обов'язків hromadian v umovakh nadzvychainykh administratyvno-pravovykh rezhymiv. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Vyprytskyi, A. O. (2011) Administratyvnyi prymus v umovakh nadzvychainoho stanu. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

5. Veselov, M. Yu. (2018) Typolohiia yak zasib udoskonalennia pravovoho rehuliuвання administratyvno-pravovykh rezhymiv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal: electronic scientific professional publication, 1*, 62–65. URL : http://lsej.org.ua/1_2018/19.pdf. [in Ukrainian].

6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 389-VIII. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top>. [in Ukrainian].

7. Lobko, M. M., Semenenko, V. M., Fuchko, A. Y. (2019) Deiaki aspekty pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: poriadok vvedennia ta prypynennia dii. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho - Collection of scientific works of the Center for Military Strategic Studies of the Ivan Cherniakhovsky National University of Defense of Ukraine, 2*, 6–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2019_2_3. [in Ukrainian].

8. Dubchak, V., Fedorenko, Yu. Chotyry umovy vyluchennia avto dlia voiennykh potreb. (N. d.) *Yurliga - Yurliga*. N. p. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209856_chotiri-umovi-vyluchennia-avto-dlya-vonnikh-potreb. [in Ukrainian].

9. Todorenko, I. Vidmova nadaty maino na voienni potreby. (2022) *YuRYST&ZAKON - LAWYER & LAW, 9 (March)*. URL : https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA015550. [in Ukrainian].

10. Chmil, O., Pinkas, T. Na Bukovyni v netverezkykh vodiiv vyluchyly piv sotni avto. *Shcho vidomo pro vidchuzhennia maina*. (2022) N. p. URL : <https://susplne.media/217803-na-bukovyni-v-netverezih-vodiiv-vilucili-piv-sotni-avto-so-vidomo-pro-vidchuzenna-majna/>. [in Ukrainian].

11. Pro przedachu, prymusove vidchuzhennia abo vyluchennia maina v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho chy nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy № 4765-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#top>. [in Ukrainian].

12. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy № 254k/96-VR. (1996) Redaktsiia vid 01.01. 2020. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 435-IV. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1921>. [in Ukrainian].

14. Luk'ianets, D. M. (2001) Instytut administratyvnoi vidpovidalnosti: problemy rozvytku. Kyiv : In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

15. Kolpakov, V. K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo). Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

16. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy № 3543-XII. (1993) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n119>. [in Ukrainian].

17. Kostenko, O. M. Obgruntuvannia upravlinskykh rishen z vrakhuvanniam yakosti informatsiino-analitychnoi systemy menedzhmentu. *Oblik i finansy APK: osvitnii portal – Accounting and finance of agro-industrial complex: educational portal*. (2022) N. p. URL : <http://magazine.faa.org.ua/ob-runtuvannya-upravlinskykh-rishen-z-vrahuvannyam-yakosti-informacii-i-ana-litichnoi-sistemi-menedzhmentu.html>. [in Ukrainian].

18. Rishennia Kolehii suddiv Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy № K/800/17306/16. (2016) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62962028>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.04.2022

Vitovitskyi S., Doctor of Science of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi - Kryvyi Rih, Ukraine)

Veselov M., Doctor of Science of Law, Professor, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih - Kropyvnytskyi, Ukraine)

FORCED ALIENATION OF VEHICLES IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

The article considers the theoretical and legal aspects of the new practice for Ukraine on the forced alienation of vehicles for the defense needs of the state in martial law from persons who drove them in a state or with signs of alcohol, drugs or other intoxication. The legislation that determines the grounds, subjects and procedure for the forced alienation of vehicles under martial law for the needs of the state is analyzed. It is emphasized that the measures of the martial law regime are carried out by the state not automatically, but if necessary, dictated by the needs of maintaining the country's defense capabilities (Armed Forces of Ukraine and other military formations). It is proved that the practice of compulsory alienation of vehicles in conditions of martial law in persons who drove them in a state of intoxication (offense under parts 1-4 of Article 130 of the Code of Administrative Offenses) in general does not contradict the requirements of current domestic law. The article analyzes the characteristics of measures of the martial law regime, compared with similar to them (on some grounds) administrative penalties (withdrawal, confiscation). It is established that the forced alienation of vehicles from "offenders" under martial law or state of emergency is not a measure of punishment (recovery), and accordingly does not replace or cancel the statutory sanctions of administrative liability for these offenses. It is emphasized that this practice is due to a legitimate goal – it is also aimed at overcoming the objective problems of the state in martial law: addressing the needs of the Armed Forces of Ukraine in transport; prevention of road safety offenses that could lead to negative consequences as a result of traffic accidents.

Keywords: administrative offense, driving while intoxicated, forced alienation of property, martial law, measures of the legal regime.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.168-177

УДК: 345.92

*Марцун М. І., керівник Чортківської окружної прокуратури Тернопільської області
(м. Чортків, Україна)*

e-mail: martsun_m@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7215-9967>

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 44-3 КУпАП «ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЩОДО КАРАНТИНУ ЛЮДЕЙ»

Стаття присвячена особливостям провадження у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил карантину людей. Специфіка діяльності правоохоронних та інших органів виконавчої влади з виявлення таких правопорушень та притягнення винуватців до адміністративної відповідальності залишається недослідженою. Встановлено перелік органів влади і посадових осіб, які уповноважені складати протоколи про вчинення адміністративних проступків у сфері порушення правил карантину людей. Визначено органи влади, які мають право приймати рішення у справах про подібні адміністративні правопорушення. Зроблено висновок, що норми законодавства про адміністративні правопорушення та галузевого законодавства, яке визначає повноваження органів влади, є неузгодженими. Так Кодекс України про адміністративні правопорушення уповноважує певні органи влади складати протоколи про адміністративні проступки, які полягають у порушенні правил карантину людей. Водночас галузеве законодавство не визначає посадових осіб органів, які мають право складати такі протоколи.

Запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює провадження у справах про адміністративні проступки у сфері порушення правил карантину людей, а саме: надати право працівникам Національної поліції складати протоколи про адміністративні правопорушення в разі появи особи в громадському місці без засобів індивідуального захисту; визначити конкретних посадових осіб органів охорони здоров'я, які матимуть право складати протоколи про адміністративні проступки у сфері порушення правил карантину людей; встановити в Законі України «Про місцеве самоврядування» права конкретних посадових осіб складати протоколи про такі адміністративні правопорушення; ухвалити на рівні міських та/або сільських рад окреме положення про порядок розгляду протоколів про адміністративні правопорушення; передати повноваження виконавчих комітетів місцевих рад з розгляду справ про адміністративні проступки, які полягають у порушенні правил карантину людей, адміністративним комісіям, сформованим із фахівців у галузі права.

Ключові слова: карантин, правила, протокол, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, провадження.

Постановка проблеми. Одним із завдань соціальної держави є охорона здоров'я громадян. Певні карантинні заходи можуть запроваджуватися в разі поширення епідемії інфекційних захворювань. Одним із засобів дотримання обмежень

під час карантину є застосування заходів адміністративної відповідальності до порушників карантинних норм. Адміністративна відповідальність за порушення правил карантину людей встановлена в ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). У разі виявлення таких адміністративних проступків повинно розпочатися провадження у справах про адміністративні правопорушення, яке регулюється нормами КУпАП. Саме тому вивчення особливостей адміністративного провадження у справах про порушення карантину людей є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальній характеристиці провадження у справах про адміністративні правопорушення присвячені праці багатьох науковців. Окремі дослідники вивчали специфіку провадження в разі вчинення певних різновидів адміністративних проступків. Зокрема, В. І. Теремецький вивчав особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення [1, с. 93–101]. Деякі аспекти правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення були предметом дослідження М. В. Ковалів, Ю. Ю. Пайди, О. В. Фазикош [2; 3; 4]. Специфіка провадження у справах про адміністративні правопорушення в галузі цивільної авіації досліджувалася С. М. Москаленком та Л. В. Єрмоленко-Кнєзєвою [5, с. 160–164]. Окремі особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я досліджені в праці Б. В. Логвиненка [6, с. 90–97]. Водночас специфіка провадження у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил карантину не відображена у працях науковців.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є визначення системи органів і посадових осіб, які уповноважені складати і розглядати протоколи у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил карантину людей, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення законодавства, яке регулює провадження в цій категорії справ.

Виклад основного матеріалу. Сутність та особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення відображені в працях багатьох науковців. В. І. Теремецький зазначає, що у випадку неефективності заходів профілактики адміністративних правопорушень винуватці повинні бути притягнені до адміністративної відповідальності у встановленому законодавством порядку [1, с. 98]. Ю. Ю. Пайда визначає провадження в справах про адміністративні правопорушення як правовий інститут, у рамках якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відносини й забезпечується вирішення адміністративних справ, а також запобігання адміністративним правопорушенням [2, с. 219]. М. В. Ковалів стверджує, що провадження у справах про адміністративні правопорушення визначається як низка послідовних дій органів державного управління (посадових осіб), юрисдикційних органів, а в окремих випадках – й інших суб'єктів, що, відповідно до норм адміністративного законодавства, здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності та на забезпечення виконання винесеної постанови [3, с. 247]. Отже, провадження у справах про адміністративні правопорушення включає низку процесуальних дій, які націлені на

встановлення обставин адміністративного правопорушення та притягнення винуватців до адміністративної відповідальності.

Правовою основою для таких проваджень є КУпАП. З огляду на відповідні положення КУпАП, провадження у цій категорії справ включає складання протоколу про адміністративне правопорушення та його розгляд уповноваженими органами влади. О. В. Фазикош стверджує, що підставою для такого провадження є вчинення адміністративного проступку. У межах провадження реалізуються процесуальні повноваження різних органів влади. Під час подібних проваджень складаються відповідні процесуальні документи: протокол про адміністративне правопорушення, постановою у справі, клопотання та скарги [4, с. 247]. Дійсно, у законодавстві детально врегульовано окремі стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення; визначається перелік органів влади і посадових осіб, які можуть складати протоколи про адміністративні правопорушення, та приймати рішення про притягнення громадян до адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність за порушення правил карантину людей встановлена у нормах ст. 44-3 КУпАП. При цьому, у ч.1 ст. 44 КУпАП закріплена відповідальність за порушення санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, встановлених законодавством [7]. Заходи щодо боротьби з інфекційними захворюваннями та можливість запровадження карантину людей передбачені Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб». Саме порушення його норм може бути кваліфіковано, як адміністративний проступок, передбачений у ч.1 ст. 44 КУпАП. Окрім того, у ч.2 ст. 44 КУпАП встановлена відповідальність за перебування в громадських будинках, спорудах, громадському транспорті під час дії карантину без вдягнутих засобів індивідуального захисту [7]. Отже, положення цієї статті КУпАП передбачають відповідальність за вчинення двох різних адміністративних проступків. Варто проаналізувати перелік органів влади й посадових осіб, які уповноважені розглядати протоколи про вчинення цих правопорушень.

Складення протоколу про адміністративні правопорушення потребує виконання певних вимог, установлених законодавством. Згідно зі ст. 255 КУпАП, у разі порушення правил карантину людей право складати протоколи про адміністративний проступок мають працівники Національної поліції, уповноважені посадові особи органів охорони здоров'я, санітарно-епідеміологічної служби та виконавчих комітетів міських, сільських і селищних рад. При цьому в разі вчинення правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 44-3 КУпАП, тобто при появі у громадському місці без засобів індивідуального захисту, протокол про адміністративне правопорушення можуть складати лише уповноважені особи виконавчого комітету місцевої ради [7]. Отже, перелік органів влади, які уповноважені виявляти адміністративні правопорушення, передбачений у ч.1 ст. 44-3 КУпАП, є доволі широким. Водночас у разі скоєння правопорушення, закріпленого в ч.2 ст. 44-3 КУпАП, протокол про його вчинення можуть скласти лише представники органів місцевого самоврядування.

Законодавчі акти, які регулюють певну галузь державного управління, також закріплюють повноважень посадових осіб різних органів влади відносно складання протоколів про адміністративні правопорушення. Наприклад, згідно з п.8 ч.1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», серед повноважень поліцейських вказано здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення [8]. Отже, будь-який поліцейський під час здійснення нагляду за дотриманням законодавства громадянами може скласти протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане із порушенням правил карантину людей.

Під час аналізу нормативно-правових актів, які регулюють сферу охорони здоров'я не вдалося знайти норми, яка б уповноважувала окремих посадових осіб складати протоколи про адміністративні правопорушення. Ані Основи законодавства про охорону здоров'я, ані Положення про Міністерство охорони здоров'я України не містять повноважень уповноважених посадових осіб Міністерства охорони здоров'я України або його територіальних органів щодо складання протоколів у справах про адміністративні правопорушення. Тому залишається незрозумілим, які саме посадові особи органів охорони здоров'я уповноважені складати протоколи про адміністративний проступок щодо порушення правил карантину людей. Відповідна прогалина в законодавстві повинна бути ліквідована.

Також є труднощі у визначенні кола посадових осіб органів санітарно-епідемічного нагляду, які уповноважені складати протокол про адміністративний проступок щодо порушення правил карантину людей. Дійсно, у ст. 47 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» закріплено повноваження посадових осіб санітарно-епідеміологічної служби щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення [9]. Водночас постановою уряду України від 29 березня 2017 року було ліквідовано Держсанепідемслужбу. Завдання і функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства були покладені на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) [10]. Згідно з п.3 Положення про Держпродспоживслужбу, до її завдань належить здійснення державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства, крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду [11]. Отже, Держсанепідемслужба нагепер вже ліквідована. Функції зі здійснення епідеміологічного нагляду до компетенції Держпродспоживслужби не належать. Тому наразі не визначено повноважень посадових осіб певних державних інспекцій зі складання протоколів про адміністративні проступки у сфері порушення правил карантину людей. Вважаємо, що необхідні норми варто передбачити в законодавстві. Інспектори Держпродспоживслужби повинні отримати право складати протоколи про вчинення проступків, передбачених ст. 44-3 КУпАП «Порушення правил щодо карантину людей».

Функції та повноваження органів місцевого самоврядування закріплені в Законі України «Про місцеве самоврядування». У ньому перелічені повноваження виконавчих органів сільських, селищних та міських рад у сфері притягнення до

адміністративної відповідальності. Зокрема, уповноважувати інспекторів з паркування здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення. Виконавчі комітети або створені ними адміністративні комісії мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення, які віднесені до їхньої компетенції [12]. Однак названий Закон України не встановлює повноважень органів місцевого самоврядування щодо визначення посадових осіб, уповноважених складати протоколи про порушення правил карантину людей. Означену прогалину також необхідно усунути.

Таким чином, законодавство про адміністративні правопорушення та галузеве законодавство закріплюють перелік органів влади і посадових осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП. Водночас правове регулювання повноважень окремих посадових осіб щодо складання процесуальних документів у справах про адміністративні правопорушення потребує вдосконалення.

Досліджуючи особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП, необхідно встановити перелік органів влади і посадових осіб, уповноважених розглядати справи про порушення правил карантину щодо людей. Відповідно до ст.ст. 219 і 221 КУпАП, право притягати громадян до адміністративної відповідальності у разі вчинення таких проступків належить виконавчим органам місцевих рад та районним судам України. Згідно зі ст. 219 КУпАП, у разі перебування особи в громадському місці без вдягнутих засобів індивідуального захисту під час оголошення карантину застосовувати адміністративні стягнення мають право виконавчі органи сільських, селищних і міських рад. Варто наголосити, що ч.1 ст. 38 КУпАП передбачає застосування адміністративного стягнення в цьому випадку не пізніше, як через два місяці після його вчинення [7]. Причому, такі протоколи підлягають розгляду не адміністративною комісією виконавчого комітету, а самим виконавчим комітетом. Згідно з п.п.4 п. «б» ч.1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування», виконавчі органи міських, селищних і сільських рад мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення, віднесені законодавством до їх відання [8]. Виконавчі комітети сільських, селищних і міських рад є колегіальними органами. Особливості розгляду протоколів про адміністративні правопорушення колегіальними органами встановлені у ст.ст. 278, 281 КпАП України [7]. Специфіка розгляду таких протоколів колегіальними органами полягає в необхідності оголошення складу цього органу перед початком засідання та ведення протоколу засідання протягом розгляду справи. Водночас кожному органу місцевого самоврядування варто ухвалити власний підзаконний акт про встановлення порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Необхідно наголосити, що основною функцією органів місцевого самоврядування є забезпечення життєдіяльності села або міста. Виконання правоохоронних завдань або здійснення правосуддя не є основними завданнями таких органів. Працівники виконавчого комітету можуть не мати юридичної освіти. Саме ці обставини обґрунтовують необхідність передачі функцій із розгляду справ про ад-

міністративні правопорушення від виконавчих комітетів місцевих рад до адміністративних комісій, утворених відповідною радою. До складу адміністративної комісії повинні бути обрані фахівці в галузі права.

Як зазначалося вище, адміністративні правопорушення, передбачені ч.1 ст. 44-3 КУпАП, мають право розглядати суди України. Тобто в разі порушення санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, встановлених законодавством, протоколи про такі проступки будуть розглянуті районними або районними в місті судами України. Відповідно до ч.2 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення у випадку розгляду справи судом може бути накладено не пізніше, як через три місяці з дня вчинення правопорушення [7]. Звичайно, розгляд справ про адміністративні правопорушення судами є більш професійним і об'єктивним, ніж ухвалення рішень у таких справах органами місцевого самоврядування.

Правила розгляду протоколів про адміністративні правопорушення судами України встановлені у ст.ст. 276–282 КпАП України [7]. Норми законодавства регулюють строк розгляду протоколу про адміністративне правопорушення, умови повідомлення осіб, які беруть участь у справі, підготовку справи до розгляду, порядок встановлення обставин у справі. Права учасників адміністративного провадження, умови оголошення постанови по справі, вручення чи надіслання її копії також встановлені адміністративно-процесуальним законодавством. Дослідники визнають такі проблеми адміністративного провадження, як невизначеність моменту початку провадження та стислі строки розгляду справ про адміністративні правопорушення [5, с. 164]. Б. В. Логвиненко стверджує, що процесуальний статус учасників адміністративного провадження недостатньо закріплений нормами законодавства про адміністративні правопорушення [6, с. 95]. Висловлені проблеми стосуються також і провадження у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил карантину людей. Жодних особливостей розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП, законодавство не встановлює.

Отже, у разі виявлення адміністративних правопорушень, передбачених статтею 44-3 КУпАП, притягати громадян до адміністративної відповідальності мають право суд або виконавчий комітет місцевої ради. Правила розгляду протоколу про адміністративні правопорушення судом чітко встановлені у КУпАП.

Висновки. Отже, адміністративна відповідальність за порушення правил карантину щодо людей встановлена у ст. 44-3 КУпАП. У разі вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 44-3 КУпАП, тобто порушення санітарно-гігієнічних або санітарно-протиепідемічних правил, складати протоколи про адміністративні правопорушення можуть представники багатьох органів влади. Серед уповноважених посадових осіб варто назвати службовців Національної поліції, органів охорони здоров'я, санітарно-епідеміологічної служби та виконавчих комітетів міських, сільських і селищних рад. При тому в разі вчинення правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 44-3 КУпАП, тобто появи в громадському місці без засобів індивідуального захисту, протокол про адміністративне правопорушення можуть складати лише уповноважені особи виконавчого комітету місцевої ради.

Право застосовувати заходи адміністративного стягнення в разі порушення санітарно-гігієнічних або санітарно-протиепідемічних заходів, тобто вчинення адміністративного проступку, передбаченого ч. 1 ст. 44-3 КУпАП, належить судам України. Водночас притягнути до адміністративної відповідальності за появу у громадському місці без засобів індивідуального захисту, тобто у разі скоєння адміністративного проступку, закріпленого в ч.2 ст. 44-3КУпАП, можуть виконавчі комітети місцевих рад. Під час розгляду справ про адміністративні проступки щодо порушення правил карантину людей учасники провадження користуються всіма процесуальними правами, закріпленими нормами КУпАП.

Враховуючи викладене, для вдосконалення провадження у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил карантину людей, необхідно внести такі зміни в законодавство:

1. Надати право працівникам Національної поліції складати протоколи про адміністративні правопорушення в разі появи громадян у громадському місці без засобів індивідуального захисту під час карантину, тобто вчинення ними адміністративного проступку, передбаченого ч. 2 ст. 44-3КУпАП.

2. Визначити конкретних посадових осіб центральних і місцевих органів охорони здоров'я, які матимуть право складати протоколи про адміністративні правопорушення у сфері порушення правил карантину людей. Відповідні норми варто закріпити в Основах охорони здоров'я України та Положенні про Міністерство охорони здоров'я України.

3. Закріпити за конкретними посадовими особами Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів право складати протоколи про адміністративні проступки, пов'язані з порушенням правил карантину людей.

4. Передбачити в Законі України «Про місцеве самоврядування» права конкретних посадових осіб складати протоколи про адміністративні правопорушення у сфері порушення правил карантину людей.

5. Повноваження щодо розгляду протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені ч.2 ст. 44-3 КУпАП, передати від виконавчого комітету місцевої ради до адміністративної комісії, яка буде створена такою радою. Відповідна норма встановлює відповідальність за появу в громадському місці без засобів індивідуального захисту.

6. Вважаємо, що кожній міській або сільській раді варто ухвалити окреме положення про порядок розгляду протоколів про адміністративні правопорушення, у якому передбачити:

- а) строки розгляду протоколу про адміністративні правопорушення;
- б) розгляд протоколу за умови присутності двох третин членів від складу виконавчого комітету;
- в) прийняття рішення більшістю голосів;
- г) обов'язкову присутність юрисконсульта міської або сільської ради під час розгляду протоколів про адміністративні правопорушення;
- д) умови виклику особи, щодо якої може бути ухвалено рішення про притягнення до адміністративної відповідальності;

е) гарантії процесуальних прав осіб, які беруть участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення, встановлені в КУпАП;

ж) порядок оголошення, вручення або надіслання постанови по справі про адміністративне правопорушення.

Усі перелічені заходи можуть покращити ефективність застосування норм адміністративної відповідальності, передбачених у ст. 44-3 КУпАП. Галузеві нормативно-правові акти будуть приведені у відповідність з нормами КУпАП. Наслідком запровадження відповідних змін стане визначення повноважень конкретних посадових осіб різних органів влади щодо складення протоколів про адміністративні проступки в сфері карантину людей. Важливим результатом запропонованих змін може стати вдосконалення роботи правозастосовних органів з притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності.

Використані джерела:

1. Теремецький В. І. Профілактика адміністративних деліктів у сфері використання й охорони лісового фонду України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3 (23). С. 93–101.

2. Пайда Ю. Ю. Деякі аспекти правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 1. С. 209–220.

3. Ковалів М. В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 240–248.

4. Фазикощ О. В. Поняття та сутність провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2012. Випуск 18. С. 183–185.

5. Москаленко С. М., Єрмоленко-Князєва Л. В. Проблеми провадження в справах про адміністративні правопорушення в галузі цивільної авіації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 160–164.

6. Логвиненко Б. В. Окремі особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 90–97.

7. Кодекс про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top>. (дата звернення: 25.05.2022)

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/find?text>. (дата звернення : 25.05.2022)

9. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 404-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>. (дата звернення: 25.05.2022).

10. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 348. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-п>. (дата звернення: 25.05.2022).

11. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п/>. (дата звернення: 25.03.2022).

12. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. (дата звернення: 25.05. 2022).

References:

1. Teremetskiy V. I. (2020) Profilaktyka administratyvnykh deliktiv u sferi vykorystannia y okhorony lisovoho fondu Ukrainy. *Aktualni problemy pravoznavstva – Current issues of jurisprudence*, 3 (23), 93–10. [in Ukrainian].

2. Paيدا Yu. Yu. (2020) Deiakі aspekty pravovoho rehuliuвання provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 1, 209–220. [in Ukrainian].

3. Kovaliv M. V. (2013) Provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporu shennia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 240–248. [in Ukrainian].

4. Fazykosh O. V. (2012) Poniattia ta sutnist provadzhennia u spravakh pro admini stratyvni pravoporushennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria «Pravo» – Scientific Bulletin of Uzhgorod University, Law Series*, 18, 180–182. [in Ukrainian].

5. Moskalenko S. M., Yermolenko L. V. (2019) Problemy provadzhennia v spravakh pro administratyvni pravoporushennia v haluzi tsyvilnoi aviatsii. *Podpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 3, 160–164. [in Ukrainian].

6. Lohvynenko B. V. (2019) Okremi osoblyvosti provadzhennia u spravakh proadmini stratyvni pravoporushennia u sferi okhorony zdorovia. *Publichne pravo – Public law*, 4 (36), 90 – 97. [in Ukrainian].

7. Kodeks pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-Kh. (1984) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top>. [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. (2015) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/find?text>. [in Ukrainian].

9. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naselennia: Zakon Ukrainy vid 24.02.1994 № 404-KhII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>. [in Ukrainian].

10. Deiakі pytannia Derzhavnoi sanitarno-epidemiolohichnoi sluzhby: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.03.2017 № 348. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-п>. [in Ukrainian].

11. Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.09.2015 № 667. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п>. [in Ukrainian].

12. Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. (1997) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.05.2022

Martsum M., Head of the Chortkiv District Prosecutor's Office of the Ternopil Region (Chortkiv, Ukraine)

PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES, PROVIDED BY ART. 44-3 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE "VIOLATION OF THE RULES REGARDING THE QUARANTINE OF PEOPLE"

The scientific article is devoted to the peculiarities of proceedings in cases of administrative misconduct in violation of the rules of quarantine of people. The specifics of the activities of law enforcement and other executive bodies to identify such offenses and bring perpetrators to administrative responsibility remain unexplored. The list of authorities and officials authorized to draw up protocols for committing administrative offenses in quarantine rules violations have been established. Authorities have been identified that have the right to decide on cases of such administrative offenses. It is concluded that the norms of the legislation on administrative offenses and the sectoral legislation that defines the public authorities' powers are often inconsistent. The Code of Ukraine on Administrative Offenses authorizes certain authorities to draw up protocols on administrative misdemeanors, which consist in violating the rules of quarantine of people. At the same time, the sectoral legislation does not define the officials of these bodies who have the right to draw up such protocols.

Several recommendations have been proposed to improve the legislation governing proceedings on administrative offenses in the field of violation of quarantine rules. In particular, the National Police should be given the right to draw up reports on administrative offenses in the event of a person appearing in a public place without personal protective equipment. It is necessary to identify specific officials of health authorities who will have the right to draw up reports on administrative offenses in the field of violation of quarantine rules. The Law of Ukraine On Local Self-Government should establish the rights of specific officials to draw up reports on such administrative offenses. Each city or village council should adopt a separate regulation on the procedure for reviewing protocols on administrative offenses. The powers of the executive committees of local councils to consider cases of administrative misconduct that violate the rules of quarantine of people should be transferred to the administrative commissions formed of specialists in the field of law.

Keywords: quarantine, rules, protocol, administrative offense, administrative liability, proceedings.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.178-189

УДК: 351.74(4)

Нікітін А. А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail : ugsbeplumvs@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7501-2557>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена особливостям визначення правового положення поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони в розрізі функціонування даного правоохоронного органу тієї чи іншої країни сучасності. Звернена увага на складових сектору безпеки й оборони, де виділені суб'єкти та об'єкти такої діяльності. Подібний підхід надав можливість диференціювати складові сектору безпеки й оборони за функціональним призначенням, де окреме місце приділено саме поліції як правоохоронному органу. Деталізовано правосуб'єктність сил безпеки та сил оборони у складі сектору безпеки й оборони. Здійснено аналіз та дослідження правових засад існування поліції низки європейських країн сучасності, де виділені її функції та завдання з урахуванням сфери діяльності.

Здійснено групування функціональної спрямованості та завдань діяльності поліції відповідних держав, що надало можливість виділити групи напрямків діяльності, пов'язаних із захистом публічних та приватних інтересів у контексті превентивної діяльності, виявлення і припинення різного роду правопорушень, надання відповідних соціальних та адміністративних послуг у межах тієї чи іншої сфери суспільного життя.

Унаслідок дослідження функцій та відповідних до них завдань поліції в країнах сучасності, у структурі сектору безпеки й оборони встановлено, що даний правоохоронний орган належить у переважній частині до сил безпеки, предметом діяльності якого є захист тих чи інших національних інтересів, одночасно як в окремих країнах підрозділи поліції також наділяються й функціями приналежності їх до сил оборони. Останнє можна пояснити певними особливостями історико-політичного становлення державності в межах відповідної країни, специфіки геополітичного розташування її території, культурою, сусідством з іншими країнами відповідного соціально-політичного гатунку та іншими факторами.

Встановлено, що міжнародне законодавство, яке створює правові засади поліцейської діяльності, відображає тенденції поступальної еволюції від ліберальної до соціальної правової держави, як наслідок формування поліцейського законодавства на шляху до обслуговування громадянського суспільства.

Запропоновано здійснити імплементацію кращого досвіду країн сучасності щодо закріплення правового положення поліції в складі сил безпеки сектору безпеки й оборони з групуванням функцій і завдань Національної поліції України за викладеними критеріями.

Ключові слова: сектор безпеки й оборони, поліція, функція, завдання, правові засади, забезпечення, безпека, оборона.

© Нікітін А. А., 2022

Постановка проблеми. Національна безпека України як сфера діяльності органів державної влади, громадян, громадських організацій, що спрямована на формування захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів нашої держави від реальних та потенційних загроз в умовах агресії з боку російської федерації набуває особливо яскравого соціально-політичного та правового забарвлення у площині виникнення та реалізації життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечних умов життєдіяльності і добробуту її громадян (національні інтереси України).

У контексті викладеного важливе місце посідає питання визначення правового режиму функціонування системи органів державної влади, на які покладається завдання із забезпечення захищеності вказаних благ та інтересів, серед яких найбільш різноаспектними за функціональним спрямуванням є підрозділи Національної поліції України, які, окрім того, вирізняються й кардинальною трансформацією нормативного підґрунтя протягом останніх років після вступу України в новий період національної самобутності та державності. Наслідком цих міркувань є висновок щодо актуальності вивчення правових засад діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, особливо з урахуванням вивчення закордонного досвіду та визначенням можливих шляхів його імплементації до вітчизняного правового поля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальній характеристиці правового режиму національної безпеки присвячено роботи: В. І. Теремецького, Є. С. Хайнацького (щодо місця епідеміологічного благополуччя населення в змісті національної безпеки) [1], К. І. Долженко (щодо природи терміну «національна безпека» та її складових) [2, с. 17]. Зміст та характерні риси складових сектору безпеки й оборони як системи елементів суб'єктивного та об'єктивного характеру розкриває Е. А. Горбунов [3, с. 85-97], а Г. П. Ситник продовжує дані міркування в сутності функціонального призначення взаємопов'язаної сукупності військових формувань, правоохоронних органів, спеціальних підрозділів та інших сил і засобів, сформованих органами державної влади сектора безпеки й оборони задля забезпечення національної безпеки [4, с. 223]. Досить раціональними та корисними в контексті предмету даного дослідження є роботи Д. Шерр [5, с. 30] та Н. Джонсона [6, с. 13-15], у яких здійснено аналіз кількісної та якісної складових системи сектору безпеки й оборони відповідно. Нарешті безпосередньо місце Національної поліції в складі системи сектору безпеки й оборони присвятили своїй праці такі вчені, як: В. Т. Білоус [7, с. 85], С. В. Петков [8, с. 5], В. В. Безега [9, с. 101-103]. Правове положення поліції в складі сектору безпеки й оборони в окремих країнах сучасності розглянули О. С. Проневич, В. М. Білик (щодо функцій поліції з урахуванням специфіки певної держави) [10; 11], В. В. Чумак, О. С. Проневич (з огляду на завдання поліції різних держав) [12, 13]. Водночас специфіка правового режиму діяльності поліції в складі сектору безпеки й оборони в площині саме компаративістського дослідження потребує більш прискіпливого опрацювання з урахуванням змін, які відбуваються на теренах світового правопорядку останнім часом.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є визначення правових засад функціонування органів поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони України та зарубіжних держав, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на імплементацію зарубіжного досвіду з метою удосконалення вітчизняного законодавства, яке регламентує діяльність поліції.

Виклад основного матеріалу. Розгляд правових засад функціонування органів поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони неможливий без з'ясування природи даної сфери життєдіяльності держави як системи відповідних суб'єктів з їх специфічними повноваженнями. Дійсно, відповідно до пункту 16 частин 1 ст. 1 Закону України «Про Національну безпеку» [14], сектором безпеки й оборони є система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених, згідно із законами України, військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і, відповідно до Конституції та законів України, за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Наведене визначення надає можливість виокремити наступні характерні тези поданої дефініції: 1) це система спеціально створених державою органів та підрозділів, на які покладено специфічні функції у сфері правоохоронної, безпекової діяльності особливого характеру; 2) перебування діяльності наведеної системи органів та підрозділів під демократичним цивільним контролем; 3) спрямованість цієї діяльності на захист національних інтересів України від загроз.

З огляду на виокремлені риси дефініції «поняття сектору безпеки й оборони», аналізуючи нормативний матеріал розглянутого закону щодо сутності сил безпеки як правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту та інших органів, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України, а також сутності сил оборони як Збройних Сил України, а також інших утворених, відповідно до законів України, військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави, можна переформатувати викладене визначення таким чином: сектором безпеки й оборони є система сил безпеки й сил оборони, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем, громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Таким чином, законодавство надає можливість виділити три категорії суб'єктів сектору безпеки й оборони, а саме: систему сил безпеки, систему сил оборони, діяльність яких безпосередньо перебуває під демократичним цивільним контролем, а також громадян та громадські об'єднання, які добровільно беруть уч-

асть у забезпеченні національної безпеки України. З урахуванням предмету даного дослідження необхідно встановити приналежність поліції в Україні та зарубіжних країн до однієї з перших двох груп суб'єктів.

З урахуванням аналізу наявних досліджень та положень вітчизняного законодавства до сил оборони поліцію можна віднести за умови, що даний суб'єкт правоохоронної діяльності виконує функції із забезпечення оборони держави, а до сил безпеки – за умов покладення на поліцію функцій із забезпечення національної безпеки України.

Оскільки, як було зазначено вище, національна безпека України включає захищеність сукупності національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, а національними інтересами України є життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян, то цілком слушним буде обраний зазначеними вченими напрямок дослідження правових засад діяльності поліції функціонального призначення відповідних органів та підрозділів.

Дослідження нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції в Україні свідчать про виокремлення таких основних функцій даного правоохоронного органу. Згідно зі ст. 1 Закону Латвійської Республіки «Про поліцію», головним функціональним призначенням поліції є захист життя, здоров'я, прав та свобод і майна осіб, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних загроз [15]. Ст. 16 Закону Грузії «Про поліцію» поряд з основною функцією щодо попередження загроз, з метою забезпечення громадської безпеки і правопорядку, також налічує й перелік інших функцій: захист прав і свобод людини, захист майна фізичних та юридичних осіб від протиправного посягання, прийняття превентивних заходів з метою попередження та припинення злочинів та інших правопорушень; виявлення злочинів та інших правопорушень й відповідне правове реагування на підставі повноважень, наданих чинним законодавством; дотримання і контроль за правовим режимом Державного кордону та морського простору; аналіз злочинів та інших правопорушень, очікуваних загроз, ризиків, викликів, а також розроблення стратегії боротьби зі злочинністю; здійснення дозвільної, ліцензійної та реєстраційної діяльності, забезпечення безпеки дорожнього руху; дотримання безпеки учасників кримінального процесу; боротьба з нелегальною міграцією, превенція, припинення нелегальної міграції та забезпечення виконання інших вимог, передбачених чинним законодавством; здійснення пошуково-рятувальних робіт; реагування на надзвичайні ситуації; виконання інших функцій під час воєнного та надзвичайного стану відповідно до вимог законодавства [16]. Закон Республіки Кіпр «Про поліцію» 2004 року в ст. 5 головною функцією поліції визначає підтримання правопорядку, збереження миру, попередження й розслідування злочинів та затримання злочинців. Водночас, в умовах надзвичайних ситуацій, пов'язаних з війною та інших екстраординарних обставин, ст. 6 вказаного нормативно-правового акту допускає можливість використання поліції з метою реалізації оборонних функцій [17].

Погоджуючись з думкою О. С. Проневича щодо того, що функції поліції обумовлюють її цілі й завдання [10, с. 141], необхідно звернути увагу на поширений перелік завдань, які висувуються перед даним правоохоронним органом. Так за результатами аналізу різних підходів до групування завдань поліції, визначених у законодавстві інших країн, В. В. Чумаком [12] запропоновано виділяти за законодавством Литовської Республіки завдання щодо: захисту прав і свобод людини; забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; надання допомоги в надзвичайних ситуаціях; запобігання злочинам та іншим правопорушенням; виявлення та розслідування злочинів та інших правопорушень; контроль за безпекою дорожнього руху.

Згідно зі ст. 1 Закону Республіки Польща «Про поліцію», у ряді основних завдань поліції визначено: 1) захист життя і здоров'я людей та майна від протиправних посягань; 2) охорона громадської безпеки та порядку, у тому числі забезпечення спокою в громадських місцях та в громадському транспорті, у дорожньому русі й на водоймах загального користування; 3) ініціювання та організація заходів, спрямованих на попередження вчинення злочинів і правопорушень, а також криміногенних явищ, і взаємодія в цьому відношенні з державними органами й органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями; 4) ведення контртерористичної діяльності, згідно із законодавством щодо антитерористичної діяльності; 5) виявлення злочинів та правопорушень і притягнення до відповідальності винних; 6) охорона об'єктів, у яких розміщуються члени Ради міністрів; 7) нагляд за спеціалізованими формуваннями воєнізованої охорони; 8) контроль за дотриманням порядку та адміністративних регламентів, що пов'язані з громадською діяльністю або діють у громадських місцях; 9) співпраця з поліцією інших країн та міжнародними організаціями; 10) опрацювання кримінальної інформації, у тому числі персональних даних; 11) ведення масивів даних, що містять зібрану уповноваженими органами інформацію про відбитки пальців осіб, нествановлених відбитків пальців з місця злочину і результатах аналізу ДНК. Окрім наведеного, законодавство цієї країни свідчить про поширений перелік подібних завдань у межах відповідних нормативних актів [18].

Закон «Про поліцію» федеральної землі Баден-Вюртемберг Німеччини передбачає головним завданням поліції попередження загроз, що виходять від окремих осіб та від суспільства, які загрожують суспільній безпеці та правопорядку, а також усунення порушень громадської безпеки та порядку, наскільки це вимагається в інтересах суспільства, зокрема забезпечення конституційного порядку й безперешкодного здійснення цивільних прав (§ 1). Зазначеним нормативно-правовим актом розширено коло завдань поліції, які можуть бути регламентованими іншими правовими актами [19]. Так у межах Взірцевого проєкту єдиного закону про поліцію федерації та земель Німеччини здійснено певну типізацію завдань поліції, де виокремлено: захист особистих прав; усунення загроз публічній безпеці та порядку, профілактика злочинів та здійснення заходів кримінального переслідування; негайне інформування органів влади про події, про усі події, що потрібно для реалізації ними визначених законодавством повноважень; надання

допомоги іншим суб'єктам публічної влади під час виконання відповідних приписів; виконання поліцією решти визначених законодавством завдань, як-то забезпечення публічного порядку під час проведення демонстрацій, контроль за обігом вогнепальної зброї та вибухових речовин [20].

Слушним є підхід О. С. Проневича на шляху класифікації завдань поліції за наслідками дослідження правових засад її функціонування в окремих країнах сучасності [13, с. 58]. Необхідно використати запропоновану класифікацію та удосконалити наявні групи завдань поліції, а також навести приклади з урахуванням правових засад функціонування поліції у проаналізованих країнах: 1) стратегічні завдання (щодо підтримання безпеки, спокою, миру та порядку в суспільстві – Данія; щодо забезпечення і зміцнення порядку та спокою в країні – Мальта; з приводу підтримання миру і порядку та забезпечення безпечного соціального розвитку громадян, включаючи виконання загальних поліцейських обов'язків та забезпечення безпеки на дорогах – Греція; попередження загроз з метою забезпечення громадської безпеки та правопорядку – Грузія); 2) завдання у сфері забезпечення особистої та майнової безпеки (щодо захисту життя і здоров'я, гідності людей та майна від протиправних посягань – Словенія та Польща; з приводу гарантій особистої та громадської безпеки – Литва; захист прав і свобод людини – Грузія); 3) із захисту суспільства та держави від злочинних посягань (щодо запобігання та розкриття злочинів, затримання правопорушників – Кіпр; профілактика та розслідування злочинів та інших правопорушень – Латвія; захист майна фізичних осіб та юридичних осіб від протиправного посягання – Грузія); 4) завдання у сфері охорони публічного порядку (забезпечення безпеки людей та суспільства – Латвія; контроль за дотриманням громадського порядку та адміністративних регламентів, пов'язаних із громадською діяльністю та діючих в громадських місцях, а також охорона громадської безпеки та порядку, у тому числі забезпечення спокою в громадських місцях та в громадському транспорті, у дорожньому русі і на водоймах загального користування – Польща; забезпечення безпеки учасників зборів, мітингів, демонстрацій – Грузія); 5) завдання соціального характеру (виконання пошуково-рятувальних робіт та реагування на надзвичайні ситуації, надання допомоги постраждалим особам та особам, що знаходяться в безпорадному стані – Грузія, Кіпр, Литва; проведення протипожежних заходів – Кіпр); 6) завдання щодо створення умов для належного здійснення кримінального судочинства (забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – Грузія; виконання судових рішень, постанов та вказівок прокурора, пов'язаних зі здійсненням обшуків та слідчих дій – Латвія); 7) завдання із забезпечення порядку перетину державного кордону (забезпечення охорони державного кордону, боротьба з нелегальною міграцією – Грузія, Німеччина); 8) завдання з надання адміністративних послуг (нагляд і контроль дорожнього руху – Латвія, Кіпр; здійснення дозвільної, ліцензійної та реєстраційної діяльності – Грузія); 9) завдання із забезпечення охорони (забезпечення безпеки представників зарубіжних держав та міжнародних організацій – Грузія; охорона офіційних осіб, федеральних будівель і дипломатичних місій – Німеччина); 10) завдання у сфері оборони держави

(забезпечення збереження миру – Кіпр; забезпечення безпеки державних мобілізаційно-призовних пунктів та оперативно-управлінських штабів й повно мобілізаційної готовності особового складу поліції – Грузія).

Наведений аналіз надає можливість виокремити більшу частину функцій та відповідних до них завдань, які саме відображають приналежність поліції в тій чи іншій країні сучасності у структурі сектору безпеки й оборони саме до сил безпеки, де мова йде про захист тих чи інших національних інтересів (життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет країни, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян), у той час як в окремих країнах підрозділи поліції також наділяються й функціями приналежності їх до сил оборони. Останнє можна пояснити певними особливостями історико-політичного становлення державності в межах відповідної країни, специфіки геополітичного розташування її території, культурою, сусідством з іншими країнами відповідного соціально-політичного гатунку та іншими факторами. Зокрема, саме вказані обставини віднайшли відображення в спеціальному законодавстві, що регламентує правове положення поліції в структурі сектору безпеки й оборони таких країн, як Кіпр та Грузія.

Водночас, визначаючи місце поліції в структурі сил оборони, згідно з міжнародним законодавством, необхідно дійти таких висновків. На міжнародно-правовому рівні наявне унормування питання функціонального призначення органів та підрозділів поліції при веденні воєнних дій на території, яка нею обслуговується. Так у відповідності до положень Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про Декларацію про поліцію» поліцейський продовжує виконувати свої завдання охорони громадян і майна під час війни і ворожої окупації в інтересах цивільного населення. Тому він не має статусу «учасника військових дій» і до нього не відносяться положення Третьої Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, що стосується поводження з військовополоненими, але до нього дотичні положення Четвертої Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року щодо захисту цивільного населення під час війни [21]. Тому, вочевидь, з урахуванням наведених положень міжнародного законодавства, на органи та підрозділи поліції не можуть покладатися функції із забезпечення оборони держави, що зміщуватиме природу призначення даного правоохоронного органу. Наведене міркування необхідно сприймати з урахуванням викладених зауважень з приводу специфіки конкретно визначеної країни в даній сфері.

Додатково необхідно звернути увагу на правовий статус поліції за Декларацією про поліцію, де визначено, що поліцейські органи – це державні органи, створені за законом, що відповідають за дотримання закону. Тобто в наведеному безпосередньо виключається приналежність поліції до сил оборони, а функції та завдання поліції в межах даного міжнародно-правового акту охоплюються правоохоронною спрямованістю в рамках саме національної безпеки, відносячи забезпечення оборони держави до функцій інших суб'єктів. Хоча, приписи низки держав сучасності, у тому числі й учасників Європейського Союзу, поліцію визнача-

ють як воєнізоване формування або орган державної влади (Польща, Латвія), однак наявна практика нормотворчого закріплення сутності поліції як особливого виду державної служби з нівелюванням військової сутності (Грузія, Німеччина), що узгоджується з поступальною еволюцією від ліберальної до соціальної правової держави й міжнародного поліцейського законодавства на шляху до обслуговування громадянського суспільства [22, с. 47]. Указана тенденція була відображена й у реформуванні системи органів внутрішніх справ України у 2016 році й створенні Національної поліції України, де головним завданням даного правоохоронного органу було визначено перехід до діяльності з надання адміністративних поліцейських послуг сервісного характеру.

Викладені міркування надають привід до імплементації кращого досвіду країн сучасності щодо закріплення правового положення поліції у складі сил безпеки сектору безпеки й оборони з групуванням функцій та завдань Національної поліції України за викладеними критеріями.

Враховуючи викладене, за наслідками з'ясування правових засад функціонування поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони за законодавством країн сучасності та України зроблено наступні висновки:

1) запропоновано під сектором безпеки й оборони сприймати систему сил безпеки й сил оборони, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем, громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України;

2) згруповано суб'єктів сектору сил безпеки й оборони за їх правовим положенням з огляду на їх функціональну діяльність та відповідні завдання;

3) проаналізовано об'єкти національної безпеки, на підставі чого зроблено висновок про доцільність виокремлення функцій та завдань поліції як засобу до виокремлення правового статусу даного суб'єкта правоохоронної діяльності будь-якої країни сучасності;

4) здійснено характеристику правового положення поліції окремих країн Європи за функціональним спрямуванням діяльності та обсягом визначених національним законодавством завдань на предмет віднесення до однієї з груп суб'єктів сектору безпеки й оборони;

5) здійснено групування функціональної спрямованості та завдань діяльності поліції відповідних держав, що надало можливість виділити групи напрямків діяльності, пов'язаних із захистом публічних та приватних інтересів у контексті превентивної діяльності і виявлення та припинення різного роду правопорушень, надання відповідних соціальних та адміністративних послуг у межах тієї чи іншої сфери суспільного життя;

6) зроблено висновок, що більшу частину функцій та відповідних до них завдань, які саме відображають приналежність поліції в тій чи іншій країні сучасності в структурі сектору безпеки й оборони саме до сил безпеки, де мова йде про захист тих чи інших національних інтересів, одночасно як в окремих країнах підрозділи поліції також наділяються й функціями приналежності їх до сил оборони. Останнє можна пояснити певними особливостями історико-політичного станов-

лення державності в межах відповідної країни, специфіки геополітичного розташування її території, культурою, сусідством з іншими країнами відповідного соціально-політичного ґатунку та іншими факторами.

7) встановлено, що міжнародне законодавство, яке створює правові засади поліцейської діяльності, відображає тенденції поступальної еволюції від ліберальної до соціальної правової держави і, як наслідок, формування поліцейського законодавства на шляху до обслуговування громадянського суспільства;

8) зроблено умовивід з приводу імплементації кращого досвіду країн сучасності щодо закріплення правового положення поліції у складі сил безпеки сектору безпеки і оборони з групуванням функцій та завдань Національної поліції України за викладеними критеріями.

Результати даного дослідження мають перспективу подальшого використання в наукових напрацюваннях з приводу удосконалення правового положення поліції як суб'єкта сектора безпеки та оборони під кутом зору того чи іншого інтересу, що є об'єктом даної сфери життєдіяльності суспільства.

Використані джерела:

1. Teremetskiy V., Khainatskiy Y. Epidemiological Well-being of the Population as a Component of the State's National Security. Social and Human Sciences. *Polish-Ukrainian scientific journal*. 2021, 01(29). URL : <https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>.

2. Долженко К. І. Адміністративне забезпечення інформаційної безпеки регіону: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 198 с.

3. Горбунов Е. А. Самоорганизация систем и прогнозирование внешнеполитических, экономических и социальных аспектов. Київ : Ника-Центр, 2005. 320 с.

4. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник. Київ. НАДУ, 2011. 730 с.

5. Шерр Д. Реформа сектора безпеки в Україні: західний погляд. *Матеріали та документи міжнародного семінару 17-18 листопада «Освітні аспекти реалізації 256 Цільового плану Україна – НАТО 2004 в структурах сектору безпеки держави»*. Дніпропетровськ, 2004. С. 28-32.

6. Johnson Neil, F.(2007) 'Two's Company, Three is Complexity. A simple guide to the Science of all Sciences', Oxford: Onewor Publications, p. 236. URL : <https://comunidad.udistrital.co/malzate/files/2014/08/SegundaLectura.pdf>.

7. Ковальський В. С., Білоус В. Т., Демський С. Е. та ін. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: навч. посібн.; відп. ред. Я. Кондратьєв. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 320 с.

8. Закон України про Національну поліцію. Науково-практичний коментар [С. В. Петков, В. В. Ерищаченко, О. Е. Комісаров та ін.]; за заг. ред. С. В. Петкова. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 292 с.

9. Безега В. В. Загальна характеристика адміністративно-правового статусу національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4 (290). С. 99-103.

10. Проневич О. С. Функції поліції (міліції): нормативно доктринальна інтерпретація. *Право і Безпека*. 2010. № 4 (36). С. 141-146. URL : <http://surl.li/cddmg>. (дата звернення: 28.05.2022).

11. Білик В. М. Порівняльно-правовий аналіз функцій поліцейських апаратів зарубіжних країн та міліції України в умовах європейської інтеграції. *Бюлетень обміну досвідом МВС України*. 2008. № 174. С. 155–161.
12. Чумак В. В. Завдання поліції в поліцейському праві сучасних держав. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 220–228.
13. Проневич О. С. Завдання поліції (міліції) у юридичній поліцействі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). С. 191–205.
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 28.05.2022)
15. Закон Латвійської Республіки «Про поліцію». URL : <https://likumi.lv/ta/en/id/67957>. (дата звернення: 28.05.2022).
16. Закон Грузії «Про поліцію». URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>. (дата звернення: 28.05.2022 року).
17. Ο περί Αστυνομίας Νόμος Κυπριακής Δημοκρατίας 2004. URL : http://www.cylaw.org/nomoi/enor/non-ind/0_285/index.html (дата звернення: 28.05.2022)
18. Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r. *Dziennik Ustawowy*. 2007. № 43. Poz. 277.
19. Polizeigesetz (PolG) Vom 6. Oktober 2020. URL : <https://cutt.ly/wJlvZ3Z>. (дата звернення: 28.05.2022).
20. Musterentwurf eines einheitlichen Polizeigesetzes des Bundes und Länder . Gallwas H.-U. Polizei und Bürger. Rechtsfragen zu polizeilichem Handeln. München, 1993. S. 112–143.
21. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690(1979) «Про Декларацію про поліцію». Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О. А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2013. С. 16– 18.
22. Ebnöther K. Der Heimatsschutz als polizeiliches Problem. Zürich, 1956. 135 s.

References:

1. Teremetskiy V., Khainatskiy Y. (2021) Epidemiological Well-being of the Population as a Component of the State's National Security. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*, 01(29). URL : <https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>. Available at: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/22.html>. [in English].
2. Dolzhenko K. I. (2016) Administratyvne zabezpechennia informatsiinoi bezpeky rehionu. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian]
3. Gorbunov, E. A. (2005) Samoorganizaciya sistem i prognozirovanie voennopoliticheskikh, ekonomicheskikh i socialnykh aspektov. Kyiv : Nika-Centr. [in Russian]
4. Sytnyk, H. P. (2011) Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady) : Pidruchnyk. Kyiv. NADU. [in Ukrainian]
5. Sherr, D. (2004) Reforma sektora bezpeky v Ukraini: zakhidnyi pohliad. *Materialy ta dokumenty mizhnarodnoho seminaru 17-18 lystopada «Osvitni aspekty realizatsii 256 Tsilovoho planu Ukraina – NATO 2004 v strukturakh sektoru bezpeky derzhavy» - Proceedings of the International Seminar on November 17-18 "Educational Aspects of Implementation of the 256th NATO-Ukraine Target Plan 2004 in the Structures of the State Security Sector"*. Dnipropetrovsk, 28-32. [in Ukrainian]
6. Johnson Neil, F. (2007) Two's Company, Three is Complexity. A simple guide to the Science of all Sciences, Oxford: Onewor Publications, 236. URL : <https://comunidad.Udistrital.edu.co/malzate/files/2014/08/SegundaLectura.pdf>. [in English].

7. Kovalskyi, V. S., Bilous, V. T., Demskyi, S. E. et al. (2002) Sud, pravookhoronni ta pravozakhysni orhany Ukrainy: navch. posibn.; Ya. Kondratev (Ed.). Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian]

8. Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiiu. Naukovo-praktychnyi komentar (2016) [S. V. Pietkov, V. V. Erytsachenko, O. E. Komisarov et al.] ; S. V. Pietkov (Ed.)-2 - he vyd. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]

9. Bezeha, V. V. (2020) Zahalna kharakterystyka administratyvno-pravovoho statusu natsionalnoi politsii yak sub'iektu sektoru bezpeky i oborony. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 4 (290), 99–103. [in Ukrainian]

10. Pronevych, O. S. (2010) Funktsii politsii (militsii): normatyvno doktrynalna inte rpretatsiia. *Pravo i Bezpeka - Law and Security*, 4 (36), 141–146. URL : <http://surl.li/cddmg>. [in Ukrainian]

11. Bilyk, V. M. (2008) Porivnialno-pravovyi analiz funktsii politseyskykh aparativ zarubizhnykh krain ta militsii Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii. *Biuletyn obminu dosvidom MVS Ukrainy - Bulletin of experience exchange of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*, 174, 155–161. [in Ukrainian]

12. Chumak, V. V. (2016) Zavdannya politsii v politseiskomu pravi suchasnykh derzhav. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2, 220–228. [in Ukrainian]

13. Pronevych, O. S. (2010) Zavdannya politsii (militsii) u yurydychnii politseistyti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4 (51), 191– 205. [in Ukrainian]

14. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. (2018) *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian]

15. Zakon Latvieskoi Respubliki «Pro politsiiu». N. d. N. p. URL : <https://likumi.lv/ta/en/en/id/67957>. [in Ukrainian]

16. Zakon Hruzii «Pro politsiiu». N. d. N. p. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>. [in Ukrainian]

17. Ο περί Αστυνομίας Νόμος Κυπριακής Δημοκρατίας 2004 (2004) N. d. URL : http://www.cylaw.org/nomoi/enop/ non-ind/0_285/index.html. [in Ukrainian]

18. Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r. (2007) N. p. *Dziennik Ustawowy*, 43, 277. [in Polish].

19. Polizeigesetz (PolG) Vom 6. Oktober 2020. (2020) N. p. URL : <https://cutt.ly/wJvZ3Z>. [in English].

20. Musterentwurf eines einheitlichen Polizeigesetzes des Bundes und Länder. (1993) Gallwas H.-U. Polizei und Bürger. Rechtsfragen zu polizeilichem Handeln. München, 112–143. [in German].

21. Rezoliutsiia Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy № 690(1979) «Pro Deklaratsiiu pro politsiiu» (2013). Status politsii: mizhnarodni standarty i zarubizhne zakonodavstvo / O. A. Banchuk (Ed.). Kyiv: Moskalenko O. M., 16–18. [in Ukrainian]

22. Ebnöther, K. (1956) Der Heimatsschutz als polizeiliches Problem. Zürich. [in German]

Стаття надійшла до редакції 04.06.2022

Nikitin A., Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of administrative law and of the administrative process of the Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR: FOREIGN EXPERIENCE

The scientific article is devoted to the peculiarities of determining the legal status of the police as a subject of the security and defense sector in terms of the functioning of this law enforcement agency in a particular country today. Attention is paid to the components of the security and defense sector, where the subjects and objects of such activities are identified. This approach has made it possible to differentiate between the components of the security and defense sector and the functional purpose, where a special place is given to the police as a law enforcement agency. Legal personality in the security and defense sector of the security and defense forces is detailed. The analysis and research of legal bases of existence of police of a number of the European countries of the present time where its functions and tasks taking into account sphere of activity are allocated is carried out.

The functional orientation and tasks of the police of the respective states were grouped, which made it possible to identify groups of activities related to the protection of public and private interests in the context of preventive activities and detection and cessation of various offenses, provision of relevant social and administrative services. another sphere of public life.

It is concluded that most of the functions and related tasks, which reflect the affiliation of the police in a modern country in the structure of the security and defense sector to the security forces, where it is about protecting certain national interests, while in some countries, police units are also endowed with the function of belonging to the defense forces. The latter can be explained by certain features of the historical and political formation of statehood within the country, the specifics of the geopolitical location of its territory, culture, neighborhood with other countries of the relevant socio-political type and other factors.

It is established that the international legislation, which creates the legal basis for policing, reflects the trends of progressive evolution from liberal to social rule of law, as a consequence of the formation of police legislation on the way to serving civil society.

It is proposed to implement the best experience of modern countries in consolidating the legal status of the police in the security forces of the security and defense sector by grouping the functions and tasks of the National Police of Ukraine according to the above criteria.

Keywords: security and defense sector, police, function, tasks, legal framework, security, defense.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.98.190-201

УДК: 343.983.7

*Гамалюк Б. М., кандидат наук з державного управління, провідний юрисконсульт
Івано-Франківського НДЕКЦ МВС (м. Івано-Франківськ, Україна)*

e-mail: b.m.gamalyuk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0986-1259>

*Ходирєва І. Т., судовий експерт відділу біологічних досліджень та обліку
Івано-Франківського НДЕКЦ МВС (м. Івано-Франківськ, Україна)*

e-mail: InnaYatskiv@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4318-7122>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ОБЛІКУ ГЕНЕТИЧНИХ ОЗНАК ЛЮДИНИ

Статтю присвячено окремим питанням правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи в сучасній доктрині процесуального права та питанням реєстрації і ведення обліку генетичних ознак людини в Україні. Проаналізовані думки науковців, які здійснювали дослідження у сфері використання спеціальних знань у юриспруденції. Наголошено, що українська доктрина процесуального права має орієнтуватися на успішні моделі розвинутих країн, використовувати новітні методики із проведення експертної діяльності в системі отримання доказів та доказування. ДНК-ідентифікація на сьогодні є одним із найбільш визнаних у світі способів точного встановлення особи. Судова молекулярно-генетична експертиза об'єктів біологічного походження людини в Україні здійснюється судовими експертами із використанням спеціальних знань у галузі молекулярної генетики та застосування методів ДНК-аналізу з метою встановлення фактів, що мають юридичне значення. До правових питань, які потребують державного регулювання, відповідно до нових потреб правоохоронної діяльності, можна віднести наступні: це: гармонізація законодавства України у сфері судово-експертної діяльності до норм Європейського Союзу; прийняття окремого спеціального нормативного акту у формі закону стосовно обліку генетичних ознак людини в Україні; перегляд чинних норм права з приводу забору біологічного матеріалу для проведення експертиз; удосконалення механізмів захисту прав суб'єктів молекулярно-генетичної експертизи; створення правових механізмів щодо формування національних баз даних ДНК людини; перегляд порядку використання результатів, адаптація національних стандартів обліку та ведення баз даних ДНК людини до міжнародних; удосконалення інституційної системи управління тощо. Належне нормативне врегулювання інституту проведення молекулярно-генетичної експертизи та реєстрації геномної інформації людини в національній системі права збільшить ефективність у нагромадженні, реєстрації інформації до автоматизованої бази даних і значно посилить роботу

©Гамалюк Б. М.,

Ходирєва І. Т., 2022

судової системи та правоохоронних органів в частині розкриття злочинів, розшуку безвісно зниклих осіб, встановлення осіб невідомих трупів, ідентифікації жертв військових злочинів, ідентифікацію злочинців тощо.

Ключові слова: судова експертиза, молекулярно-генетична експертиза, ДНК-аналіз, експертна діяльність, державне управління, докази та доказування.

Постановка проблеми. Запровадження новітніх методик встановлення особи та її біологічних слідів у правоохоронній і судовій діяльності є пріоритетним напрямком доказування в розслідуванні злочинів під час війни та ідентифікації осіб. Незважаючи на той факт, що дослідження у сфері молекулярної генетики проводилися вже досить давно, експертна діяльність за допомогою ДНК-аналізу в Україні є відносно молодим напрямком криміналістики. Використання молекулярно-генетичної експертизи надає можливість вирішення цілого ряду спеціальних задач у сучасній доказовій діяльності, допомагає виявити істотні ознаки злочину і створити цілісну доказову базу стосовно походження біологічного сліду від конкретної особи, спорідненості й ідентифікації невідомих трупів, статевої приналежності біологічного матеріалу тощо.

Враховуючи пріоритети державної політики в період воєнного часу щодо застосування молекулярно-генетичної експертизи, слід зауважити на необхідності удосконалення цього інституту права як на законодавчому, так і на практичних рівнях. У сфері правового регулювання це удосконалення чинних нормативних актів з приводу гармонізації національного законодавства із європейським правом, механізмів захисту прав суб'єктів молекулярно-генетичної експертизи, правових підстав отримання біологічного матеріалу для проведення експертизи, порядку використання результатів та створенню правових механізмів щодо формування національних баз даних ДНК, а також адаптації національних баз до міжнародних стандартів тощо. У сфері діяльності правоохоронних органів це збільшення кількості акредитованих лабораторій молекулярно-генетичних досліджень при експертних установах, вирішення питання про комплектацію лабораторій необхідним обладнанням та реактивами, а також рівня підготовки спеціалістів у правоохоронній системі з приводу вилучення та дослідження слідів біологічного походження, забезпеченість кваліфікованими експертами з правом проведення судової біологічної експертизи за експертною спеціальністю 9.5. «Молекулярно-генетичні дослідження» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час використання спеціальних знань щодо застосування результатів молекулярно-генетичної експертизи у правовій доктрині держави привертає увагу багатьох національних і зарубіжних учених, серед яких праці Р. Г. Аббасова, Н. М. Дяченко, Г. Ф. Кривди, Р. Г. Кривди, С. В. Петричук, А. С. Повх, В. Т. Нора, О. В. Матарикіної, Р. Л. Степанюк, М. Г. Щербаківською, С. М. Романчук, М. Є. Шумили, І. Я. Фрідмана та ряду інших науковців. Незважаючи на широке коло досліджень, дискусії щодо використання спеціальних знань не припиняються, тому потребують подальшого удосконалення наукові положення з метою формування практичних рекомендацій щодо особливостей застосування результатів молекулярно-генетичної експертизи.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження проблем правового регулювання та державного управління у сфері застосування молекулярно-генетичної експертизи в Україні й пошук дієвих заходів, які сприятимуть їх вирішенню.

Виклад основного матеріалу. Можливість проведення експертиз у період ведення військових дій є надзвичайно важливим напрямком доказування в національній судовій, правоохоронній системі та діяльності Міжнародного кримінального суду. Особливої актуальності набуває здійснення молекулярно-генетичної експертизи. Однак, у вітчизняній криміналістичній літературі та правових дослідженнях, як правильно зауважують у своїх працях Р. Л. Степанюк та В. В. Іонова, недостатньо висвітлена ця тематика [14, с. 307; 13, с. 175]. За допомогою ДНК-аналізу можна розшукувати безвісно зниклих осіб, здійснювати встановлення особи невпізнаних трупів, ідентифікувати жертви авто та авіакатастроф тощо. На сьогодні судово-експертні установи України входять у систему Європейської мережі судово-експертних установ ENFSI і, відповідно до взятих Україною на себе зобов'язань, стандарти проведення судових експертиз, включаючи судові молекулярно-генетичні експертизи та системи обліку, мають підходити під відповідні міжнародні та європейські стандарти.

На національному рівні можливість проведення молекулярно-генетичних експертиз в Україні та використання баз даних ДНК, як доказової бази, регулюється на основі загальних вимог до експертного провадження та обліку даних, які застосовуються до судових молекулярно-генетичних експертиз, як різновиду судової експертизи, а саме, щодо: підстав проведення; принципів здійснення; організації приймання, реєстрації матеріалів поданих в експертне провадження; форми та структури висновків експерта; ведення реєстрів тощо. Зокрема, нормативно-правове регулювання здійснюється низкою законодавчих актів, а саме Законами України «Про судову експертизу», «Про захист персональних даних», Цивільним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України тощо та підзаконними нормативними актами. При цьому в національному законодавстві немає спеціального законодавчого акту, який відносився виключно до судової молекулярно-генетичної експертизи і формування баз даних ДНК громадян.

В Україні молекулярно-генетичні дослідження проводяться з 1992 року, однак широкого застосування в правоохоронній діяльності набули з 2005 року, а саме з часу відкриття перших ДНК-лабораторій при науково дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС. На даний час судові експертизи, що базуються на молекулярно-генетичних дослідженнях, здійснюються в Україні судовими експертами експертної служби МВС за напрямком 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» та експертами Бюро СМЕ Міністерства охорони здоров'я України в рамках судово-медичної експертизи.

Національним законодавством передбачені професійні стандарти до експертної діяльності. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які ма-

ють відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з правом проведення відповідних експертиз, у даному випадку судової біологічної експертизи за експертною спеціальністю 9.5. «Молекулярно-генетичні дослідження». Судовим експертам видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації та включаються відомості до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Молекулярно-генетичну експертизу може проводити акредитована експертна установа, у якій є відкритий зазначений напрямок експертного дослідження. Процесуальний порядок проведення експертного провадження регулюється галузевими підзаконними актами, у залежності від системи та відомств, у яких воно проводиться [3]. Так, наприклад, в експертних установах системи МВС ці відносини регулюються Інструкцією з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС від 17.07.2017 № 591 [1], у системі МОЗ України – Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6. Технологічні аспекти проведення судових молекулярно-генетичних експертиз, у залежності від поставлених задач перед експертом, передбачаються окремими методиками дослідження. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про судову експертизу», розроблення цих методик здійснюється міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані судово-експертні установи. Дані методики, крім судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, після їх схвалення реєструються Міністерством юстиції України у Реєстрі методик проведення судових експертиз. Окрім того, наказом Міністерства юстиції України від 30.07.2010 № 1722/5 затверджено перелік рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що має використовувати експерт під час проведення судових експертиз. Зокрема, додатком № 18 до зазначеного наказу затверджено перелік науково-технічної та довідкової літератури, що використовується при проведенні молекулярно-генетичної ідентифікації [9]. За результатами проведеного експертного провадження (судової експертизи або експертного дослідження) складається письмовий документ – висновок експерта.

Серед найбільш застосовуваних питань, які може сьогодні вирішувати молекулярно-генетична експертиза, є ті, що пов'язані із: встановленням спорідненості; визначенням справжніх батьків дитини у справах про спірне походження дітей (оспорювання батьківства, материнства або підміни дітей); встановленням, чи є рештки або частини трупа рештками однієї людини і чіткими саме за дослідженням зразків близьких родичів; виявленням зв'язку між різними злочинами (встановлення того, що сліди біоматеріалу, які знайдені на місцях різних злочинів, залишені однією і тією ж особою); порівняння генетичних ознак об'єкта з ДНК-профілями, які зберігаються в комп'ютерній базі даних, і при наявності збігу – орієнтацією слідства на пошук певної особи; пошуку дітовбивств (у тому числі новонароджених), викраденні дітей, підміни їх у пологовому будинку для встановлення, чи є особи, що проходять у справі, батьками дитини; визначення часу настання

вагітності після згвалтування з метою встановлення, що вагітність настала від підозрюваного і що він є генетичним батьком дитини, або виключення цього; встановлення належності біоматеріалу (крові, слини, сперми, волосся, органів, тканин та окремих частин тіла) конкретній особі або виключення такої належності; встановлення статевої належності біологічних слідів та об'єктів тощо.

На даний час методологія проведення ідентифікації ДНК використовується в системі судових експертиз у більшості країн світу [6, с. 247]. У сучасних дослідженнях найбільшого поширення отримав метод полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), який є одним із методів виявлення поліморфізму ДНК та застосовується в ідентифікації особи під час проведення судової молекулярно-генетичної експертизи. В основі даного методу лежить генетична закономірність побудови людського організму, зміст якої полягає в тому, що в усіх клітинах людини молекула ДНК ідентична і зберігає свою індивідуальну структуру, тому об'єктом для порівняльного аналізу є будь-яка доступна субстанція організму, у якій міститься ДНК (кров, сперма, слина, волосся, лупа, м'язова, кісткова та інші тканини людини), як у нативному вигляді, так і в слідах. Унікальність використання методики полімеразної ланцюгової реакції полягає в можливості провести дослідження навіть використовуючи одну або декілька клітин, що містять нативну (не зруйновану) молекулу ДНК. За допомогою полімеразної ланцюгової реакції здійснюється напруцювання копій гіперваріабельних ділянок ДНК, кількість яких складає декілька мільйонів і досягається високий поліморфізм послідовностей ДНК, який в подальшому стає необмеженим джерелом ідентифікаційних ознак. Таким чином, за допомогою цієї методики може ідентифікуватися незначна кількість біологічного матеріалу, що особливо важливо в тих випадках, коли на місці події (злочину) залишаються мікросліди (поодинокі волосся, мікросліди крові, сперми, епітеліальні клітини на масках, рукавичках, лупа на шапках тощо).

Європейський суд з прав людини зазначив, що «на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства» (Рішення від 7 травня 2009 року у справі «Калачова проти Російської Федерації», скарга № 3451/05, § 34) [12].

Особливості застосування цієї експертизи полягають в наступних двох напрямках. Перший: при наявності підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, або іншої сторони у справі ідентифікація проводиться в процесуальній формі – у межах судової експертизи шляхом порівняння об'єкту біологічного сліду та зразка особи. У випадку відсутності особи, ідентифікація може бути проведена за другим напрямом або за допомогою державної системи реєстрації ДНК-даних. Для цього необхідно, щоб особа, яка залишила сліди, раніше була зареєстрована в базі ДНК і його ДНК-профіль був занесений до бази даних. Із розвитком електронної системи обліку та оцифрування баз даних система ведення реєстру ДНК та пошуку по ній ДНК- профілів осіб стала досить зручною й повсякденно використовується в слідчо-оперативній та судовій діяльності. Зазначені бази даних ДНК є у Японії, Китаї, Канаді, США та ряді інших країн. Першою країною (ще у 1995 році), яка

почала формувати базу даних ДНК, була Великобританія. На даний час ДНК база Великобританії «*National DNA Database*» є найбільшою інформаційною базою ДНК-профілів. Зокрема, до бази даних ДНК Великобританії станом на 2020 рік внесено 6,6 млн профілів, що дозволило в період 2001-2020 років ідентифікувати 731 тис. зразків ДНК, вилучених з місць вчинення злочинів [15, с. 12]. Зрозуміло, чим більше наповнена база даних інформацією різних ДНК-профілів, тим більша ймовірність у ідентифікації генетичних ознак слідів біологічного походження, виявлених на місці події з конкретною особою.

На жаль, в Україні, як відмічає більшість експертів, недостатньо врегульовані відносини на законодавчому рівні реєстрації, обліку, зберігання та використання геномної інформації. Стратегією забезпечення державної безпеки України від 30 грудня 2021 року передбачено, що серед основних напрямків державної політики є удосконалення національного законодавства у сфері забезпечення державної безпеки та гармонізація із законодавством Європейського Союзу і документами НАТО [10].

Окреслюючи зазначену проблему, треба відмітити, що, урахувавши існування великого масиву не ідентифікованих ДНК, під час проведення військових дій, кожна держава та її правоохоронні органи, які володіють методикою молекулярно-генетичної експертизи, у випадку здійснення таких дій на її території або участі резидентів держави на території інших держав, буде намагатися сформувати і якнайбільше наповнити дані бази для розкриття злочинів та ідентифікацію осіб. Інколи така діяльність може межувати з порушенням прав людини, як приклад здійснення примусової реєстрації ДНК окремих груп населення за національною, політичною або релігійною ознакою. Через те в рамках захисту персональних даних особи від дискримінації та переслідування значна частина правозахисних організацій у світі та окремі науковці почали ставити під сумнів примусові методи збирання та зберігання ДНК-інформації людей. З метою недопущення порушень прав людини держави із високим рівнем захисту громадянських прав, такі як США, країни ЄС, на законодавчому рівні стали регулювати відносини з приводу реєстрації відомостей про ДНК-профілі людини, вказуючи правові обмеження у використанні баз даних ДНК людини.

Європейський суд у справі «С. і Марпер проти Великої Британії», (заява № 30562/04, 30566/04, 4 грудня 2008) зазначив, що «зберігання зразків клітин та профілів ДНК свідчить про втручання держави в реалізацію права на повагу до приватного життя за змістом положень частини 1 статті 8 Конвенції». Також у рішенні зазначено, що в зразках клітин міститься багато конфіденційної інформації про людину, у тому числі про стан її здоров'я. Крім того, зразки ДНК містять унікальний генетичний код, надзвичайно важливий як для самої людини, так і для її родичів [11, с. 45].

Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 жовтня 2003 року була прийнята Міжнародна Декларація про генетичні дані людини. Ціллю прийняття Декларації було те, щоб забезпечити повагу до людської гідності і захисту прав людини й основних її свобод при зборі, обробці використання і збереження гене-

тичних даних людини, протеомних даних людини і біологічних зразків, відповідно до вимог рівності, справедливості і солідарності та з належним урахуванням принципів свободи думки і свободи вираження поглядів, включаючи свободу наукових досліджень; сформулювати принципи, якими державам слід керуватися при розробці свого законодавства та політики у цих питаннях; та закласти основу для керівних принципів, що відносяться до належної практики в зазначених галузях, для зацікавлених установ та окремих осіб. Згідно зі статтею 5 зазначеної декларації, передбачено право держави у використанні генетичних даних людини для судової медицини, здійснення судочинства по цивільних, кримінальних й інших справах тощо.

Правове регулювання в Україні відносин з приводу обліку ДНК-інформації здійснюється здебільшого на рівні відомчих документів. Унаслідок чого вже багато років точаться дискусії щодо відомостей та реєстрів, котрі містять інформацію, що регулюється законом України й стосується персональних даних осіб. Правозахисники, апелюючи до частини 1 ст. 32 Конституції України, якою передбачено, що «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом ...» [4], та статті 10 Закону України «Про захист персональних даних», вказують на те, що на загальнодержавному рівні в Україні функціонування окремої автоматизованої бази даних з персональними даними громадян, осіб без громадянства та іноземних громадян має регулюватися спеціальним законом. Міністерство юстиції України у своїх пропозиціях до проекту закону України, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини, а саме Рішення у справі «Фельдман проти України», вказує також про необхідність прийняття в Україні закону про регулювання державної реєстрації геномної інформації [16].

На даний час питання збору, зберігання та використання геномної інформації людини здійснюється на внутрішньогалузевому рівні та врегульовано, як вже зазначалося, на рівні підзаконних нормативних актів, а саме – наказу Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» від 10.09.2009 № 390 та наказу Експертної служби МВС від 20.05.2021 «Про затвердження Інструкції про порядок формування та використання обліку генетичних ознак людини». Облік генетичних ознак людини здійснюється в Україні в межах криміналістичних досліджень з використанням інформаційно-пошукової автоматизованої системи «EMCІАБ» та «EMCІАБ 2.0 КРИМІНАЛІСТИКА», а також комбінованої системи індексації ДНК-профілів «CODIS».

Зокрема, відповідно до пункту 2.12. Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС, передбачено, що автоматизований облік генетичних ознак людини в Україні функціонує на центральному та обласних рівнях. Він складається з оперативно-пошукових колекцій, які ведуться, відповідно, у ДНДЕКЦ та НДЕКЦ МВС України. Центральна оперативно-пошукова колекція ведеться в ДНДЕКЦ та формується з ДНК-профілів осіб, які підозрюються або звинувачуються в учиненні злочинів, узятих під варту, засуджених; біологічних слідів, вилучених при ОМП, проведенні слідчих дій та оперативно-

розшукових заходів; невпізнаних трупів. ДНК-профілі отримуються під час експертних досліджень у ДНДЕКЦ, НДЕКЦ, Державній установі Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ, Кримській республіканській установі «Бюро судово-медичної експертизи», бюро судово-медичної експертизи Київської та Севастопольської міських, обласних державних адміністрацій [2].

З 2006 року за ініціативи Міністерства внутрішніх справ України та ряду науковців було декілька спроб у розробці законопроекту та передачі його на розгляд через суб'єктів законодавчої ініціативи до Верховної Ради України. Серед вагомих аргументів про прийняття окремого закону є те, що створення системи електронного обліку інформації баз даних, її обіг, використання має здійснюватися шляхом формування електронних сервісів, відповідно до програми електронного урядування та міжнародних зобов'язань, тому регулювання відносин з приводу державної реєстрації ДНК бази людини, як окремого електронного сервісу в правоохоронній діяльності, має здійснюватися на рівні закону, окреслюючи правове поле та режим використання такої інформації. Також під егідою МВС України, ще у 2009 році була розроблена Концепція Державної цільової програми розвитку ДНК-технологій для використання в оперативно-службовій діяльності, однак не всі її положення втілені у життя.

У 2020 році до Верховної Ради України повторно був внесений проект Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» (реєстр. 4265), поданий народними депутатами України О. С. Бакумовим, Д. А. Монастирським та іншими народними депутатами України [7], яким передбачено створення Національної бази генетичних ознак та збільшено перелік осіб, стосовно яких заносяться така інформація. У випадку прийняття закону в Україні проводитимуть як обов'язкову державну реєстрацію геномної інформації, так і добровільну. Обов'язкова реєстрація стосується здебільшого певної категорії осіб, що були притягнуті до кримінальної відповідальності за скоєння умисних злочинів та осіб, до яких, за рішенням суду, застосовувалися вимушені медичні заходи. Крім того, проектом закону пропонується обов'язкова реєстрація за професійною ознакою – для правоохоронців і працівників силових структур, наприклад, військовослужбовців, поліцейських, співробітників СБУ і т.ін.

Наразі застосування молекулярно-генетичних досліджень під час здійснення воєнних дій є дуже актуальною темою. Збільшення реєстрації геномної інформації, безперечно, збільшить ефективність у розкритті воєнних злочинів, розшуку безвісно зниклих осіб, встановленні особи невпізнаних трупів, ідентифікації жертв авто та авіакатастроф тощо.

Висновки. Отже, перед Україною постали ряд досить складних викликів, які необхідно вирішувати як на соціально-економічному, так і на правовому рівнях. Шлях до розв'язання проблем простягається у створенні та формуванні ефективних управлінських інститутів, де особливу роль відіграє: покращення інституційної системи управління та збільшення акредитованих експертних установ, що мають право на проведення судової молекулярно-генетичної експертизи; прийняття окремого спеціального нормативного акту у формі закону стосовно обліку генетичних ознак людини в Україні; удосконалення механізмів захисту прав суб'єктів

молекулярно-генетичної експертизи; створення правових механізмів щодо формування національних баз даних ДНК людини тощо.

Наразі державна політика зі створенню дієвої системи судової молекулярно-генетичної експертизи в Україні, яка б відповідала міжнародним стандартам та нормам Європейського союзу, лиш формується. Через воєнні дії на території нашої держави та проведення розслідування військових злочинів особливої актуальності набуває перегляд стандартів ведення обліку генетичних ознак, а саме уніфікації національної системи до міжнародних систем обліку. Частково в Україні вже здійснюється перехід на стандарти і платформу міжнародної системи обліку «CODIS». За допомогою цієї системи можна більш ефективніше визначати генетичну спорідненість осіб, складати генеалогічне дерево тощо.

Крім того, перегляду на законодавчому рівні, на наш погляд, підлягає коло осіб, відомості стовно яких можуть заноситися до центрального обліку генетичних ознак людини.

Використані джерела:

1. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України затвердженої наказом МВС від 17.07.2017 № 591. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>. (дата звернення: 10.06.2022).

2. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України: затв. Наказом МВС України від 10.09.2009 № 390. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>. (дата звернення: 10.06.2022).

3. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології : монографія. Тернопіль. Видавництво «Крок», 2018. С. 262.

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 12.06.2022)

5. Матарикіна О. В. Судова молекулярно-генетична експертиза: актуальні питання ідентифікації осіб. 2018. № 3'2018. С. 66-69.

6. Мудрецька Г. В., Цикова О. В. Проблеми дослідження даних ДНК аналізу під час розслідування злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. № 26. С. 246-249. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua>.

7. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Проект Закону №4265 від 26.10.2020. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4265&skl=10. (дата звернення: 12.06.2022)

8. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: Наказ МВС від 10.09.2009 № 390. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>. (дата звернення: 12.06.2022).

9. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 30.07.2010 № 1722/5. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10#Text>. (дата звернення: 12.06.2022);

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки": Указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. База даних «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 12.06.2022).

11. Рішення Європейського суду з прав людини від 4 грудня 2008 (заява № 305 62/04, 30566/04) у справі «С. і Марпер проти Великої Британії». Рішення Європейського Суду з прав людини щодо захисту персональних даних : документи опубліковано в рамках спільної програми Ради Європи та Європейського Союзу «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні». 2019. С. 132. URL : <https://rm.coe.int/168059920d>.

12. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 травня 2009 року (Скарга № 3451/05) у справі «Калачова проти Російської Федерації». Університет Мінесоти. Бібліотека по правам людини: вебсайт. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkcalache.vcasae.html>. (дата звернення: 12.06.2022)

13. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. 2019. № 3. С. 174-180.

14. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення Судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи вирішення. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 3 (91). С. 307-319.

15. Тіхонов С. В. Перспективи національної бази ДНК. Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 11-14. URL : <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ord/2021/ks-250221.pdf>.

16. Щодо проекту Закону України реєстр. №4265 від 26.10.2020: Лист Міністерства юстиції №53072/2201-1-20/11.1.3 від 28.11.2020. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2171120.pdf. (дата звернення: 12.06.2022)

References:

1. Instruktsiia z orhanizatsii funktsionuvannia kryminalistychnykh oblikiv Ekspertrnoy sluzhby MVS Ukrainy: zatv. Nakazom MVS Ukrainy vid 10.09.2009 № 390. (2009) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>. [in Ukrainian]

2. Instruktsiia z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzen u pidrozdilakh Ekspertnoy sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy zatverdzhenoj nakazom MVS vid 17.07.2017 № 591 (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> [in Ukrainian]

3. Klymenko. N. I. (2018) Zahalna teoriia sudovoi ekspertolohii : monohrafiia. Ternopil. Vydavnytstvo «Krok»/ [in Ukrainian]

4. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian]

5. Matarykina, O. V. (2018) Sudova molekuliarno-henetychna ekspertyza: aktualni pytannia identyfikatsii osib. *Visnyk ONDISE - Bulletin ONDICE*, 3'2018, 66-69. [in Ukrainian];

6. Mudretska, H. V. & Tsykova, O. V. (2014) Problemy doslidzhennia danykh DNK analizu pid chas rozsliduvannia zlochyniv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 26, 246-249. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua> [in Ukrainian]

7. Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny: Proekt Zakonu №4265 vid 26.10.2020. (2020) N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4265&skl=10. [in Ukrainian]

8. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii funktsionuvannia kryminalisty chnykh oblikiv ekspertnoi sluzhby MVS: Nakaz MVS vid 10.09.2009 №390 (2009) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>. [in Ukrainian];

9. Pro zatverdzhennia perelikiv rekomendovanoi naukovo-tekhnichnoi ta dovid kovoii literatury, shcho vykorystovuietsia pid chas provedennia sudovykh ekspertyz: Nakaz Mini sterstvayustytisii Ukrainy; Perelik vid 30.07.2010 № 1722/5 (2010) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10#Text>. [in Ukrainian]

10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku "Pro Stratehiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16.02.2022 № 56/2022 (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>. [in Ukrainian]

11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 4 hrudnia 2008 (zaiava № 30562/04, 30566/04) u spravi «S. i Marper proty Velykoi Brytanii». Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny shchodo zakhystu personalnykh danykh : dokumenty opublikovano v ramkakh spilnoi prohramy Rady Yevropy ta Yevropeiskoho Soiuzu «Zmitsnennia infor matsiinoho suspilstva v Ukraini» - *Decision of the European Court of Human Rights regarding protection of personal data: the documents were published within the framework of the joint program for the sake of Europe to the European Union "Improvement of information society in Ukraine"*, 132. (2019) N. p. URL: <https://rm.coe.int/168059920d>. [in Ukrainian]

12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 7 travnia 2009 roku (Skarha № 3451/05) u spravi «Kalachova proty Rosiiskoi Federatsii» / Universytet Minnesoty. *Biblioteka po pravam liudyny: veb-sait - University of Minnesota. Human Rights Library: website* (2009) N. p. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkalachevacase.html> [in Ukrainian];

13. Stepaniuk, R. L. (2019) Osoblyvosti pryznachennia sudovoii molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia vbyvstv. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnykh sprav - Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 174-180. [in Ukrainian]

14. Stepaniuk, R. L. & Ionova, V. V. (2020) Pryznachennia Sudovoii molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy na stadii dosudovoho rozsliduvannia: problemy ta shliakhy vyrisshennia. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS im. E.O. Didorenka, Vyp. 3 (91)*, 307-319. [in Ukrainian]

15. Tikhonov, S. V. (2021) Perspektyvy natsionalnoi bazy DNK. Vykorystannia dosiahnen suchasnoi nauky y tekhniky v rozkrytti zlochyniv : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 25 liut. 2021 r.) / [redkol.: V. V. Cherniei, S. D. Husariiev, S. S. Chervniavskiyi et al. (Eds.)]. Kyiv : Nats. akad. vnur. sprav, 11-14. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ord/2021/ks-250221.pdf> [in Ukrainian];

16. Shchodo proektu Zakonu Ukrainy reiestr. №4265 vid 26.10.2020: Lyst Ministerstva yustytisii №53072/2201-1-20 /11.1.3 vid 28.11.2020 (2020) N. p. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2171120.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2022

Hamaliuk B., Candidate of Sciences in Public Administration, leading legal adviser of Ivano-Frankivsk Scientific Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Khodyrieva I., Forensic expert of the Department of Biological Research and Accounting of Ivano-Frankivsk Scientific Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

SPECIFIC ISSUES OF LEGAL REGULATION OF FORENSIC MOLECULAR GENETIC EXAMINATION AND ACCOUNTING OF HUMAN GENETIC TRAITS

The article deals with the specific issues of legal regulation of forensic molecular genetic examination in the modern doctrine of procedural law and the issues of registration and accounting of human genetic traits in Ukraine. The opinions of scientists conducted research in the field of applying specialized knowledge in jurisprudence are analyzed. It is emphasized that the Ukrainian doctrine of procedural law should be based on the successful models of the developed countries; use the latest methods of conducting expert activities in the system of obtaining evidence and proof. Today, DNA identification is one of the world's most recognized methods of accurate identification. Ukrainian forensic experts apply special knowledge in the field of molecular genetics and use methods of DNA analysis to establish facts of legal significance; they carry out forensic molecular genetic examination of objects of human biological origin. Legal issues that require state regulation, according to the new needs of law enforcement, include harmonization of Ukrainian legislation in the field of forensic science to the norms of the European Union; adoption of a special normative act in the form of the law on accounting of human genetic traits in Ukraine; revision of the current legal norms on the collection of biological material for examinations; improvement of the mechanisms for the protection of the rights of subjects of molecular genetic examination; creation of the legal mechanisms for the formation of national DNA databases; revision of the procedure for the use of results, adaptation of the national accounting standards and maintenance of DNA databases to international ones; improvement of the institutional management system, etc. Proper normative regulation of the institution of molecular genetic examination and registration of human genomic information in the national legal system will increase effectiveness of the accumulation, registration of information in an automated database. This will significantly strengthen the judiciary and law enforcement in detecting crimes, searching for missing persons, establishing unidentified corpses, identification of victims of war crimes, identification of criminals, etc.

Keywords: forensic examination, molecular genetic examination, DNA analysis, expert activities, public administration, evidence and proof.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.202-227

УДК: 343.85:343.9(477)

*Карчевський М. В., доктор юридичних наук, професор, перший проректор
Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

e-mail : comcriminal@gmail.com

ORCID id : <https://orcid.org/0000-0002-2693-3592>

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У ФОРМАТІ DATA SCIENCE

У статті запропонований огляд однієї з перших спроб систематизувати статистичні дані щодо протидії злочинності у форматі відтвореного дослідження за методологією Data Science. Результатом розвідки став інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні». Довідник представлено у вигляді вебзастосунку, який інтегрує й дає можливість аналізувати дані, що містяться у звітах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації за 2013–2021 роки. Він містить близько 5 тисяч візуалізацій, дозволяє здійснювати аналіз застосування кримінального законодавства за більше ніж 100 параметрами. Набір даних налічує близько 980 тисяч показників функціонування національної системи кримінальної юстиції. Передбачено окремий режим роботи застосунку, який дозволяє створювати власні візуалізації та набори даних, комбінувати параметри, визначати період спостережень, рівень узагальнення та необхідність обрахунку відносних значень. З використанням запропонованого застосунку здійснено аналіз основних тенденцій протидії злочинності в Україні, які можуть бути охарактеризовані наступним чином: разом із поступовим зменшенням кількості облікованих проваджень, зменшенням кількості засуджених осіб та пом'якшенням покарань, які призначаються, спостерігається недостатня реалізація публічного інтересу в належному функціонуванні системи кримінальної юстиції та недостатність конструктивної професійної комунікації; існують ризики падіння рівня суспільної довіри до соціальних інститутів, які забезпечують дотримання законів, та, як наслідок, зростання злочинності. Визначено, що попередження розвитку встановлених негативних тенденцій та мінімізація відповідних соціальних ризиків передбачає не тільки законотворчу та адміністративну роботу, необхідними також є раціоналізація протидії злочинності та зміна фокусу професійної комунікації у сфері кримінальної юстиції.

Ключові слова: data science, reproducible research, big data, протидія злочинності, кримінальна статистика.

Постановка проблеми. Статистичні дані дають змогу отримати уявлення про закономірності й тенденції протидії злочинності. Їх аналіз є важливим складником процесу прийняття рішень у галузі кримінально-правового регулювання.

Слайди до статті

Водночас однією з актуальних проблем сучасної науки про суспільство є криза реплікації. Результати багатьох досліджень неможливо отримати в спосіб їх повторення. Це ставить під сумнів зміст та обсяг знань про суспільство.

Головним наслідком кризи реплікації є втрата довіри до науки як такої. Неможливість відтворити дослідження нівелює якість наукових аргументів у суспільному дискурсі, піддає сумнівам доцільність їх використання. З іншого боку, процеси, скеровані на подолання проблем, зумовлених кризою реплікації, можуть розглядатися як шлях науки до нових репутаційних переваг [9]. Подолавши недовіру до результатів досліджень, наука спроможна закріпити позиції в соціальному дискурсі. Якісно новий рівень довіри до наукових розвідок здатна забезпечити можливість відтворення результатів дослідження, що досягається через використання відповідної методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Зростаюча інтеграція технологій у наше життя надає доступ до безпрецедентних обсягів даних про повсякденну поведінку суспільства. Такі дані відкривають нові можливості для роботи в осмисленні наших складних соціальних систем у рамках нової дисципліни, відомої як обчислювальна соціальна наука (Computational Social Science)». Це зазначено в Маніфесті обчислювальної соціальної науки [7]. Методологія даної науки поділяється на такі групи, як: автоматизація збору даних, аналіз соціальних систем, соціальні геоінформаційні системи, моделювання соціальних систем тощо [2]. Дисципліна використовує комп'ютерне моделювання суспільства, дані, зібрані з мобільних та соціальних мереж, онлайн-експерименти із залученням сотень тисяч людей, для того щоб отримати відповіді на запитання, які раніше було неможливо дослідити. А. Манн влучно називає результати, що отримує дана наука, «поглядом на суспільство у великій розподільчій здатності (in high resolution)» [8].

Інтеграція інформатики та соціальних наук дає достатньо цікаві результати [3]. Методи обробки інформації ефективно застосовуються для розв'язання складних соціальних проблем. Серед них: встановлення особливостей внутрішньої структури соціальних груп на основі мережевого аналізу [12], автоматизована обробка звернень у системах електронного урядування (e-government) [5], алгоритмізація визначення фейкових новин [1], розв'язання проблем оптимізації оборони [13] тощо.

Обчислювальна соціальна наука розглядається як міждисциплінарне поле, яке включає математику, статистику, науку про дані (data science) та, звичайно ж, науку про суспільство (social science) [6]. Своєю чергою, data science визначається як набір фундаментальних принципів вилучення інформації та знань з даних [10]. Більш влучне визначення, на нашу думку, використовується у професійній сертифікаційній програмі «Аналіз даних від Google» – область досліджень, яка застосовує необроблені дані для створення нових способів моделювання та розуміння невідомого [4].

До основ ефективного запобігання суспільно небезпечним діям обґрунтовано відноситись аналіз кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень [16]. Запропоноване обґрунтування відокремленого існування «доказової кримінально-правової політики», при якій «впровадження засобів кримінально-правового впливу можливе тільки в тому випадку, якщо ефективність такого

впровадження доведена» [28]. Одним із векторів розвитку прикладної кримінології є впровадження нових інструментів роботи з великими даними [20]. Розробка сучасної стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів, можлива лише шляхом постійного моніторингу криміногенної ситуації в Україні, на підставі якого необхідно створити достовірну інформаційну модель аналізованої ситуації [14]. У цьому контексті використання методології Data Science для досліджень у сфері протидії злочинності слід розглядати як перспективне та затребуване. Саме таке дослідження нами проведено. Його результатом став інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні» [24]. Його представлено у вигляді вебзастосунку, який інтегрує й дає можливість аналізувати дані, що містяться у звітах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації за 2013–2021 роки¹.

Формулювання цілей. Метою цієї роботи дослідження можливостей аналізу даних кримінальної статистики у форматі Data Science, формулювання на цьому ґрунті висновків щодо тенденцій кримінально-правового регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Методологія дослідження містить юридичний, алгоритмічний і технічний складники.

Юридичний полягає в тому, що вхідні дані ми розглядаємо з усталених і найбільш поширених позицій правової науки. Зокрема, це має відношення до змісту використовуваних у дослідженні понять «кримінальне правопорушення», «обліковане правопорушення», «вирок, що набрав чинності» тощо. Розгляд процесу протидії злочинності зумовлений змістом аналізованих статистичних звітів. Подаємо в загальних рисах розгляд процесу протидії злочинності, представлений у статистичних звітах. Певні події правоохоронні органи обліковують як такі, що потребують дослідження в межах кримінальних проваджень. У результаті досудового розслідування таких подій може бути прийнято рішення про скерування матеріалів провадження до суду. У такому разі можливі чотири варіанти: скерування матеріалів з обвинувальним актом, скерування клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, скерування клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, скерування клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру. Розгляд матеріалів провадження в суді закінчується набранням чинності певним судовим рішенням. Такі рішення також можуть бути чотирьох різновидів: про засудження особи, про виправдання особи, про застосування примусових заходів медичного характеру та про закриття справи. Якщо особа визнається винною, реалізація кримінальної відповідальності може відбуватися в репресивній (призначення покарання) або ліберальній (звільнення від покарання) формах.

¹ У довіднику систематизовано щорічні статистичні звіти (2013–2021) Офісу Генерального Прокурора України та Державної судової адміністрації України: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма №1 (ОП); Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання. Форма №6 (ДСА); Звіт про склад засуджених. Форма № 7 (ДСА).

Також зауважимо щодо змін досліджуваних форм звітності. По-перше, до 2017 року Державна судова адміністрація обліковувала окремо покарання, призначені за сукупністю злочинів і сукупністю вироків. До звітів вносилися дані щодо покарань, призначених за одиничні злочини, та дані щодо остаточно призначених покарань у разі сукупності. Починаючи з 2018 року такий розподіл не ведеться. У розділі «Призначене покарання» обліковуються дані як щодо призначених покарань за одиничні злочини, так й остаточно призначені покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків. Отже, використаний масив даних щодо призначених покарань є неоднорідним, така особливість має істотне значення для інтерпретації результатів. По-друге, до переліку підстав закриття справ до 2017 року належали, зокрема, закриття справи за відсутністю події, складу злочину чи недоведеністю обвинувачення та у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього. Водночас, починаючи з 2018 року, обліковуються такі підстави закриття справ як відмова прокурора або потерпілого, його представника від обвинувачення в кримінальному провадженні та наявність вироку або ухвали про закриття кримінального провадження в тому самому обвинуваченні.

Алгоритмічний складник стосується особливостей проведення відтворюваного дослідження (reproducible research). Останнє передбачає здійснення певної послідовності дій, які виконує дослідник, та які згодом можуть повторити ті, хто відтворюють дослідження, що приводить до певного результату. Організація дослідження у такий спосіб забезпечує високий рівень довіри до результатів. У нашому разі ця послідовність така: збір даних; трансформація даних у форму, яка дає змогу автоматизованої обробки; автоматизована обробка даних; візуалізація; інтерпретація результатів. Збір даних відбувається в спосіб завантаження звітів, представлених на офіційних інтернет-представництвах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації України. Посилання на звіти додано до відповідних програмних скриптів. Їх виконання дає змогу отримати локальні копії вхідних даних. Трансформація даних у цьому дослідженні полягала в перетворенні звітів на дані, придатні для автоматизованого опрацювання («чисті» дані). На підставі аналізу особливостей структури вхідних звітів було розроблено скрипти очищення даних, виконання яких дало змогу отримати файли, що містять тільки показники кримінально-правового регулювання, властиві певним статтям Особливої частини КК. У цих файлах відсутні елементи, які утруднюють автоматизовану обробку (розмітка таблиць, підсумкові рядки, заголовки тощо). Скрипти автоматизованої обробки створюють з отриманих на попередньому етапі «чистих» даних добірки та узагальнення для дальших візуалізацій. Візуалізація здійснюється знову ж таки через виконання скриптів, що використовують добірки, отримані на попередньому етапі, і стандартні бібліотеки графічного представлення даних.

Технічний складник полягає в характеристиці застосованого програмного забезпечення. Для виконання завдань дослідження використовувалася мова програмування R, середа розробки програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом RStudio. Розробку оболонки вебзастосунку здійснено з використанням Shiny R – програмного середовища для створення інтерактивних програмних продуктів

із графічним інтерфейсом на основі мови програмування R. В онлайн-додатках до цієї розвідки представлено вихідні дані, дані, придатні до автоматизованої обробки, програмні коди для отримання первинних даних, їх обробки і візуалізації [18]. Усі використані програмні продукти та дані представлено у вільному доступі, що є додатковою гарантією можливості відтворення здійсненого дослідження

Таким чином, вихідним положенням нашого аналізу є розгляд кримінально-правового регулювання в контексті раціональної парадигми кримінального права. Грунтуючись на результатах досліджень проблем ефективності кримінально-правового регулювання (праці В. І. Борисова, А. Е. Жалінського, А. А. Музики, О. М. Костенка та ін.), сформульовано такі засади оцінки ефективності кримінально-правового регулювання:

1. Із позицій раціональної парадигми – оптимальний стан кримінального права визначається його відповідністю реальним соціальним потребам, відповідністю соціальних видатків на його реалізацію значимості та захищеності охоронюваних благ. При цьому до соціальних видатків належать не тільки матеріальні витрати на утримання правоохоронної та судової системи, а й інші соціальні наслідки застосування кримінального права – криміналізація суспільства, демографічні та соціально-культурні наслідки тощо.

2. Кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному (правозастосовному), тобто включає як законотворення, так і правозастосування. Суб'єктами кримінально-правового регулювання на правотворчому рівні виступають Верховна Рада України, Конституційний Суд України (у частині визнання неконституційними окремих положень кримінального законодавства); на правозастосовному рівні – суди загальної юрисдикції [0].

3. Ураховуючи зазначене, ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання.

Отже, ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпечності конкретного вчиненого кримінального правопорушення [23; 25]. Належною реалізацією публічного інтересу у функціонуванні інститутів кримінальної юстиції слід вважати таку, коли більшість рішень на законодавчому та правозастосовному рівнях кримінально-правового регулювання є ефективними й забезпечують раціональне використання соціального ресурсу.

Ключові тенденції, що характеризують кримінально-правове регулювання в Україні в період із 2013 по 2021 роки, такі: зменшення кількості облікованих проваджень (Рис. 1) і засуджених осіб, зменшення суворості покарань, що призначаються¹.

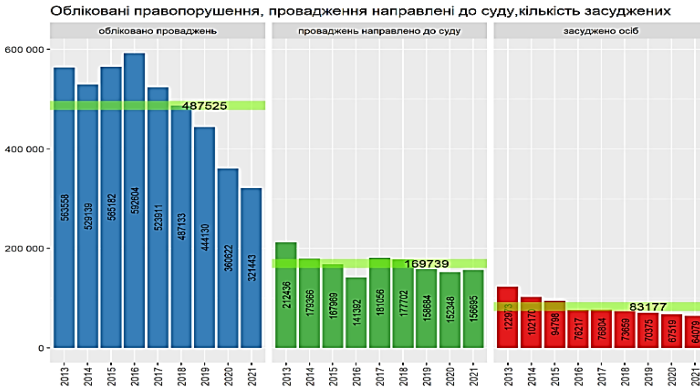

Рис. 1.

Зменшення суворості покарань полягає в поступовому збільшенні частки штрафів у структурі призначених покарань. До 2016 року найчастіше призначалося позбавлення волі, але, починаючи з 2016 року, штрафи переважають, їх частка є найбільшою та складає від 38 % до 50 % (Рис. 2).

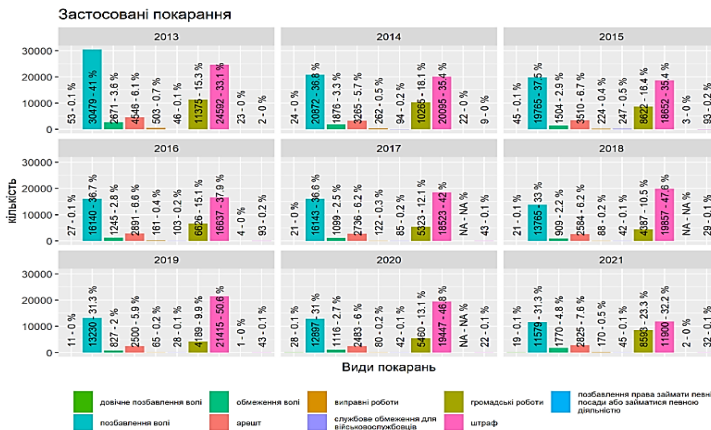

Рис. 2.

¹ Тут і далі наводитимуться візуалізації з інтерактивного довідника: Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні: інфографіка [0].

Можна вважати, що все означене свідчить про стійке зростання ефективності національного кримінально-правового регулювання. Менш суворі покарання забезпечують більш результативну протидію злочинності. Є підстави прогнозувати дальшє стабільне зменшення злочинності. Водночас така гіпотеза пояснює далеко не всі встановлені характеристики національного кримінально-правового регулювання.

Найбільшу кількість осіб засуджено за кримінальні правопорушення проти власності, проти життя та здоров'я та сфері обігу наркотиків (Рис. 3).

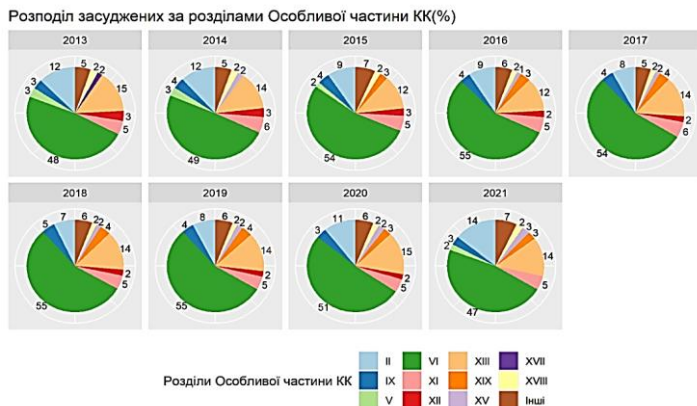

Рис. 3

Причому, серед судових рішень щодо застосування ст. 125 КК, переважають рішення про закриття справ (Рис. 4, 5).

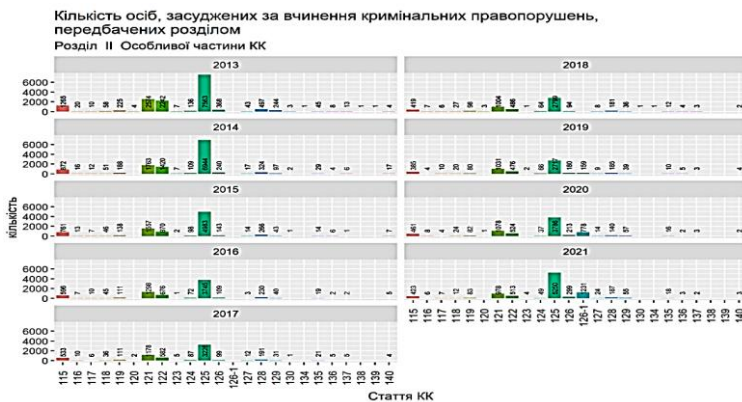

Рис. 4.

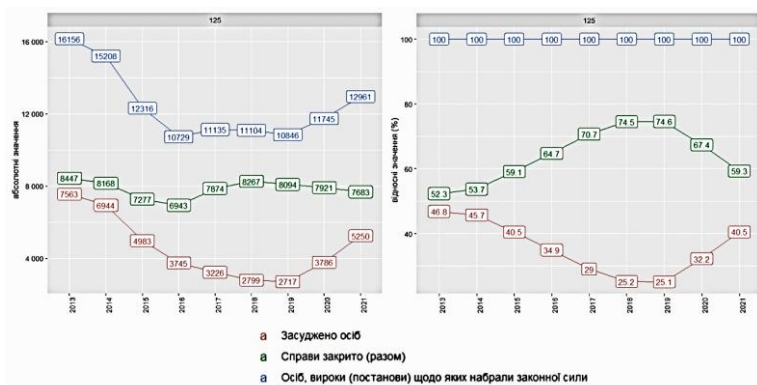

Рис. 5.

Такий стан речей актуалізує проблему раціонального використання соціальних ресурсів для здійснення кримінально-правового регулювання. Чи можна вважати ефективним кримінально-правове регулювання у певній сфері, коли більшість судових рішень чисельнішої групи (рішень за ст. 125 КК) стосуються закриття справ? Актуальною видається оптимізація обсягів кримінально-правового регулювання у сфері правопорушень проти здоров'я.

Серед засуджених за кримінальні правопорушення проти власності найбільшу кількість засуджено за крадіжку, грабіж та шахрайство (Рис. 6).

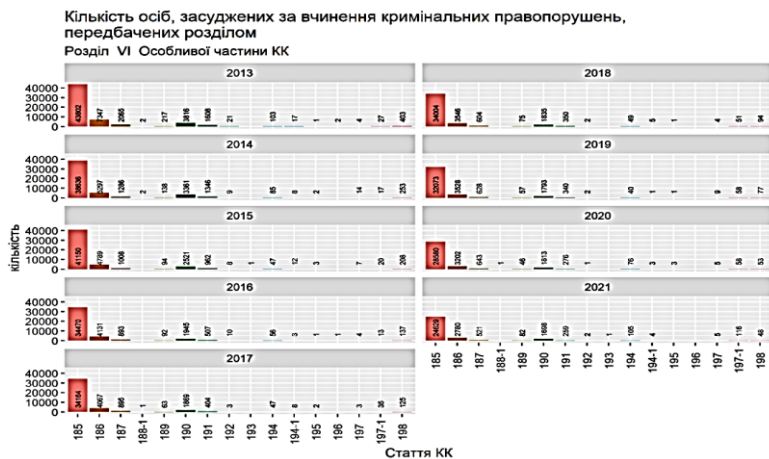

Рис. 6.

Динаміка засуджених за крадіжку, грабїж та шахрайство характеризується зменшенням частки засуджених за кримінальні правопорушення, вчинені у складі груп (Рис. 7).

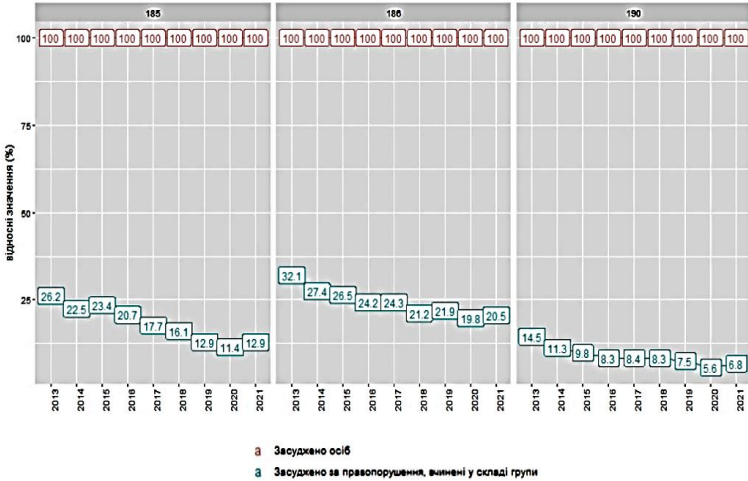

Рис. 7

За очевидної відсутності фактичних даних про зменшення частки групових посягань на власність дана тенденція може свідчити про тривожне спрощення кримінально-правової протидії злочинним посяганням на власність. Сукупність судових рішень усе менше відбиває фактичні посягання на власність. До суду «доходять» переважно «прості» випадки вчинення посягань однією особою. Водночас більш небезпечні форми посягань на власність (вчинені групою осіб) не отримують відповідного представлення на рівні судових рішень.

Одна з гострих соціальних проблем – наркотизація [0]. Аналіз відповідного сегмента правозастосовчого рівня кримінально-правового регулювання свідчить про те, що кількість облікованих проваджень щодо кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIII Особливої частини КК, з 2013 по 2016 роки зменшується до 23 тисяч проти 33, а з 2017 по 2021 роки становить 28-29 тисяч. Подібну динаміку повторює і кількість засуджених осіб, яка з 2011 по 2016 роки зменшується з 18 до 9 тисяч і тримається на такому ж рівні (Рис. 8).

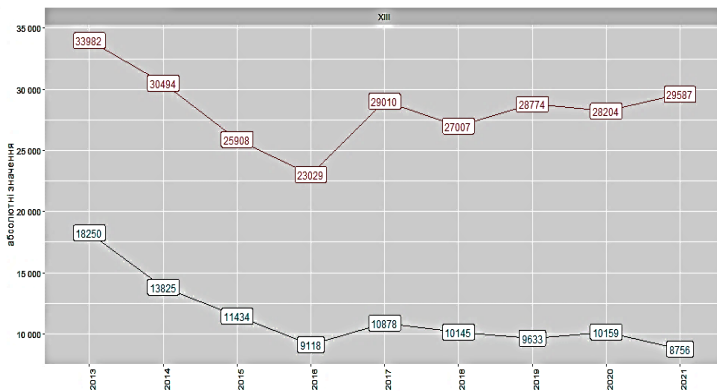

Рис. 8

Видається, що означені коливання пов'язані радше з процесами реформування підрозділів Національної поліції щодо протидії незаконному обігу наркотиків, а загальне падіння показників обліку й засудження не свідчить про те, що відповідна соціальна проблема набула меншої гостроти. Такий висновок підтверджує і динаміка засудження за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 307 та 309 (Рис. 9).

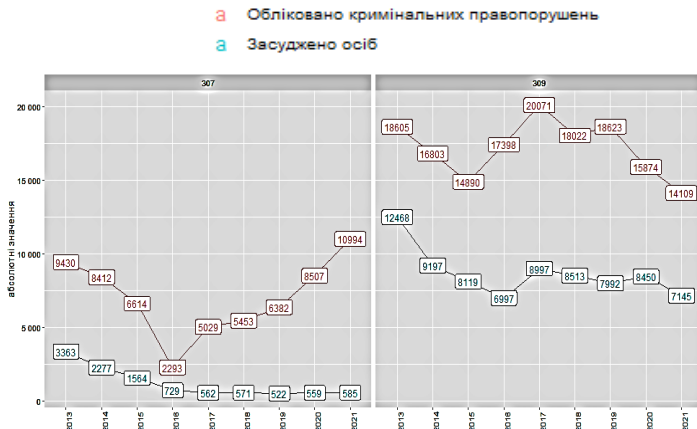

Рис. 9.

У 2013 році за незаконні дії, пов'язані зі збутом наркотиків, було засуджено 3 363 особи, а за подібні дії, але не пов'язані зі збутом, – 12 468 осіб. У 2021 році подібні показники становили 7 145 та 585 осіб відповідно. Тобто, якщо в 2013 році на один розглянутий у суді факт збуту наркотиків припадало чотири факти незаконних дій, не пов'язаних зі збутом, то у 2021 році відповідне співвідношення становило 1 до 12. Зрозуміло, що засудження за збут наркотичних засобів потребує якісно іншого рівня складності досудового розслідування та судового розгляду. З огляду на зазначене, визнаємо, що динаміка протидії другій за поширеністю групі кримінальних правопорушень є такою, що свідчить радше про недостатню реалізацію публічного ін тересу в належній кримінальній юстиції, ніж про зниження рівня відповідної злочинності.

Протидія кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності. Погодимося з висловленими у вітчизняній науці положеннями щодо виключної небезпечності та критично необхідної ефективності протидії корупції [30; 17; 21]. Водночас, у процесі дослідження правозастосовчого рівня кримінально-правової протидії корупції нами було встановлено, що протягом досліджуваного періоду суттєво змінилася структура засуджених осіб за кримінально-правовою кваліфікацією. Якщо до 2018 року більшість осіб засуджували за отримання неправомірної вигоди, то, починаючи з 2018 року, за пропозицію неправомірної вигоди. Абсолютні значення ще більш промовисті:

- у 2013 році за отримання неправомірної вигоди засуджено 731 особу, за пропозицію – 80;
- у 2021 році за отримання неправомірної вигоди засуджено 99 осіб, за пропозицію – 843 (Рис. 10).

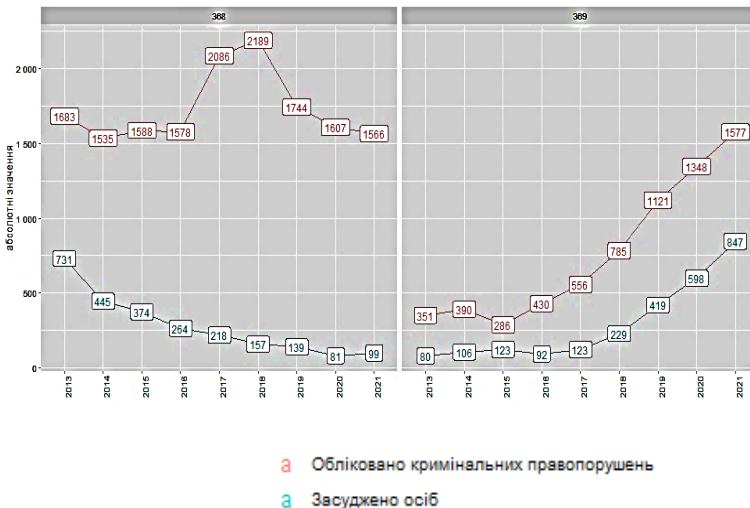

Рис. 10

Процес був поступовим, відповідні тенденції зменшення / збільшення кількості засуджених осіб прослідковувалися протягом усього періоду спостережень. Крім того, за даними ДСА, починаючи з 2019 року серед засуджених за правопорушення, передбачені Розділом XVII Особливої частини, найбільшою є частка «працевдатні, які не працювали і не навчалися». Розмір цієї частки збільшується від 34 % у 2019 році, до 47 % у 2021 (Рис. 11).

Розподіл засуджених осіб за видом занять на момент вчинення кримінального правопорушення. За період з 2013 по 2021 рік.

Розділ XVII Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

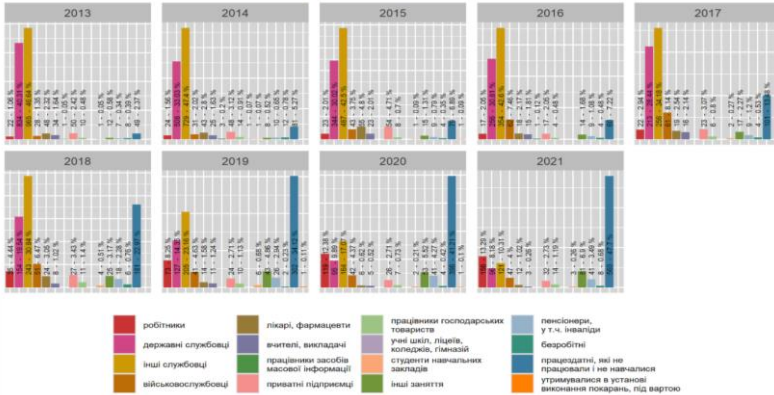

Рис. 11

Чи означає це, що головною проблемою протидії корупції в Україні стала пропозиція неправомірної вигоди? Чи відповідають результати функціонування кримінальної юстиції реальній соціальній ситуації? Чи можна стверджувати, що соціальні ресурси, які виділяються на протидію корупції, використовуються раціонально? Для відповіді на поставлені запитання ми провели розвідувальний контент-аналіз обвинувальних вироків за ст. 369 КК, які було винесено в 2020 році та представлено в базі інформаційно-аналітичної системи «Закон-онлайн». За названими ознаками було встановлено 404 судові рішення. Перші п'ять мали майже тожні обставини та стосувалися пропозиції неправомірної вигоди поліцейським (прикордонникам) під час виконання ними службових обов'язків у складі добових нарядів (охорона громадського порядку, виконання обов'язків на пункті пропуску через державний кордон тощо).

У всіх судових рішеннях йшлося про угоду щодо визнання винуватості. Вироки ухвалили судді судів Чернігівської, Сумської, Луганської, Волинської та Рівненської областей [15]. Тотожність обставин і географічний розподіл дають змогу розглядати отриману добірку судових рішень як репрезентативну для розвідувального аналізу. Що ж до сформульованих запитань про відповідність фактичної судової практики соціальному запиту протидії корупції, вважаємо, що було отримано досить даних для негативної відповіді. Навряд чи сукупність актів застосування кримінального права, майже 4/5 якої являє собою засудження по угоді за

пропозицію правоохоронцеві в складі добового наряду незначної неправомірної вигоди є такою, що відповідає соціальній потребі протидії корупції. У такому контексті зменшення кількості осіб, засуджених за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, навряд чи свідчить про високу ефективність кримінально-правової протидії корупції. Водночас, враховуючи, що корупція розглядається як одна з умов з найбільшим впливом на збільшення рівня злочинності [19], встановлені тенденції є достатньо тривожними.

Не менш болісна соціальна проблема – безпека дорожнього руху. За даними Національної поліції, із 2017 року в ДТП гине приблизно дев'ять-десять осіб щодня. За даними Державної судової адміністрації, аналогічний період характеризується зменшенням кількості засуджених із 2 300 до 1 751 особи та збільшенням закритих справ із 1 772 до 2 278. Майже дзеркальна та, з огляду на специфіку показників, «герметична» зміна. При цьому переважна частина справ закривається у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (Рис. 12).

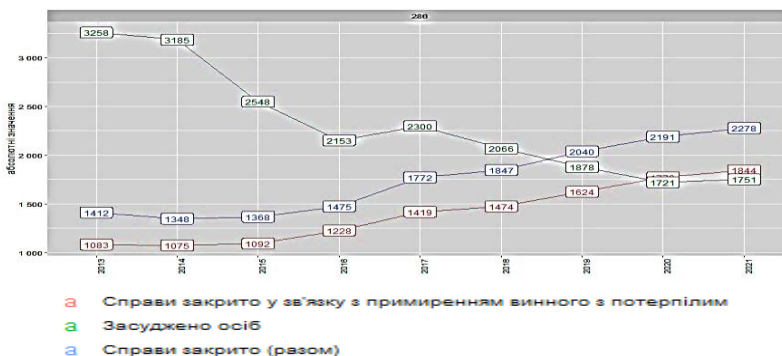

Рис. 12.

Знову ж таки, можна сформулювати непросте запитання: зафіксована статистикою зміна тактики кримінально-правового забезпечення безпеки дорожнього руху – це соціальний тренд, що свідчить про більшу схильність потерпілих від ДТП до примирення, чи статистика відображає зростання непрофесійності досудового розслідування та впливу неформальних практик під час судового розгляду?

Період спостережень охоплює 8 років війни з РФ (з 2014 по 2021 рік). І в цьому контексті значний інтерес має аналіз ефективності кримінально-правового регулювання у сфері основ національної безпеки. У вітчизняній науці представлено змістовний аналіз відповідних норм кримінального законодавства [26; 27; 31; 33]. Водночас, здійснений нами аналіз дозволяє проаналізувати проблему під кутом відображеного в кримінальній статистиці практичного досвіду застосування норм, що містяться в першому розділі Особливої частини КК.

Починаючи з 2014 року, щороку обліковується близько 500 проваджень щодо правопорушень, передбачених Розділом I Особливої частини КК. Така кількість дорівнює близько 0,1 % від облікованих проваджень. Щороку за дані правопорушення засуджується до 200, частка серед всіх засуджених – від 0,1 до 0,3% (Рис. 13).

Злочини проти основ національної безпеки України
Розділ I Особливої частини КК України

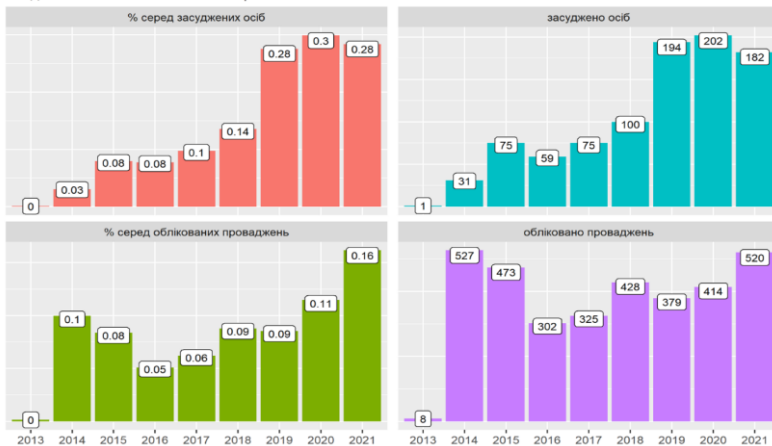

Рис. 13.

Обліковуються, головним чином, провадження щодо правопорушень, передбачених ст.ст. 110, 111 та 109 КК. Переважна кількість засуджених – за злочини, передбачені ст. 110 КК. До того ж 2019-2021 роки характеризуються найбільшою кількістю таких засуджених (Рис. 14).

Кількість осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК

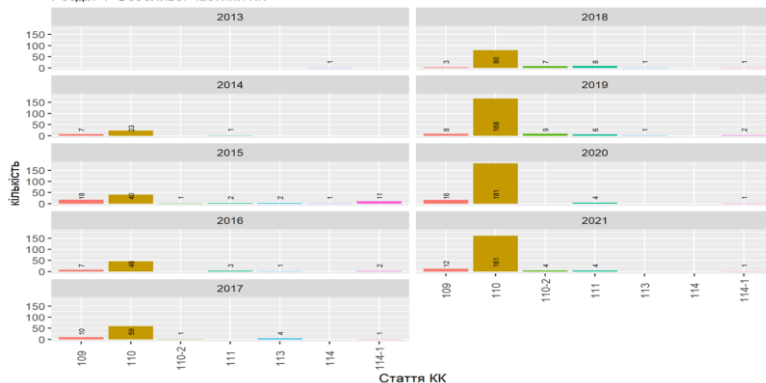

Рис. 14

При тому, судові рішення, пов'язані з використанням статей Розділу I Особливої частини КК, характеризуються найменшим рівнем використання репресивної форми відповідальності серед усіх розділів Особливої частини КК. За період спостережень (2013-2014) середній рівень використання репресивної форми склав близько 60 %, у випадках засудження за злочини проти основ національної безпеки – 14 % (Рис. 15).

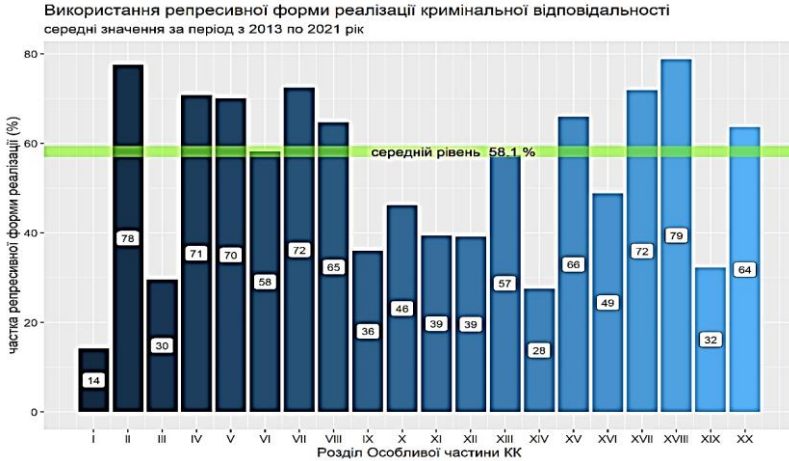

Рис. 15.

Використання статті 110 КК (найбільша кількість засуджених серед всіх статей Розділу I КК) характеризується тим, що кількість засуджених до кількості облікованих проваджень відноситься як 3 до 5-ти. Водночас кількість осіб, яким призначено реальне покарання, до кількості облікованих проваджень – у співвідношенні 1 до 20 (Рис. 16).

Відношення основних показників кримінально-правового регулювання до кількості облікованих проваджень за період з 2013 по 2021 роки.
Стаття 110. Посагання на територіальну цілісність і недоторканність України

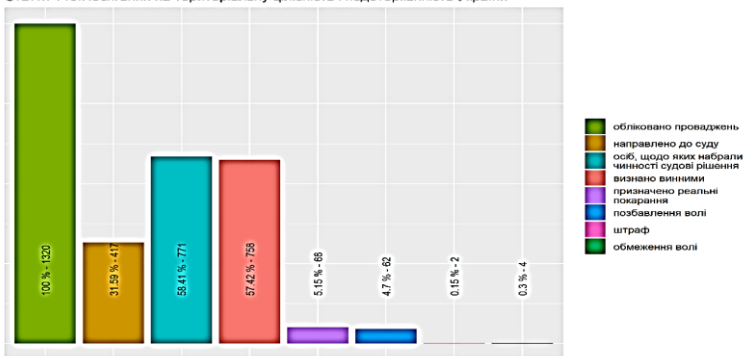

Рис. 16.

Починаючи з 2017 року частка жінок серед засуджених за злочини, передбачені Розділом I Особливої частини КК, є найбільшою серед часток засуджених жінок за правопорушення, передбачені іншими розділами (Рис. 17).

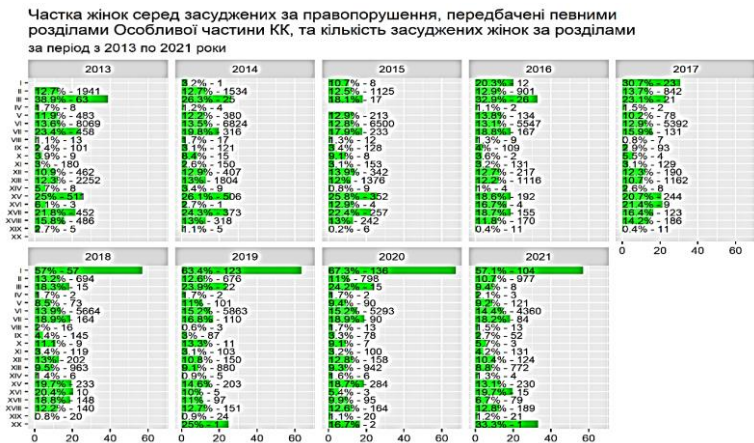

Рис. 17.

За період спостережень частка жінок серед засуджених складає 12 %, для злочинів проти основ національної безпеки – більше 50 % (Рис. 18).

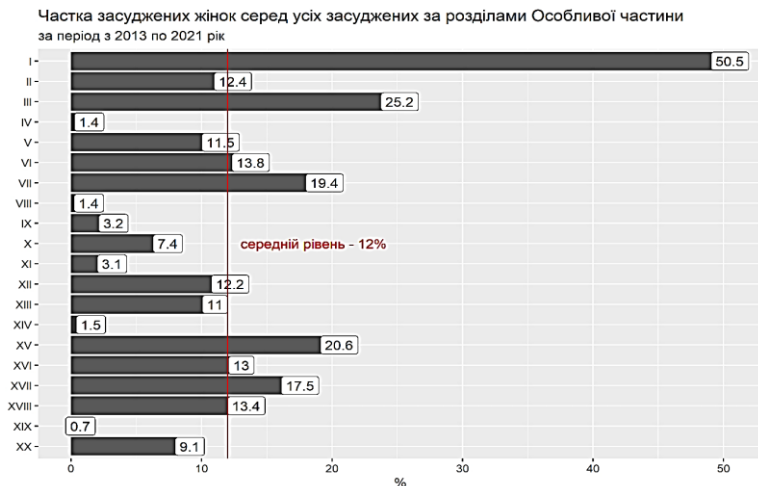

Рис. 18.

Частка жінок засуджених за ст. 110 КК сягає 70 % (Рис. 19).

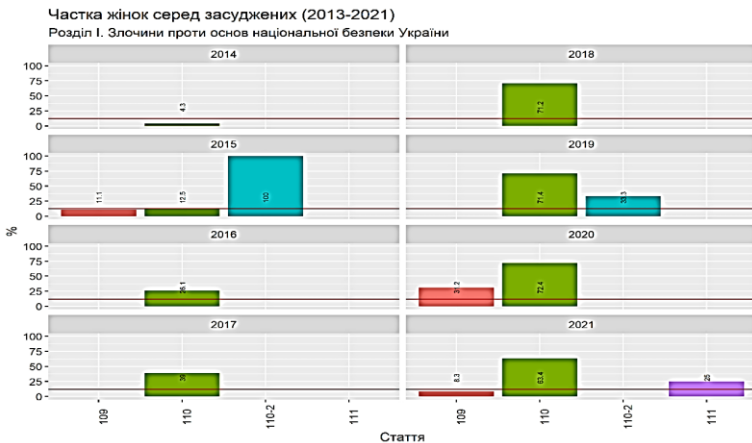

Рис. 19.

Частка засуджених, які вчинили злочин у віці понад 50 років, є найбільшою для засуджених за статтями Розділу I, та складає 38 % (Рис. 20).

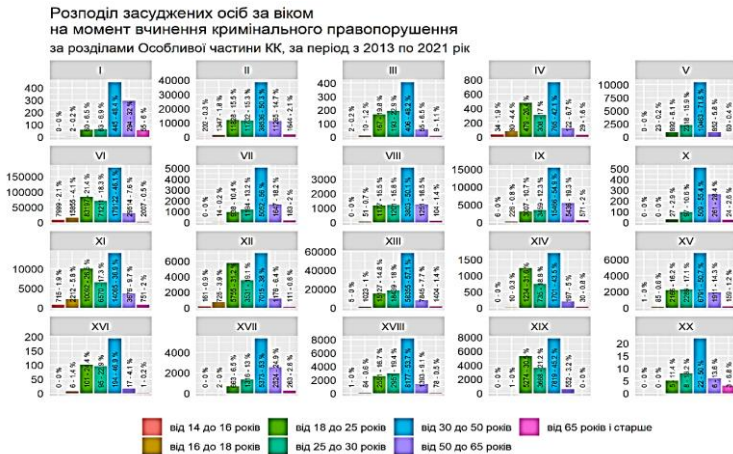

Рис. 20.

Частка засуджених за злочини, передбачені Розділом I, віком від 50 років поступово збільшувалася з 2014 року (Рис. 21).

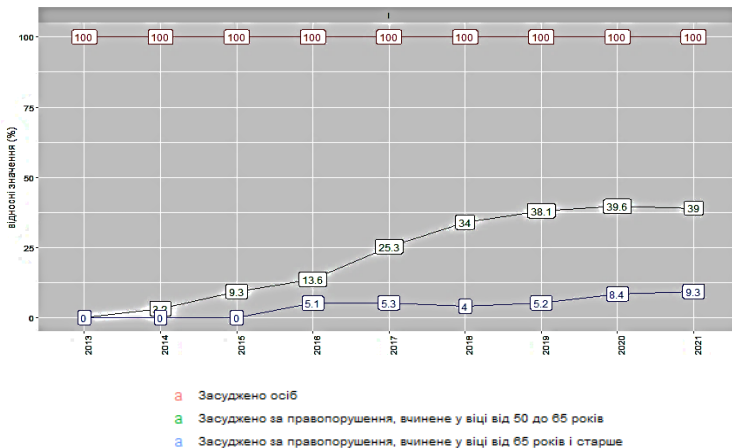

Рис. 21.

Починаючи з 2019 року, майже половина засуджених за ст. 110 КК, вчинили злочин у віці понад 50 років (Рис. 22). Частка засуджених пенсіонерів є найбільшою для злочинів, передбачених Розділом I Особливої частини, та складає 17%.

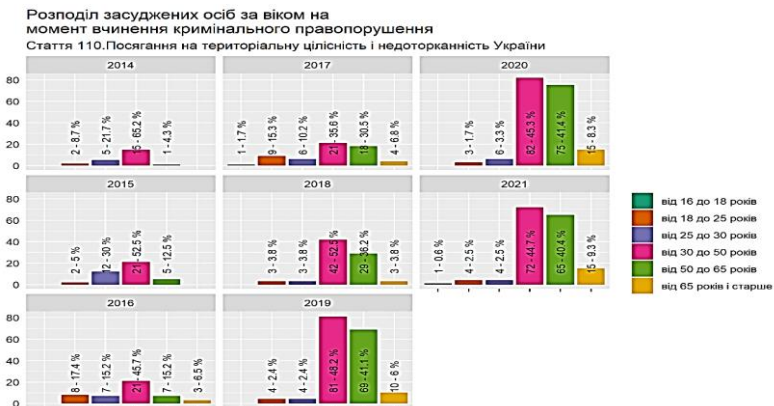

Рис. 22.

Отже, використання кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки характеризується:

- найнижчим рівнем використання реальних покарань – 14 % (середній – 60 %);

- найбільшою часткою жінок серед засуджених – більше 50 % (середній рівень 12 %);
- найбільшою часткою засуджених, які вчинили злочин у віці понад 50 років, – 38 %);
- найбільшою часткою пенсіонерів серед засуджених – близько 17 %.

Необхідність ефективного кримінально-правового регулювання у сфері національної безпеки є очевидною. Наявний досвід: а) наочно демонструє небезпеку включення до сфери кримінальної юстиції діянь зі спірною суспільною небезпечністю; б) вкотре актуалізує проблематику нечітких формулювань заборон та необхідності законодавчої визначеності [див. 22]; додає нових аргументів до дискусії щодо спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [див. 29]. Оновлення законодавства про кримінальну відповідальність має відбуватися в тому числі шляхом формулювання законодавчих запобіжників неефективного правозастосування. Можливо, є сенс не збільшувати обсяг кримінально-правового регулювання, а навпаки – скорочувати, фокусуючи зусилля правозастовочого рівня на дійсно небезпечних проявах

Наведені дані не вичерпують прикладів неоднозначних тенденцій фактичної практики кримінально-правового регулювання в контексті наявних соціальних потреб. Задаймо, наприклад, зменшення кількості засуджених за незаконне поводження зі зброєю з одночасним збільшенням кількості закритих справ в умовах «чорного» ринку зброї, що зростає. Водночас звернемо увагу на загальну характеристику професійного дискурсу у сфері кримінальної юстиції. Досить усталеною є думка про те, що працівники правоохоронних органів проводять тривалу роботу щодо документування злочинних дій, а коли матеріали опиняються в суді, то використання неформальних практик дає змогу уникнути покарання. Не менш поширеною є й оцінка діяльності працівників правоохоронних органів як непрофесійної. Якість проведення досудового розслідування постійно падає, суди отримують такі матеріали, які унеможливають притягнення до відповідальності й призначення справедливого покарання. Тобто професійна комунікація фокусується на перекладанні відповідальності за неефективні дії щодо протидії злочинності між суб'єктами кримінально-правового регулювання. Водночас проведене дослідження об'єктивно показує поступове зменшення суворості покарання, зменшення частки обвинувальних вироків і кількості облікованих кримінальних проваджень, які не завжди зумовлені об'єктивними процесами зменшення злочинності.

Отже, як антитеза до висловленої попередньо гіпотези про загалом позитивну оцінку тенденцій та прогнозу протидії злочинності, може бути сформульована така інтерпретація результатів дослідження: через відсутність конструктивної професійної комунікації правоохоронних органів, прокуратури та судів публічний інтерес у належному функціонуванні системи кримінальної юстиції реалізується не цілком. Непрофесійні дії під час обліку кримінальних проваджень, досудового розслідування та судового розгляду істотно зменшують ефективність протидії злочинності. Розповсюдження непрофесійних дій створює широке корупційне поле, критично збільшуючи можливість уникнення покарання. Є підстави

прогнозувати падіння рівня суспільної довіри до соціальних інститутів, які забезпечують дотримання законів, та, як наслідок, зростання злочинності.

На наше переконання, реальний стан справ почасти передають як перша, так і друга гіпотези. Дійсно, спостерігається певне зменшення рівня злочинності, але водночас фактично існують означені негативні процеси у сфері кримінальної юстиції. Мінімізація ризиків розвитку цих процесів, окрім традиційних заходів (законодавчих, організаційних, адміністративних, технічних, інфраструктурних тощо), передбачає передусім зміну фокусу професійної комунікації, що має бути скерована не на пошук «слабких ланок», а на ефективну реалізацію публічного інтересу належного функціонування кримінальної юстиції.

Висновки. Розв'язана рф війна проти нашої Держави змінила всі соціальні процеси, не виключенням є й протидія злочинності. На кінець травня 2022 структура облікованих проваджень істотно відрізняється від тенденцій описаних раніше. Загальна кількість облікованих проваджень склала 130 144. Кримінальних правопорушень проти власності – 40 573 (31,2 %, до 2022 року – близько 50 %). Кримінальних правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – 15 096 (11,6 %, до 2022 року – до 0,1 %). Кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України – 7 178 (5,5 %, до 2022 року – до 0,2 %). Водночас проблема ефективного кримінально-правового регулювання в умовах війни набуває ще більшої актуальності, перемога потребує раціонального використання соціальних ресурсів. Встановлені в процесі дослідження тенденції дозволяють сформулювати основні напрями розв'язання даної проблеми.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо:

1. Методологія Data Science може використовуватися для досліджень у сфері кримінально-правового регулювання.

2. Забезпечена цією методологією можливість здійснення відтворюваних досліджень істотно підвищує довіру до результатів наукової роботи.

3. Основні тенденції протидії злочинності в Україні можуть бути охарактеризовані наступним чином: разом з поступовим зменшенням кількості облікованих проваджень, зменшенням кількості засуджених осіб та пом'якшенням покарань, які призначаються, спостерігається недостатня реалізація публічного інтересу в належному, ефективному функціонуванні системи кримінальної юстиції та недостатність конструктивної професійної комунікації.

4. Існують ризики падіння рівня суспільної довіри до соціальних інститутів, які забезпечують дотримання законів, та, як наслідок, зростання злочинності.

5. Попередження розвитку встановлених негативних тенденцій та мінімізація відповідних соціальних ризиків потребує не тільки законодавчої та адміністративної роботи. Необхідні: раціоналізація протидії злочинності шляхом прийняття рішень на основі аналізу фактичного стану речей та їх впровадження у сферу практичної кримінально-правової політики; зміна фокусу професійної комунікації, вона має бути скерована на ефективну реалізацію публічного інтересу належного функціонування кримінальної юстиції.

Використані джерела:

1. Bodunde, Akinyemi, Oluwakemi, Adewusi, Adedoyin, Oyebade. An Improved Classification Model for Fake News Detection in Social Media. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*. Vol. 12, No. 1, pp. 34-43, 2020. DOI : 10.5815/ijitcs.2020.01.05
2. Cioffi-Revilla, C. *Computational Social Science. Wiley Interdisciplinary Reviews Computational Statistics*, 2(3). May 2010. P. 259-271.
3. Edelman, A., Wolff, T., Montagne, D., Bail, C. A. *Computational Social Science and Sociology. The Annual Review of Sociology*. 2020, 46, 61-81. URL : <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054621>
4. Foundations: Data, Data, Everywhere by Google. [Internet resource] URL : <https://www.coursera.org/learn/foundations-data/home/info>.
5. Gunay, Y. Iskandarli Applying Clustering and Topic Modeling to Automatic Analysis of Citizens. Comments in E-Government. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*. 2020. Vol. 12, No. 6, pp.1-10, 2020. DOI : 10. 5815/ijitcs.2020.06.01.
6. Hox, J. J. *Computational Social Science Methodology, Anyone? Methodology*. 2017, 13, pp. 3-12. URL : <https://doi.org/10.1027/1614-2241/a000127>.
7. R. Conte, N. Gilbert, G. Bonelli, C. Cioffi-Revilla, G. Deffuant, J. Kertesz, V. Loreto, S. Moat, J. Nadal, A. Sanchez, A. Nowak, A. Flache, M. San Miguel, and D. Helbing. Manifesto of Computational Social Science. *European Physical Journal Special Topics (EPJST)*. 2012. Vol. 214, issue 1, 325-346. URL : https://www.bibsonomy.org/publication/20c26ecde5981441_fee65c48864bb02b6/everyaware_bib.
8. Mann, A. Core Concept: Computational social science. *PNAS*. January 19, 2016, 113 (3), 468-470. URL : <https://doi.org/10.1073/pnas.1524881113>.
9. Mede, N. G., Schäfer, M. S., Ziegler, R., & Weißkopf, M. The “replication crisis” in the public eye: Germans’ awareness and perceptions of the (ir)reproducibility of scientific research. *Public Understanding of Science*. 2021, No. 30 (1), pp. 91-102. URL : <https://doi.org/10.1177/0963662520954370>.
10. Provost, F., Fawcett, T. Data Science and its Relationship to Big Data and Data-Driven Decision Making. *Big Data*. Mar. 2013, pp. 51-59. URL : <http://doi.org/10.1089/big.2013.1508>.
11. Ruslan Semenovych Orlovskiy, Anatoliy Trokhymovych Konziuk Bohdan Mykhailovich Orlovskiy, Taisa Vasylyvna Rodionova. Contemporary forms and methods of countering narcotization of the youth. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 12. Issue 28. P. 377-385. URL : <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1332>.
12. Sepide Fotoohi, Shahram Saeidi. Discovering the Maximum Clique in Social Networks Using Artificial Bee Colony Optimization Method. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*. 2019. Vol. 11, No. 10, pp.1-11, 2019. DOI: 10.5815/ijitcs.2019.10.01.
13. Tanmoy, Hazra, CRS, Kumar, Manisha, J. Nene. Strategies for Searching Tar gets Using Mobile Sensors in Defense Scenarios. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*. 2017. Vol. 9, No. 5, pp. 61-70, DOI: 10.5815/ijitcs.2017.05.08.
14. Батиргарєєва В. С., Бабенко А. М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 39-54. URL : <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/2>.
15. Вирок від 06.05.2020 у справі № 733/359/20 Бахмацький районний суд Чернігівської області [Електронний ресурс] URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court>

document/102944679/; Вирок від 22.09.2020 у справі № 585/1976/20 Роменський міськрайонний суд Сумської області [Електронний ресурс] URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99590195/>; Вирок від 03.11.2020 у справі № 423/2591/20 Лисичанський міський суд Луганської області [Електронний ресурс] URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96403383/>; Вирок від 17.12.2020 у справі № 162/686/20 Любешівський районний суд Волинської області [Електронний ресурс] URL : <https://lbs.vl.court.gov.ua/sud0309/>; Вирок від 17.07.2020 у справі № 566/1640/19 Млинівський районний суд Рівненської області [Електронний ресурс] URL : <https://youcontrol.com.ua/tu/catalog/court-document/102944679>. (дата звернення: 06.06.2022)

16. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165. URL : <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/179>.

17. Вознюк А. А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 21–32. DOI : <https://doi.org/10.33270/04202002.21>. URL : <https://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1288>.

18. Карчевський М. В. Вхідні дані, скрипти збирання, очищення, обробки та побудови візуалізації для web-застосунку. *Інтерактивний довідник "Протидія злочинності в Україні (2013-2021)"* URL : https://github.com/Nicko_lay78/Combating-Crime-in-Ukraine-2013-2021.

19. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280. URL : http://kul.kiev.ua//images//A/Chasopis/CHAS20_1.pdf.

20. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. URL : <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456>.

21. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 254–260. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_55.

22. Загинеї-Заболотенко З. А. Визначеність vs невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80. URL : https://pravoua.com.ua/store/pravoukr/pravo_2020_2/pravo_2020_2-s4/.

23. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/537>.

24. Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка : інтерактивний довідник. URL : <https://karchevskiy.org/i-dovidnyk/>.

25. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Досвід експертної оцінки кризових явищ у сфері кримінально-правового регулювання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 163–181.

26. Кваша О. О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. Вип. 29. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. С. 260-267. URL : http://pravova-derzhava.org.ua/ua/zmist-nomeriv/pravova-derjava.vipusk-29-_2018_.html.

27. Кваша О. О., Гапончук В. В. Публічні заклики до вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (чч. 2, 3 ст. 109, ст. 110 КК України). *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки*. Вип. 83. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 243-257. URL : http://idpnan.org.ua/ua/vidavnychia_dijalnist/derjava_i_pravo.html.

28. Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування : монографія / Ігор Васильович Козич. Івано-Франківськ, Супрун В. П., 2020. 300 с.

29. Луценко Ю. В. Кримінальні та кримінальні процесуальні аспекти звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки. *Наше право*. 2018. № 2. С. 96–104. URL : <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2018-2/NP-2018-2.pdf>.

30. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 1(7). С. 79–84. URL : [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sp_01\(7\)_2020/12.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sp_01(7)_2020/12.pdf).

31. Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 137. 2018. С. 33–47. URL : <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3650>.

32. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. 266 с.

33. Янко В. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ суверенітету українського народу [Текст] : монографія / В. М. Янко. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 235 с.

References:

1. Bodunde, Akinyemi, Oluwakemi, Adewusi, Adedoyin, Oyebade (2020) An Improved Classification Model for Fake News Detection in Social Media. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, vol. 12, 1, 34-43. DOI : 10.5815/ijitcs.2020.01.05. [in English].

2. Cioffi-Revilla, C. (2010) Computational Social Science. *Wiley Interdisciplinary Reviews Computational Statistics*, 2(3), May, 259-271. [in English]/

3. Edelman, A., Wolff, T., Montagne, D., Bail, C. A. (2020) Computational Social Science and Sociology. *The Annual Review of Sociology*, 46, 61–81. URL : <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054621>. [in English].

4. Foundations: Data, Data, Everywhere by Google. [Internet resource] N. d. n. p. URL : <https://www.coursera.org/learn/foundations-data/home/info>. [in English].

5. Gunay, Y. (2020) Iskandarli Applying Clustering and Topic Modeling to Automatic Analysis of Citizens. Comments in E-Government. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, vol. 12, 6, 1-10. DOI : 10.5815/ijitcs.2020.06.01. [in English].

6. Hox, J. J. (2017) Computational Social Science Methodology, Anyone? *Methodology*, 13, 3-12. URL : <https://doi.org/10.1027/1614-2241/a000127>. [in English]

7. R. Conte, N. Gilbert, G. Bonelli, C. Cioffi-Revilla, G. Deffuant, J. Kertesz, V. Loreto, S. Moat, J. Nadal, A. Sanchez, A. Nowak, A. Flache, M. San Miguel, & D. Helbing (2012) Manifesto of Computational Social Science. *European Physical Journal Special Topics (EPJST)*, vol. 214, issue 1, 325-346. URL : https://www.bibsonomy.org/publication/20c26ecde5981441fee65c48864bb02b6/everyaware_bib. [in English]

8. Mann, A. (2016) Core Concept: Computational social science. *PNAS*, January 19, 113 (3), 468-470. URL : <https://doi.org/10.1073/pnas.1524881113>. [in English]

9. Mede, N. G., Schäfer, M. S., Ziegler, R., & Weißkopf, M. (2021) The “replication crisis” in the public eye: Germans’ awareness and perceptions of the (ir)reproducibility of scientific research. *Public Understanding of Science*, 30 (1), 91–102. URL : <https://doi.org/10.1177/0963662520954370>. [in English]

10. Provost, F., Fawcett, T. (2013) Data Science and its Relationship to Big Data and Data-Driven Decision Making. *Big Data*, March 2013, 51-59. URL : <http://doi.org/10.1089/big.2013.1508>. [in English]

11. Ruslan Semenovych Orlovskiy, Anatoliy Trokhymovych Komziuk Bohdan Mykhailovich Orlovskiy, Taisa Vasylyvna Rodionova. (2020) Contemporary forms and methods of counteracting narcotization of the youth. *Amazonia Investiga*, vol. 9, issue 28, 377-385. URL : <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1332>. [in English]

12. Sepide Fotoohi, Shahram Saeidi (2019) "Discovering the Maximum Clique in Social Networks Using Artificial Bee Colony Optimization Method". *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, vol. 11, No. 10, 1-11. DOI: 10.5815/ijitcs.2019.10.01. [in English]

13. Tanmoy, Hazra, CRS, Kumar, Manisha, J. Nene (2017) Strategies for Searching Targets Using Mobile Sensors in Defense Scenarios. *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)* Vol. 9, 5, 61-70. DOI : 10.5815/ijitcs.2017.05.08. [in English]

14. Batoryhareiev, V. S., Babenko, A. M. (2020) Analiz suchasnoi kryminohennoi sytuatsii v Ukraini yak informatsiina model dlia rozrobky stratehii zmnshennia mozhyvostei vchynennia zlochyniv. *Arkhiv kryminologii ta sudovoykh nauk - Archive of Criminological and Judicial Sciences*, 1, 39-54. URL : <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/2>. [in Ukrainian].

15. Vyrok vid 06.05.2020 u spravi № 733/359/20 Bakhmatskyi raionnyi sud Chernihivskoi oblasti [Internet resource] (2020) N. p. URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/102944679/> ; Vyrok vid 22.09.2020 u spravi № 585/1976/20 Romenskyi miskraionnyi sud Sumskoi oblasti [Internet resource] (2020) N. p. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99590195/> ; Vyrok vid 03.11.2020 u spravi № 423/2591/20 Lysychanskyi miskiy sud Luhanskoj oblasti [Internet resource] (2020) N. p. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96403383/> ; Vyrok vid 17.12.2020 u spravi № 162/686/20 Liubeshivskyi raionnyi sud Volynskoi oblasti [Internet resource] (2020) N. p. URL: <https://lbs.vl.court.gov.ua/sud0309/> ; Vyrok vid 17.07.2020 u spravi № 566/1640/19 Mlynivskyi raionnyi sud Rivnenskoj oblasti (2020) N. p. URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/102944679>. [in Ukrainian].

16. Vozniuk, A. A. (2016) Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym dianniam. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2 (99), 156-165. URL : <https://scientbul.naiiau.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/179>. [in Ukrainian].

17. Vozniuk, A. A. (2020) Koruptsiini kryminalni pravoporushennia: kontseptualni problemy v konteksti reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Juridical chapters of the National Academy of Internal Affairs*, 2 (20), 21-32. DOI : <https://doi.org/10.33270/04202002.21>. URL : <https://ojs.naiiau.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1288>. [in Ukrainian]

18. Karchevskiy, M. V. (2021) Vkhidni dani, skrypty zbyrannia, ochyshchennia, obrobky ta pobudovy vizualizatsii dlia web-zastosunku. *Interaktyvnyi dovidnyk "Protydii zlochynnosti v Ukraini (2013-2021) - Interactive guide "Anti-malice in Ukraine (2013-2021)"*. N. p. URL : <https://github.com/Nicko lay78/Combating-Crime-in-Ukraine-2013-2021>. [in Ukrainian]

19. Holovkin, B. M. (2020) Pro determinatsiiu zlochynnosti. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Chapters of the Kyiv University of Law*, 1, 274-280. URL : http://kul.kiev.ua/images/A/Chasopis/CHAS20_1.pdf. [in Ukrainian]

20. Holovkin, B. M. (2020) Teperishnie i maibutnie kryminolohii. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, vyp. 149, 168–184. URL : <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456>.
21. Holovkin, B. M. (2018) Mekhanizm zapobihannia koruptsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Chasopys of Kyiv University of Law*, 4, 254–260. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_55. [in Ukrainian]
22. Zahynei-Zabolotenko, Z. A. (2020) Vyznachenist vs nevyznachenist kry minal noho zakonodavstva Ukrainy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 67–80. URL : https://pravoua.com.ua/store/pravoukr/pravo_2020_2/pravo_2020_2-s4/. [in Ukrainian]
23. Karchevskiy, M. V., Kudinov, A. S. Efektyvnist kryminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Journal of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Dydorenko*, S. 101–114. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/537>. [in Ukrainian]
24. Karchevskiy, M. V. (2021) Protydiia zlochynnosti v Ukraini : inforhrafika : interaktyvnyi dovidnyk. N. p. URL : <https://karchevskiy.org/i-dovidnyk/>. [in Ukrainian]
25. Karchevskiy, M. V., Kudinov, A. S. Dosvid ekspertnoi otsinky kryzovykh yavlyshch u sferi kryminalno-pravovoho rehuliuвання. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy - Journal of the Ukrainian Association of Criminal Law*, 1(8), 163–181. [in Ukrainian]
26. Kvasha, O. O. (2018) Pravo na samozakhyst v konteksti protydii zlochynnym posihaniam na natsionalnu bezpeku Ukrainy. *Pravova derzhava*, vyp. 292–267. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. URL : http://pravova-derzhava.org.ua/ua/zmist-meriv/pravova-derjava.vipusk-29-_2018.html. [in Ukrainian]
27. Kvasha O. O., Haponchuk V. V. Publichni zaklyky do vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (chch. 2, 3 st. 109, st. 110 KK Ukrainy). *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Seriya Yurydychni nauky - State and Law: Collection of scientific works. Series of La.*, 2019. Kyiv : Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2019, 243–257. URL : http://idpnan.org.ua/ua/vidavn29.icha_dijalnist/derjava_i_pravo.html. [in Ukrainian]
28. Kozych, I. V. Kryminalno-pravova polityka: funksiі ta funktsionuvannia : monohrafiia / Ihor Vasylovych Kozych. Ivano-Frankivsk, Suprun V. P. [in Ukrainian]
29. Lutsenko, Yu. V. (2018) Kryminalni ta kryminalni protsesualni aspekty zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny, pidslidni orhanam bezpeky. *Nashe pravo - Our right*, 2, 96–104. URL : <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2018-2/NP-2018-2.pdf>. [in Ukrainian]
30. Lutsenko, Yu. V. (2020) Protydiia zlochynnosti v suchasnykh umovakh. *Sotsialno-pravovi studii - Sotsial' no-legal studii*, vyp. 1(7), 79–84. URL : [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_01\(7\)_2020/12.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_01(7)_2020/12.pdf). [in Ukrainian]
31. Lutsenko, Yu. V. Poniattia ta zmist voiennoi bezpeky Ukrainy u svitli suchasnykh vyklykiv ta zahroz. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn - Actual Problems of International Relations*, vyp. 137, 33–47. URL : <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3650>. [in Ukrainian]
32. Naden, O. V. (2012) Teoretychni osnovy kryminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini : monohrafiia / O. V. Naden ; Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian]
33. Yanko V. M. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov suverenitetu ukrainskoho narodu [Tekst] : monohrafiia / V. M. Yanko. Sievierodonetsk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian]

Karchevsky M., Doctor of Law, Professor, First Vice-Rector of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Dydorenko (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

COMBATING CRIME IN UKRAINE IN DATA SCIENCE FORMAT

The article presents a review of one of the first attempts to systematize statistical data on combating crime in the format of a reproducible research using the Data Science methodology. The result of the investigation was the interactive guide "Combating crime in Ukraine". The directory is presented in the form of a web application that integrates and provides an opportunity to analyze the data contained in the reports of the Office of the Prosecutor General of Ukraine and the State Judicial Administration for 2013–2021. It contains about 5,000 visualizations, allows analysis of the application of criminal legislation more than 100 parameters.

The data set includes about 980,000 indicators of the functioning of the national criminal justice system. A separate mode of operation of the application is provided, which allows you to create your own visualizations and data sets, combine parameters, determine the observation period, the level of generalization and the need to calculate relative values.

Using the suggested application, an analysis of the main trends in combating crime in Ukraine was carried out, which can be characterized as follows: at the same time the gradual decrease in the number of recorded proceedings, the decrease in the number of convicted persons and the mitigation of punishments that are imposed, there is an insufficient realization of the public interest in the proper functioning of criminal justice system and lack of constructive professional communication; there are risks of a fall in the level of public trust in social institutions that ensure compliance with laws and, as a result, an increase in crime.

It was determined that prevention of the development of established negative trends and minimization of relevant social risks requires not only legislative and administrative work, but also the rationalization of combating crime and changing the focus of professional communication in the field of criminal justice.

Keywords: Data Science, reproducible research, big data, combating crime, criminal statistics.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.227-237

УДК: 343.541(477)

Плетенець В. М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: viktor_plet@i.ua

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: СТАНОВИЩЕ Й ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ВИЯВЛЕННЯ

Стаття присвячена висвітленню становища та окресленню напрямків вирішення проблеми виявлення фактів сексуального насильства в умовах воєнного стану в Україні.

Акцентовано увагу, що вказані явища в Україні набули суттєвих масштабів, виявлення й подолання яких викликало труднощі державного рівня. Кожного дня збройної агресії РФ проти України жертвами сексуального насильства стають дедалі більше осіб, у першу чергу ті, які перебувають на окупованих територіях, де не можуть бути гарантовані Конституцією України права людей, з одного боку, та відновлені порушені права постраждалих, з іншого.

Наголошено на суттєвій невідповідності між кількістю фактів сексуального насильства й готовими до висвітлення їх обставин осіб. Аргументами цього твердження слугує перелік таких чинників: жертви, свідки подій а) не в змозі повідомити, оскільки перебувають на окупованій території, примусово вивезені за межі держави, травмовані (психічно, фізично), знищені; б) залякані та бояться за життя й здоров'я власне, близьких; в) не вірять у судову перспективу, дієвість правоохоронних органів, особливо в умовах військового стану; не бажають розголошу, осуду з боку близьких, сторонніх осіб і т. ін.

Зауважено, що психологічний контакт із жертвами звалтувань характеризується складністю, викликаною зокрема й страхом та недовірою нікому. Водночас зайнята свідками лінія поведінки може бути обумовлена синдромом Дженовезе.

Наголошено, що без вжиття заходів із забезпечення постраждалих та/або свідків необхідною підтримкою шанс на отримання інформації про насильство сексуального характеру зводиться до мінімуму. Тому проведення розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану стає можливим після повернення втраченого відчуття особистості, контролю своїх можливостей, зокрема й тіла, безпеки тощо.

У висновках наголошено, що умовою отримання потрібної й достатньої інформації про факт насильства сексуального характеру визначається необхідність застосування заходів із забезпечення потерпілих та/або свідків належною психологічною, медичною, медикаментозною та ін. допомогою. Це гарантуватиме надання правової оцінки вчинених протиправних діянь, на які розповсюджується предметна юрисдикція міжнародних кримінальних судів та трибуналів з мінімізацією можливості уникнення винними відповідальності.

Ключові слова: отримання інформації, воєнний стан, сексуальне насильство, потерпілий, іноземний досвід.

Постановка проблеми. Виявлення та розслідування проявів сексуального насильства більшістю уповноважених осіб асоціюється з рядом труднощів. З одного боку, жертви, переважно, не бажають афішувати громадськості пережиті події, що обумовлює їх латентність, з іншого – оприлюднені факти знаходять жорсткішу реакцію та контроль з боку суспільства і відповідних державних інституцій. Так прикладом може бути справа про тортури, побиття та гвалтування, за результатами якої на лаві підсудних опинились п'ятеро поліцейських, серед яких і начальник Кагарлицького відділу поліції [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам виявлення та розслідування кримінальних правопорушень взагалі та сексуального характеру зокрема приділяли свою увагу такі дослідники, як: М. М. Єфімов, І. Г. Заворотько, В. О. Коновалова, О. В. Лускатов, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші. Водночас, виявлення інформації про факти сексуального насильства в умовах воєнного стану в Україні, що набули суттєвих масштабів,

викликало істотні труднощі, але належної уваги їм приділено не було. Розв'язання вказаної проблеми вимагає напрацювання державними інституціями механізму встановлення розглядуваних фактів, що в значній кількості випадків стає можливим після надання необхідної підтримки носіям (постраждалим, свідкам) відповідної інформації.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення становища сексуального насильства в умовах воєнного стану в Україні та окреслення напрямків підвищення ефективності виявлення його фактів.

Виклад основного матеріалу. Потребує уваги той факт, що людина зі зброєю має завжди більший вплив на жертву, тому для кваліфікації зґвалтування на війні не обов'язкове безпосереднє застосування фізичної сили. Достатньо створення умов, за яких відмовитися від сексу небезпечно для життя чи здоров'я або це призведе до негативних наслідків для людини чи її близьких [2].

Відповідно до Римського статуту, на основі якого працює суд, до сексуального насильства під час війни відносять: зґвалтування, сексуальне рабство, примус займатись проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація; інші форми, такі як: погрози насильством, пошкодження; статевих органів, тортури [3].

Кожного дня збройної агресії РФ проти України жертвами сексуального насильства стають дедалі більше осіб, у першу чергу ті, які перебувають на окупованих територіях, де не можуть бути гарантовані Конституцією України права людей, з одного боку, та відновлені порушені права постраждалих, з іншого.

Потребує уваги факт передачі Офісом генерального прокурора до суду першого провадження про зґвалтування вчиненого російським військовим у березні 2022 р. в Броварському районі Київської області [4].

Оприлюднення на державному рівні факту закінчення кримінального провадження спрямоване на:

- демонстрацію реалізації принципу невідворотності покарання для правопорушників;
- стимулювання постраждалих від сексуального насильства та його свідків до повідомлення про такі факти до відповідних установ;
- здійснення правоохоронними органами активної діяльності з відновлення порушених прав потерпілих;
- запобігання вчинення подібних дій і т.ін.

Водночас відомості про сексуальне насильство, що демонстрували б його стан на сьогодні, в Україні відсутні, на чому наголошують більшість дослідників. Так у статті Бегана Маккернана «Зґвалтування як зброя: виявлено величезні масштаби сексуального насильства в Україні» в таблоїді «The Guardian» акцентовано на складності усвідомлення масштабів здійснених фактів сексуального насильства [5]. Варто згадати й про попередні дослідження, проведені ООН, згідно з якими понад 20 % жінок з-поміж біженців та внутрішньо переміщених осіб зазнавали сексуального насильства [6], що, на нашу думку, не відображають реальної кількості постраждалих від розглядуваних проявів.

Про суттєву невідповідність між кількістю фактів сексуального насильства й готовими до висвітлення їх обставин осіб визначається і в інших джерелах. Так переконливої аргументації набуває приклад результатів діяльності Олександри

Квітко, згідно з якими з 94 її пацієнтів лише п'ятеро наважились заявити владі про звалтування, яке вчинили російські солдати [7]. Наведені дані демонструють, що масштаби сексуального насильства в Україні є в декілька десятків разів вищими від кількості зареєстрованих фактів.

Аргументами нашого твердження може слугувати й перелік чинників, обумовлених тим, що жертви, свідки подій:

- не в змозі повідомити, оскільки перебувають на окупованій території, примусово вивезені за межі держави, травмовані (психічно, фізично), знищені;
- залякані та бояться за життя й здоров'я власне чи близьких;
- не вірять у судову перспективу, дієвість правоохоронних органів, особливо в умовах воєнного стану;
- не бажають розголошу, осуду з боку близьких, сторонніх осіб і т. ін. Однак не виключаємо можливості існування й інших причин, що ускладнюють (унеможливають) виявлення уповноваженими особами фактів вчинення сексуального насильства в умовах воєнного стану в нашій державі.

Водночас зазначене значною мірою впливає на можливості отримання інформації про обставини розглядуваних нами діянь.

Одержання необхідної кількості відомостей про обставини вчинених кримінальних правопорушень науковці пов'язують із налагодженим під час спілкування психологічним контактом [8, с. 25; 9, с. 392] та багато інших.

Погоджуючись із думками науковців, можемо наголосити на тому, що отримання необхідної кількості інформації про обставини насильства сексуального характеру в умовах воєнного стану досить часто обумовлює необхідність надання допомоги їх жертвам та/або свідкам. Наша позиція підтверджується вивченням спрямованості діяльності переорієнтованих, уже існуючих, та сформованих нових громадських організацій, зокрема: «Ла Страда –Україна» [10], «ЮрФем» [11], «Євромайдан SCS» [12] та інших.

Слід зауважити, що наша держава не мала подібних масштабів розглядуваних явищ, звідси й неготовність, без досвіду фахівців інших країн з відповідною практикою, до їх результативного розв'язання. Так для забезпечення надання ефективної допомоги постраждалим від насильства, скоєного російськими військовими на окупованих територіях України, до нашої держави прибули представники Фонду Нобелівського лауреата Деніса Муквеге та Глобального Фонду допомоги постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом [13].

Результатом зазначеного візиту менш ніж за тиждень, а саме 03.05.2022 р., стало анонсування відкриття центрів для надання психологічної, медичної, медикоментозної та правової допомоги громадянам, які стали жертвами сексуального насильства під час російського вторгнення по всій країні [14].

Вивчення призначення анонсованих в Україні центрів дозволяє стверджувати, що вони повторюють за змістом діяльність вже існуючих закордонних аналогів. Так уперше подібного роду госпіталь створювався з метою формування безпечного простору, забезпечення фізичного лікування та зцілення, психосоціальної підтримки й емоційного відновлення, соціально-економічної реінтеграції та юридичного захисту й послуг, що сприяють довгостроковому, стійкому відновленню громад [15].

Тому використання передового іноземного досвіду в подоланні наслідків сексуального насильства є, на нашу думку, логічним та закономірним кроком до розв'язання розглядуваної проблеми.

Варто вказати, що психологічний контакт з жертвами звалтувань характеризується складністю, викликаною зокрема й страхом та недовірою нікому. Водночас зайнята свідками лінія поведінки може бути обумовлена синдромом Дженовезе [16], що потребує з боку уповноважених осіб усвідомлення та окремої уваги в здійсненні своєї діяльності.

Таким чином, можемо наголосити, що без прийняття заходів із забезпечення постраждалих та/або свідків необхідного рівня підтримкою, шанс на отримання інформації про насильство сексуального характеру зводиться до мінімуму. Тому проведення розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану стає можливим після повернення втраченого відчуття особистості, контролю своїх можливостей, зокрема й тіла, безпеки, а також усвідомлення відповідними учасниками перспектив відновлення порушених прав та притягнення до відповідальності винуватців тощо.

На це значною мірою спрямовані різного роду поради для постраждалих від сексуального насильства.

Так на сайті урядового порталу України від 25 березня 2022 року опубліковані рекомендації щодо дій у випадку сексуального насильства, пов'язаного з війною [17]. Подібного роду продукція підготовлена й громадськими організаціями, зокрема «Євромайданом SOS» [18] та іншими [19].

Заслужують на увагу й розроблені Google-форми [20], де, окрім можливості обрання із запропонованих різновидів обставин подій, наявні функції визначити місце події, статус (свідок, постраждалий) особи, зробити посилання на сторінку в соціальних мережах, завантажити фото/відео події, надати її опис і т. ін.

Наведене демонструє розширення можливостей збору інформації, зокрема й про насильство сексуального характеру, вчинюване окупантами в Україні, з метою надання цьому правової оцінки, зокрема й міжнародними судовими інстанціями.

Про міжнародний характер участі у виявленні відомостей та формуванні матеріалів про військові кримінальні правопорушення, зокрема й насильства сексуального характеру, вчинені в Україні, свідчать різні джерела. Так міністр закордонних справ Ліз Трас заявила про направлення слідчих Великобританії в Україну для допомоги в збиранні доказів військових злочинів, зокрема сексуального насильства [18]. Указана діяльність активно реалізовується українськими та міжнародними прокурорами Міжнародного кримінального суду (МКС) [19].

Таким чином, формується сукупність інформації, котра дозволить надати кожному, вчиненому військовими РФ злочинів, зокрема й насильства сексуального характеру, належну правову оцінку. Зазначене демонструє те, що закон міжнародних збройних конфліктів достатньо кодифікований і має потужні правові механізми міжнародного контролю [23, с. 8].

Слід виділити можливість отримання значної кількості вагової інформації з відкритих джерел, зокрема й соціальних мереж. Так усесвітньо відома група жур-

налістських розслідувань «Bellingscat» надає свої пропозиції щодо збереження задокументованого вторгнення Росії в Україну, зокрема й шляхом архівування контенту [24]. Цим фактично надаються інструменти для розслідувань, отримання інформації у яких здійснюється на підставі дослідницьких методів із джерел відкритого доступу. Зазначена діяльність, значною мірою, орієнтована на технології в діяльності правоохоронних органів зі збору відомостей про обставини вчинених фактів сексуального характеру дій на території України з боку військових РФ. Наведене, переважно, спрямовано на поліпшення якості юридичної допомоги – діяльності юристів, яка орієнтована на верховенство права в Україні [25, с. 125].

Водночас отримувані відомості про факти вчинення військовими РФ насильства сексуального характеру мають бути реалізовані в такому обсязі, що унеможливило б уникнення винуватцями відповідальності. Підставами зазначеного твердження є результати здійсненого, зокрема й І. Г. Заворотько, дослідження недовіків, допущених за результатами Нюрнберзького трибуналу [26, с. 83-88]. Вивчення даного прикладу обумовлює необхідність реалізації уповноваженими особами такого рівня діяльності, що забезпечив би реалізацію принципу невідворотності покарання із відновленням прав постраждалих.

Таким чином, наведене нами дозволяє наголосити на напрацьованні механізми виявлення й фіксації вчинених РФ на території України воєнних злочинів взагалі й сексуального характеру зокрема для їх юридичної оцінки як державними, так і міжнародними інституціями.

Реалізація зазначеного можлива шляхом проведення масштабної роботи щодо:

- надання необхідної допомоги постраждалим та/або свідкам;
- виявлення фактів насильства сексуального характеру;
- здійснення правової оцінки дій відповідних осіб;
- прийняття заходів попередження проявів насильства, зокрема й сексуального і т. ін.

Взаємообумовленість компонентів наведеного нами переліку визначає необхідність їх комплексного використання в діяльності уповноважених осіб. Так сприйняття захищеності, отримання необхідної допомоги (медичної, психологічної та ін.), сприйняття спрямованості здійснюваних дій уповноваженими особами на відновлення порушених прав постраждалих є основними передумовами висвітлення потерпілими та/або свідками факту вчинених протиправних дій сексуального характеру та, як наслідок, результативного розслідування й судового розгляду. Перелік й послідовність зазначених елементів має виступати основою, котрі, за потреби, можуть змінюватись.

Висновки. Проведене нами дослідження визначає сексуальне насильство як проблему глибоко стигматизовану. Виявлення таких фактів в умовах воєнного стану потребує багатовекторного комплексного підходу.

Умовою отримання необхідної й достатньої кількості інформації про факт насильства сексуального характеру визначається необхідність застосування заходів із забезпечення потерпілих та/або свідків у необхідному обсязі психологічною, медичною, медикаментозною та ін. допомогою, спрямованість діяльності уповноважених осіб на відновлення порушених прав постраждалих і т. ін. Це забезпечить

надання правової оцінки вчинених протиправних діянь, на які розповсюджується предметна юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів з мінімізацією можливості уникнення винними відповідальності.

Подальші наші дослідження спрямовуватимуться на дослідження організаційно-тактичних аспектів отримання інформації про обставини вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Використані джерела:

1. Каткування і зґвалтування у поліцейському відділку: що із «кагарлицькою справою»? [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/kagarkyk-katuva-nnya-policija-zgvaltuvannya/31000398.html>. (дата звернення: 01.06.2022)

2. Яна Осадча Що робити, якщо ви стали жертвою або свідком сексуального насильства під час війни [Інтернет-ресурс] URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/12/248209/>. (дата звернення: 01.06.2022)

3. Михайло Загородній. Як діяти у разі сексуального насильства під час війни? Інструкція [Інтернет-ресурс] URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/25/247975/>. (дата звернення: 01.06.2022)

4. ОГПУ направив до суду першу справу щодо зґвалтування під час війни російським військовим [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.unian.ua/war/ogpu-napra-viv-dosudu-pershu-spravu-shchodo-zgvaltuvannya-pid-chas-viyni-rosiyskim-viyskovim-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11847753.html>. (дата звернення: 01.06.2022)

5. Bethan McKernan Rape as a weapon: huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine?fbclid=IwAR2LiKAcIjFSRSrQyUg7dW9chr2J7G-2mPGQBhEZfyOlmeeyd2oXЕорGs>. (дата звернення: 01.06.2022)

6. ООН: Понад 20% вимушених переселенців з України стверджують, що зазнавали сексуального насильства [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.epochtimes.com.ua/ostanni-novynu-ukrayiny/oon-ponad-20-vymushenyh-pereselenciv-z-ukrayiny-stverdzhuyut-shcho-zaznavaly-seksualnogo-nasylstva-142306>. (дата звернення: 01.06.2022)

7. Российские солдаты в Украине насилуют женщин на глазах у толпы – свидетельница, помогающая сотням пострадавших, рассказывает Yle о происхождении Suvii Turtiainen. [Інтернет-ресурс] URL : <https://yle.fi/novosti/3-12429948?origin=rss>. (дата звернення: 01.06.2022)

8. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : НВТ «Правник», 1999. 126 с.

9. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія / Микола Миколайович Єфімов. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.

10. Сайт «Ла Страда – Україна» [Інтернет-ресурс] URL : <https://la-strada.org.ua/>. (дата звернення: 01.06.2022)

11. Сайт «ЮрФем.уа» [Інтернет-ресурс] URL : <http://jurfem.com.ua/>. (дата звернення: 01.06.2022)

12. Сайт «Свромайдан SOS» [Інтернет-ресурс] URL : <https://ccl.org.ua/ru/tools/evromajdan-sos/>. (дата звернення: 01.06.2022)

13. 28-29 квітня відбуваються зустрічі представників урядових структур з обговорення питань протидії сексуального насильства, вчиненого російськими військовими в Україні [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/28-29-kvitnya-vidbuva>

yutsya-zustrichi-predstavnikov-uryadovih-struktur-z-obgovorennnya-pitan-protidiyi-seksu alnogo-nasilstva-vchine-nogo-rosijskimi-vijskovimi-v-ukrayini. (дата звернення: 01.06.2022)

14. В Україні планують відкрити центри для допомоги жертвам сексуального насильства. [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3474159-v-ukraini-planuut-vidkriti-centri-dla-dopomogi-zertvam-seksualnogo-nasilst-va.html>. (дата звернення: 01.06.2022)

15. Лауреат Нобелівської премії миру 2018 року доктор Деніс Муквеге співпрацюватиме з Україною [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.polskieradio24.pl/398/7856/Artykul/2938881>. (дата звернення: 01.06.2022)

16. Charlotte Ruhl, Kitty Genovese. [Internet-resurs] URL : <https://www.simplypsychology.org/Kitty-Genovese.html>. (дата звернення: 11.07.2022)

17. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. Що робити у випадку сексуального насильства, пов'язаного з війною [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/shcho-robity-u-vipadku-seksualnogo-nasilstva-povyazanogo-z-vijnoyu>. (дата звернення: 01.06.2022)

18. Военный злочин: сексуальне насильство під час війни [Інтернет-ресурс] URL : https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/leaflet-p-1.pdf?Fbclid=IwAR3gAkeF8XKd6fLWd5KgLmTM-QiafcoUJsUKTBBNjwVKlj7ZG10Aw22_qM.. (дата звернення: 01.06.2022)

19. Лариса Божко. Сексуальне насильство під час війни: як поводитися жертві, куди звертатися і що робити після того, що сталося. [Інтернет-ресурс] URL : <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220328-seksualne-nasylstvo-pid-chas-vijny-yak-povodytysya-zhertvi-kudy-zvertatysya-i-shho-robyty-pislya-togo-shho-stalosya/>. (дата звернення: 01.06.2022)

20. Повідомлення про воєнний злочин під час російського вторгнення [Інтернет-ресурс] URL : <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSekz-Qb2xK6kydCaEjZugLEBLwCMVbWMKgf5SE0wXOJZd5rbw/viewform>. (дата звернення: 01.06.2022)

21. UK team to investigate sexual violence in Ukraine, says Truss. [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/29/uk-to-send-investigators-to-ukraine-to-gather-evidence-of-war-crimes-truss-says>. (дата звернення: 01.06.2022)

22. Tara John, Oleksandra Ochman and Sandi Sidhu, CNN Russian troops use rape as 'an instrument of war' in Ukraine, rights groups allege. [Інтернет-ресурс] URL : <https://edition.cnn.com/2022/04/22/europe/ukraine-sexual-violence-allegations-russia-cmd-intl/index.html>. (дата звернення: 01.06.2022)

23. Pyrih, Ihor; Bidniak, Hanna; Pletenets, Viktor. Armed conflicts in the economic, social and legal context of the present: causes, regularities and contradictions. *Economic Annals-XXI. Vol. 175, issue 1/2, 2019. P. 4-9. 6 p.* [Інтернет-ресурс] URL : https://web.archive.org/web/20200307031323id_/http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V175-01.pdf. (дата звернення: 01.06.2022)

24. How to Archive Telegram Content to Document Russia's Invasion of Ukraine. [Інтернет-ресурс] URL : <https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2022/03/08/how-to-archive-telegram-content-to-document-russias-invasion-of-uk-rine/>. (дата звернення: 01.06.2022)

25. Volodymyr Tertyshnik, Andrii Fomenko. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, economics and law review. Vol. 1, No. 2, 2021. P. 123-134.*

26. Заворотько І. Г. Сексуальне і гендерно зумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин у Нюрнберзькому процесі / І. Г. Заворотько. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* Вип. 86 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020

References:

1. Katuvannya i zvaltuvannya u policejs'komu viddilku: shho iz «kagarlic'koju spravoju»? [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.radio svobo-da.org/a/kagarkyk-katuvannya-policiya-zgvaltuvannya/31000398.html>. [in Ukrainian].

2. Jana Osadcha. (N. d.) Shho robiti, jaks shho vi stali zhertvoju abo svidkom seksual'nogo nasillja pid chas vijni [Internet-resurs] N. p. URL : <https://life.bpravda.com.ua/society/2022/04/12/248209/>. [in Ukrainian].

3. Mihajlo Zagorodnij. (N. d.) Jak dijati u razi seksual'nogo nasill'stva pid chas vijni? Instrukcija [Internet-resurs] N. p. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/25/247975/>. [in Ukrainian].

4. OGPU napraviv do sudu pershu spravu shhodo zvaltuvannya pid chas vijni rosijs'kim vijs'kovim [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.unian.ua/war/ogpu-napraviv-do-sudu-pershu-spravu-shhodo-zgvaltuvannya-pid-chas-vijni-rosiyskim-viyskovim-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11847753.html>. [in Ukrainian].

5. Bethan McKernan Rape as a weapon: huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine?fbclid=IwAR2LiKAcJfSRSrQyQg7dW9chr2J7G-2mPGQBhEZfyOlmeeyd2oXEopGs>. [in English].

6. OON: Ponad 20% vumushenih pereselenciv z Ukraïni stverdzhujut', shho zaznavali seksual'nogo nasill'stva [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.epochtimes.com.ua/ostanni-novyny-ukrayiny/oon-ponad-20-vymushenyh-pereselenciv-z-ukrayiny-stverdzhuyut-shcho-zaznavaly-seksualnogo-nasylstva-142306>. [in Ukrainian].

7. Rossijskie soldaty v Ukraine nasilujut zhenshhin na glazah u tolpy – svidetel'nica, pomogajushhaja sotnjam postradavshih, rasskazyvaet Yle o proishodivshem Suvi Turtiainen [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://yle.fi/novosti/3-12429948?origin=rss>

8. Veselskyi, V. K. (1999) Suchasni problemy dopytu (protseesualni, orhanizatsiini i taktichni aspekty) : monohrafiia. Kyiv : NVT «Pravnyk», 1999. 126 s/Vesel's'kij, V. K. (1999) Suchasni problemi dopitu (procesual'ni, organizacijni i taktichni aspekty) : monografija. Kyiv : NVT «Pravnyk». [in Ukrainian].

9. Yefimov, M. M. (2020) Metodyka rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen proty moralnosti: naukovy ta prakseolohichni osnovy : monohrafiia / Mykola Mykolaiovykh Yefimov. Odessa : Vydavnychi dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

10. Sajt La Strada Ukraïna [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://la-strada.org.ua/>. [in Ukrainian].

11. Sajt JurFem.ua [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <http://jurfem.com.ua/>. [in Ukrainian].

12. Cajt Evromajdan SOS [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://ccl.org.ua/ru/tools/evromajdan-sos/>. [in Ukrainian].

13. 28-29 kvitnja vidbuvajut'sja zustrichi predstavnikov urjadovih struktur z obgovorenja pitan' protidii seksual'nogo nasill'stva, vchinenogo rosijs'kimi vijs'kovimi v Ukraïni [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/28-29-krvitnya-vidbuva-yutsya-zustrichi-predstavnikov-uryadovih-struktur-z-obgovorennya-pitan-protidii-seksualnogo-nasill'stva-vchinenogo-rosiyskimi-vijs-kovimi-v-ukrayini>. [in Ukrainian].

14. V Ukraïni planujut' vidkriti centri dlja dopomogi zhertvam seksual'nogo nasil'stva. [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3474159-v-uk-raini-planuut-vidkriti-centri-dla-dopomogi-zertvam-seksual-nogo-nasils-tva.html>. [in Ukrainian].

15. Laureat Nobelivs'koï premii miru 2018 roku doktor Denis Mukvege spiv pracuvatine z Ukraïnoju [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.polskieradio24.pl/398/7856/Artykul/2938881>. [in Ukrainian].

16. Charlotte Ruhl, Kitty Genovese. (N. d.) [Internet-resurs] N. p. URL : <https://www.simplypsychology.org/Kitty-Genovese.html>. [in English].

17. Ćdinij veb portal organiv vikonavchoï vladi Ukraïni Shho robiti u vipadku seksual'nogo nasil'stva, pov'jazanogo z vijnou [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/shcho-robiti-u-vipadku-seksualnogo-nasilstva-povyazanogo-z-vijnoyu>. [in Ukrainian].

18. Voennij zlochyn: seksual'ne nasil'stvo pid chas vijni [Internet-resurs] N. d. N. p. URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/leaflet-p-1.pdf?fbclid=IwAR3gAkEF8XKd6fLWd5KgLmTM-QiafcoUJsUKTBBNjwBKlj7ZG10Aw22_qM. [in Ukrainian].

19. Larisa Bozhko Seksual'ne nasil'stvo pid chas vijni: jak povoditisja zhertvi, kudi zvertatisja i shho robiti pislja togo, shho stalosja [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220328-seksualne-nasylstvo-pid-chas-vijny-yak-povodytysya-zhertvi-kudy-zvertatysya-i-shho-robty-ty-pislya-togo-shho-stalosya/>. [in Ukrainian].

20. Povidomlennja pro voennij zlochyn pid chas rosij's'kogo vtorgnennja [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLS ekz-Qb2xK6kydCaE jZugIEBLwCMVbWmKgf5SE0wXOJZd5rbw/viewform>. [in Ukrainian].

21. UK team to investigate sexual violence in Ukraine, says Truss [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/29/uk-to-send-investigators-to-ukraine-to-gather-evidence-of-war-crimes-truss-says>. [in English].

22. Tara John, Oleksandra Ochman and Sandi Sidhu, CNN Russian troops use rape as 'an instrument of war' in Ukraine, rights groups allege [Internet-resurs] URL : <https://edition.cnn.com/2022/04/22/europe/ukraine-sexual-violence-allegations-russia-cmd-intl/index.html>. [in English].

23. Pyrih, Ihor; Bidniak, Hanna; Pletenets, Viktor. (2019) Armed conflicts in the economic, social and legal context of the present: causes, regularities and contradictions. *Economic Annals-XXI*, Vol. 175, Issue 1/2, p. 4-9. [Internet-resurs] URL : https://web.archive.org/web/20200307031323id_/http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V175-01.pdf. [in English].

24. How to Archive Telegram Content to Document Russia's Invasion of Ukraine [Internet-resurs] N. d. N. p. URL : <https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2022/03/08/how-to-archive-telegram-content-to-document-russias-invasi-on-of-ukraine/>. [in English].

25. Volodymyr Tertyshnik, Andrii Fomenko (2021) Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, economics and law review*, vol. 1, No. 2, 123-134. [in English].

26. Zavorotko, I. H. (2020) Seksualne i genderno zumovlene nasyl'stvo, pov'iazane z konfliktom, yak mizhnarodnyi zlochyn u Niurnberzkomu protsesi / I. H. Zavorotko. *Aktual ni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr., issue 86* / redkol.: H. I. Chanysheva (Ed.) et al. Odesa : Helvetyka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2022

Pletenets V., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of criminalistics and pre-medical training of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

SEXUAL VIOLENCE UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE: THE SITUATION AND WAYS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF ITS DETECTION

The article is devoted to coverage of the situation and determination of directions of solution of the problem of revealing and overcoming of facts of sexual violence in conditions of martial law in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that the phenomena under consideration in Ukraine have assumed significant proportions, the identification and resolution of which has caused difficulties at the State level. Every day of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine more and more persons, especially those in the occupied territories, are victims of sexual violence, where the Constitution of Ukraine cannot guarantee the rights of people on the one hand and restore the violated rights of victims on the other.

There is a significant discrepancy between the number of cases of sexual violence and the number of persons prepared to report their circumstances. The reasons given for this allegation are the following: victims, witnesses of events: unable to report because they are in occupied territory, forcibly removed from the State, traumatized (mental, physical). They don't believe in the judicial perspective, the effectiveness of law enforcement agencies, especially in a situation of martial law, do not want to be publicized, judged by relatives, outsiders, etc.

It is noted that psychological contact with victims of rape is complicated, including through fear and mistrust.

At the same time, the behavior of the witnesses may be due to Genovese syndrome.

It is therefore emphasized that without measures to provide victims and/or witnesses with the necessary level of support, the chances of obtaining information on sexual violence will be minimized. Therefore, the investigation of the investigated category of criminal productions under martial law becomes possible after the return of a lost sense of identity, control of their capabilities, including their body, safety, etc.

The conclusions noted that in order to obtain the necessary and sufficient information on sexual violence, it is necessary to take measures to provide victims and/or witnesses with the necessary psychological support, medical, drug, etc. benefits. This will provide a legal assessment of the wrongful acts committed, which are subject to the jurisdiction of international criminal courts and tribunals, while minimizing the possibility of avoiding culpability.

Keywords: obtaining information, martial law, sexual violence, victim, foreign experience.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.238-251

УДК: 343.982

Фуфалько Ю. Ю., завідувач сектору трасологічного обліку відділу криміналістичних видів досліджень Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: YURAFUF@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9264-3286>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕЯКИХ МЕТОДІВ ТА ЗАСОБІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РЕЛЬЄФНИХ ЗНАКІВ НА МЕТАЛЕВИХ ВИРОБАХ, ЩО МАЮТЬ ІСТОРИЧНУ ЦІННІСТЬ (ЗБРОЯ ТОЩО), У ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ТРАСОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті розглянуто деякі теоретичні і практичні аспекти застосування окремих методів та засобів криміналістичної техніки для виявлення рельєфних знаків на металевих поверхнях виробів, що мають історичну цінність (зброя тощо). Виокремлено категорії виробів (предметів), які здебільшого підлягають експериментальним роботам у рамках трасологічних експертиз за експертною спеціальністю 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків», з метою встановлення (виявлення, відновлення тощо) номерів та інших рельєфних зображень на металевих виробках. Визначено приблизний перелік об'єктів, що найчастіше підлягають дослідженню, – зразки зброї (вогнепальна та холодна), її частини, вузли та агрегати ретроавтомеханіки, інші вироби та конструкції. Звернено увагу на недосконалість існуючої системи класифікації виробів та предметів, що являють історичну цінність, та відсутність нормалізації порядку дотримання певних умов та першочергових заходів у ході як експертних маніпуляцій, так і направлення подібних об'єктів на дослідження чи зберігання. Зауважено на основному виді пошкоджень, яких здебільшого зазнають металеві поверхні виробів, що потенційно можуть становити історичну цінність. Наведено характеристики природи корозії металів, розглянуто її чинники та проаналізовано фізико-хімічні процеси, які при цьому відбуваються. Розібрано поетапні кроки із прикладного застосування науково-дослідних методів і засобів при виявленні (відновленні) маркувальних позначень у вигляді рельєфних знаків на поверхнях металевих виробів. На одному з етапів детально описано хід лабораторних випробувань із використанням засобів по очищенню металевих виробів від похідних корозійних змін, що показали хороші результати, із урахуванням їх доступності й дешевизни.

Ключові слова: трасологічна експертиза, об'єкт, виріб, маркувальні позначення, рельєфні знаки, металева поверхня, корозія, механічна обробка, речовина, розчин.

Постановка проблеми. Сучасний динамічний світ, безумовною частиною якого є Україна, сприяє швидкому обміну технологічною інформацією в нашому постіндустріальному суспільстві. Наявність виробничо-технічних досягнень у застосуванні різного роду матеріалів та речовин при обробці, виготовленні, експлуатації усього спектру предметів, незалежно від типу їх виробництва, дозволяє проведення оцінки можливості використання певних методів й засобів в тих чи інших умовах. Роль криміналістики та судової експертизи, як передових галузей фронту

боротьби зі злочинністю, разом із необхідністю залучення спеціалістів цього профілю до виконання широкого кола інших завдань, за таких обставин набуває все більшого значення.

Одним із таких завдань є дослідження маркувальних позначень у вигляді рельєфних знаків, нанесених окремими способами на різноманітні поверхні, зокрема металеві. Причому, перебування, навіть потенційне, виробів з маркуваннями подібного виду, наприклад, у категорії об'єктів культурно-історичної спадщини, підкріплене фактом участі нашої держави в міжнародній конвенції ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» від 14 листопада 1970 року, потребує особливого підходу для їх одночасного збереження й отримання ідентифікаційно значущих даних у ході експертних досліджень, у тому числі з напрямку трасології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значного поштовху сфера криміналістичного дослідження рельєфних знаків отримала відносно нещодавно, що корелюється з розвитком технологічних процесів одиночного, серійного й масового виробництва. На сьогодні найбільш затребуваними темами у висвітленні даної проблематики залишаються, так би мовити, «класичні» відгалуження – встановлення фактів знищення чи внесення змін у номерні маркувальні позначення на зброї та агрегатах транспортних засобів. Звичайно, що перелік досліджуваних об'єктів науки і техніки, які становлять історичну цінність, може бути набагато ширшим. Великої уваги цій царині приділено в наукових і методичних працях О. В. Чеснокової, О. Ю. Щукіна, П. І. Грицишина, В. В. Бондаренка, З. Златанова, С. А. Степури, І. І. Жолтанської. При чому, чи не вперше в сучасній вітчизняній криміналістиці, останніми двома авторами було здійснене узагальнення теоретичних і практичних здобутків з метою їх використання в діяльності кваліфікованих експертів [1, с. 5-7]. Водночас вплив величезної кількості промислових напрацювань, пов'язаних із вивченням та використанням методів і способів металообробки із застосуванням відповідного обладнання, верстатів, інструментів, матеріалів, речовин та режимів взаємодії об'єктів, має підґрунтя до необхідності більш глибокого розуміння його прикладного значення в предметі трасологічної експертизи.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення й аналіз особливостей застосування деяких методів та засобів для виявлення рельєфних знаків на металевих поверхнях виробів, що становлять історичну цінність (зброя тощо), у ході проведення трасологічної експертизи. Визначено приблизний перелік об'єктів, які найбільш часто підлягають дослідженню, порядок дотримання певних умов та першочергових заходів у ході експертних маніпуляцій на прикладі практичного застосування. Також одним із основних завдань викладення матеріалу є пропозиції щодо порядку використання деяких методів та засобів криміналістичної техніки в процесі експертних досліджень за вказаним напрямком.

Виклад основного матеріалу. Багаторічний досвід практичної роботи із застосуванням найрізноманітніших методів і способів при проведенні експертних

досліджень з напрямків трасології й зброєзнавства спонукає до розуміння необхідності більш глибокого вивчення та пошуку сталих ідей з даної тематики, зокрема в галузі дослідження рельєфних знаків на металевих поверхнях виробів, у тому числі таких, що становлять історичну цінність.

Насамперед слід зауважити на тому, які саме питання зазвичай виносяться на вирішення експерта в ході проведення трасологічної експертизи за експертною спеціальністю 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків». Так, при проведенні даної експертизи може бути встановлено (виявлено, відновлено тощо) факти знищення, внесення змін шляхом спилювання (свердлення, забиття і таке інше) або ж пошкодження, внаслідок впливу чинників корозійного характеру номерів та інших рельєфних зображень на металевих виробах [2, с. 60-71]. Орієнтовний перелік запитань, що розглядаються:

- чи піддавався зміні номер на даному об'єкті дослідження;
- яким був початковий номер на об'єкті дослідження;
- яким способом був знищений або змінений номер (знак) на даному виробі;
- чи не утворений номер на даному предметі пуансоном, вилученим під час обшуку.

Питання можуть бути найрізноманітнішими та корегуватися в залежності від типу вирішуваного завдання. А отже, постає потреба у визначенні об'єктів, які найбільш часто підлягають дослідженню, та засобів і способів першочергових кроків, що застосовуватимуться в ході висвітлення зазначеної проблематики. Для цього насамперед можна звернутися до огляду тематичних майданчиків на інтернет-просторі, де проведена певна класифікація виробів, що можуть являти собою культурно-історичну цінність, хоча й на молодому ринку антикваріату України суб'єкти-учасники часто діють інтуїтивно, без допомоги науково обґрунтованих досліджень. Однією з таких платформ є український інтернет-аукціон Violyty. Аналізуючи рубрику «Антикваріат (1700-1960 рр.) і вінтажні твори», можна констатувати, що значна кількість предметів (лотів) торгів потенційно є носіями маркувальних позначень у вигляді рельєфних знаків, номерів, у тому числі вогнепальна та холодна зброя, вузли й агрегати автотехніки тощо (див. Таблиця 1) [3, с. 12-13].

Таблиця 1.

Класифікація предметів антикваріату і колекціонування у рубриці «Антикваріат (1700-1960 рр.) і вінтажні твори» на інтернет-аукціоні «Violyty»

Рубрика	Категорії предметів антикваріату і колекціонування у рубриці	Кількість предметів у категорії
«Антикваріат (1700-1960 рр.) і вінтажні твори»	Бронза, вироби з металів	17261
	Колекційні вироби із тканин	96158
	Предмети інтер'єру	45719
	Ікони	41722
	Предмети «культу»	41303
	Історична холодна зброя	9668
	Історична вогнепальна зброя	2807

	Дукати і дукачі України	3084
	Столове приладдя	34662
	Предмети побуту	7277
	Музичні інструменти та прилади	9446
	Платівки	19858
	Дзвони та дзвіночки	4689
	Колекційні ваги	10576
	Ретро автомеханіка	24183

Якщо мова йде про об'єкти історико-культурної спадщини та й в цілому предмети старовини, то зазвичай значну частку їх загального обсягу складають вироби з металів і сплавів. Своєю чергою, тривале перебування таких виробів у взаємодії з корозійними середовищами викликає їх пошкодження чи руйнування і, як наслідок, можливу втрату не тільки конструктивних характеристик або зміну функціональних ознак, але й певних даних інформаційного та ідентифікаційного змісту.

Природа корозії металів впливає з багатьох чинників, а корозійні процеси прийнято класифікувати за механізмом, умовами протікання і характером руйнувань [4].

За **механізмом протікання** корозійні процеси діляться на два типи:

I. Хімічна корозія має місце при дії на метал сухих газів (O_2 , SO_2 , HCl , H_2S). Зустрічається дуже рідко, в основному в спеціальних установках, вживаних у хімічній і газодобувній промисловості.

Окислення і відновлення протікають в одному акті. На поверхні металу утворюється плівка продуктів корозії. Залежно від її товщини розрізняють такі плівки:

- тонкі (невидимі оком) – товщина до 0,4 мкм;
- середні (різнокольорові за рахунок інтерференції світла) – 0,4-0,5 мкм;
- товсті (видимі) – понад 0,5 мкм.

Захисні властивості мають плівки, що покривають поверхню металу суцільним шаром. Відома умова суцільності: молекулярний об'єм сполуки, що виникає з металу й окислювача, повинен бути більше об'єму металу, що пішов на утворення молекули сполуки. Орієнтовно вважається, що достатньо добрими захисними властивостями володіють плівки, у яких це співвідношення в межах від 1 до 2,5 (CuO , Ag_2O , ZnO , CdO , Al_2O_3 , Cr_2O_3 , NiO , FeO , Fe_2O_3).

II. Електрохімічна корозія виникає при взаємодії металів з вологим повітрям або з розчином електроліту і зумовлена появою місцевих електричних струмів. Діють два взаємозв'язані електрохімічні процеси: іонізація атомів металу на аноді й відновлення окислювача на катоді. Швидкість цих процесів залежить від електродного потенціалу. Катодний та анодний процеси можуть бути просторово розділені в разі гетерогенності металу або при контакті металів з різними потенціалами.

За **умовами протікання** розрізняють такі види корозії: газову, атмосферну, рідинну, ґрунтову, біологічну, механічну. Найбільш поширеною є атмосферна корозія.

За **характером дефектів** корозія поверхнева (рівномірна і нерівномірна, у вигляді крапок, плям, раковин) і структурно-вибіркова, найбільш характерна для сплавів. Розрізняють такі **форми корозії**:

- 1) рівномірна (розповсюджується по всій поверхні металу);
- 2) місцева (руйнуванню піддаються окремі ділянки поверхні). Іноді місцева корозія приводить до утворення раковини або навіть наскрізного отвору;
- 3) міжкристалічна (найнебезпечніша, розповсюджується в металі по межах зерен кристалів). Продукти корозії виявляються включеними в середину металу, унаслідок чого послаблюються зв'язки між кристалами, що спричиняє за собою погіршення міцності металу.

Стійкість багатьох металів і сплавів по відношенню до дії навколишнього середовища зростає унаслідок захисних властивостей самого продукту корозії, тобто щільної оксидної плівки (Al, Ni).

Якщо плівка, що утворилася на металі, рихла, легко відділяється від його поверхні, то вона посилює корозію (Fe).

Багато металів при обробці їх деякими речовинами, головним чином окислювачами, втрачають здатність кородувати. Пасивність металу пояснюється утворенням на його поверхні тонкої оксидної плівки.

Речовини, сприяючи виникненню на металі захисної плівки, – пасиватори (це солі хромової кислоти $K_2Cr_2O_7$, K_2CrO_4 , нітрит $NaNO_2$).

Речовини, що сприяють руйнуванню і розпушуванню захисної плівки, – **активатори або стимулятори** корозії (іони хлору в морській воді).

Швидкість корозії залежить від рН середовища, з пониженням рН її швидкість росте. Корозія металів, що утворюють амфотерні гідроксиди (Zn, Al) посилюється як із підвищенням, так і зі зниженням рН [5, с. 21-34].

Більш детальному вивченню пошкодження корозійного характеру на поверхнях металевих виробів можуть піддаватися при проведенні матеріалознавчих експертиз, що включають різні види досліджень матеріалів, речовин і виробів. Та перед експерт-трасологом у ході проведення дослідження з виявлення рельєфних знаків на металевих поверхнях виробів, що мають історичну цінність (зброя тощо), насамперед може виникнути додаткове питання про те, як не допустити надмірного пошкодження виробу чи його досліджуваної ділянки в ході механічної або хімічної обробки, а також набувають суттєвого сенсу нюанси максимального збереження наявної інформації й отримання ідентифікаційно значущих даних. Для цього необхідно володіти значним спектром знань і навичок у відповідних галузях криміналістики, а також звертатися до сучасних напрацювань у сферах матеріалознавства, зокрема металів і сплавів, їх обробки, зброє- та товарознавства, враховуючи при цьому наявність регламентуючих методик, рекомендацій та інших нормативних документів, якими послуговується у своїй діяльності кваліфікований судовий експерт.

Приміром, якщо проаналізувати перелік найбільш поширених об'єктів, що направляються для проведення трасологічної експертизи за експертною спеціальністю 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельє-

ефних знаків» з метою встановлення (виявлення, відновлення тощо) фактів знищення, внесення змін шляхом спилювання (свердлення, забиття і таке інше) або ж пошкодження внаслідок впливу чинників корозійного характеру номерів та інших рельєфних зображень (клейм, товарних знаків), то тут безперечно вагоме місце посідає зброя та її складові частини. Маркувальні позначення індивідуалізують вироби, що дозволяє їх реєстрацію та облік відповідно до національного законодавства, а також дають змогу говорити про походження, матеріали виготовлення, тобто відповідати на широке коло запитань, у тому числі й для забезпечення ефективності розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. У світлі характеристики окремих досліджуваних предметів слід зауважити на тому, що, наприклад, відповідно до статті 3 Протоколу **проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності** (затверджено Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001 [7, с. 108]:

а) «вогнепальна зброя» означає будь-яку переносну ствольну зброю, яка спричинює постріл, призначена або може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї або її моделей. Старовинна вогнепальна зброя та її моделі визначаються відповідно до національного законодавства. Однак старовинна вогнепальна зброя в жодному разі не включає вогнепальної зброї, виготовленої після 1899 року;

б) «складові частини і компоненти» означає будь-які елементи або запасні деталі, спеціально призначені для вогнепальної зброї та необхідні для її функціонування, у тому числі ствол, корпус або стовбурну коробку, затвор або барабан, вісь затвору або казенник, а також будь-який пристрій, призначений або адаптований для зменшення звуку, спричиненого пострілом».

А от щодо українського законодавства, то певні нормотворчі питання класифікації зброї відносно її історичної чи подібної видової приналежності відрегульовані відповідними методиками проведення криміналістичних досліджень, зокрема:

- згідно з пп. 1.2.5.9. «Методики криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів: методичний посібник (зі змінами від 12.09.2014) (далі – Методика I) [8, с. 6] «Антикварна холодна зброя – холодна зброя, виготовлена більш ніж 50 років тому;

- згідно з пп. 1.2.5.10. Методики I [8, с. 7] «Історична холодна зброя – зразок холодної зброї, виготовлений більш ніж 100 років тому»;

- згідно з абзацом 5 пп. 2.6. «Методики встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) (далі – Методика II) [9, с. 7] «музейна зброя – зброя, яка спеціально приведена в непридатний до стрільби стан шляхом свердлення відтулини діаметром не менше 5 мм у казенній частині ствола та вилучення чи спливання бойка; призначена для експонування в музеях», що може передбачати спеціальний порядок поводження з об'єктами в ході проведення експертного дослідження, оскільки, відповідно до п.п. 29.4. Наказу Міністерства внутрішніх справ України № 314 від 31.05.93 «Про

затвердження Інструкції про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення чи реалізації вилученої, добровільно зданої, знайденої зброї та боєприпасів до неї», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 серпня 1993 р. за № 106, із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства внутрішніх справ № 615 (з0575-02) від 26.06.2002, № 826 (з1731-12) від 24.09.2012, «Вогнепальна і холодна зброя, яка становить історичну і технічну цінність передається на склади (бази) МВС України. Забороняється знищення зброї, яка становить історичну, музейну цінність».

Однак, в умовах сьогодення точаться жваві дискусії з приводу втілення в життя як класифікаційних, так і технічних ідей відносно нормалізації обігу зброї, зокрема й щодо питань відповідного її категорювання. Ба більше, запропоновано ряд законотворчих рішень з цієї проблеми.

Тим не менше, перед експертами-трасологами стоять повсякденні виклики і завдання по дослідженню об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [10, с. 232]. На одній з таких задач, неодноразово опрацьованій у межах виконання практичних лабораторних робіт з проведення трасологічних експертиз, де на вирішення виносилась проблематика відновлення пошкоджених внаслідок корозійних змін рельєфних знаків, розташованих на ділянках металевих поверхонь складових частин вогнепальної та холодної зброї, і зупинимося. Необхідно вказати, що вибір певних методик, прийомів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їх застосування належать до компетенції судового експерта [11, с. 6-8], а тому розглянемо безпосередньо стадію лабораторного практикуму з підготовки й обробки металевих поверхні виробу з пошкодженнями корозійного характеру, що потенційно становить історичну цінність, при виявленні (відновленні) маркувальних позначень у вигляді рельєфних знаків.

У цілому проведення реставрації пошкоджених корозією металевих елементів, що є носіями інформаційно-маркувальних позначень, – процес нескладний, але відповідальний і вимагає при цьому детального дотримання всіх етапів огляду та обробки.

Етапи:

1. Вивчення виду металу (у випадку зі зброею, що підпадає під умовне визначення історичної, приміром, холодної – від міді, бронзи (сплав олова з міддю), заліза, інколи дорогоцінних металів до високоякісних зразків сталі (сплав заліза з вуглецем), а для вогнепальної це здебільшого чавун, сплави алюмінію, місцями дорогоцінні метали, знову ж таки залізо та величезна кількість сталей із різного роду домішками, у тому числі легуваних; згадаймо загальновідомі назви «дамаська» сталь, булат, сталь Крушпа), з якого виготовлено виріб або ж на якому нанесено рельєфний знак, для чого проводиться контент-аналіз та узагальнення експертної практики (за необхідності залучаються спеціалісти інших експертно-криміналістичних галузей). Також, за необхідності, визначається спосіб нанесення маркувальних позначень (ударний, кернування, гравіювання) [12, с. 3-5].

2. Проводиться огляд (візуальний та оптичний), а також фіксація (фотографування) первинного стану об'єктів, що підлягають дослідженню.

3. Очищення поверхні металевого виробу від нашарувань іржі. При цьому для обробки металу можна використовувати широкий спектр засобів і інструментів, намагаючись поступово видаляти якомога менший шар металу. Великий перелік сучасних абразивних матеріалів (щітки, шліфувальні стрічки, кутові шліфмашини («болгарки»), дрилі, інші машинки з осьовим принципом роботи й необхідними відрізними кругами, насадками тощо) дозволяє якісно і швидко провести відповідні роботи.

4. Після цього поверхню знежирюють. Якщо цього не зробити, проникнення модифікаторів на основі буде значно сповільненим, знизиться якість хімічної реакції.

5. А от щодо вибору нейтралізаторів (очисників) іржі, то в межах практичних робіт із апробації застосування різного роду розчинів та речовин, із урахуванням їх доступності й дешевизни, а також факту тривалого перебування металевих виробів в агресивних середовищах [6, с. 187-190], було досягнуто неабияких результатів в наступних випадках:

А. Видалення іржі з металу за допомогою оцту.

Неважливо, який оцет на смак і колір: яблучний, рисовий, винний тощо. Важливий в ньому головний компонент – кислота, яка в тандемі з ефірами, альдегідами та іншими органічними сполуками, здатна до швидкого й потужного перетворення продуктів корозії. Але це лише щодо натурального оцту.

Синтетичний оцет – теж агресивний засіб, який знезаражує, вбиває шкідливі бактерії на металі, а також швидко роз'їдає іржу. Синтетичний, який продається як харчовий (читайте склад), це продукт нафтопереробки: нафта ↔ газ бутан ↔ рідина метанол ↔ каталітична реакція з чадним газом CO ↔ оцтова кислота. У чистому вигляді має форму сухого льоду. Замерзає при температурі +18 градусів. Як нейтралізатор іржі на металах, слід лише розбавити звичайною водою в концентрації від 6 до 70 %.

Як відмити іржу за допомогою оцтового розчину:

- виріб чи його демонтовані деталі необхідно повністю занурити в ємність невеликого розміру з нерозведеним оцтом 9 % на 24 години. Дістати (в гумових рукавичках) і промити під проточною водою;

- предмет з великою площею ураження похідними корозії змастити рясно оцтом, залишити на деякий час для розм'якшення нальоту і потім пройтися дрібнодисперсною щіткою по металу. При цьому використовувати тільки білий оцет, оскільки інший вид може залишити на предметі складні плями;

- очищена поверхня швидко окислюється, тому її необхідно захистити від кисню – покрити мастилом або фарбою.

Б. Видалення іржі з металу за допомогою лимонної кислоти.

Безпечний порошок продається в будь-якому продуктовому магазині. Він відмінно справляється з видаленням оксиду заліза з поверхні старих сталевих інструментів, при цьому не розчиняючи сам метал.

Отже, як можна відмити іржу в 4 ходи:

- знежирити деталі миючим засобом;

- налити в пластиковий контейнер підігрітої води (до 60 градусів);

- розчинити кислоту, із розрахунку 80 грам на 100 мл рідини (концентрат);
- замочити предмети від 3 до 20 годин (у залежності від ступеня ураження).

За одну годину вже буде видно, що відокремилися пластівці. Наступного дня метал повністю очиститься від сильної іржі навіть у важкодоступних місцях. Розчин не токсичний. Після закінчення робіт можете вилити його в раковину.

Додатковий бонус – це оксидна плівка, яка утворюється на металі після використання розчину лимонної кислоти. Вона захистить метал від корозії на деякий час. Для максимального ефекту варто натерти елементи машинним маслом. Якщо такого немає, то соняшниковою олією. Бажано відполірувати деталь повстю або інший дрантям – для більш ефективного спостереження й фотофіксації, а також надання естетичного вигляду.

В. Видалення іржі з металу за допомогою харчової соди.

Ефективний метод, якщо видаляти іржу з виробів, покритих легкою корозією. Трохи терпіння і зусиль, а результат вражаючий:

- харчову соду (бікарбонат натрію) з'єднати з водою до отримання густої суміші;

- нанести на уражену поверхню і витримати 30 хвилин;
- алюмінієвою фольгою або щіткою ретельно очистити отриману масу.

Важливо: після такої чистки порушується цілісність поверхневої структури металу, яка не відновлюється. Почистивши, потрібно нанести захисні засоби. Герметизатор закрий доступ води і повітря до металу й зупинить подальше поширення іржі.

Другий варіант передбачає видалення складних вогнищ іржавіння. Він простий у використанні і не завдає шкоди металу, але забирає більше часу й уваги.

- у невеликій ємності з водою потрібно розвести концентрат соди і розмішати до повного розчинення;

- один кінець дроту підключити на «+» акумулятора автомобіля («-» не відключати);

- на другому кінці дроту закріпити пруток з «нержавійки» довжиною 10 см, край якого потрібно обмотати тканиною і закріпити ниткою;

- у розрив проводу поставити лампочку на 55 Вт, на випадок замикання загориться лампочка, акумулятор не зіпсується.

- підготовлений пруток змочити краєм з тканиною в содовому розчині й обробляти поверхню, зіпсовану іржею.

У результаті вийде ідеально очищена іржа з металу, без подряпин.

Г. Видалення іржі з металу за допомогою побутових засобів для чищення (ефективні марки, такі як «Cillit Bang», «Comet», «Туалетне качення» та інші на основі кислот).

До складу домашніх побутових миючих засобів господарського призначення входить луг або кислота (соляна, щавелева), а кислотні сполуки швидко розчиняють молекули окису.

Побутова хімія представлена в декількох видах:

- гель – наноситься рівномірно;

- рідина – менш економічна (велика витрата);
- порошок – вимагає застосування фізичної сили й довгої обробки.

Три кроки очищення:

- залити іржаву ділянку металевого виробу засобом;
- натерти металеву поверхню ганчіркою до моменту видалення окису;
- після зникнення рудих плям рясно промити водою.

Головна умова при використанні – це акуратність. Слід уникати потрапляння кислоти на шкіру, а пари – у дихальні шляхи. При роботі необхідно використовувати гумові рукавички.

Г. Видалення іржі з металу за допомогою хімічних речовин для автомобільного антикорозійного захисту.

Це радикальний метод, який миттєво прибере іржу. Хімічний розчин взаємодіє з оксидом заліза, розчиняє його за кілька хвилин. Формує захисну плівку, яка в подальшому перешкоджає появі повторного іржавіння.

На прикладі таблиці 2 розглянемо переваги і недоліки хімічних засобів для автомобільного антикорозійного захисту, які діляться на дві групи.

Таблиця 2.

Переваги і недоліки хімічних засобів, що можуть використовуватись для очищенні іржі антикорозійними засобами

Основний склад речовин	Переваги	Недоліки
Кислотні	Після нанесення не потрібна промивка та додаткова обробка	Наносяться тільки на осередки корозії, оскільки кислота роз'їдає неушкоджений метал. Ортофосфорна кислота токсична
Нейтральні	Підходять для щільної іржі, щільністю до 150 мкм. Не руйнують чисті поверхні металу при попаданні на них	Висока ціна засобів

Вибирають засоби антикорозійного захисту автомобілів для боротьби з корозією, з огляду на кількість досліджуваного матеріалу, його забрудненість і можливість підготовки робочого місця.

Загалом, після здійснення усіх необхідних практичних робіт із апробації застосування різного роду розглянутих розчинів та речовин по нейтралізації (очищенню) іржі, у ході трасологічної експертизи також доцільно провести обробку металевих поверхонь досліджуваних виробів жиром, маслом або спеціальними лакофарбовими матеріалами. Нанесення такого шару утворює на поверхні металевого виробу захисну плівку, яка виключає контакт з водою й агресивним зовнішнім середовищем або значно мінімізує їх вплив [13, с. 14-27].

Таким чином, у ході проведення трасологічної експертизи за експертною спеціальністю 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків», з метою встановлення (виявлення, відновлення тощо) номерів та інших рельєфних зображень на металевих виробах, у тому числі таких, що становлять історичну цінність (зброя тощо) та зазнали пошкодження внаслідок впливу чинників корозійного характеру, застосовуючи сучасні напрацювання у сфері металообробки, будівництва, побутової хімії, зокрема матеріали, вироби, речовини господарського призначення, можна очистити абсолютну більшість таких поверхонь. При цьому належний підбір і застосування розглянутих науково-технічних методів та засобів криміналістичної техніки дозволяють максимальне збереження наявної інформації й отримання ідентифікаційно значущих даних, разом із недопущенням надмірного пошкодження виробу чи його досліджуваної ділянки в ході механічної або хімічної обробки.

Висновки. Таким чином, на прикладі проведеного наукового дослідження в галузі трасологічної експертизи за експертною спеціальністю 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків», можна визначити, що методи й засоби криміналістичної техніки мають неабиякий потенціал до розвитку та вдосконалення. Поєднання існуючих і впровадження новітніх способів у прикладному використанні наукових досягнень, зокрема у сфері матеріалознавства, металообробки, хімічних технологій, укупі з використанням досвіду багаторічної праці практичних експертів-трасологів, у подальшому зможуть вивести криміналістику на якісно вищий щабель, що сприятиме в доказуванні вини або ж невинуватості фігурантів кримінального провадження та збереженню прав і свобод громадян.

Використані джерела:

1. Виявлення первинного змісту рельєфних маркувальних позначень електрохімічним методом із застосуванням приладу «Набір для перевірки автентичності номерів на металевих поверхнях «Номер-Детект» (експертна спеціальність 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків»): методичні рекомендації / уклад.: І. І. Жолтанська, С. А. Степура. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2020. 25 с.

2. Грановский Г. Л. Восстановление уничтоженных рельефных изображений на металлах, полимерах и дереве / Г. Л. Грановский // *Криміналістика і судебна експертиза*. Випуск 22: Возможности трасологической экспертизы. Київ: Вища школа, 1981. С. 60-71.

3. Дерій В. А. Класифікація культурно-історичних цінностей та їх облік і аналіз на ринку антикваріату [Текст] / Василь Антонович Дерій // *Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет*; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. № 3. С. 19-25.

4. ДСТУ 3830-98 Корозія металів і сплавів. Терміни та визначення основних понять. [Електронний ресурс] URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=65375.

5. Улиг Г. Г., Реві Р. У. Коррозия и борьба с ней. Введение в коррозионную науку и технику: Пер. с англ. / Под ред. А. М. Сухотина. Л.: Химия, 1989. Пер. изд., США, 1985. 456 с.: ил.

6. Воробьева Г. Я. Коррозионная стойкость материалов в агрессивных средах химических производств. Изд. 2-е пер. и доп. Москва, «Химия», 1975. 816 с.

7. Закон України «Про приєднання України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 10, ст. 108. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

8. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів: методичний посібник (із змінами від 12.09.2014). Затверджена рішенням розширеного засідання секції НКМР міністерства Юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи. Протокол від 10.04.2009 року № 22. Київ, 2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002320-99#Text>.

9. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) / ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Міністерства України; [Гамов Д. Ю.]. Київ, 2012. 34 с.

10. Закон України «Про судову експертизу». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1994. № 28, ст. 232. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

11. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.

12. Металознавство : Навчальний посібник / І. В. Прокопович. Одеса : Екологія, 2020. 308 с.

13. Косогіна І. В. Прикладна хімія [Електронний ресурс] : навчальний посібник / І. В. Косогіна, І. М. Астрелін; НТУУ «КПІ». Електронні текстові дані (1 файл: 3,62 Мбайт). Київ : НТУУ «КПІ», 2015. 282 с.

References:

1. Vyivlennia pervynnoho zmistu reliefnykh markovalnykh poznachen elektro khimichnym metodom iz zastosuvanniam prykladu «Nabir dlia perevirky avtentychnosti nomeriv na metalevykh poverkhiakh «Nomer-Detek» (ekspertna spetsialnist 4.4 «Dosli dzhennia identyfikatsiinykh nomeriv ta reliefnykh znakov»); metodychni rekomen datsii (2020) / uklad.: I. I. Zholtanska, S. A. Stepura (Eds.). Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

2. Granovskij, G. L. (1981) Vosstanovlenie unichtozhennykh releyfnykh izobrazhenij na metalah, polimerah i dereve / G. L. Granovskij. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza – Criministics and forensics, issue 22, 60-71. Vozmozhnosti trasologicheskoy ekspertizy*. Kyiv : Visha shkola. [in Russian].

3. Derii, V. A. (2017) Klasyfikatsiia kulturno-istorychnykh tsinnosti ta yikh oblik i analiz na rynku antykvaryatu [Tekst] / Vasyl Antonovych Derii. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats / Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol.: O. V. Yaro shchuk (holov. red.) et al. (Eds.) Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsestr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka», vol. 27, 3, 19-25*. [in Ukrainian]

4. DSTU 3830-98 Koroziiia metaliv i splaviv. Terminy ta vyznachennia osnovnykh po niat. N. d. N. p. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=65375. [in Ukrainian]

5. Ulyh, H. H., Revy, R. U. (1989) Korrozia y borba s nei. Vvedenye v korro zyonnuu

nauku y tekhnkyku: Per. sanhl. / . A. M. Sukhotyn (Ed.). L.: Khymyia. Per. yzd., SShA. [in Russian].

6. Vorobeva, G. Ya. (1975) Korroziionnaya stojkost materialov v agressivnyh sredah himicheskikh proizvodstv. Izd. 2-e per. i dop. Moskva, «Himiya». [in Russian].

7. Zakon Ukrainy «Pro pryednannia Ukrainy do Protokolu proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi, yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakyi dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti» (2014) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 10, art. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukrainian]

8. Metodyka kryminalistychnoho doslidzhennia kholodnoi zbroi ta konstruktivno skhozhykh z neiu vyrobiv: metodychnyi posibnyk (iz zminamy vid 12.09.2014). Zatverdzhena rishenniam rozshyrenoho zasidannia sektsii NKMR ministerstva Yustytsii Ukrainy z problem trasolohii ta sudovoi balistyky iz zaluchenniam chleniv Koor dyna tsinoi rady z pytan sudovoi ekspertyzy. Protokol vid 10.04.2009 roku № 22. (2009) Kyiv. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002320-99#Text>. [in Ukrainian]

9. Metodyka vstanovlennia nalezhnosti ob'iektu do vohnepalnoi zbroi ta yoho pry datnosti do strilby (provedennia postriliv) (2012) /DNDEKTs MVS Ukrainy; DEZP Min'istvu Ukrainy; [Hamov D. Yu.]. Kyiv. [in Ukrainian]

10. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» (1994) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 28, art. 232. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukrainian]

11. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 17.07.2017 № 591 «Pro zatve rdzhennia Instruksii z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzhen u pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy» (2017) [Elektronnyi resurs] N. p. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>. [in Ukrainian]

12. Metaloznavstvo : Navchalnyi posibnyk (2020) / I. V. Prokopovych. Odesa : Ekolo hiiia. [in Ukrainian]

13. Kosohina, I. V. (2015) Prykladna khimiia [Elektronnyi resurs] : navchalnyi posibnyk / I. V. Kosohina, I. M. Astrelin ; NTUU «KPI». N. p. Elektronni tekstovi dani (1 fail: 3,62 Mбайт). Kyiv : NTUU «KPI». [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2022

Fufalko Yu., Head of the trasological accounting Sector of the Forensic research Department, Ivano-Frankivsk scientific research forensic Center of the MIA of Ukraine (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

FEATURES OF APPLICATION OF SOME METHODS AND MEANS FOR THE DETECTION OF EMBOSSED SIGNS ON METAL PRODUCTS REPRESENTING HISTORICAL VALUE (WEAPONS, ETC.), DURING THE TRASOLOGICAL EXPERTISE

The article examines some theoretical and practical aspects of the application of certain methods and means of forensic technology for the detection of embossed signs on the metal surfaces of historical value products (weapons, etc.). The categories of products (items) are singled out, which are mostly subject to experimental work in the framework of trasological expertises by expert specialty 4.4 "Investigation of identification numbers, changed or de-

stroyed embossed signs", in order to establish (detect, restore, etc.) numbers and other embossed signs on metal products. There was determined an approximate list of the most commonly studied objects - samples of weapons (firearms and cold weapons), its parts, components and units of retroautomechanics, and other products and structures. Attention is drawn to imperfections of the existing system of classification of products and historical value objects, and accordingly, the procedure of compliance of certain conditions and priority measures during some expert manipulations and sending similar objects for research or their storage has not been normalized. There is also pointed out the main type of damages which are mostly on metal surfaces of products that can potentially be of historical value. There are given the characteristics of nature of metal corrosion, its factors are considered and physico-chemical processes that occur during it are analyzed. There are considered step-by-step stages of the application of research methods and means of detection (restoration) of marking symbols in the form of embossed signs on metal products surfaces. At one of the stages the process of laboratory tests is described in detail, using the means for cleaning metal products from derivatives of corrosive changes which showed good results, taking into account their availability and cheapness.

Keywords: trasological expertise, object, product, marking, embossed signs, metal surface, corrosion, tooling, substance, solution.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.251-261
УДК: 353.98(477)

Чаплинський К. О., доктор юридичних наук, професор завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)
e-mail: chaplinski@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9922-3743>

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена визначенню актуальних проблемних питань організації і тактики проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності з урахуванням сучасних потреб слідчої практики. Допит визначається як одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з особистісних джерел. Наголошено на постійному оновленні тактики проведення допиту учасників кримінального процесу (підозрюваного, свідка, потерпілого). Розкрито поняття й сутність тактики допиту та види тактичних прийомів, що найчастіше застосовуються під час допитів підозрюваних у кримінальних провадженнях у сфері туризму. Доведено, що допит підозрюваних переважно відбувається в конфліктних ситуаціях. Особливу увагу приділено основним складовим елементам підготовки до проведення допиту підозрюваного. Наголошено на тому, що предметом допиту, зазвичай, є питання, які належать до сфери ведення туристичної діяльності, тому доречно перед проведенням допиту вивчити нормативні документи, що регламенту-

© Чаплинський К. О., 2022

ють ці відносини, отримати консультацію в незалежних суб'єктів туристичної діяльності щодо правильності ведення такого бізнесу та ймовірних порушень, з'ясувати, чим ці порушення можуть бути зумовлені. На підставі узагальнення правоохоронної практики запропоновано розширений перелік обставин, які підлягають встановленню на етапі підготовки до проведення допиту підозрюваного.

Окреслено тактичні помилки та прорахунки, які допускаються працівниками слідчих підрозділів поліції під час проведення допиту. Запропоновано практичні рекомендації щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення допиту в кримінальних провадженнях у сфері туризму.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, туризм, туристична діяльність, тактика, тактичний прийом, допит, свідок, потерпілий, підозрюваний, протидія розслідуванню, слідчі (розшукові) дії, процесуальні дії.

Постановка проблеми. Туристична діяльність є одним з основних напрямків розвитку національної культури і економіки України. За останнє десятиріччя ця сфера діяльності (галузь) набирає значних обертів і привертає значні інвестиційні надходження з боку фізичних та юридичних осіб. Розвиток власної туристичної інфраструктури та зростання туристичного потенціалу, а також вихід України на міжнародну *туристичну арену одночасно зумовили високу конкуренцію серед суб'єктів туристичної діяльності, які на шляху до отримання надприбутків стали діяти всупереч закону*. Одночасно з цивільно-правовими відносинами, що врегульовані низкою нормативно-правових актів, відбувалися різноманітні злочинні дії. Слідчий практиці відома достатня кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із туристичною діяльністю. Серед таких домінують шахрайства та злочинні дії у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів туристичної галузі, пов'язаної зі створенням умов для безперешкодного ведення бізнесу та отримання надприбутків. Останнім часом злочинні дії нерідко здійснюються під прикриттям туризму або внаслідок функціонування туристичної діяльності. Особи, які маскуються під туристів, через митний кордон України переміщують культурні цінності, отруйні, сильнотіючі, вибухові речовини, зброю або боеприпаси, наркотичні засоби, психотропні речовини або фальсифіковані лікарські засоби. Під прикриттям туристичної діяльності громадян усе частіше залучають до трудової або сексуальної експлуатації [1, с. 20].

Така прибуткова діяльність привертає значну увагу і лідерів кримінальних угруповань, які, маючи корумповані зв'язки в правоохоронних органах, органах державної влади й управління, реалізують новітні злочинні схеми в туристичному бізнесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання організації і тактики проведення допиту учасників кримінального процесу (підозрюваного, свідка, потерпілого) досить ґрунтовно окреслено в наукових розробках низки вчених: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. К. Весельського, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, М. І. Порубова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тищенко, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін. Проте, тактика допиту в кримінальних провадженнях за фактами кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності майже не розроблялася.

Певні наукові дослідження проводили Ю. В. Венгерова, Г. В. Захарова, Т. О. Калюга, А. І. Нестерова, О. А. Клименко, Н. В. Павлова, М. В. Рібун, однак на сьогодні залишається низка складних дискусійних питань щодо проведення допитів різної категорії осіб при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення актуальних питань організації і тактики проведення допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності з урахуванням сучасних потреб слідчої практики та надання дієвих практичних рекомендацій щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення цієї процесуальної дії.

Виклад основного матеріалу. Туристична сфера в Україні за 30 років Незалежності набула значних масштабів. Ця галузь стала найбільш перспективною та високодохідною поряд з іншими в економіці держави. Утім, в умовах Євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, сфера туризму перебуває в стані динамічних змін.

Можна погодитися з думкою Г. В. Захарової, що висока прибутковість туристичного бізнесу в Україні є спонукальною основою для масових зловживань та обернення чужих коштів на власний рахунок недобросовісними суб'єктами туристичної діяльності. Користуючись значним попитом населення на отримання туристичних турів і різноманітних туристичних послуг, використовуючи недостатню обізнаність громадян у цій сфері, злочинці ошукують громадян, які виявили бажання отримати певні послуги у сфері туризму, тим самим завдаючи останнім значної як майнової, так і моральної шкоди [2, с. 23]. Більшість протиправних дій здійснюється в кіберпросторі. На думку Н. В. Павлової і А. Є. Фоменка, розслідування шахрайств з фінансовими ресурсами в кіберпросторі вимагає глибоких специфічних знань від суб'єктів розслідування, які, на жаль, не можуть бути ними здобуті з різних причин, наприклад, застарілістю науково-практичної підготовки і техніки. Це значно ускладнює попередження і протидію незаконним діям та дозволяє їм існувати протягом тривалого періоду часу [14, с. 142].

Серед усіх кримінальних правопорушень, що здійснюються у сфері туризму, значне місце посідають шахрайства. Так, за офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокуратура України, у 2014 р. обліковано 41 814 фактів шахрайства, у 2015 р. – 45 653, у 2016 р. – 45 764, у 2017 р. – 36 650, у 2018 р. – 33 136, у 2019 р. – 32 156, у 2020 р. – 26 595, у 2021 р. – 33 537.

Проте, оцінити реальні масштаби шахрайських проявів досить складно через високу латентність й тонку межу між цивільно-правовими та кримінально-правовими відносинами. Зважаючи на це, першочерговим завданням правоохоронних органів є ефективне застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів боротьби з такими шахрайствами, а також визначення чіткої організації і тактики проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, НСРД, оперативно-розшукових заходів та інших організаційних заходів під час їх розслідування [2, с. 24].

На підставі аналізу кримінальних проваджень за фактами протиправних дій у сфері туристичної діяльності, можна дійти висновку, що переважна кількість до-

питів відбувається за конфліктної ситуації, зокрема: підозрювані відмовляються давати будь-які показання або надають неправдиві свідчення – 95 %; висувають неправдиві алібі, які перевірити слідчому досить складно – 38 %; впливають на сумлінних учасників кримінального процесу, особливо членів злочинного угруповання, які погодились співпрацювати зі слідчим – 72 %; постійно змінюють свої показання – 69 %; намагаються приховати межі поінформованості та вступають у «діалог» зі слідчим з метою визначення наявних у нього доказів – 81 % та ін. Зважаючи на це, допит при розслідуванні злочинів у сфері туризму супроводжується певними складнощами, які пов'язані насамперед необхідністю володіння орієнтуючою інформацією щодо злочинної події, а також нормативного регулювання туристичної діяльності. З огляду на це, слідчому необхідно досить ретельно готуватися до допиту в таких провадженнях. Зокрема, вивченню підлягають не тільки матеріали кримінального провадження, а й нормативні акти та спеціальна література.

Під час підготовки до допиту слідчий повинен вирішити питання щодо залучення спеціаліста. Це пов'язано з тим, що процедура укладання угод у сфері туристичної діяльності, а також функціонування підприємств туристичного обслуговування має певну специфіку. Своєчасне виявлення можливих протиправних дій або певних порушень у їхній роботі можливе лише завдяки спеціалісту. Його залучення дозволить слідчому правильно визначити механізм здійснення протиправних дій, а також предмет допиту і сформулювати коло запитань, які підлягають з'ясуванню.

На думку Ю. В. Венгерової, формулювання важливих запитань під час підготовки до допиту, з'ясування різноманітних деталей, а також прогнозування можливої поведінки учасників кримінального процесу з обранням шляхів реагування на кожний з випадків, сприятиме якісному його проведенню та запобіганню можливій протидії розслідуванню.

З усього обсягу зібраних відомостей щодо злочинної події потрібно відібрати ті, що відносяться до предмету допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного предмету допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів (комбінацій).

Під час допиту слідчому необхідно враховувати й характеристику особи потерпілого. Потерпілими від протиправних дій у сфері туристичної діяльності можуть бути не лише громадяни України, але й громадяни інших держав – іноземці, які тимчасово, у межах визначених угод з надання туристичних послуг, перебувають на території нашої держави для отримання вказаного туристичного продукту, але, ставши жертвами шахрайських схем, так і не отримали обіцяні їм туристичні послуги» [3, с. 135].

За такої ситуації виникає необхідність вчасно залучити до процесуальної дії перекладача, який володіє мовою кримінального судочинства і може довести громадянину іншої держави основні положення українського законодавства під час проведення допиту.

Зважаючи на це, цілком можна погодитися з думкою Т. М. Біденчук і Н.В. Павлової, що підготовчі заходи до проведення допиту є особливо важливими, оскільки повторний допит іноземців є досить ускладненим. Це пов'язано з обмеженим часом перебування іноземця на території України. Якщо допитуваним є представник консульської або дипломатичної установи, то його повторний допит через особливий правовий статус може проводитися в разі виняткових обставин. Проте окреслені правові статуси особи іноземця залежать від певних видів ратифікованих Україною міжнародних правових актів, що обов'язково необхідно враховувати під час проведення з потерпілими іноземцями окремих процесуальних дій, у тому числі й допиту [4, с. 95].

Важливе значення має і визначення послідовності проведення допитів у разі викриття кримінального угруповання, що здійснює тривалу злочинну діяльність у туристичній сфері. Складність цього завдання полягає в латентності взаємовідносин між членами злочинного об'єднання, чим і пояснюються численні помилки у визначенні дійсного статусу затриманих [13, с. 107]. Характер таких відносин надає можливість слідчому виділити лідерів угруповання (організаторів конкретних кримінальних правопорушень) серед інших активних членів групи та простих виконавців. Слідчий повинен одержати повну інформацію про кількість злочинців, про дії й функції кожного під час учинення протиправних дій. З огляду на те, слідчий має враховувати оперативну інформацію про лідера і членів злочинного групування (склад злочинної групи) та вчинені ними кримінальні правопорушення, що дозволяє завчасно визначати лінію поведінки злочинців на досудовому слідстві, мотиви й способи вчинення протиправних дій, відношення до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між собою та свідками (потерпілими). Таку інформацію можна використовувати для висунення слідчих версій або вибору низки тактичних прийомів допиту. Але інформація, яка отримана оперативним шляхом, у випадку використання в кримінальному процесі, обов'язково повинна містити відомості про джерело, з якого вона була отримана, для подальшої її перевірки [5, с. 108].

Під час опитування працівників органів прокуратури та слідчих підрозділів Національної поліції встановлено, що до найбільш розповсюджених тактичних прийомів, які використовуються у правоохоронній практиці з розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності, вони відносять: встановлення психологічного контакту – 100 %; викладання показань у формі вільної розповіді – 95 %; постановку запитань – 100 %; створення напруги – 51 %; використання різних темпів допиту – 27 %; спостереження за поведінкою допитуваного – 48 %; пред'явлення доказів – 94 %; використання фактору раптовості – 73 %; актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 41 %; створення уявлення про інформованість слідчого – 85 %; розповідь слідчим версій про учинений злочин – 12 %; приховування меж інформованості слідчого – 67 %; використання конфліктів у злочинному угрупованні – 92 %; застосування науково-технічних засобів – 33 %.

Проте, за даними вивчення правоохоронної практики, можна констатувати, що більшість слідчих (67 %), не застосовують весь спектр тактичних прийомів (їхніх комбінацій), що напрацьовані слідчою практикою та рекомендовані криміналістикою.

Встановлення психологічного контакту із допитуваним вимагає від слідчого знань його психології та врахування індивідуально-психологічних якостей, психічного стану в момент проведення допитів, життєвого і злочинного досвіду та інших обставин, що його характеризують. Психологічний контакт завжди має двосторонній характер. Його встановлення і підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому [5, с. 123].

Під час допиту необхідно спостерігати за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями. Таке спостереження дозволяє виявити неправду або невідповідність у його показаннях. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення, а являють собою орієнтуючу інформацію, яку можна використовувати для розробки прийомів допиту.

Враховуючи тривалість протиправної діяльності у сфері туризму, окремі епізоди кримінальних правопорушень «нашаровуються» в пам'яті допитуваного один на інший. Звідси досить складно повністю відтворити картину злочинної події за кожним епізодом окремо. Зважаючи на це, виникає необхідність актуалізації забутого в пам'яті допитуваних.

Якщо потерпілий або свідок забувають певні факти щодо події злочину, необхідно використовувати такі тактичні прийоми допиту: постановка нагадуючих запитань; демонстрація речових доказів та іншої матеріалізованої інформації; оголошення показань інших осіб, допит на місці події та ін. Наприклад, якщо потерпілий не пам'ятає назви туристичного агентства, що було розміщено на вивісці офісу до того моменту, як агентство зникло, можна йому показати фотографії, запропонувати ще раз переглянути зміст документів, які ним підписувалися. Потерпілий може не пам'ятати адреси туристичного агентства, але заявляє, що може показати, де воно знаходиться. За таких обставин можна виїхати з потерпілим на місце [6, с. 20].

Створення уявлення про інформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини в момент допиту. Таке враження у підозрюваного створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди протиправної діяльності, зв'язки і способи його життя, причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших членів групи. Акцентування уваги на перших неправдивих відомостях, повідомлених підозрюваним, створює у них враження про те, що слідчий має досить повну інформацію про злочинну діяльність у туристичній сфері.

Серед усіх учасників кримінального процесу потерпілі є більш за всіх зацікавленими у встановленні об'єктивної істини і притягненні винних до відповідальності. На думку Р. С. Белкіна, потерпілий відрізняється від інших учасників процесу тим, що злочинном було порушено його права та охоронювані законом інте-

реси, тому він і зацікавлений у результатах справи. Ця зацікавленість, а також можливість помилкового сприйняття фактів, унаслідок обстановки події та небезпеки, якій він міг піддаватися, повинна бути врахована при допиті та оцінці його показань [7, 8, 11]. Можна погодитися з Ю. В. Венгеровою, що іноді особи, які вважають себе потерпілими, можуть приховувати деякі факти, що ставлять під сумнів сумлінність їхніх дій. У 14 % випадках, особи, які заявляють про вчинення відносно них протиправних дій у сфері туризму, самі можуть мати причетність до них. Причому, 10 % осіб помилково вважають, що відносно них здійснені злочинні дії. Близько 4 % осіб навмисно подають заяву про вчинення щодо них злочину для притягнення до відповідальності конкурентів у туристичній діяльності або з метою помсти. Такі ситуації здебільшого мають місце при оформленні віз, страховок, коли потерпілі навмисно імітують страховий випадок з метою отримання страхових виплат. Також існують інциденти, коли через недбалість осіб, які відповідають за безпеку в туристичному бізнесі, виникають випадки травматизму, масових отруєнь, інші події, що мають тяжкі наслідки для туристів. Крім того, іноді туристи звинувачують суб'єктів туристичної діяльності тоді, коли й самі можуть спровокувати такі події.

Зважаючи на це, під час допиту потерпілих слідчому слід критично ставитися до їхніх показань і зіставляти з іншими доказами, що наявні в кримінальному провадженні.

Під час допиту підозрюваних доцільно застосовувати технічні засоби, що створюють сприятливі умови для одержання доказової інформації і дозволять фіксувати не тільки показання, але й «психологічний клімат», у якому вони були отримані, а також психологічно вплинуть на злочинців [9, 10]. Указаний тактичний прийом доцільно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів, розслідування складних багатоепізодних кримінальних проваджень, допитів членів злочинних угруповань (їхніх лідерів), незалежно від статусу особи в складі кримінального угруповання та ін.

Розглянуті тактичні прийоми допиту не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає в тому, що, використовуючи всі прийоми й засоби, він може правильно їх спланувати при підготовці до допитів, може варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, з огляду на слідчу ситуацію котра склалася на певному етапі розслідування [5, с. 143].

Висновки. Допит у кримінальних провадженнях у сфері туризму є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація (орієнтуюча, доказова) про протиправну діяльність конкретних осіб (організованих груп). У цілому, організація розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності вирізняється певними складнощами і має специфіку, які обумовлені певними обставинами, особою злочинця і потерпілого та механізмом учинення протиправних дій. Безумовно, головними серед усіх джерел доказів є показання учасників кримінального процесу, що набувають форми доказів лише в разі дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, які воло-

діють інформацією про особу злочинця, злочинну подію та правильного їх процесуального оформлення. Утім, під час проведення допитів підозрюваних (потерпілих, свідків) при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері туризму, працівники слідчих підрозділів нерідко стикаються із труднощами організаційного, процесуального й тактичного характеру. Зважаючи на це, без володіння слідчими інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення допитів різної категорії осіб, а також специфіки кримінальних правопорушень вказаної категорії, забезпечити швидке й якісне розслідування досить складно. Подібна ситуація зумовлена тим, що за цих обставин досудове розслідування відбувається в умовах інформаційної невизначеності.

Показання членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів є найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені в результатах кримінального провадження. До початку вчинення протиправних дій дана категорія осіб домовляється не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлена до методичного заперечення провини. У деяких випадках з перших допитів злочинці погоджуються на діалог зі слідчими, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше свідків, потерпілих або співучасників та заходи, що приймаються слідчим на початковому етапі розслідування.

Загальна поведінка цієї категорії осіб спрямована на зменшення своєї ролі в злочинній діяльності та приховання наявності злочинного угруповання й належності до нього. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, зволікають терміни досудового слідства, створюють перешкоди досудовому розслідуванню, тому допит указаних осіб та проведення одночасних допитів між ними є найвідповідальнішою слідчою (розшуковою) дією. Зважаючи на це, проведення допитів з такою категорією осіб багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності.

Використані джерела:

1. Венгерова Ю. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності : дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії за спец. 081 – Право / Дніпро, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 265 с.

2. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою : дис. канд. юрид. наук.: 12.00.09. / Київ. Міжрегіональна академія управління персоналом, 2021. 263 с.

3. Калюга Т. О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : дис. канд. юрид. наук.: 12.00.09. / Київ. Міжрегіональна академія управління персоналом, 2019. 240 с.

4. Біденчук Т. М., Павлова Н. В. Установлення психологічного контакту під час допиту громадянина іншої держави за участю перекладача. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 2-2. 2019. С. 94–96.

5. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
6. Бахін В. П. Тактика допиту: навчальний посібник / Бахін В. П., Весельський В. К. Київ, НВТ «Правник». 1997. 64 с.
7. Белкин Р. С. Тактика следственных действий. М., Новый юрист, 1997. 176 с.
8. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / М., 2000. 333 с.
9. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / Х.: Консум, 2000. 234 с.
10. Криміналістика: Підручник для студ. юрид. ВНЗ / Кол. авт. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
11. Криміналістика: [підручник для вузів] / під ред. Р. С. Белкіна. М.: Видавництво НОРМА, 2000. 990 с.
12. Пчолкін В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В. М. Ечченко. Вісник Луганської академії внутрішніх справ. 2004. № 3. Ч. I. С. 109-121.
13. Kramarenko Yurii. Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1. № 1. 2021. С. 104-117.
14. Pavlova Natalia, Reznik Oleg, Fomenko Andrii, Melnychenko Andrii, Prozorov Andrii. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace *Amazonia Investiga*. Vol. 10 – Issue 41 / May 2021. Pp. 141-150.

References:

1. Vengerova, U. V. (2021) Criminalisticheskaia shakhraystva ta osobennosti rozsliduvannya prestupleniy u sferi turisticheskoy deyatelnosti. Dnipro, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
2. Zacharova, G. V. (2021) Teoreticichni zasady metodiki rozsliduvannya shakhraystva u sferi turysmu, vchinenogo organizovanou grupou. Kyiv, Interregional Academy of Personnel Management. [in Ukrainian].
3. Kalyuga, T. O. (2019) Rozsliduvannya shakhraystva u sferi nadannya turysty chnykh posluh. *Candidate's thesis*. Kyiv, Interregional Academy of Personnel Management. [in Ukrainian].
4. Bidenchuk, T. M, Pavlova, N. V. (2019) Ustanovlennya psykholohichnoho konta ktu pid chas dopytu hromadyanyna inshoyi derzhavy za uchastyu perekladacha. *Jurnalul juridic national: teorie si practică - National legal journal: theory and practice*, 2-2, 94-96. [in Ukrainian].
5. Chaplinsky, K. O. (2006) Taktyka provedennya okremykh slidchykh diy Dnepropetrovsk : Dneprop. state University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
6. Bakhin, V. P. (1997) Taktyka dopytu: navchal'ny posibnyk. Kyiv, SPT "Lawyer" [in Ukrainian].
7. Belkin, R. S. (1997) Taktyka sledstvennykh deystviy. Moskva, New Lawyer. [in Russian].
8. Belkin, R. S. (2000) Kryminalistychna entsyklopediya [Forensic encyclopedia] / M. [in Russian].
9. Konovalova, V. E. (2000) Versyya: kontseptsyya y funktsyy v sudoproizvodstve [Version: concept and functions in court proceedings] / Kh. [in Ukrainian].
10. Kryminalistyka: Pidruchnyk dlya stud. yuryd. VNZ / Kol. avt. Hlibko V. M., Dudnikov A. L., Zhuravel' V. A. ta in. / Za red. V. Y. Shepit'ka (2001) [Forensics: A text book for

students. jurid. University / Qty. aut. Glibko V. M., Dudnikov A. L., Zhuravel V. A. etc. / Ed. V. Y. Shepitka] Kyiv: In Yure Publishing House [in Ukrainian].

11. Kryminalistyka: [pidruchnyk dlya vuziv] (2000) [Forensics: [textbook for universities] / ed. R. S. Belkina. M.: NORMA Publishing House [in Ukrainian].

12. Pcholkin, V. D. (2004) Ponyattya, sutnist' ta zavdannya vzayemodiyi opera tyvnykh pidrozdiliv OVS [The concept, essence and tasks of interaction of operational units of the police / V. D. Pcholkin, V. M. Echkenko]. Bulletin of the Luhans'k Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].

13. Kramarenko, Yu. (2021) Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, 1, 104-117. [in English].

14. Pavlova, N., Reznik, O., Fomenko, A., Melnychenko, A., Prozorov A. (2021) Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace. *Amazonia Investiga*б Vol. 10 – Issue 41б 141-150. [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2022

Chaplynskiy K., Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of criminalistics, forensic medicine and psychiatry of the Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukrainian)

ORGANIZATION I TACTICAL INTERROGATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF TOURIST ACTIVITY

It is emphasized that the investigation of crimes in the field of tourism has certain specifics due to the circumstances and mechanism of this crime. A special place among all other sources of evidence is occupied by testimony, which takes the form of evidence only in the case of observance of the rights, freedoms and legitimate interests of persons who have information about the event of a criminal offense and their proper procedural design. However, during interrogations in the investigation of crimes related to tourism, investigators often face difficulties of both procedural and organizational and tactical nature. The most significant problem is the lack of time for full preparation for the interrogation, with the study of legislation in the field of tourism, taking into account all the circumstances to be established and drawing up an interrogation plan. The use by investigators of the full range of tactics recommended by criminology and developed in practice is also not used to a sufficient extent. Investigators lack the time and technical ability to accompany the process of obtaining evidence by audio or video recording. For the most part, suspects withdraw their testimony after some time on the grounds that it was obtained as a result of psychological pressure or physical influence. While audio and video materials could help to refute these statements and prove the legitimacy of the actions of the person conducting the interrogation.

It is noted that when interrogating victims, witnesses, suspects in criminal proceedings related to tourism, the investigator should be critical of their testimony and compare them with other evidence. It is important for the investigator to establish whether the interrogated are in a business relationship with the head of a tourist or hotel-restaurant enterprise and what their nature is. This need is due to the prevalence of situations where persons who declare themselves as witnesses are involved in criminal

acts. Recommendations on the most effective organization and tactics of interrogation in proceedings of this category are given.

A number of concrete proposals and recommendations are presented, aimed at improving forensic provision of investigation of offenses. Specific scientific categories of the criminal process and forensic sciences have been specified.

Keywords: criminal offenses, tourism, tourist activity, interrogation, tactical reception, witness, victim, suspect. counteraction to investigation, investigative (search) actions.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.261-270

УДК: 343.14

Шульженко А. В., доктор філософії, старший викладач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: assol.shulzhenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1272-9638>

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ У ЗЛОЧИНАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам доказування, що виникають під час розслідування злочинів про порушення законів і звичаїв війни, кількість яких на сьогодні становить понад десять тисяч. Особливої уваги заслуговує об'єктивна сторона статті 438 КК України, яка складається з кількох елементів. Складові об'єктивної сторони пов'язані з результатами дій та бездіяльності з різними категоріями потерпілих, у тому числі військовополоненими, цивільними особами та державою. Крім того, сама об'єктивна сторона визначається не пов'язаними між собою діями. До них належать жорстоке поводження, вбивства, вигнання, примусова праця, вилучення національного майна та використання заборонених засобів ведення війни. Тобто об'єктивна сторона стосується особи, її прав, свобод та окремо матеріальних цінностей держави. У кожному конкретному випадку для вивчення об'єктивної сторони, яка характеризується діянням і його наслідками, виникає потреба в певних спеціальних знаннях. Тому питання, пов'язані з дослідженням окремих елементів суб'єктивної сторони, вивчаються різними судовими експертами. Серед експертиз, які перевіряють наслідки для життя та здоров'я, слід назвати судово-медичну, експертизу трупів, статевого стану, різні види психологічних експертиз: психолого-психіатричну, медико-психологічну, Дослідження наслідків застосування заборонених бойових видів вибухових речовин експертизи. Розграбування національних цінностей пов'язане з оцінкою викрадених речей, яку проводять мистецтвознавці. Виникає питання про доцільність виділення конкретних статей за ознаками окремих елементів об'єктивної сторони з метою спрощення процесу доказування в цій категорії злочинів. У статті детально проаналізовані проблеми, що виникають при дослідженні кожного елемента об'єктивної сторони порушення законів і звичаїв війни, запропоновані практичні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: війна, докази, докази, об'єктивна сторона, судово-медична експертиза, тілесні ушкодження, умисне вбивство.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російський військ на територію України мають місце зафіксовані численні випадки порушення законів та звичаїв війни. Стаття 438 КК України визначає дії у складі даного злочину, які не є подібними по змісту. Серед них є жорстке поводження з військовополоненими, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, віддання наказу про вчинення таких дій, поєднання перерахованих дій з умисним убивством [1]. Через обсяг перерахованих дій виникає необхідність у конкретизації складових об'єктивної сторони даного злочину, що має значення в процесі доказування під час розслідування. Також виникає необхідність у загальненні й класифікації складових об'єктивної сторони порушення законів та звичаїв війни, що має значення для формування методики розслідування. Дане питання є актуальним, зважаючи на кількість порушень проваджень за ст. 438 КК України (при поспіжному зростанні цієї кількості).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблеми доказування при розслідуванні злочинів проти миру, слід виділити таких, як: О. В. Батюк, М. С. Бондаренко, С. О. Дмитрів, К. В. Катеринчук, А. В. Ковбан, І. М. Кравченко, О. П. Солоніна та інші, але дана проблема на часі й актуальна саме сьогодні, тому що пов'язана з практичними аспектами доказування порушення законів та звичаїв війни. Станом на тепер відсутні дослідження з проблематики доказування у провадженнях щодо порушення законів і звичаїв війни, лише починають з'являтися окремі публікації з урахуванням існуючих проблем під час розслідування. Подібних проваджень порушується щодня кілька десятків у зв'язку з обстрілами мирних українських територій, але відсутній єдиний механізм розслідування, методика, яка б допомогла в реалізації основних кримінальних і процесуальних засад.

Формулювання цілей. Метою даної статті є конкретизація кожної із складових об'єктивної сторони злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни з урахуванням норм матеріального права, у том числі й міжнародних норм, а також висвітлення проблем, пов'язаних із доказуванням, виклад пропозицій щодо шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона порушення законів і звичаїв війни виявляється в декількох діях, які мають зовсім різний вплив на потерпілих. Тобто умовно можна зазначити, що об'єктивна сторона впливає на військовополонених (військових України, захоплених іншою державою в полон, цивільне (неозброєне) населення (дітей, літніх людей, жінок, інвалідів тощо), державу (якщо мова йде про національні цінності і народ України в цілому). Через те показання здобуваються в кожному випадку від потерпілих, їх представників і свідків.

Жорстоке поводження з військовополоненими визначається положеннями Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими, яка зазначає, що з військовополоненими поводження має бути лише гуманним, без дискримінації,

забороняється насилля над життям та особистістю, вбивства, тортури, завдання каліцтва, жорстоке поводження, наруга над людською гідністю, захоплення заручників, образливе і принизливе поводження, покарання без попереднього судового рішення [2, с. 3]. Тобто наведений документ визначає активні дії, що є об'єктивною стороною жорстокого поводження: тортури, катування, убивство, спричинення тілесних ушкоджень (від легких до тяжких), завдання каліцтва, оголення, звалтування, бриття наголо жінок.

Жорстоке поводження з військовополоненими проявляється у вигляді дій та бездіяльності. Як дії, так і бездіяльність мають на меті спричинення страждань військовослужбовцям. Серед дій потрібно назвати тортури, катування, приниження, а серед бездіяльності – ненадання медичної допомоги за умови можливості її надання, позбавлення нормальних умов утримування, сну, світла, свіжого повітря, харчування, води, що суперечить гуманному відношенню до ув'язнених і військовополонених, відповідно до світових норм [3].

Тортури і катування в Декларації про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання, визначає, що будь-яка дія, при якій людині спричиняються сильний біль, фізичне чи моральне страждання, підбурювання на такі дії, отримання від людини інформації, покарання за дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, з метою залякування цієї особи або інших осіб [4].

Для відокремлення катувань від нелюдського поводження, і такого, що принижує гідність, застосовується доктрина мінімального рівня жорстокості і включає мету, умисел, рівень тяжкості фізичних або душевних (моральних) страждань, стать, вік, стан здоров'я жертви, суб'єктивне сприйняття людиною себе як особистості [5, с. 68].

Доказуються такі дії наступним чином. Тортури й катування фіксуються через освідування, огляд трупа, екструзію. Тяжкість тілесних ушкоджень встановлюється за допомогою судово-медичної експертизи, а механізм спричинення тілесних ушкоджень – за допомогою додаткової судово-медичної експертизи, судово-медичної експертизи механізму спричинення тілесних ушкоджень, яка проводиться на підставі протоколу допиту потерпілого, підозрюваного, а також слідчого експерименту з кожним із них окремо.

Заподіяні людині душевні (моральні) страждання носять суб'єктивний характер, але їх силу, рівень можливо визначити через результати допитів потерпілих, свідків у провадженні, а також через призначення і проведення потерпілим судово-психологічної експертизи, комплексної психолого-психіатричної експертизи, медико-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза має кілька різновидів, але найчастіше призначається у справах про звалтування щодо потерпілих. Під час проведення даного виду експертизи проводиться оцінка здатності психічно здорової особи розуміти характер дій підозрюваного, чинити опір, а також визначення психічного стану потерпілого в момент скоєння самого злочину.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза дає кваліфікацію психічного стану потерпілого, визначає стійкі психологічні властивості, риси особистості,

вид і глибину емоційних реакцій у період часу, який цікавить органи розслідування, а також питання осудності.

Медико-психологічна експертиза призначається потерпілим, які мають хворобливий стан, хронічну або невиліковну хворобу, а також соматичні розлади, як наслідок травми і перебування в полоні або насильницького утримання іншою стороною під час військових дій. Такі захворювання можуть викликати тривалі або короточасні зміни у свідомості, сприйнятті, відтворенні сприйнятого, у пам'яті, а також викликати неадекватність реагування.

Типові питання, які ставлять перед експертами:

1. Чи наявний в особи психосоматичний розлад?
2. Якщо так, як це захворювання може впливати на психіку особи?
3. Яка його форма?
4. Чи перенесла особа соматичні захворювання, що могли б вплинути на психіку (черепно-мозкові травми, захворювання головного і спинного мозку тощо)?
5. Чи має особа психологічні особливості, викликані соматичним захворюванням?

Різниця між жорстоким поведінням щодо військовополоненими і цивільним населенням визначається в Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Серед дій, які визнаються недопустимими і становлять об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 438 КК України в тому числі, Конвенція називає: жорстоке поведіння, посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан, катування, каліцтво, тілесні покарання, знущання над людською гідністю, зґвалтування, незаконна депортація, переміщення й арешт, непристойне посягання, рабство тощо [6]. Відмінність між діями щодо військовослужбовців-полонених і цивільних полягає лише у визначених І. М. Кравченко ознаках військовополонених: вороги, які зберігають своє громадянство; є військовими; не є злочинцями [7, с. 139]. Щодо мотивів насильницьких дій стосовно полонених і цивільних, це й отримання стратегічної інформації, і залякування, приниження одночасно.

Наслідки зґвалтування оцінюються відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Досліджуються: статева зрілість, порушення цілості дівочої пліви, характер і механізм виникнення тілесних ушкоджень при скоєнні насильницького статевих акту, характер, механізм виникнення ушкоджень та змін при скоєнні розбещених дій, здатність до статевих зносин та запліднення, вагітності та пологів, що були, зв'язок припинення вагітності із травмою, штучного припинення вагітності, статевої приналежності, стану статевих органів у випадку встановлення стійкої втрати працездатності або здатності до фізичної праці. Щодо осіб чоловічої статі у зв'язку із розслідуванням злочинів з елементами зґвалтувань є дослідження ознак, які можуть свідчити про мужоложство, й ознак, які встановлюють сам факт зґвалтування [8]. При дослідженні враховуються всі наявні тілесні ушкодження, ушкодження в ділянках статевих органів й анального отвору.

Основна проблема, пов'язана з доказуванням зґвалтування і спричинення тілесних ушкоджень, є часовий проміжок між подією і звільненням території, на

якій відбувався даний факт, звільнення з полону за обміном, через викуп. За нетривалий проміжок часу тілесні ушкодження можуть зникнути. Щодо зразків для проведення імунологічної експертизи, експертизи ДНК-профілю, для визначення групової належності й ідентифікації, біологічний матеріал зникне, перетвориться в непридатний. У деяких випадках звалтування може не залишати ніяких слідів, і про нього можуть свідчити лише особисто, тому перевага повинна віддаватися психологічним експертизам.

Але наслідки звалтування можуть проявлятися в декількох формах: безспричинення тілесних ушкоджень (через погрози розправи, розправи над рідними і близькими), ізспричиненням тілесних ушкоджень, завдання каліцтва (безпліддя), спричинення смерті. Враховуючи наслідки, потрібно і визначатися із спеціальними знаннями – обирати той вид судової експертизи, який має доказове значення. Це можуть бути експертиза статевої статі, судово-медична, експертиза трупа, судово-медична експертиза механізму спричинення тілесних ушкоджень, види психологічних і психіатричних експертиз.

Залежно від тривалості періоду, який пройшов між подією, яка супроводжувалася звалтуванням, виникає також можливість вилучення біологічних зразків і призначення імунологічної та цитологічної експертизи, експертизи ДНК.

Періодично виникають повідомлення про факти непристойного посягання з боку російських військових щодо малолітніх із використанням побутових предметів: предметів гігієни, кухонного приладдя, предметів побуту, серед яких свічки, туш для вій, чайна ложка тощо. Є необхідність вилучення таких предметів для спроби дослідження.

Покарання без попереднього судового рішення доказується за допомогою огляду трупа, експертизи трупа, через проведення, у випадку захоронення, ексгумації. Про винесення смертельного покарання свідчать зав'язані очі, зав'язані руки, локалізація отвору від пулі в ділянці життєво важливих органів, кількість пульових отворів, характер захоронення трупа (трупів).

Про вигнання цивільного населення до примусових робіт свідчить задіяння цивільних осіб військовими для безоплатних робіт по розбору завалів, захоронення трупів, відновлення будівель. Таке вигнання може здійснюватися на окупованій території, а також на території ворожої країни, що супроводжується переміщенням цивільного населення (груп) в іншу країну з метою експлуатації праці, праці за харчування. Дана об'єктивна сторона може підтверджуватись через судово-медичну експертизу, результати якої свідчать про незадовільний стан харчування, виснаженість тощо, при поверненні груп такого населення на мирну територію в Україну. Довести примусові роботи, на нашу думку, за допомогою висновків судово-медичної експертизи можна лише якщо такі роботи супроводжуються значним фізичним навантаженням при недостатньому харчуванні.

Розграбування національних цінностей, як один із проявів об'єктивності сторони порушення законів і звичаїв війни, потребує визначення, що слід вважати національними цінностями. Якщо дії пов'язані з розграбуванням, цінності носять матеріальний характер і пов'язані з історією країни. В законодавстві існує визна-

чення культурних цінностей – об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне і наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню й охороні, відповідно до законодавства України [9]. Такі об'єкти виражені в живописі, літературі, архітектурі, скульптурі тощо. Повний перелік таких об'єктів міститься в ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Розграбуванням є розкрадання (таємне викрадення) і силою відібране, спустошувати що-небудь [10]. Місцями розкрадання є місця зберігання національних цінностей: музеї, архіви, бібліотеки, історичні, етнографічні, наукові і виставкові центри. Усі національні цінності внесені до Державного реєстру національного культурного надбання, включені до Національного архівного фонду або включені до Музейного фонду. Повернуті цінності підлягають експертизі – державній експертизі культурних цінностей. Інші національні цінності, які не входять у Державний реєстр, потребують належної оцінки.

Протягом однієї доби у випадку крадіжки із музею співробітники повідомляють до правоохоронних органів. Керівник музею протягом 10 днів передає Міністерству культури пакет документів щодо викраденого предмету: акт про виявлення зникнення (втрати), висновки експертів, фотографії або детальний опис, а також відомості про вжиті заходи [11]. При порушенні кримінального провадження за фактом порушення законів і звичаїв війни з об'єктивною стороною розкрадання національних цінностей долучаються висновки експертів як джерела доказів, а судові експертизи призначаються за вилученими трасологічними слідами, виявленими відбитками пальців рук, якщо це можливо за даних умов.

Постає також питання про призначення судової мистецтвознавчої експертизи, але на дослідження надаються оригінали витворів мистецтва, що за даних умов є неможливим. Можливо надавати лише детальний опис, а також висновки державних експертів. Основними завданнями мистецтвознавчої експертизи є атрибуція твору, визначення його художнього рівня, оціночна вартість [12, с. 357], що має значення для кримінального провадження при визначенні об'єктивної сторони (наслідків кримінального правопорушення).

Також можливе призначення і проведення портретної експертизи з метою ідентифікації за ознаками зовнішності, якщо виникає ситуація необхідності встановлення особи за фото- або відео зображенням. Для проведення експертизи надається безпосередньо саме зображення особи, яку потрібно ідентифікувати, і порівняльні зразки зображення цієї особи. Проблемним питанням є отримання порівняльних зразків, тому що ідентифікації підлягає особа, яка є громадянином іншої країни.

Останньою частиною дослідження є об'єктивна сторона у вигляді застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року забороняє використовувати зброю щодо цивільного населення, а також забороняє у збройних конфліктах снарядів та речовин, що можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до зайвих страждань [13].

Наслідками використання зброї для цивільних осіб є поранення і смерть. Так станом на 01.05.2022 ООН оприлюднила статистику: 3 153 загиблих цивільних, 3 316 отримали поранення [14].

Пріоритетною експертизою, окрім судово-медичної, у даному випадку буде вибухотехнічна, яка досліджує вибухові речовини, гранати, міни, снаряди, залишки після вибуху або після застосування спеціальних засобів руйнування тощо.

К. В. Катеринчук зосереджує увагу на встановленні причинного зв'язку між дією і наслідками, що настали для потерпілого, встановлюється працівниками правоохоронних органів під час кваліфікації такого діяння. Визначення причинного зв'язку судово-медичними експертами відрізняється тим, що він встановлюється між ушкодженням і смертю особи [15, с. 260].

Висновки. Під час розслідування злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни виникають проблеми, пов'язані із множинністю елементів об'єктивної сторони і кваліфікацією потерпілих. Окремі аспекти досліджуються за допомогою різних видів судових експертиз, серед яких основними є психологічна та її різновиди, судово-медична, трасологічна, вибухотехнічна, товарознавча, мистецтвознавча. Виникають проблеми, пов'язані з неможливістю призначення судових експертиз своєчасно з причини перебування в полоні, під окупацією, неможливістю розшуку безвісти зниклих осіб, неможливістю дослідження оригіналів цінностей, вивезених із країни.

Методика розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни залишається не сформованою, тому це питання потребує уваги вчених-процесуалістів. Усі виділені елементи стосуються різних категорій потерпілих, мають суттєві відмінності в об'єктивному складі, а також різні категорії потерпілих. Крім того, у процесі доказування використовуються різні категорії спеціальних знань, що впливає на сам процес доказування і, відповідно, на формування методики розслідування. На нашу думку, існує потреба у створенні методики розслідування злочинів названої категорії окремо за фактами згвалтування, окремо за фактами вивезення культурних цінностей та окремо за фактами покарання без судового рішення, про що свідчать відмінності в об'єктивній стороні і специфіка наслідків.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26, ст. 131. (дата звернення: 28.05.2022).
2. Женевська конвенція поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 28.05.2022).
3. Декларація про захист від осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання від 09 грудня 1975 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text. (дата звернення: 28.05.2022).
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

5. Орлова О. О. Визначення складових доктрини мінімального рівня жорстокості як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 1, 66-69.

6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

7. Кравченко І. М. Правовий статус «військовополонений» і «цивільний заручник» у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об'єднаних сил (АТО) на Сході України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 137-149.

8. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Затверджено Наказом МОЗ 17.11.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>. (дата звернення: 28.05.2022).

9. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України від 21.09.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. С. 405. (дата звернення: 28.05.2022).

10. Словник української мови у 11 томах. Том 8. 1977. С. 657. URL : <http://sum.in.ua/s/rozghrabovuvaty>. (дата звернення: 28.05.2022).

11. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів від 21.07.2016 № 580. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>. (дата звернення: 28.05.2022).

12. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посібник. / За заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво «Ліра», 2019. 424 с.

13. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірково дію від 10 жовтня 1980 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

14. Бережанський І. Понад 3000 загиблих мирних жителів: в ООН озвучили цифри вбитих та поранених під час війни в Україні станом на 01.05.2022. *TCH, Україна*. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-3000-zagiblih-mirimih-zhiteliv-v-oon-ozvuchili-cifri-vbitih-ta-poranenih-pid-chas-viyni-v-ukrayini-stanom-na-1-travnya-2051986.html>. (дата звернення: 28.05.2022).

15. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми : дис... на здобуття наук. ст. доктора юр. наук за спец. 12.00.08 «Кр. право та кримінологія; кр.-вик. право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. 559 с.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (zi zminyamy ta dopovneniamy). (2001) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) - Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 25–26, art. 131. [in Ukrainian].

2. Zhenevska konventsiaa povodzhennia z viiskovopolonenyamy vid 12 serpnia 1949 roku. (1949) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia pro zakhyst vid osib vid катуван ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, yaki prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 09 hrudnia 1975 roku. (1975) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text. [in Ukrainian].

4. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z v'iazniamy. N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. [in Ukrainian].
5. Orlova, O. O. (2018) Vyznachennia skladovykh doktryny minimalnogo rivnia zhorskosti yak kryteriiu vyokremлення katuvannia vid neliudskoho abo takoho, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhennia chy pokarannia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho der zhatnogo univ'er sytetu vnutrishnikh sprav -- Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 1, 66-69.* [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnogo naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 roku. (1949) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukrainian].
7. Kravchenko, I. M. (2020) Pravovy status «viiskovopolonenyi» i «tsyvilnyi zaruchnyk» u konteksti norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava ta provedennia operatsii Ob'iednanykh syl (ATO) na Skhodi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 1, 137-149.* [in Ukrainian].
8. Pravyla provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (obstezhen) z pryvodu statevykh staniv v biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy. Zatverdzheno Nakazom MOZ 17.11.1995 № 6. (1995) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>. [in Ukrainian].
9. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti. Zakon Ukrainy vid 21.09.1999. (1999) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 25–26, art. 13148, 405.* [in Ukrainian].
10. Slovnyk ukraïnskoi movy (Vol. 1-11; vol. 8) (1977), 657. URL : <http://sum.in.ua/s/rozghrabovuvaty>. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku muzeinykh predmetiv vid 21.07.2016 № 580. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>. [in Ukrainian].
12. Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy : navch. Posibnyk (2019) / Za zah.red. O. H. Ruvyn (Ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Lira. [in Ukrainian].
13. Konventsiiia pro zaboronu abo obmezhenia zastosuvannia konkretnykh vydiv zvy chainoi zbroi, yakii mozhut vvazhatys takymy, shcho zavdaiut nadmirnykh ushkodzhzen abo maiut nevybirkovu diiu vid 10 zhovtnia 1980 roku. (1980) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text. [in Ukrainian].
14. Berezhanskyi, I. (2022) Ponad 3000 zahybylykh myrnykh zhyteliv: v OON ozvuchyly tsyfyry vbytykh ta poranenykh pid chas viiny v Ukraini stanom na 01.05.2022. *TSN, Ukraina*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-3000-zagiblih-mirnih-zhiteliv-v-oon-ozvuchili-cifri-vbitih-ta-poranenih-pid-chas-viyni-v-ukrayini-standom-na-1-travnya-2051986.html>. [in Ukrainian].
15. Katerynychuk, K. V. (2019) Kryminalno-pravova okhorona zdorov'ia osoby: doktrynalni, zakonodavchi ta pravozastosovchi problemy. *Doctor's thesis.* «Kr. pravo ta krymino lohii; kr.-vyk. pravo». – Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv; Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy Irpin. [in Ukrainian] *Statтя надійшла до редакції 30.05.2022*

Shulzhenko A., Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Justice, Faculty of Law, Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

PROBLEMS OF PROOFING THE OBJECTIVE PARTY IN CRIMES OF VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR

The article is devoted to the problems of evidence that arise during the investigation of crimes of violation of the laws and customs of war, the number of which today is more than ten thousand. The objective aspect of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which consists of several elements, deserves special attention. The components of the objective side are related to the results of action and inaction with various categories of victims, including prisoners of war, civilians and the state. In addition, the objective side itself is determined by unrelated actions. These include ill-treatment, murder, exile, forced labor, the removal of national property, and the use of illicit means of warfare. That is, the objective side concerns individuals, their rights, freedoms and, separately, the material values of the state. In each case, the study of the objective side, which is characterized by the action and its consequences, there is a need for some special knowledge. Therefore, issues related to the study of certain elements of the subjective side are investigated by various forensic experts. Among the examinations that examine the consequences for life and health, we should mention forensic, corpse examinations, sexual conditions, various types of psychological examinations: psychological and psychiatric, medical and psychological, Research on the consequences of the use of illicit warfare types of explosive examinations. The looting of national values is connected with the assessment of stolen objects, which is carried out by art historians. The question arises as to the expediency of allocating specific articles on the basis of individual elements of the objective side in order to simplify the process of proving in this category of crimes. The article provides a detailed analysis of the problems that arise in the study of each element of the objective side of the violation of the laws and customs of war and offers practical ways to solve them.

Keywords: war, evidence, evidence, objective side, forensic examination, bodily harm, premeditated murder

DOI: 10.33766/2524-0323.98.271-283

УДК: 343.985

Господаренко В. М., кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінально-правових наук Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: vova.gospodareko@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9842-0633>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ США В АМЕРИКАНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Стаття присвячена особливостям викладання кримінально-правових дисциплін в університетах США. Сьогодні успішній країні дуже важливо мати якісних фахівців. Особливо вона(країна) потребує добре підготовлених фахівців з юриспруденції, оскільки юристи втілюють у життя кримінально-правову політику держави. Тому так важливо приділити увагу самому процесу підготовки фахівців з права, від якого залежить як компетентність майбутніх юристів, так і якість виконання державної кримінально-правової політики.

У статті розглянуто досвід американських університетів у підготовці юристів, тому що юридична освіта Сполучених Штатів є однією із найкращих у світі. І це не дивно, бо США є світовим демократичним лідером. Ним країна стала завдяки якійсній юридичній освіті, тому так важливо вивчати американський досвід у цій галузі.

Упродовж XVIII – XX віків у США створена своя модель вищої юридичної школи, яка здатна відповідати сучасним освітнім вимогам. Ефективність американської системи правової освіти забезпечується такими факторами: автономією навчальних закладів, вибірковістю і гнучкістю навчальних програм закладів вищої освіти, конкурентним освітнім середовищем, практичною орієнтацією й індивідуалізацією навчального процесу, використанням сучасних освітніх технологій. Усі ці фактори роблять американську юридичну освіту однією з кращих у світі.

Центральне місце в процесі академічної підготовки у юридичних школах США посідають форми і методи викладання, спрямовані на формування у студентів професійно необхідних навичок і здібностей (методи проектування, постановки викладання, практика у юридичних клініках, а також розвиток їхніх аналітичних навичок, обговорення прецедентів). Зростаюча значущість юриста в українському суспільстві диктує необхідність розвитку найбільш ефективної системи юридичного навчання. При тому певні позитивні риси американської юридичної освіти можуть бути використані при реформуванні вітчизняної системи підготовки юристів, здатних не тільки захищати права і свободи людей, а ще строго здійснювати публічну юридичну політику.

Ключові слова: юриспруденція, кримінально-правова політика США, університетська юридична освіта, Американська асоціація адвокатів, правова освіта в США, юридична наука в США.

Постановка проблеми. Побудова основ демократичної і правової української держави, проголошена в Конституції України, останнім часом супроводжується посиленням уваги суспільства до питань, пов'язаних із функціонуванням державної влади в умовах кризи глобалізації. Під нею розуміють посилення впливу загальнолюдських (глобальних) процесів на долі окремих країн і народів, а також всього людства в цілому. Однак криза глобалізації була запрограмована від самого початку, адже вона закладена в геокультурній економічній моделі, що має особливу систему цінностей, які нав'язані світу західною цивілізацією, споживчою в основі.

Другою групою причин кризи глобалізації є невідповідність заявлених елітою західної цивілізації цілей, таких як поширення демократії і споживчого задоволення та реальних можливостей для їх виконання. Тому світ, що в минулому столітті розвивався поступально, нині виявив нездатність протистояти масштабним кризам. Саме це вимагає, щоб свобода всякої особи в будь-якій країні світу супроводжувалася її юридичною відповідальністю за долю цивілізації [7, с. 34-35]. Про це мають дбати професійні захисники прав людини, юристи, які озброїлися відповідними знаннями під час тривалого навчання в навчальних закладах юридичного спрямування.

Указаний процес має втілення в державній кримінально-правовій політиці США. Вплив політики на правову галузь перманентно виявляється в публічному праві, зокрема в особливостях взаємодії держави з іншими суб'єктами суспільного життя. Правова політика покликана керувати процесами правового розвитку конкретної країни, підвищувати ступінь упорядкованості й організації юридичного буття. У формуванні та реалізації правової політики беруть участь усі суб'єкти політико-правового життя, що відображається у функціонуванні державних органів демократичних країн світу, передусім, США. Цей досвід розвитку правової політики являє зразок для вирішення нагальних проблем суспільного розвитку в Україні.

Відомо, що правова політика США становить потужний засіб впливу на масову суспільну свідомість. Серед очільників США, які приділяли особливу увагу державно-правовій політиці, слід виділити Т. Джефферсона, А. Лінкольна, Ф. Рузвельта, Дж. Кеннеді, Р. Ніксона, Б. Клінтона і Б. Обаму. Усі вони свого часу отримали професійну юридичну освіту

Судді, прокурори, слідчі, адвокати, нотаріуси, корпоративні юристи та ін. – усі правознавці під час реалізації знань, отриманих в університетах, усвідомлюють, що юридична освіта є запорукою накопичення в американському суспільстві важливого правового досвіду. І це особливим чином відбувається в Америці, де криза глобалізації поставила під сумнів традиційні цінності лідера світової спільноти, викликала необхідність захищати їх від розгулу кримінальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливість даної теми є те, що вона майже не привертає уваги українських дослідників. З українських науковців

лише В. М. Калашников обмежено висвітлює питання у своїй монографії «Державно-правова політика батьків-засновників». На теренах колишнього Радянського Союзу цим питанням займався В. А. Власихин у праці «Юридическая профессия и юридическое образование в США». Звичайно, американські дослідники А. Фриман, Р. Говстед, Дж. Томас приділяли більше уваги вивченню даної проблеми.

Формулювання цілей. Мета даної статті полягає у виявленні особливостей викладання юриспруденції в американських університетах для кращого вивчення досвіду підготовки юристів в США, що дозволить успішно застосувати американський досвід в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурні передумови, які сприяли розвитку системи вищої юридичної освіти США, були результатом становлення правової американської держави (XVIII ст.), завершення процесу розвитку промислового капіталізму (70-і рр. XIX ст.), посилення соціально-політичної значущості юридичної професії юрист, прагнення створити національну систему юридичної освіти, здатну конкурувати з провідними європейськими вузами, а також появою спеціалізованих об'єднань з контролю якості навчання в юридичних школах країни і розвитку демократичних рухів в 60-і рр. XX ст.

Притому відомо, що вивчення майбутніми юристами основ американської політики боротьби проти злочинців робити замами на фундаментальні основи правопорядку в Америці було розпочато в далекому минулому. Ще під час війни за незалежність США президент Єльського університету Е. Стайлз висунув питання про вдосконалення професійної підготовки юристів. Він оголосив наступне: «Професорство в галузі права таке ж важливе, як і в галузі медицини. Це потрібне не для того щоб готувати юристів, а для виховання громадян. Можливо, менше чверті молодих джентльменів, які отримали освіту в коледжі, стають спеціалістами в галузі богослов'я, права або медицини. Велика частина цих людей, завершивши академічний курс навчання, повернеться додому, увіллється в суспільство і почне займатися торгівлею або своїм господарством. Тим не менше, вірогідно, що більшість цих людей самим потоком їхнього життя втягнеться в ту чи іншу сферу громадянської або державної діяльності. Багатьом з них, дійсно гідним пильної уваги, з огляду на їхнє виховання та освіту, дозволять стати корисними членами суспільства, представниками вибраного кола – мировими суддями, членами законодавчих органів, суддями і депутатами в конгресі» [5, с. 242].

Програму Стайлза почали втілювати «батьки-засновники» США, адже нова держава мала утворити інтелігенцію, яка б ідейно підкріплювала розвиток державної політики, у тому числі політики боротьби проти кримінальних злочинів за активною участю освічених правоохоронців і суддів [5, с. 133-135]. Для цього засновникам незалежної Америки довелося звернутися до європейського досвіду розвитку кримінально-процесуального права на засадах гуманного ставлення до злочинців, проголошеного в працях Ч. О. Бекарія («Злочини і покарання») і Е. Ваттеля («Право народів, або принципи природного права, що застосовуються до поведінки і справ націй і суверенів») [2; 3]. Тоді поступово закріплювалися такі засади державної кримінально-правової політики США, які діють і нині: про це подбали

юристи з ряду заможних американців, адже це було їхнім становим обов'язком. Вони і сформували університетську юридичну освіту.

Слід зазначити, що основи сучасної системи юридичної освіти в США, де упор роблять на використанні кримінально-правових важелів захисту буржуазного правопорядку, можна зрозуміти лише за умови аналізу того, яким чином у Сполучених Штатах виховують правознавців. Там студенти, які отримують юридичну освіту, мають пам'ятати, що «символ віри» Америки – долар. Про це сповістив відомий цивілізованому світу гуру американських лібералів Р. Хофстедтер у своєму дослідженні «Американська політична традиція та її творці». Він розробив інтелектуальну історію американської державно-правової політики, відносно суті якої зазначено наступне: «Загальне надбання головних політичних традицій у США – це віра в право власності та філософію економічного індивідуалізму, у цінність конкуренції й у те, що економічні добродетності капіталістичної культури завжди є невід'ємною властивістю людей. Святість приватної власності була гранітним фундаментом символу віри в американську політичну ідеологію. Завдання політики, що проголошує означене кредо, – захищати світ конкуренції, за необхідності заохочуючи його або ліквідуючи випадкові зловживання в ньому, однак не підіривати його будь-якими планами колективістських дій» [14, р. VIII]. Цим, власне, і мають займатися американські юристи, які є типовим «продуктом» університетської освіти.

З погляду американських учених, політикою протидії злочинності слід вважати не лише практичну діяльність з її викорінення, а й формування ідеології захисту правопорядку від кримінальних посягань. Більшість американських фахівців, а за ними й українські вчені, вважають, що кримінальна політика є специфічним напрямком діяльності держави, пов'язаним з розробкою і встановленням підстави і принципів кримінальної відповідальності, визначенням кола злочинних діянь і видів кримінально-правового покарання за їх вчинення, порядку і умов звільнення від кримінальної відповідальності з метою забезпечення надійного захисту інтересів особистості, суспільства, держави від злочинних посягань [16].

Зараз у США налічується близько одного мільйона практикуючих юристів. Вони одержали освіту майже у 220 вищих (приватних або державних) юридичних навчальних закладах. При тому майбутні юристи отримують свої знання у спеціалізованих школах або коледжах університетів тільки після закінчення загальноосвітніх закладів. Тому вища юридична освіта в США вважається «іншою вищою» [8, с. 22].

Педагогічні досягнення американської системи вищої юридичної освіти в галузі державної кримінально-правової політики (проведення навчальних судових слухань, оформлення юридичних документів, навчання в спеціалізованих юридичних клініках, використання проблемного підходу до організації лекції кримінальної політики) здатні збагатити вітчизняну освітню практику в сучасних умовах вдосконалення системи підготовки в українських юридичних вузах.

Здавна теоретичними основами вищої юридичної освіти в Сполучених Штатах вважалися європейські теорії юридичного світогляду, що формували Ф. Вольтер, Д. Дідро, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін. Однак важливо розуміти, що

американці, спираючись на принцип корисності знання, скептично відносилися до абстрактних й умоглядних теоретичних побудов, які не мають безпосереднього практичного застосування.

Відомо, що професія юриста споконвічно залучала високими доходами і щирими можливостями в державному управлінні. Це породило попит на правову освіту і призвело до зростання кількості навчальних закладів юридичного профілю, розширенню їх географії. Зі зростанням кількості бажаючих вступити до вузу американські школи права ввели альтернативні форми навчання (денна, вечірня (nightschool), заочна (part-timecourses)). Складна ситуація з наявністю соціальної нерівності в юридичній освіті була згладжена завдяки суспільно-демократичним рухам і діяльності благодійних організацій (YoungMen'sChristianAssociation).

Юридична освіта в США відрізняється від інших країн, де студенту, щоб отримати ступінь у сфері права, необхідно відразу ж вступати на перший курс університету за даною спеціальністю, при тому потрібно всього лише надати атестат про повну загальну середню освіту. У США навчання будується по-іншому. Система юридичної освіти і саме право в США розцінюється як еквівалент програм магістратури більшості університетів світу. Це означає, що студенти можуть вступати до університетів на спеціальності по праву тільки після отримання диплома бакалавра. Рівень знань тих правників, які прагнули на вдосконалення своєї освіти в галузі кримінально-правових дисциплін, американські університети завжди виявляють за допомогою тестів. Водночас елітарні університети, крім тестів, влаштовують додаткові вступні випробування (співбесіди, письмові роботи) і вимагають рекомендаційні листи тих викладачів, які раніше навчали цих студентів основам права [1, с. 420].

Юридична освіта в США ніколи не відрізнялася міждисциплінарністю і багатofункціональністю. Специфіка прецедентної правової системи, притаманний всім англосаксонським країнам, визначила підготовку юриста-практика, а не юриста-теоретика. Бурхливий розвиток економіки та соціальної сфери ще в другий половині XIX ст. зажадали кваліфікованих професіоналів у галузі управління та юридичних послуг, а також у спеціалістах із захисту американського суспільства від небезпечних проявів посягань на різні форми власності з боку криміналітету.

У 1878 році була створена Асоціація американських юристів (адвокатів), основною метою якої було впровадження нових освітніх стандартів, а також організація суворої дисциплінарної системи для контролю за якістю юридичної освіти [12, р. 21]. Саме тоді під керівництвом декана школи права Колумбійського університету К. Ленгделла був розроблений метод викладання права, що переважає і нині в американських юридичних школах. Коли ж в 1900 році утворили Асоціацію американських юридичних шкіл (англ. AssociationofAmericanLawSchools), ця структура державно-праватного характеру теж сприяла впровадженню даного методу в університетах, які зверталися до неї за акредитацією власних юридичних шкіл.

Вказана система юридичної освіти домінувала протягом минулого століття, хоча піддалася критиці видних представників юридичного співтовариств. Тому в наш час розпочався рух за перетворення основ юридичної освіти, особливо після

того, як 2008 року відбулася всесвітня фінансова криза. Тим не менше, в освітньому процесі в американських університетах завжди доводять студентам, що розвиток кримінально-правової політики Америки є процесом безперервним і єдиним на всіх етапах розвитку американської державності з часів появи нової суверенної держави – Сполучених Штатів. Цей процес завжди демонстрував прагнення держави захистити основні права і свободи громадян через застосування багатого арсеналу заходів боротьби проти злочинності. При цьому відповідні заходи правоохоронних органів і жерців правосуддя завжди відповідали стану соціально-економічних відносин у країні-лідерці світового співтовариства.

Слід вказати, що вищі органи законодавчої та виконавчої влади на подання правоохоронців перманентно вибудовували систему боротьби проти злочинності. У цій системі завжди виділялася певна послідовність формування напрямків правоохоронної діяльності, що сьогодні виглядає наступним чином: 1) боротьба проти корупції у вищих органах влади американської федерації й окремих штатів; 2) пошук найбільш важливих інструментів боротьби проти організованої злочинності; 3) попередження злочинності неповнолітніх американців, серед яких дорослі правопорушники черпають майбутні кадри злочинних співтовариств; 4) діяльність з удосконалення пенітенціарної системи; 5) вирішення проблеми застосування смертної кари за тяжкі злочини.

Однак з часом виявлялося, що підготувати в США кваліфікованого фахівця широкого профілю, який розбирається в багатьох законодавчих сферах, просто неможливо. Саме тому американська система вищої юридичної освіти заснована на поглибленому вивченні предметів спеціалізації. У разі якщо вже практикуючий юрист захоче перекваліфікуватися, для цього в американських вузах передбачені річні програми навчання – магістр в області права (Magister's degree in law - LL.M.).

Для читання багатьох університетських курсів з кримінально-правових дисциплін залучаються практикуючі юристи: радники великих компаній, судді, адвокати. При тому в американських університетах немає традиційного для української освітньої системи розподілу занять на лекційні і семінарські. Заняття в університетських юридичних школах є активний діалог викладача зі студентами. Тому метод навчання полягає в аналізі прецедентів і рішень апеляційних судів [4, с. 33].

Основною метою, що стоїть перед організаторами юридичної освіти, є розвиток аналітичних здібностей студента, а не тільки оволодіння певним набором знань. Перед кожним заняттям викладачі надають студентам завдання і список літератури, обов'язкової для ознайомлення. Тому, власне, заняття перетворюється в бесіду лектора з учнями. Часто викладачі влаштовують розбір конкретних справ. У даному випадку викладачі застосовують метод Сократа для спілкування зі студентами. Цей метод названий на честь давньогрецького філософа Сократа. Він базується на проведенні діалогу між двома індивідуумами, для яких істина і знання не дані в готовому вигляді, а являють собою проблему і припускають пошук її вирішення.

Метод Сократа втілюється в навчальний процес за допомогою вивчення судових справ і правових питань [17]. Студенти читають перед заняттям справу, потім їм пропонується самим її роз'яснити. Професор ніколи нічого не пояснює, але

натомість вимагає пояснень студента, ставлячи йому запитання. Однак викладач робить це за певною системою. У результаті його питання все більше і більше прояснюють мислення студента, звертають увагу на нюанси, про існування яких той спочатку не припускав думки. Ідея методу полягає в тому, що студент сам виробляє свою логіку доведення й переконує себе в тому, що певне рішення судді в цій справі є найкращим.

Отже, багато навчальних курсів кримінально-правового спрямування повинні містити практичний компонент. Під час навчання майбутні юристи здобувають навички самостійного аналізу законодавчого матеріалу і судових рішень. Також школи права пропонують кілька курсів, які формують вміння роботи з документами, що відносяться до функціонування системи державної кримінально-правової політики.

Організація учбового процесу в університетах США цікава відсутністю лекцій як таких. Досить часто викладачі влаштовують розгляд справи – гіпотетичної або з реальної практики, під час якого студенти повинні повністю відтворити функції учасників процесу: пред'явити і досліджувати докази, заявити процесуальні клопотання, уявити аргументи і т. ін. Зазвичай, після закінчення першого курсу, влаштовують інсценований судовий процес (для цього в юридичних школах є, як правило, приміщення обладнане, як зал суду).

Оцінка знань студента здійснюється виключно на основі письмового іспиту, що може проводитися поза аудиторією. Екзаменаційна робота, що представляється анонімно, під девізом, оцінюється за системою літер (А – найвищий бал, В – трохи нижче, С – ще нижче, D – прирівнюється до оцінки «незадовільно») або за системою «складено» чи «не складено». При тому викладач за жодних умов не розкриває оцінки третім особам. По завершенню навчання готується дипломна робота і випускник отримує диплом і ступінь «доктора юриспруденції», що достатньо для заняття юридичною практикою.

Зрозуміло, що є особи, які достатньо здібні для науково-викладацької діяльності. Вони можуть продовжити навчання з метою отримати ступінь «магістра права» (у такому разі дана особа поглиблено вивчає право протягом року і захищає магістерське дослідження. Потім здібні науковці можуть отримати більш високий ступінь доктора юридичних наук (це вимагає два роки дослідницьких занять і подання на захист відповідної дисертації).

Великий вплив на сучасну юридичну освіту зробила доповідь 1992 року Американської асоціації юристів «Юридична освіта і підвищення кваліфікації – освітній континуум», на основі якої відбувається подальше функціонування та розвиток системи формування професійних юристів. Згідно з цією доповіддю, американський юрист повинен оволодіти необхідним набором знань. До такого «джен-тльменського набору» відносять наступне: правильне, науково обґрунтоване вирішення складних юридичних проблем; юридичний аналіз та оцінка юридичних фактів; суто науковий аналіз юридичної літератури і документів; вміння надавати клієнтам необхідні їм консультації; участь у веденні переговорів свого роботодавця з його контрагентами; знання процедур, пов'язаних із судовими суперечками;

альтернативні способи вирішення судових спорів; організація й управління в галузі юридичної роботи; виявлення і вирішення проблем етичного характеру [13].

Особливої уваги Американська асоціація юристів приділяє проблемам, пов'язаним із формуванням суддівського корпусу, до якого долучають найбільш здібних випускників юридичних закладів. Модель формування американського юриста, що є захисником цінностей суспільства найрозвиненішої країни сучасного світу має відповідати догмам гуру американських лібералів А. Шлезінгера-молодшого, автора монографії «Цикли американської історії», який вказував, що сутність державно-правової політики його країни слід розглядати скрізь призму ідеології месіанізму. Він заявив також, що в Америці продовжується «боротьба між капіталістичними цінностями – недоторканністю приватної власності, максимізацією прибутку, культом вільного ринку, виживанням найсильніших – і демократичними цінностями – рівністю, свободою, соціальною відповідальністю та загальним добробутом». Тому, на його думку, велику роль у США приватний інтерес будь-якого громадянина країни-лідера світового співтовариства, бо «в Америці капіталізм включає демократію, а демократія – капіталізм» [9, с. 34-37, 45].

Усе вищевикладене і має захищати випускник американських університетів і юридичних шкіл, який присвятив своє життя судочинству. Саме йому відомий у США правник, професор Г. Гудпастер роз'яснив значення американського правосуддя наступним чином: «Необхідність кримінального судочинства полягає в тому, щоб генерувати рішення в спосіб та з результатами, які громада може прийняти та використовувати. Рішення про кримінальне судочинство приймаються, якщо вони надходять через процес, який відповідає фундаментальним, домінуючим соціальним переконанням та ставленням. Серед таких переконань – певне поглиблення та офіційне прийняття рішень, глибока занепокоєність з приводу помилок у питаннях, пов'язаних із життям або свободою, а також довіра чи демократичні переконання в здатності громадян приймати мудрі рішення громади та керувати собою.

Закон найкращим чином виконує свої функції, коли він являє собою максимум конкуруючих символів, і невідповідно американські вірування та настрої, які іноді конфліктують, структурно і символічно реалізуються в кримінальних процесах через права судді та відповідача. Ці права були прийняті «батьками-засновниками» США як важливі для свободи. У нашій вірності цим правам і, можливо, у нашому розвитку їх у напрямку свободи, закладеної засновниками, ми показуємо, що так само прагнемо до свободи, як засновники, і підтверджуємо особистість кожної людини як громадянина, причетного до американської влади» [15, р. 153-154].

Американська система освіти в області права складається з 5 основних етапів: 1. Диплом бакалавра університету або коледжу (4 роки); 2. Підготовка до здачі тесту і здача тесту по праву LSAT; Школа права, програма Juris Doctor – (3 роки); 4. Bar Exam – кваліфікаційний іспит на присвоєння статусу адвоката; 5. Отримання сертифіката на юридичну практику, на основі іспиту, який був успішно складений. І на всіх етапах освіти майбутнього юриста особливим чином викладаються дисципліни кримінально-правового циклу. При тому в полі зору виклада-

чів та студентів завжди перебуває державна кримінально-правова політика. Свідченням цього є багато оголошень про набір до магістратури в різних університетах. Так, можна звернутися до рекламного оголошення Колумбійського університету, провідного навчального закладу США: «Університет запрошує на навчання до своєї Академії американського права. Програма навчання призначена для зарубіжних студентів-юристів, але також відкрита і для практиків з числа американських громадян. Пропонується цікавий освітній та культурний досвід з оволодінням окремими темами з основ державного права США та підприємницького права, які викладають видатні вчені Колумбійського університету та інших відомих у світі навчальних закладів. Академія пропонує доступне уявлення про методологію основ юридичної освіти США, а також здійснює презентацію програми та стратегії магістратури права, які використовуються нашими випускниками для пошуку роботи у галузях права. Програма також включає практично орієнтовані лекції відомих адвокатів; проведення мережних заходів з іншими учасниками; відвідування професійних та культурних об'єктів у Нью-Йорку... Існують знижки оплати за навчання для осіб, які подали заявки до 15 січня 2019 року, а також знижки оплати, доступні для груп чисельністю від шести або більше учасників, які подають заявки до 1 лютого 2020 року» [11].

З оголошенням Колумбійського університету перегукується повідомлення іншого провідного університету США: «Американський університет «Вашингтонський юридичний коледж» за спеціалізацією «Магістр права і державного управління» підготує вас до оволодіння проблемами, що знаходяться на перетині права, політики і всіх рівнів влади через широке вивчення публічного права Сполучених Штатів. Розроблений для випускників бакалаврату з вітчизняного та міжнародного права, які мають великий інтерес до урядової політики США, динаміки демократії та змісту верховенства права, курс «Магістратура права: закон та урядова політика» є обов'язковим для слухачів, які вступають в магістратуру, щоб оволодіти широким і глибоким аналізом найважливіших питань державної політики сьогодення. Наш організаційний принцип навчання полягає в тому, що найкраще підготовлені юристи та аналітики в галузях регуляторного права не тільки мають чітке розуміння окремих предметів, але й оволоділи теоріями, політичними процесами та інституційними реаліями, що визначають зміст публічного права США» [10].

Професіоналізм американських суддів «кується» особливим чином, адже студентську молодь налаштовують на здійснення суддівської кар'єри з першого року навчання. Ось як сповіщає про це майбутніх суддів відомий університет Стратфорд: «Курс кримінального судочинства пропонує глибоке введення у світ уряду, правоохоронних органів, виправлень, кримінального процесу тощо. Незалежно від того, чи ви зацікавлені в кар'єрі в кримінальному судочинстві, хотіли б отримати курс перепідготовки або хочете дізнатися щось нове, детальний курс Стратфорда допоможе вам розпочати роботу. Програма курсу передбачає вивчення наступного: Рання історія нашого уряду; Структури федерального уряду; Роль держави та місцевого самоврядування; Огляд нашої системи як демократії; Питання обо-

рони та оподаткування; Наш уряд у дії; Історія правозастосування; Система кримінального судочинства; Характер злочинності; Види доказів та їх корисність; Техніка інтерв'ювання; Принципи допиту; Судові системи США; Конституційне право; Анатомія кримінального переслідування; Елементи злочину; Захист; Жертовні злочинності; Кримінальні випробування та докази; Проблеми врахування доказів; Перша поправка до Конституції; Злочин та кримінальне правосуддя; Природа злочинності та віктимізації; Кримінальне право: субстанція та процедура; Поліція в суспільстві: історія та організація; Роль та функція поліції; Питання поліції: професійні, соціальні та правові; Суди, обвинувачення та захист; Досудові та судові процедури покарання; Судові вироки: пробації, проміжні санкції та відновне правосуддя; Виправлення: історія, установи та населення; Тюремне життя: перебування у в'язниці та вихід з неї; Ювенальна юстиція у XXI столітті; Злочин та правосуддя в новому тисячолітті» [18].

Висновки. Отже, протягом XVIII - XX ст. США створили власну модель вищої юридичної школи, здатну реагувати на сучасні освітні вимоги. Ефективність функціонування американської системи юридичної освіти забезпечують автономія навчальних закладів, селективність і гнучкість навчальних програм вузів, конкурентна освітнє середовище, практична спрямованість та індивідуалізація навчального процесу, використання сучасних освітніх технологій. Центральне місце в процесі академічної підготовки в юридичних школах США відводиться формам і методам навчання, спрямованим на формування у студентів професійно необхідних навичок і умінь (проектні методи, навчальні інсценування, практика в юридичних клініках), а також на розвиток їхніх аналітичних здібностей (метод аналізу судових прецедентів, дискусії).

Вважаємо, для вітчизняної юридичної освіти варто запозичити досвід американської юридичної освіти з упором на практичні заняття, тобто навчати студента застосовувати отримані знання на практиці, а також у стінах *almamater*.

Історія становлення і подальшого розвитку юридичної освіти в США, його організації, підходів до розуміння практичної юриспруденції, особливо з урахуванням стану державної кримінально-правової політики в умовах світової кризи процесу глобалізації можуть бути корисними в Україні сьогодні. Зростання значення юриста у всіх галузях життя українського суспільства диктує необхідність виробити найбільш ефективну систему підготовки юридичних кадрів. При тому певні позитивні риси американської юридичної освіти можуть бути використані при реформуванні вітчизняної системи підготовки юристів, здатних неухильно проводити до життя державну правову політику.

Використані джерела:

1. Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва : Юрид. литература, 2003. 608 с.
2. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. Москва : ИНФРА-М, 2004. 184 с.
3. Ваттель Э. Право народов, или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / пер. с фр. В. Н. Дурденевского, Ф. А. Кублицкого. Москва : Госюриздат, 1960. 720 с.

4. Власихин В. А. Юридическая профессия и юридическое образование в США. *Юрфак*. 2000. № 8. с. 30-38.
5. Джефферсон Т. Автобиография. Заметки о штате Виргиния. Ленинград: Наука, 1990. 314 с.
6. Калашников В. М. Державно-правова політика «батьків-засновників» США : монографія. Дніпро: РВВ ДНУ, 2020. 200 с.
7. Марков К. А. Свобода личности и юридическая ответственность. *Zarządzanie I marketing zeszyt 6 Zeszyty Naukowe Politechniki*. Rzeszowskiij. Nomer 226. Preszow, 2006. P. 34-42.
8. Фокина С.П. Становление и развитие высшего юридического образования США: ... дис. канд. пед. наук: 18.06.10/ ВГУ. Владимир, 2010.176 с.
9. Шлезингер А. М. Циклы американской истории. Москва : Прогресс-Академия, 1992. 688 с.
10. American University Washington College of Law. An LL.M. With A Difference. URL: https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/awandgov/llmlawandgov/?gclid=Cj0KCQIAjZLhBRCAARIsAFHWpbFn4nRh6f_BHsIRjindil7AVWWqvy2x5cs_M4ZmDNogdKLQxjkn8xoaAub2EALw_wcB. (дата звернення: 30.05.2022)
11. Columbia Law School. International Programs U.S. *Business Law Academy*. Summer 2019. URL : <https://www.law.columbia.edu/international-programsus-business-law-academy>. (дата звернення: 30.05.2022)
12. Encyclopedia of Law and Higher Education / ed. by Ch. J. Russ. Dayton: Dayton University, 2008. 582 p.
13. Freeman A. The SRA and BSB respond to the Legal Education and Training Review. URL : <https://www.fieldfisher.com/en/people/ashleigh-freeman>. (дата звернення: 04.06.2022)
14. Hofstadter R. The American Political Tradition: and the Men Who Made it. N. Y.: Archont Books, XXIV, 1948. 540 p.
15. Rules of the Supreme Court of the United States. Adopted April 19, 2013. Effective July 1, 2013. P. 153-154. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/supct>. (дата звернення: 29.05.2022)
16. Thomas J.B. Criminal Justice. Academic Discipline. *Encyclopedia Britannica*. URL: <http://www.britannica.com/topic/criminal-justice>. (дата звернення: 29.05.2022)
17. The Socratic Method: Why It's Important to the Study of Law. May 29, 2013 by @WashUlaw. URL : <https://onlinelaw.wustl.edu/blog/the-socratic-method-why-its-important-to-the-study-of-law/>. (дата звернення: 25.05.2022)
18. Stratford Career Institute. Criminal Justice. URL : https://www.scitraining.com/criminal-justice?AF=BH0026&utm.source=Bing&utm_medium=CP. (дата звернення: 25.10. 2022)

References:

1. Azarkin, N. M. (2003) Vseobshaya istoriya yurisprudencii. Kurs lekciy. Moskva : Yurid. Literatura. [in Russian].
2. Bekkaria, Ch. (2004) O prestupleniyah i nakazaniyah / cost. i predisl. V. S. Ovchinskogo (Ed.). Moskva : INFRA-M. [in Russian].
3. Vattel, E. (1960) Pravo narodov, ili principy estestvennogo prava, primenyaemye k povedeniyu i delam nacij i suverenov / per. s fr. V. N. Durdenevskogo, F. A. Kublickogo. Moskva : Gosyurizdat. [in Russian].
4. Vlasihin, V. A. (2000) Yuridicheskaya professiya i yuridicheskoe obrazovanie v SShA. Yurfak, 8, 30-38. [in Russian].

5. Dzhefferson, T. (1990) *Avtobiografiya. Zаметki o shtate Virginiya*. Lenynhrad : Nauka. [in Russian].
6. Kalashnikov, V. M. (2020) *Derzhavno-pravova politika «batkiv-zasnovnikiv» SShA* : monografiya. Dnipro : RVV DNU. [in Ukrainian].
7. Markov, K. A. (2006) *Svoboda lichnosti i yuridicheskaya otvetstvennost*. Zarzadzanie Imarketing zeszyt 6 Zeszyty Naukowe Politechniki. Rzeszowski Nomer 226. Preszow, 34-42. [in Polish].
8. Fokina, S. P. (2010) *Stanovlenie i razvitie vysshego yuridicheskogo obrazovaniya SShA*, Candidate's thesis. VGU. Vladimir. [in Russian].
9. Shlezinger, A. M. (1992) *Cikly amerikanskoj istorii*. Moskva : Progress-Akademiya. [in Russian].
10. American University Washington College of Law. An LL. M. With A Difference. N. d. N. p. URL : https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/awardgov/llmlawandgov/?gclid=Cj0KCQiAjZLhBRCAARIsAFHWpbFn4nRh6f_BHslRjindil7AVWWqvy2x5cs_M4ZmDNogdKLQxjkn8xoaAub2EALw_wcB. [in English].
11. Solambia Law School. International Programs U.S. (2019) *Business Law Academy*. Summer 2019. URL: <https://www.law.columbia.edu/international-prog-ramsus-business-law-academy>. [in English].
12. *Encyclopedia of Law and Higher Education (2008)* / ed. by Ch.J. Russ. Dayton: Dayton University. [in English].
13. Freeman, A. (N. d.) *The SRA and BSB respond to the Legal Education and Training Review*. N. p. URL : <https://www.fieldfisher.com/en/people/ashleigh-freeman> [in English].
14. Hofstadter, R. (1948) *The American Political Tradition: and the Men Who Made it*. N. Y.: Archont Books, XXIV. [in English].
15. *Rules of the Supreme Court of the United States*. Adopted April 19, 2013 (2013) *Effective July 1, 153-154*. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/supct>. [in English].
16. Thomas, J. B. (N. d.) *Criminal Justice. Academic Discipline*. *Encyclopedia Britannica*. N. p. URL : <http://www.britannica.com/topic/criminal-justice>. [in English].
17. *The Socratic Method: Why It's Important to the Study of Law*. (2013) May 29, 2013 by @WashULaw. N. p. URL : <https://onlinelaw.wustl.edu/blog/the-socratic-method-why-its-important-to-the-study-of-law/>. [in English].
18. Stratford Career Institute. (N. d.) *Criminal Justice*. N. p. URL : https://www.scitrainning.com/criminal-justice?AF=BH0026&utm.source=Bing&utm_medium=CP. [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2022

Gospodarenko V., PhD in Law, Lecturer, Donetsk State University of Internal Affairs (Kyivyi Rih, Ukraine)

PECULIARITIES OF TEACHING THE USA STATE CRIMINAL LAW POLICY IN AMERICAN UNIVERSITIES

The article is devoted to the peculiarities of teaching criminal law disciplines in US universities. Today, a successful country is very important to have high-quality specialists. Especially the country needs well-trained specialists in jurisprudence. Since lawyers implement the criminal law policy of the state. Therefore, it is important to pay attention to the process of training specialists in law, on which depends both the competence of future lawyers, and the

quality of the implementation of state criminal law policy. This article examines the experience of American universities in the training of lawyers, because the legal education of the United States is one of the best in the world.

This process is embodied in the US state criminal law policy, the study of which is given importance by future lawyers. During the XVIII - XX centuries. The United States has created its own model of higher law school that can respond to modern educational requirements. The effectiveness of the American legal education system is ensured by the autonomy of educational institutions, the selectivity and flexibility of university curricula, a competitive educational environment, the practical orientation and individualization of the educational process, and the use of modern educational technologies. The United States of America is the leading democratic country in the world, not only in economics, in politics, but also in the field of jurisprudence and in new educational technologies. In this regard, it is so important to study the American experience in the field of legal education.

The central place in the process of academic training in US law schools is given to forms and methods of teaching aimed at forming in students professionally necessary skills and abilities (design methods, teaching staging, practice in legal clinics), as well as the development of their analytical skills. precedents, discussions). The growing importance of the lawyer in all spheres of Ukrainian society dictates the need to develop the most effective system of legal training. At the same time, certain positive features of American legal education can be used in reforming the domestic system of training lawyers who are able to strictly implement public legal policy.

Keywords: Jurisprudence, US criminal law policy, university legal education, American Bar Association, legal education in the United States, legal science in the USA.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 2 (98)

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 30.06.2022
Формат 60x84¹/₁₆ Ум. друк. арк. 16,5
Тираж 100 прим. Зам. № 1607-22

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
вул. Національної Гвардії, б. 3, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська область, Україна, 76005
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007